

Gróf BENYOVSZKY MÓRICZ

ÉLETRAJZA, SAJÁT EMLÉKIRATAI ÉS ÚTLEÍRÁSAI.

KÉPEKKEL, TÉRKÉPEKKEL, AUTOGRAPHOKKAL.

ÉLETRAJZ.

MÁSODIK KÖTET.

**KÉP-MELLÉKLETEKKEL ÉS GRÓF BENYOVSZKY
ÚTJAINAK TÉRKÉPÉVEL.**

BUDAPEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1891.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2010
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-373-1 (online)
MEK-06877

TARTALOM

HARMINCZHARMADIK FEJEZET. MEGVILÁGÍTÁS.	ÖTVENEDIK FEJEZET. VISSZA EURÓPÁBA!
HARMINCZNEGYEDIK FEJEZET. ELLENMONDÁSOK A KÜLÖNBÖZŐ ÚTAZÓK ADATAI KÖZÖTT.	ÖTVENEGYEDIK FEJEZET. MADAGASZKÁR FELFEDEZÉSE.
HARMINCZÖTÖDIK FEJEZET. KOHN ALBIN ADATAI A SZIBÉRIAI ÉLETRŐL.	ÖTVENKETTEDIK FEJEZET. MADAGASZKÁR ÉS A FRANCZIA KELET-INDIAI TÁRSASÁG.
HARMINCZHATODIK FEJEZET. FELFEDEZETLEN NÉPFAJOK. AZ ITELMENEK.	ÖTVENHARMADIK FEJEZET. MAUDAVE GRÓF KUDARCZA MADAGASZKÁRBAN.
HARMINCZHETEDIK FEJEZET. LESSEPS SZÁNÚTJA KAMCSATKÁN KERESZTŰL.	ÖTVENNEGYEDIK FEJEZET. BENYOVSZKY ELINDULÁSA ELSŐ MADAGASZKÁRI ÚTJÁRA.
HARMINCZNYOLCZADIK FEJEZET. ARANYMEZŐK, GYÉMÁNTHEGYEK. AZ ÉGVILÁGÍTÁS AZ ÉJSARK KÖRÜL. A MAMMUTH.	ÖTVENÖTÖDIK FEJEZET. BENYOVSZKY LETELEPEDÉSE MADAGASZKÁRON.
HARMINCZKILENCZEDIK FEJEZET. BENYOVSZKY ADATAI SZIBÉRIÁRÓL, KAMCSATKÁRÓL ÉS A KAMCSATKAI PARTOKRÓL.	ÖTVENHATODIK FEJEZET. BENYOVSZKY HALÁLA.
NEGYVENEDIK FEJEZET. KAMCSATKA MEGKERÜLÉSE. A BEHRING-SZIGETEN.	ÖTVENHETEDIK FEJEZET. MADAGASZKÁR TÖRTÉNETE 1816-TÓL 1845-IG.
NEGYVENEGYEDIK FEJEZET. A BEHRING-TENGER ÚTAZÓI. SZAHALIN SZIGETE.	ÖTVENNYOLCZADIK FEJEZET. MADAGASZKÁR TÖRTÉNETE 1845-TŐL II. RADAMA MEGGYILKOLÁSÁIG (1863).
NEGYVENKETTEDIK FEJEZET. BENYOVSZKY KÓBORLÁSA A BEHRING-TENGEREN.	ÖTVENKILENCZEDIK FEJEZET. MADAGASZKÁR TÖRTÉNETE 1863-TÓL NAPJAINKIG.
NEGYVENHARMADIK FEJEZET. BENYOVSZKY AZ ALEUTI-SZIGETEKEN.	HATVANADIK FEJEZET. SZOKÁSOK, ERKÖLCSÖK ÉS KULTURÁLIS VISZONYOK MADAGASZKÁR SZIGETÉN.
NEGYVENNEGYEDIK FEJEZET. A KURILI-SZIGETEK KÖZT.	FÜGGELÉKEK
NEGYVENÖTÖDIK FEJEZET. JEZÓ SZIGETE. AZ AINÓK.	I. MÁRIA TERÉZIA KIRÁLYNŐ 1778 ÁPRILIS HÓ 3-ÁN BÉCSBEN KELT OKLEVELE...
NEGYVENHATODIK FEJEZET. A JAPÁNIAKRÓL.	II. FERENCZ KIRÁLY 1792 NOVEMBER 22-ÉN BÉCSBEN KELT OKLEVELE...
NEGYVENHETEDIK FEJEZET. BENYOVSZKY ÚTJA JAPÁNTÓL KANTONIG.	III. A BENYOVSZKY-CSALÁD TÖRTÉNETE ÉS LESZÁRMAZÁSA.
NEGYVENNYOLCZADIK FEJEZET. BENYOVSZKY MAKÁÓBAN.	IV. GRÓF BENYOVSZKY SÁNDOR FÖLJEGYZÉSEI.
NEGYVENKILENCZEDIK FEJEZET. STEFÁNOW ÚTLEÍRÁSA.	V. ROXER VILMOS FÖLJEGYZÉSE.
	VI. BENYOVSZKY MÓR IGAZI ÉLETRAJZA. OCSKÓI OCSKAY GUSZTÁV KÖZLEMÉ- NYÉBŐL.
	VII. GRÓF BENYOVSZKY HALÁLÁNAK IGAZ TÖRTÉNETE.
	VIII. GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ-NAK ÖCS- CSÉHEZ EMÁNUELHEZ ÍRT LEVELEI.

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ-nak a XVIII. században készült arc képe.

ÉLETRAJZ.

HARMINCZHARMADIK FEJEZET. MEGVILÁGÍTÁS.

Midőn Benyovszky Móricz életírásának azon forduló pontjához elértem, a hol ő megsza-
badulási tervének sikerültével, szerelmi kalandját is befejezi, s megkezdí a még nehezebb
feladatot, a hajóútat azon a rejtélyes tengeren keresztül, melyen előtte oly kevesen jártak, s
azok közül is visszatért tudósításokat oly keveset hoztak; - szükségesnek érzem előrebocsá-
tani az egész helyzet megvilágítását, abban a fényben, melyet a későbbkori útzók részletezett
adatai vetnek ez ismeretlen világírszre.

Idáig egészen regényszerű volt a tárgy. Az emberi szenvedély volt a fő tényező: a táj, az
évszak, a vidék állat és növény világa csak staffage volt az érdekes történethez: geografia,
klimatologia, meteorologia csak szolgálja, de nem kalaúza volt a fantáziának, szabad volt
városokat egynéhány szélességi fokkal feljebb tolni, a napot a horizon alá nyomni; állat és
növényvilágban, paleontologiai leletekben egyik vidéktől a másakra optiot gyakorolni; - a
mint azonban a tengerre lépünk, a költői képzeletnek minden előjoga megszűnik: itt a valóság,
a tények, az adatok uralkodnak, itt egy negyedrészt foknyi tévedés megczáfolja az egész
előadást, a különböző népfajok típusai, viselete, szokásai, nyelve, lakása, erkölce, életmódja,
vallása, babonái annyira a lakhelyhez vannak kötve, hogy a ki azokat összetéveszti, gyanússá
teszi az egész előadást: az állatvilág a növényzet, a szilárd földön, úgy, mint a tengerfenéken,
megannyi hitelesítő tanúja az ott járt útzónak. Sőt még a jegek világában is különbséget kell
tenni a háromféle jég között, a melylyel az arcticus hajózó útjában összetalálkozik, s ha a
leírásban a jéghegy, a jégtorlasz és a jégzaj összetévesztődnek, a szakértő mosolyogva mondja
rá »belletrista!« s azontúl csak a párbeszédeket olvassa el a munkából.

Minthogy pedig előttem nem csupán az a feladat áll, hogy az olvasó közönségnek szórakozást
szerezsek; hanem, hogy egy kiváló magyar hősnek, a ki szerintem praktikus lángész volt,
hitelet megállapítsam, annál fogva múlhatlannak tartom, az életrajz folytatása előtt mind azt
csoportosítani s rövid kivonatban érthetővé tenni, a mi az ő szibériai útjára, s a későbbi tengeri
expedíziójára világítást vethet.

Különösen figyelembe kell vennem e feladatnál Nordenskjöldnek nem régiben
megjelent munkáját, ki a legközelebb múlt évtizedben, Svédországból kiindulva végig az
egész jeges tengeren áthatolt a Behring átjárátig s onnan Kamcsatka és az aleuti sziget csoport
között lekerülve, ugyanazt az utat tette meg - innentől kezdve - a melyet Benyovszky úti
naplójának második részében leír.

Nordenskjöld egy századdal később útzott a jeges tengeren, de olyan századdal, mely az
ember hatalmát a tengerek fölött az istenerőig fokozta.

Benyovszky a maga útját, egy primitív fa-schooneren tette meg, melynek a feneke már a ki-
induláskor vizet szív, tökéletlen tengerészeti eszközökkel, régi divatú octanssal, vadászokból,
szárazföldi katonákból szedett-vedett hajósnéppel, vad kamcsadálokkel vegyest s teljes
hiányával minden tengerészeti térképnek; útban talált szigetlakók féligmeddig megértett
utasításaitól kalaúzolva, szeszélyes széljárás, tengeráramlat, úszójégzaj kényére utalva, s az
elemeken kívül saját hajósnépének örökös lázadásával küzdve; - míg Nordenskjöldnek a
legtökéletesebb vas alkatú gőzös volt rendelkezésére, mely egyenesen a jeges tenger számára
készült, a jégtömeg nyomásaival dacolásra: ellátva az újabbkori segédeszközökkel, tökéle-
tesített tengerészi készülékekkel: felemlerelve a svéd tengerészet legválogatottabb
önkénteseivel, tapasztalt jégtenger járókkal, nyelvismerő idegenekkel természettudósokkal,
czethal és foka vadászokkal, s kísérve két orosz hajó által, melyek élelmi szereket és szentet
szállítottak utána. A mellett az összes elébb járt útzóknak a feljegyzései mind rendelkezésére

voltak bocsátva, a kiknek a hátrahagyott nyomdokain haladt e néma világban előre, fel-fel találva egy rozzant kalyibát, egy felállított keresztet, a melyet száz és száz évvel az előtt hagytak ott tanúnak korábbi utazók.

A vasalkatú csavargózós »Véga« megkezdte az útját július 21-én 1878-ban, a skandináv partok mentében észak felé; de már Másó szigeténél olyan erős északi szél fogadta, hogy három napig horgonyon kellett vesztegelnie. Másótól elindulva Chabarowánál egyesül a három orosz hajóval, melyek egy Sidoroff nevű orosz kereskedő számára a Jeniszei mellől szibériai gabonát készülnék szállítani a jeges tengeren át Európába. Ez útszakaszba beszövi Nordenskjöld egy korábbi látogatásának tapasztalatait a Nowa Szemlyai szigeten, leírja a »libaföldet«, a szamojedek viseletét, áldozathalmain és sírjait; újabban kikötve e helyen ismét meglátogatja azokat s terjedelmes leírást közöl a Nowa Szemlyai állatvilágról.

Aztán átkel az Jugar Sáron, vagy Avatsa szoroson, melyet egészen jégtől tisztának talál a Cári tengerbe, a hajdankor »mare incognitum«-ába: ott sem talál sok úszó jeget, s augusztus 5-én eléri a Dickson-öblöt, onnan rövid természettani és népismeai kutatás után tovább vitorlázik az Aksinai öböl felé. A Jeniszei torkolatánál megválnak a két orosz kísérőjétől, a harmadik, a »Léna« gőzös, a hasonló nevű folyam beszakadásánál vesz tőle búcsút. Azután egyedül folytatja az útját, Ázsia északi előfokát, a Cseljuszkin fokot megkerülve, az új szibériai szigetek felé; itt már útjában sok úszó jeget talál, s aug. 22-én olyan sűrű köd lepi meg, hogy kénytelen egy úszó jégmezőnél kikötni. Majd erős jégzaj közé keveredik s kénytelen visszafordulni, hogy a jégtömkelegből kitaláljon. - Aug. 28-án eljut a két nyugati (Szemonowszki és Sztolbovoi) szigetekhez, s e hó 30-án a Lyachoff szigetéig hatol; szept. 3-án a »medve szigeteket« haladja meg, folyvást erős jégzaj között, mely azonban járható nyílásokat hagy: (e szigetek a Kolima folyó torkolatát állják el); szept. 6-án éri el a Selagszkoí előfokot. Itt kiköt s az egész útjában itt találkozik az első emberi földlakóval. Ez a csukcsok, vagy a saját szavuk szerint »csaucsau«-k faja.

Innen aztán a csukcsi félsziget part mentében halad kelet felé s szept. 27-én eljut a Kolyucsin öböl felé.

Maga Nordenskjöld bevallja, hogy ha csak pár nappal jobban siet, még a jégzárás előtt kijuthat a Bering útra s onnan a szabad oceánba s ezzel bebizonyítja, hogy a norvég partokról a jeges tengeren át öt hónap alatt el lehet hajózázni az amerikai partokig. Ez a pár napi időmulasztás, eltöltve a tengerfenék állat és növényvilágának tudományos észleletével, okozta azt, hogy a Végának kilencz hónapig kellett a csukcsi félsziget partján vesztegelni, körülzárva óriási jégtorlaszoktól, melyek a hajó árboczhegyeivel egyenlőek, s csak a jövő évi derék nyárban omlanak ismét szélylyel, kibocsátva körsánczaik közül az odarekesztett utazó szörnyeteget.

S még áldania kellett a gondviselést, hogy ezek a roppant jégsánczok elálltak az útját, mert ez által megóvták attól a végveszélytől, hogy az északi szél által felnyomott jégtömegek éles ollók közé fogva a vashajót, azt mint egy diót összeroppantsák.

A következő évi július 18-án nyílt meg a Véga körüli jégtorlasz először, hogy az ismét kivitorlázhatott a szabad tengerre.

Az utazók e hosszú kilencz hónap alatt nem szenvedtek semmi szükségét. El voltak látva jól étellel, itallal, meleg ruházattal, fűtő szerrel: közölve van a naplóban az egész heti változatos étrend, villás reggeli, ebéd, vacsora, hús, hal, zöldség, burgonya, rizs, kávé, thea, cukor: hetenkint kétszer skorbut elleni óvóital grönlandi szederizből: egyetlen betegség sem fordult elő a hajón. Krisztus születése napján fel lett állítva a karácsonfa; s a fölösleggel naponkint megvendégelve a jámbor partlakók, a csaucsauk.¹ Semmi baleset, semmi kaland nem adta elő

¹ Maydell, ki a csukcsok országát hosszabban meglakta, azt állítja, hogy ez csak az oroszok által adott gúnynevek, ők magukat »Müri«-nek nevezik. Steller szerint a szomszéd korjások vallják magukat »Csaucsau«-knak »kis emberek«-nek. A korjások nyelve csaknem azonos a csukcsiakéval.

magát; az utazó urak nem is hatoltak egy napi járónál odább a szárazföldön kutya szánokkal; még csak jeges medvével sem találkoztak. Holmi regényes szerelmi kalandra való alkalom is csak egyszer kínálkozott; de arra sem akadt közülök vállalkozó.

Az egész útleírásban tehát nincs semmi költőnek való tárgy; de népisme, természetrajz, meteorologia, hajózás és különösen utazástörténet buváira nézve annál több érdekes feljegyzés.

Nordenskjöld munkájának túlnyomóan nagyobb részét az őt ez utakban megelőző vállalkozók jegyzeteinek ismertetése képezi, s azokból bőségesen ad terjedelmes kivonatokat. Visszamegy egész Pliniusig, s De Veere népszerű robinsoniadáját érdemlegesen tárgyalja. Barentsnek több ízben szentel számos lapokat; még az olyan útleírásokat is ismerteti, a melyekről kimondja, hogy azok csupa mesemondások, s semmi elhívésre nem méltók. - És éppen Benyovszky Móricz utazásáról nem tesz semmi említést.

Ez a mellőzés egy ilyen kiváló utazó és szakember részéről tehát könnyen arra a véleményre szolgálhat okúl, mintha Nordenskjöld az egész Benyovszky útinaplót legkisebb hitellel érdemesnek sem tartaná.

Én azonban e mellőzésnek egészen más okát találok e műben. Nordenskjöld szigorúan csupán azon utazók feljegyzéseit vette fel a munkájába, a kik »tengeri úton« ugyanazon vidékeket bejárták korábban, a melyet ő érintett 1878-ban. Így Payer és Weyprecht nagy nevezetességű éjszaki expedíciójáról is csak annyit említ meg néhány rövid sorban, hogy az megtörtént; de mind ahoz az ő útleírásának semmi köze. A Benyovszky utazása Kamcsatkától Japánig már éppen azon útvonalat követi, a melyet Nordenskjöld meghaladt; csakhogy ugyanazt az utat, a melyet Benyovszky, a maga rozzant schoonerével, elébb a társaitól Amerika felé vitorlázni kényszerítve, majd az aleuti, a kurili szigetvonalon állomásról állomásra vegyegve, el-el maradozva, majd meg ellenkező szelek által futtából kiverve, sok küzdelem és inség között hajtott végre, kezdve a kedvezőtlen május hónap végén, a mikor még tele jéggel a tenger: mindezt az utat egy futtában tette meg a Véga, július hóban, jégmentes tengeren; gyors gőzhajóval, a Bering szigettől Jeddoig. Még Benyovszky idejében a japánok az európai hajósokat partjaikon megpihenni sem engedték, s Benyovszkynak csak kivételesen engedtek maradást: Nordenskjöld idejében pedig már a Mikadó várja őket díszlakomára a palotájában. Nordenskjöldnek tehát semmi indoka és alkalmja nem volt az előtte itt járt utazókat felemlegetni. Egyszer jött csak eszébe, hogy Petropavloszkban, Kamcsatka új fővárosában kikössön, de azzal is felhagyott. Ez az oka, hogy Benyovszkyt egy szóval sem említi: egyébiránt az ugyan itt járt Cooknak sem jut a művében egyéb a név fölemlítésnél.

Ebből a mellőzésből némelyek azt akarják kiészlelni, hogy talán az egész Benyovszky történet nem egyéb - regénynél.

Erre én mindennek előtt azt mondom, hogy ha valaki egy olyan mesét tudott volna a fantáziája segítségével kigondolni, mint a milyen Benyovszkynak Afanáziával átélt története s az egész Bolsereczki élet, az nem csak a múlt századnak, de még a jelen kornak is legbámulatosabb regényírói tehetsége volna. Ilyen elbeszélést fantázia elő nem állít. A Kamcsatkától Madagascárig való utazás pedig elvitázhatlan adatokkal van igazolva. S ha ez utazás létrejött, annak előzményének kellett lenni. Benyovszkynak (a magyar-lengyel nemesnek) valahogy Kamcsatkába kellett jutni, onnan valahogy kiszabadulni, s vajjon mi oka lehetett volna más körülményeket jegyezni fel, mint a melyek között mind ez megtörtént?

Azért én a Benyovszky Móricz egész történetét elejétől végig lélektanilag igazolhatónak tartom; s nem tehetek hozzá egyebet, mint hogy a topográfiai és ethnográfiai igazolványokat is igyekezzem körüle összegyűjteni.

HARMINCZNEGYEDIK FEJEZET. ELLENMONDÁSOK A KÜLÖNBÖZŐ ÚTAZÓK ADATAI KÖZÖTT.

BÁLVÁNYOK. BETEGEK. CSUKCSI VÁSÁR.
BIRKÓZÁS-VERSENY. SÁTOROK. ÉTELEK.
TÁNCZOK. NÉPDALOK. ÁLDOZATOK.

Nordenskjöld feljegyzéseiből arra a meggyőződésre jutok, hogy útítársai inkább voltak gyakorlott tengerészek, természettudósok, mint ethnográfok, mert a mit népismeik észleleteikben kilencz hónapi tartózkodás alatt a csukcsiak földén összegyűjtöttek, az mind nem talál össze azokkal az adatokkal, a melyeket Bastian A. és az orosz kormány által kiküldött expedíció tagjai, Maydell, Neumann csillagász, Afanásjew topograf, és Antonovics orvos, Ligtsin Jugor tolmáctól kísérve, közrebocsátottak.

Nordenskjöld útítársa, Nordquist egy kirándulása alkalmával a kísérő csukcsijától azt tanulja ki, hogy az ő bálványuknak a neve »Itjaken Kamak«; s arra a kérdésre, hogy milyen az az isten? azt feleli »uinga lilapen« a mi annyit tesz, hogy »soha sem láttam.« Az is mondatik ott, hogy a csukcsiak a napot és a holdat is imádják, s azoknak áldoznak. - Bastian pedig azt állítja, hogy a csukcsiak istenségének a neve »Änen« s innen nevezik a samán papjaikat änenklawiloknak. Ez istenségnek a tiszteletére minden jurtában a család örege szokott estenkint dobolni a varázsdobon. Ez náluk az imádság. Rendkívüli ceremóniáknál azonban a samán pap maga jön oda a dobot verni, s ilyenkor minden lángot kioltanak a jurtában, csak a paráznak szabad pislogni. Nordenskjöld társai azt a dobót egyszerű zeneszerszámnak jellemzik, mely mellett táncolni szokás. A samán e ceremóniáknál felállítja a magával hozott bálványt. Ennek a neve »kamak«. Talán ezt értette Nordquist kísérője a »kamak« alatt. Csakhogy ez nem »uinga lilapen«, mert ezt mindenki látta elégszer.

A csukcsiak szégyennek tartják a természetes halált, a gyógyíthatlan beteget saját kívánatára ölik meg, a szeme láttára megélesített dárdával, s aztán kiteszik a vad állatoknak. Így jegyzi fel az orosz utazó. Ezzel ellenkezőleg Nordenskjöld társai igen szép jelenetet írnak le, a hol egy halálos beteg testvért a többi testvérei ápolnak, s minden étkezésnél neki adják az első falatot, éjjel virrasztanak mellette; aztán említést tesznek egy öreg csukcsiról, a ki már sánta, vak, bél-poklos és fekélyes, s a fiai még is gondosan ápolják. A két adat teljesen ellentmond egymásnak.

Nordenskjöld szerint a csukcsiak között semmi hatóság nincs, se tojón, se vezér: teljes anarchia van szabadjára hagyva náluk. És a mellett csendes békeszerető népek, a kik soha: se maguk közt, se másokkal nem verekesznek. Maydell ismertetése szerint pedig a csukcsi nép a legharcziasabb valamennyi jégsarki faj között, a kiknek a meghódítása az oroszoknak csak aként sikerült, hogy szövetkeztek a csukcsiak apró ellenfeleivel, a jukagirokkal, lamutokkal és csuvanczokkal; jelenleg pedig van egy fejedelmük (Erem) a ki Oroszországnak hűbérese, Amraurgin, annak az irámbörpalotájában volt szállva az egész expedíció, s hogy a mai korban is milyen daliás szokások uralkodnak a csukcsiaknál, azt az aniuszki búcsú alkalmával eleven színezéssel leírva találjuk Maydellnél.

»Nagyboldogasszony napjának estéjén érkezénk meg Aniuszkba, s ott, a késő est daczára, nagy sürgés-forgást találtunk. A nép zajongva tolongott a nyitott vásári bódék körül, a magas termetű otromba csukcsi mellett a kicsi fürgencz lamut, a díszesen öltözött jakut nő mellett a széles vállú csuvancz, csupasz fővel és mellel; itt egy vén tunguznő unokáját altatva, amott egy csoport tátovált arczú csukcsi némber, gyermekeiket szoptatva; midőn hirtelen elkiáltja magát valaki: »ihol a birkozók!«

E kiáltásra előlép a tömeg közül egy szálas csukcsi legény s birkózni szólít egy lamut suhanczot. Arra mind a ketten vetkőzni kezdenek, egészen csupaszra. Harmincz fok a hideg. De az nekik nem baj, az egész testüket bedörzsölik hóval, attól átmelegszik. De még jobban átmelegszik aztán, mikor összekapaszkodnak: mindenki azt hiszi, hogy a nagy természetű csukcsinak kell győzni, járják a fogadások. A nehéz csukcsi már szinte legyűri a karcsú ellenfelét, a midőn az egyszerre kisiklik az ölelése alól s egy gáncsvetéssel a hóba teremti óriási ellenfelét. Erre aztán van nagy diadalordítás és kaczagás a nép közt. A legyőzött atyafiai közbevegyülnek, s új erővel foly a birkózás, a mi utoljára verekedéssé fajul el. Jó szerencse, hogy az előljárók eleve elszedtek a legényektől minden kést és egyéb ártó szerszámot.»

Ez egymásmellé állított adatokból lehet következtetni, hogy már csaknem egykorú (Maydell 1866. - Nordenskjöld 1878.) tudós expedíciók tagjai, kik minden segédeszközzel el voltak látva, minden kormány által protegálva, felhatalmazva, ilyen ellenmondó tapasztalatokat gyűjtöttek össze. Hogyan lehet akkor a kritika oly szigorú a szegény Benyovszky Móricz irányában, ki száz évvel korábban, igazán kutya futtában, mindenki által üldözve, kergetve, árulóktól fenyegetve, tolmáctalanul szedegette össze a maga adatait? Nordenskjöld úti naplójában csupán Wrangelt említi fel, a ki 60 év előtt utazta be a Csukcsiak országát, hozzátéve, hogy azóta senki sem járt e helyen. Tehát a Maydell-expedíció története éppen úgy hiányozhat a könyvtárából, mint a Benyovszkyé.

Pedig Maydell egy egész esztendőt töltött a Csukcsiak országában, telet és nyarat: ott is járt, a hol később a Véga odafigyott, útleírása 1876-ban már minden európai nyelven megjelent, és a Véga útazói még sem vettek róla tudomást, holott az úti naplójuknak valódi kiegészítésére szolgált volna, míg Kamcsatkát nem is érintvén, Benyovszky naplójára éppen semmi szükségük sem volt.

Nordenskjöld is említi, hogy a Csukcsoknak szokott évenként országos vásáruk lenni Aniuszk helységben. Maydell igen eleven képet rajzol a szibériai sokadalomról.

Éppen a megelőző napon érkezve meg társaival, valamennyien az »erem« (főnök) Amraugin »házában« lettek elszállásolva. Ez is karókra feszített írámszarvas bőrből van, mint a többi; csak hogy nagyobb mint a közönséges embereké. - A kik a kamcsatkai ítelmen lakások leírását olvastuk, emlékezni fogunk rá, hogy azok egész pinczemélyiségben a földre vannak vájva, s csak a tetejük áll ki a földből, hágcson kell beléjük leszállni, a hó néha egészen eltemeti a tetejüket, s a tűzhelyen égő bűzterhes csontfélének a füstje benn marad a sátorban, ha nagy hófúvaskor a kürtő szellentyűjét lecsukják. Ez a védelem a hideg ellen. Annálfogva kíváncsiak lehetünk rá, hogy mivel védelmezik meg a tél ellen magukat az éjszakához közelebb lakó népek? a kik 15 é. h. fokkal magasabban tanyáznak: a csukcsiak?

Ezeknek a sátoraik a kopasz földön állnak, körönd alakban levert karókon, melyeket kupola idomú tetőzet takar be. Az egész sátor szőrével befelé fordított íram-bőrökkel van betakarva. Ebben folytonosan ég a lámpa, éjjel csak egy, nappal több is, ez világít és melegít, a tehetősebbeknél íram-fagygyú, a szegényeknél halzsír ég benne, moha mécsbélben. Jókora lángjának kell lenni, hogy a fölé akasztott bográcsban megfőjön az étel, s a jurta belseje melegen tartassék. De a füstje is elég nagy lehet. A csukcsiak azonban már többet adnak a komfortra, mint az ítelmenek. Náluk a nagy sátoron belül van egy, szintén karókra feszített, alacsony koczkaidomú kisebb sátor, a polog. Az is íram-bőrrel van fedve. Ennek csak akkora nyílása van alól, hogy négykézláb bele lehet bújni. Ebben alusznak, csaknem meztelenre vetkőzve. Itt nem bántja őket a füst, melylyel a sátor tele van. Nordquist szerint ennek a polognak a pádimentuma szénából van megrakva, s bőrből betakarva, puhább a szokott derekaljnál. - Azt ismét Nordquist írja le, hogyan szoktak ebédelni e sátorban. Mikor megfőtt az étel: kidugják a fejüket a polog nyílásán, úgy hogy a testük a pologban marad, csak az evéshez rendelt tagjaik jönnek elő a külső sátorba. - Nordquist szerint minden ételt fagyott

állapotban esznek; míg Maydellnél az egész csukcsi konyhaművészetet találjuk leírva, melynek remeke a »proganina« fagyott kecsgeéből készült vagdalék; erre következik fagyott írámcsontról, füstölt írámnnyelv, s végül főtt bográcsos hús. Minden só nélkül készítve. - Nordquistnél a tengeri kutyavérből főtt levest találjuk az első nemzeti eledel között. Csemegének Maydell és kísérei fagyott bogyókat kaptak, melyeket a csukcsiak írámbőr tarisznyákban tartanak el.

A burgyuk, a mi a burjátoknak nemzeti kedvencz eledele, a következő módon készül: egy soha ki nem öblített bográcsba, a mely a tűz fölött lóg, beletöltik az írámtjeget, a mi ott főzés közben megsavanyodik, a hogy szokott a tej tisztátalan edényben. Akkor folytonos kavarással közben rozslisztet öntenek bele, s mikor az egész megsűrűdik, kitöltik nyirfakéregből készült bödönökbe. Minthogy pedig a rozs, itteni művelés szerint együtt terem az örömmel, s együtt lekasálva, kicsépelve, annak a magjával együtt örömet okoz, annál fogva az egész burgyuk egy posajtott czibereszagú, örömillattal és keserűséggel vegyített bálmosszerű, a mely a burját konyhaművészet remekét képezi. - A mi fajtánk azt le nem tudja nyelni. - Mikor a lengyel menekülteknek a burgyukot feltálalták, azok kiöntötték azt a földre. S erre a burját kísérők neki estek, s felették azt a földről, mint a kutyák a kiöntött moslékot, s szörnyen lenézték ezeket az idegen vad embereket, a kik ezt a felséges eledelt utálják.

A jukagiroknak a nemzeti eledele pedig a »jukóla«, a mi készül füstölt írámszarvas-nyelvből és szárított halakból, írámfagygyúban kisütve, melyhez a gazdagok pirított rozslisztet, halzsírral berántva, s forró vízzel feleresztve, használnak mártásul.

Ebéd végeztével az asszonyok álltak elő táncolni és énekelni. Az énekük ugyan nem egyéb, mint a lúdágógásnak és az írámbögésnek az utánzása; hanem a tánczuk annál eredetibb. Az egész törzs csaknem mozdulatlan, csupán a kezek hadonáznak, de legfőbb dolog a furcsa arcfintorgatás.

Mind a két útnál, Nordenskjöldnél úgy, mint Maydellnél, nélkülözzük az északi népfajoknak valamely népdalát, akár eredetiben, akár fordításban, mely pedig minden népet legjobban jellemez.

Csupán Stellernél (Bering útitársa) találunk az északvidéki népek egyikének (a kamcsadálornak) tánczáról és énekéről részletes leírást. E szerint az itelmenek nagy zenekedvelők: népdalaik több hangúak, dallamosak, sőt felülmúlják a nagy Orlando Lassi kantátéit, melyekkel IX. Károlyt mulattatá a Bertalan-éji vérményegző alatt. Steller szerint a csukcsiak is nagy zeneértők. Dalaik szövege egyszerű, megénekelnek mindent, a mi éppen a szemük elé akad. Kigúnyolják az oroszok viseletét, szokásait. Szerelmi dalaikat a némbereik költik, a dalt is ők csinálják hozzá. Kitűnő hangokat találni náluk, olyan hangszökök és hajlítások vannak a torkukban, hogy azokat az olasz énekesek nem egyhamar tudnák utánuk csinálni. (Ez tehát egészen más, mint a »lúdágógás és írámbögés;« vagy tán száz év múltán fajult el a csukcsi népzene?) Steller még kürtöket és sípokat talál náluk, melyekkel a dalt kísérik; az újabbkoriak már csak dobokat említenek.

Egy népdalt a hangjegyzett dallamával együtt találunk e korból megörökítve. A szöveg a vendégül látott utazókat veszi elő.

»Ha én az őrnagy szakácsa volnék, levinném a rotyogó bográcsot a tűzről.«

»Ha én a zászlótartó szakácsa volnék, keztyűben nyúlnék a bográcsához.«

»Ha én a Paulozky volnék, fehér nyakkendő hordanék.«

»Ha én a Paulozky Ivánja volnék, piros harisnyát viselnék.«

»Ha én a diáknak volnék, minden sirályt leírnék.«

»Ha én a diáknak volnék, minden halbőrt lehúznék és kitömnék.«

»Ha én a diáknak volnék, minden szűz leányt leírnék.««

Azonban egy érzelgős szerelmi dalt is találunk feljegyezve, ezt is az itelmeneknél: »Elvesztettem az asszonyomat, el a lelkemet vele. Búmban az erdőn bujdosom, fakérget szedek, azt eszem; korán reggel fölkelek s kergetem az angits kacsát a tengerbe, s hátra-hátra tekintetek, nem látnám-e meg valahol a kedvesemet?«

A kamcsadálok tánczait pedig így írja le Steller:

»A milyen szilaj a tánczuk, éppen olyan vad az azt kísérő rivallásuk, mely különben ütenyre támad. S mind a kettőbe úgy bele tudnak szeretni, hogy valóságos dühöngésig viszik; rugdalóznak, kiabálnak, hogy az izzadság csorog az arcukról; a ki legtovább bírja, az a vitéz; azt szeretik az asszonyok. A tánczkör egyre tágabb lesz, egyre többen állnak a karéjba, utoljára még az öregek is bele ugranak, s eljárák estétől kiviradtig.«

Nem lehet kitalálnunk, hogy e két különböző leírás a két szomszéd népfaj közötti eltérést jellemzi-e, vagy talán csak a két messzeeső időkort, melyet egy század választ el. Hiszen még nálunk magyaroknál is nagyot változott a táncz és a dal egy század alatt.

Maydell leírja a csukcsi országos vásárt Anui mellett. Ott van a kozákoknak egy tuskó házuk: az orosz kormány előretolt állomása, mely a hatalmat képviseli s a harácsot összegyűjti. Ide jönnek az orosz kalmárok is, dohányos zsákokat és vaskondérokat hozva magukkal; cserébe megy a vásár s az értékegységet képezi a dohány. Egy púd (20 kiló) dohány megér 5 vidrabórt, vagy 10 rókát, vagy 10 nyestet, ráadásul jár egy vasfazék. Mikor az iszpravnik beszédte a helypénzt (bőrben), akkor megadja a jelt, hogy szabad a vásár! Első nap nagyban megy a kereskedés, második nap jön az apraja, apróbb szerszámokat cserélnek tengeri kutyafogakért. Igen keresett árú a nyírfa-lándzsanyél, a csukcsiak hazájában már nem nő annyira a nyír, hogy dárdanyelet adjon. A nyírfáról azt írják Szibéria ismertetői, hogy az nem volt otthonos e világrészben az oroszok megtelepülése előtt, csak akkor kezdett elterjedni, s az a monda él a bennszülött vad népek között, hogy a mint egy vidéken feltűnnek ezek a fehér kérgű fák, nyomban jön utánuk a »f e h é r c z á r « uralma.

A vásár végeztével aztán kezdődnek a népies játékok, azok közt legérdekesebb a versenyszánkázás kétfogatú írámos szánkókkal. Huszonhárom szánkó állt sorba az Anui jegén, s valamennyi között Amraurgin fejedelem nyerte el a díjat, népeinek nagy tapsai között.

A csukcsiak szánjai és szerszámai ma is olyanok, mint a minőknek Billings száz év előtt leírta. Akkor még f a p á n c z é l t is viseltek. Sem a vas használata, sem a kereszténység behozatala nem változtatott a szokásaikon semmit. Két missionárius pópa jár közöttük és téríti őket; de ők azért, ha megkeresztelkednek is, áldoznak a régi isteneiknek s sok feleséget tartanak. Ez utóbbira azért is szükségük van, mert a férfiak a vadászaton kívül semmi munkához nem értenek, s azt egy asszony meg nem győzi. Hanem azért aztán a férjek mind papucs alatt is vannak.

Az isteneknek való áldozás módját is egészen különbözően írják le Nordenskjöld útítársai és Maydell. Az előbbieket szerint a csukcsi beéri azzal, hogy a jégbe lyukat fúr, s abba néhány étel-morzsat beledob. Ezzel megnyerte a bálványa jó akaratát. - Maydellnél a bálványok drágábban adják a pártfogásukat.

Mikor Maydell és társai veszélyes és küzdelmes útjuk végén eljutottak a tengerparthoz, akkor a csukcsiak hozzá fogtak az ünnepélyes áldozathoz. Minden férfi a szarvánál fogott egy írámot s azzal a kését annak a szívébe döfte. Akkor aztán elereszté az írámot. A megölt állat még azután néhány perczig tántorog előre hátra, s abból jósolnak, hogy hogyan esik el? ha a jobb oldalára esik, az szerencse a gazdájára nézve, ha a balra, az szerencsétlenség. Az

áldozatokat aztán feldarabolják, megsütik, fellakomázzák, a fejeiket az agancsokkal körbe rakják. Egy írámot azonban odavisznek a tengerpartra, a hol az oly meredek, hogy a hullámok csapkodják, annak a vérét a tengerbe bocsátják. A többi írámok vérével pedig az arczaikat fecskendik be, s a sátoraikat és pologjaikat mázolja össze.

HARMINCZÖTÖDIK FEJEZET. KOHN ALBIN ADATAI A SZIBÉRIAI ÉLETRŐL.

A legérdekesebb adatokat találjuk, melyek Benyovszky feljegyzéseire leginkább fényt vetnek, Kohn Albinnál. Ez az utazó is, mint politikai száműzött tette meg az út Szibériába, a honnan hét évi ott-tartózkodás után az általános amnesztia folytán került vissza, s ezen oda és ide utazás közben minden jó és rossz oldalát kitanulta a helyzetének, s a mellett kellő képzettséggel is bírt tapasztalatainak rendszeres megítélésére, s a népelet jellemző apróságai nem kerültek ki figyelmét.

1864 virágvasárnapján hágott át az Urálon egy 400 deportáltból álló csapat, kiknek nagyobb része politikai elítélt volt, lengyel felkelők, a többiek közönséges gonosztevők, rablók, nő-, férj- és gyermekgyilkosok, közpénz-sikkasztók, hamis pénzgyártók, örömlények. - A legelső kalandjuk volt egy égő erdőn keresztül menekülés, a hol a kíséretet képező kozákok elkiáltva a vezényszót: »meneküljete gyerekek!« maguk előre vágattak; a foglyaikra bízva, hogy a bőrüket megmentse a sarkukba nyomuló lángok közül.

Az orosz kormány hajdanonta a deportáltakat egyfolytában szállította száműzetésük végpontjáig, úgy hogy a kinek Kamcsatka lett az új hazája, két telet és egy nyarat töltött el az utazásban. Az újabb időkben már csak a nyári hónapokban szállítják őket, s ezt nem annyira humanizmusból változtatták meg eként, mint inkább gazdálkodási szempontból; mivelhogy a téli gunya fejenként 25 rubelbe kerül minden deportáltnál. A nyári útnál ez megtakarítódik, a mi 3 millió rubelt tesz a költségvetésben. Útiköltséget természetesen nem kapnak a száműzöttek, hanem vagy van maguknak költőpénzük, vagy ha nincs, koldulnak. A mit Benyovszky idejében a kíséző szotnik hajtott végre, hogy a nagy városokban sorba koldulta a tehetőseket s a kapott pénzt, eleséget, ruhát kiosztotta a foglyai között, azt jelenben egészen rendszeresíték.

A mint egy faluba, vagy városba megérkezett a deportált csapat, kiválasztanak maguk közül három jó hangú énekest, azokra felrakják a legnehezebb lánczokat, s ezek azután egy fegyveres kozák kíséretében végig járvák az utcákat, énekelve és kápsálva a gazdagok házai előtt. Előbb azonban a vezénylő tisztnél le kell tenni a taksát: 3-tól egész 10 rubelig. Az így összeénekelte pénzt aztán kiosztják az egész társaság között, éppen úgy a ruhaneműt, elemőzsiát. Minden orosz szívesen ad nekik »radi Chrysta.« (A Krisztus nevében.)

A nagy csapat azután eloszlik, vidékek szerint, ki hová száműzetett. Mikor Kohn Albin Ursolába megérkezett a burjátok közé, csak hetvenen voltak már együtt. A rendőrfőnök ezzel a szóval fogadta őket: »no fiaim, arra van észak, erre dél, amarra kelet, emerre nyugat. A ki nem akar dolgozni, választhat merre menjen, hanem a ki csendesesen, engedelmesen meg akar maradni, az találhat munkát s megélhet tisztességesen.« (Nem lehet-e ráismernünk abból a néhány szóból az említett rendőrfőnökben Benyovszky kedélyes kamcsatkai kormányzójának, Nilow úrnak képmására?) - Másnap a hetvenből csak huszonöt volt együtt. Az a huszonöt talált is Ursolában munkát, a kormány számára téglát vetettek, sőt főztek, nyáron szénát takarítottak. Ezek többnyire politikai elítéltek voltak. Később meg lett nekik engedve, hogy önálló foglalkozást keressenek. A lengyelek leginkább pék-, szabó- és asztalos-mesterséggel foglalkoztak, s jó keresetük volt. Hanem a gonosztevő had szétfutott bradjának. A hivatalos rapport azt mondta rájuk, hogy »pomjör« (meghalt).

Társadalmi helyzetükben is feltaláljuk ugyanazt az állapotot, a melyet Benyovszky és társai Kamcsatkában találtak. Ítéletük kitaszítja őket a tisztességes társaságból, hanem azért minden háznál szívesen látják mindazokat, a kik lelki műveltséget hoztak magukkal; a durva, marhaször-posztóból készült kabátjaikat átalakítják úrias paletot-ká, s abban minden úri háznál megjelenhetnek. - Ez is összetalál Benyovszky feljegyzéseivel.

A BRADJÁGOK.

Bradjágnak híják Szibériában a szökevényt, a ki a kényszermunka helyett, melynél kap rendes ételmezést, rabköntöst és börtönlakást, inkább választja a szabad ég alatt csavargást, koplalást, rongyoskodást.

Megszökni nagyon könnyű akármelyik állomásról, de hová menni? A deportált gonosztevő nem azért szöki meg, hogy a hazájába visszatérjen, vagy akárhol a civilizált világba eljusson, hanem hogy a nyári munkát elkerülje. Télen aztán újra elfogatja magát, álnevet vall be, valamely csekély bűnért félesztendőre elítélteti magát, akkor aztán megint van egész télre való ellátása. Tavasszal megint megszöki.

Künn a pusztán ezer veszedelem vár rá. A burját vadászok betanított kutyákkal hajszolják a szökevényt s lenyilazzák, mint a vadat; majd áradt folyamokon kell átvádoznia, úszó fatörzsökön, ismét havasokon áthatolnia s utoljára a rettenetes őserdőben a »tajgá«-ban felkeresni a »bradjágok útját.«

Rendesen nagyobb csoportokban kísértik meg a szökést, valami vén bradjág vezetése mellett, a ki már gyakorlatból ismeri a b r a d j á g - ú t a t .

Ez egy titkos ösvény az őserdőn keresztül, a melyet csak a fák oldalaiba vágott jegyekből ismerni fel; éjszakára menedéket adnak az odvas fák. Néhol találni egy-egy »szaimkát,« fatörzsekből épült gunyhót, melybe az orosz parasztok ennivalót, sőt és ruhadarabokat hagynak hátra a »szegény legények« számára. Néhol a falvakba is bemehetnek, a hol a parasztok jól tartják, rejtegetik őket, ott akár meg is vénülhetnek, senki sem árulja el ottlétüket; de ellenben olyan falvak is akadnak, a hol a lakosság a bradjágot üldözőbe veszi. Az ilyenekre figyelmezteti a csavargót a fákba vágott kereszt, s a bradjág nagy kerülőt tesz a falu körül. A bradjág mestersége az, hogy koldul, zsarol, lop és rabol, s a hol megharagítják, gyujtogat és gyilkol.

Sajátságos szokás, hogy az orosz hatóságok nemcsak hogy nem üldözik a bradjágokat, hanem még fel is használják őket. Mikor utat kell csinálni, a mihez az orosz parasztnak nincs kedve, a burjátnak pedig se kedve, se értelme; akkor az iszpravnik kidoboltatja, hogy jó fizetésért jöjjön a ki akar utat csinálni. És akkor százával jönnek elő a bradjágok az erdőből. Rendes alku szerint elvállalják a munkát, s kiosztják egymás közt az angáriát, kikötve azt, hogy őket senki, saját beleegyezésük nélkül, el ne fogja.

Az elítélt gonosztevőkön kívül aztán szaporítja még a bradjágok osztályát az apai háztól megszökött gyermekek, leányok, a férjeiket elhagyott asszonyok nagy száma, a kik egész életüket azzal töltik, hogy a végtelen pusztákat bebarangolják, s Szibéria tömlöczeit sorba megülik.

Egy b r a d j á g n ő r ő l érdekes történetet jegyez fel száműzött utazónk.

Kacsuga mezővárosában ismerkedett meg egy b r a d j á g n ő v e l , a ki ott igen boldog életet vitt. Ez egy igen gazdag tomszki kereskedőnek a leánya vala. Egykor egy fiatal száműzött lengyel gyógyszerész került a házukhoz, a kit a kereskedő felfogadott segédjének. Csakhamar nagyon megszerette a családapá, de még jobban a leánya. A hűséges, eszes és ügyes fiatal

ember gyakran volt vendége a háznak. Rábízták, hogy tanítsa a házi kisasszonyt francia nyelvre és zenére. Az lett belőle, hogy egy harmadikra is megtanította: a szerelemre. A lengyel ifjú megkérte az apától a leányának a kezét, s a leány is kinyilatkoztatta, hogy egyedül őt szereti, másé nem lesz. A gazdag kereskedő azonban hallani sem akart róla, hogy ő a leányát egy »poszjelenyecz«-nek adja feleségül, mikor ő annak 30 ezer rubel kelengyét szánt, a miért még egy iszpravnik is elveheti.

Erre aztán a fiatal lengyel elbúsulta magát, s a hatóságtól engedélyt kért, hogy elköltözhessen telepítvényesnek távolabb Kelet-Szibériába, azt mégis kapta.

Kevés idő múlva aztán eltűnt a szép kalmárleány is s vele együtt az iszpravniknak szánt kelengye, a 30 ezer rubel. Az apa minden fát megmozgatott, hogy a leányát visszakerítse; de soha többet rá nem akadt. Azok ketten igen jól intézték el a cselszövényüket. A lengyel ifjú a meghatározott helyen várta a kedvesét s átvette tőle a nagy összeg pénzt. A leány pedig elfogatta magát, mint bradjág-nőt s álnév alatt valami tolvajságot vallott magára. Ezért aztán elítélték börtönre és polgári becsületének elvesztésére. A kedvese azonban ott volt a sok pénzzel s könnyű volt neki a börtönbüntetést Mansurkába való száműzésre átváltoztatni. Ekkor aztán már egyenrangúak voltak, a leány is becsületvesztett »poszjelenyecz«; össze-kelhetek minden akadály nélkül. Az apa soha sem tudta meg, hová lettek? Ők pedig letelepültek Kacsugában, a hol a lengyel patikát állított fel, s onnan látta el az aranymosó telepeket gyógyszerekkel. Később II. Sándor cár trónraléptével amnesztiát kapva, a nemességét is visszanyerte; de nem kívánczozott haza Szibériából. És az egész város tudta a feleségéről, hogy az egykori »bradjág-nő,« a ki el volt ítélve, polgári becsületétől megfosztva, - és annál jobban becsülte őt minden jóra való ember.

....Nem találjuk-e fel - kicsiben - e történetke hőseiben Benyovszky és Afanázia alakjait? Ugyanaz a vad elhatározás, az a bátor lemondás a világ tiszteletéről, csak az orosz nőknél felfogható erős szenvedélyből; csak hogy éppen tragikus kimenetel nélkül. Olyan alakok, mint Afanázia, voltak és vannak, de csak a szibériai oroszoknál.

A bradjágok aztán nem mind töltik el a telet a keserves tajga ősfái közt, s a tundrák mocsaraiban. A hideg szabadságnál jobb a meleg börtön. Tél közeledtével javában előjönnek az erdőből s olyan vidéken, a hol nincs a nevük a foglyok lajstromába beírva, elfogatják magukat; álnevet mondanak be, valami apró vétséget vallanak magukra s azért aztán el lesznek ítélve börtönre. Csak ez volt a törekvésük. A börtönben aztán jó dolguk van. Ott ugyan minden élvezet meg van tiltva: pálinka, dohányzás, kártyajáték, hanem pénzzel minden tilalmat meg lehet váltani: isznak, dohányoznak és kártyáznak, némelyek nagy pénzben; vannak fegyenczek, a kiknél a játszma 100-150 rubelbe megy.

(Ez az adat igazolja a Benyovszky emlékirataiban oly nagy szerepet vivő játékdühöt, a mely a mi szokásainkhoz képest hihetlennek látszanék.)

A gonosztevők sorsa sem jár együtt azzal a megvettetéssel Szibériában, a mely mi nálunk a közönséges büntetésért való elítéltetést szokta kísérni. Ott a sikkasztásért elítélt hivatalnok rögtön kap tudományához való alkalmazást, s a feleséggyilkos új mátkát.

Egy nevezetes adatot jegyez fel utazónk. Veszélyes betegségbe esván, orvost hivatott magához, a kit egy jó barátja különösen ajánlott neki. Az egy igen kedves, okos, tanult ember volt, a ki a száműzöttet szerencsésen ki is gyógyította veszélyes bajából. - Mikor aztán bizalmasabb viszony fejlődött ki közöttük, az orosz megvallotta, hogy ő nem politikai

deportált, hanem csak poszjelenyec, büntetért elítélt. Otthon Dorpatban hűtlenségen kapta a szép fiatal feleségét s elvágta neki a nyakát. Ebből nagy láрма lett, a doktort elfogták, nem maradt ideje megmagyarázni a rendőr-hivatalnoknak a helyzetet (t. i. pengő rubellel) s a doktort elítélték tizenkét esztendei kényszerszolgálatára a szibériai bányákban, s elküldték a jenniszeiszki aranybányákba.

Ott rögtön alkalmazást nyert, mint orvos és patikáros, elhordták száz versztnyre is a betegekhez, úgy hogy a rabsága alatt igen vígan élte világát s a mellett tetemes vagyont gyűjtött össze készpénzben.

Ekkor valami gonosz szellem rávette, hogy másodszor is megházasodjék. A nőgyilkosnak akadt mátkája, egy szép özvegy, a ki nem rettegett egy ilyen veszedelmes férjnek a kezét nyújtani. Sőt még attól sem rettent vissza, hogy ő is éppen úgy tegyen vele, a hogy az első felesége tett s szeretőt tartson mellette. - Doktor Ivanovics Iván erre a csalfaságra is rájött, s minthogy az oroszoknál az elválás tiltva van, megint a késhez folyamodott, a második feleségét is megölte.

Természetes, hogy újra elfogták, csak hogy ezúttal jobban tudta védeni magát. Azt monda, hogy örvényes rohamban követte el a büntetést, a miért aztán a kanszki törvényszék elítélte őt (a másodszori hitves-gyilkolásért) négy hónapi elzárásra egy orosz kolostorban. - Igaz, hogy három ezer rubelébe került ez az ítélet. - Hozzá tette a doktor, hogy a kolostorban is emberek laknak, a kik Bacchust és Vénust tisztelik.

A mint a fogságát leülve, visszatért Kanszka, megint a legkeresettebb orvos lett belőle, a ki a legelőkelőbb házakhoz járt, s nemcsak a betegek, de az egészséges emberek is szívesen társalogtak vele.

A szibériai oroszok a büntetért való elítéltetést csak afféle »szerencsétlenség«-nek tartják, s még rokonszenven vannak a sorsüldözött boldogtalan iránt.

SZAMOJEDEK ÉS CSUKCSIAK.

Az éjszarkhoz közel lakó népek, az örök jéghez hozzákötött fajok között is vannak fokozatok. A hogy a mívelt világ nemzetei versenyeznek a »nemesség« előnyei fölött, úgy tart a verseny a létra-fokon lefelé is, melyik a legvadabb? - Nyelvükre nézve éppen úgy különbözők egymástól, mint a latin, a germán, a magyar, a szláv, az arabs, csak abban egyezők, hogy a mit beszélnek, azt betűkben nem örökítik meg.

A legnagyobb úr, a hideg, kényszeríti őket, hogy a testüket melegen betakarják, állatoktól elvett bőrrel; ennek az elkészítése módjában különböznek egymástól. A szamojed gömbölyű prémes sapakot visel, a csukcsi hegyes süveget, a mit levét, ha melege van, s a végét az övébe dugja. Az irhabőrt kivarrják cizfrára szíronnyal, s megfestik tarka színekkel. Nyilaik, tegzeik, szigonyaik alakja annyiféle, a hány népfaj. Használják a kőfejszét, a csonthegyű nyilat. Hanem egyben hasonlóak: az ételben. Emlős állat, (szárazföldi és tengeri) és hal, a mindennapi táplálékuk, gomba, moszat, bogó a csemege, a madarat ritkán eszik meg.

A szamojedek szánkái úgy vannak készítve, hogy azokkal nyáron is utaznak, a süppedő mohával lepett tundra, a tocsogó sömlyék éppen olyan jó alája, mint a szánút. - A lapponok akjái ellenben csónak alakra vannak szabva, s ezekkel a hó hátán is éppen úgy ladikáznak, mint nyáron a magas fűben. Vontató állat mindeniknél az írámszarvas.

A pénzt mindezek a népek nem ismerik, nem fogadják el fizetésben, - félnek tőle, még azok is, a kik már megismerkedtek vele. Egy kirgiz népdal így énekel búsongva:

El kell múlnunk, végünk van már,
Nem ád tejet, hogy ha fejik:
Nem visz terhet, hogy ha verik:
»Pénz«-nek híják az »új marhát,«²
Hogy ne félnénk tőle hát?

A szamojedek »jó pogányok.« (Ad formam: jó keresztyének) a bálványait még az útra is magukkal hordják, s azoktól nem örömet válnak meg, még akkor sem, ha keresztyénekké lesznek. Nordenskjöld nagy nehezen tudott rábeszélni - pénzzel - egy vén szamojed nőt, a ki már kikeresztelkedett, hogy a bálványait adja el neki. Végre megalkudtak - látatlanban, - s akkor a vén banya előhúzott egy ócska csizmaszárból négy ilyen pogány pátronust. Az egyik volt egy bőr-baba, övvel a derekán, fej nélkül; a másik egy szintolyan baba, rézfejjel; a harmadiknak görbe rézszilánkból volt az orra, a negyedik volt egy görcsös kődarab, rongyokba felöltöztetve s rézlapokkal beagatva. A többi útitársnőinek külön bálványaik is voltak, vas-tegzekkel, de azok semmi áron nem váltak meg tőlük.

A szamojedek áldozathalmát is meglátogatta Nordenskjöld. Az egy kiváló dombra felhordott kőhalom, járatlan bozót közé elrejtve, azon meredeztek körberakva egymás mellett medve- és írámszarvas-koponyák, ez utóbbiak agancsaikkal együtt, összetört csontok és medvemancsok, s mindenféle vasszerszámok töredékei és végül maguk a bálványok, a mik száz meg száz faforgácsból voltak emberi ábrázattá faragva; a szája mindegyiknek vérrel kifestve.

Voltak a szamojedeknek ezeknél külön bálványaik is, de azokat egy hitbuzgó archimandrita elégetteté, s az áldozat-domb helyére egy keresztet állíttatott fel.

Ugyanott egy szamojed sírt is találtak, vastag czölöpökből készült hosszú láda alakjában, melyben a csontváz feküdt; a láda tetején egy vas-fazék, fejsze, fűrő, nyilak tegezze, s réz-czifraságok, valamint tűzgyújtáshoz való nyírfakéreg, a sír lábánál hevert egy felfordított szánkó. - Mindenki a maga hite szerint képzei a paradicsomot. Csaknem hasonló áldozathalmot talált Schwanenberg svéd éjsarki utazó a jalmali fokon egy emberektől egészen elhagyott vidéken; valószínű, hogy ott is szamojedek tanyáztak.

Az ilyen áldozathalmot feltalálni a korjácoknál is, a kik Kamcsatkától észak felé laknak, a csukcsiakon innen. Lesseps írja, hogy az ochoczki tengerparton végig utazva, egy nagyon veszélyes hegy út végén talált egy áldozathalmot, a melyre minden utazó, a ki szerencsésen áthatolt, hogy a meredélyről le nem bukfcncezett, tesz le valami hálaadományt. A »babuska« hegyi oltárán vasdarabok, halak, pipák, dohányzacskók voltak lerakva (legdrágábbjai a korjácoknak!) s azok között egy szépen kifaragott hajítókelevéz mammuth-agyarból. Lesseps el akarta vinni magával emlékül ez utóbbi ereklyét, de a kísérei mind rátámadtak érte: »hozzá ne nyúlj, az szent tárgy, mindnyájunkat szerencsétlenné téssz vele, ha elviszed.«

Barrents is úgy járt, hogy a mint a szamojed oltárhalomról valami bálvány-félét elvitt magával, a lakosok utána rohantak a dereglyéjére s erőszakkal visszavették a szent bálványukat.

Az osztyákoknak a bálványairól körülményesebben ír a köztük száműzetésben élt Kohn Albin.

Ezek között első rangú a »Num,« a kinek tulajdonképeni kötelessége az osztyákok marháira felügyelni. Ennek a bojtárja a »Tadebizio.« A családra és házra vigyáz a »Szjadäi Hahe.« Ezt a bálványt agyagból gyúrja az osztyák a saját képmására; ennek szokott ígéreteket tenni, ha vadászni megy, azokat pedig nem tartja meg, be kell elégedni a Szjadäi

² A régi magyaroknál is gyakran találjuk ezen kifejezést »arany és ezüst marha« végrendeletekben, családi kincstárak összeírásánál. J. M.

Hahénak azzal, hogy az elejtett vadnak a vérével a száját bekenik. De ugyan pórul jár a Szjadäi Hahe, ha üres kézzel talál visszatérni a gazda a vadászatból, mert akkor lefektetik s végig vernek rajta, még össze is törik. Aztán csinálnak helyette másik Szjadäi Hahét.

A burjátok vallásáról pedig ezt írja ugyanezen útazó:

Keveréke ez a budhismusnak és a fetish-imádásnak. Ők is szentnek tartanak egyes hegyeket, sziklákat, forrásokat, s azokon áldoznak, bőrökkel, veres rongyokkal és lószőrrel; otthon pedig tartanak bálványokat, vékony rézlapból kimetszett emberi torz-alakokat, furcsa köveket. Papjaik a lámák, a kiknek három rangfokozata van: »g e l o n d , g é g u l és b u n d i.« Ezek mind tibeti nyelven hadarják el az imádságaikat, a mikből ők maguk sem értenek semmit.

A buddha »lámák« semmivel sem jobbak, mint a samánok, a nép bolondításához még azoknál is jobban értenek. Mikor valaki nagy beteg, a lámát hivatják hozzá, hogy gyógyítsa meg. Az megjelenik másod magával, mert a rossz lélek kiűzéséhez erő kell; nagy tüzet raknak a jurtában, s arra hatalmas bográcsot tesznek fel, tele ürühússal. A beteg elé azonban egy padot tesznek, s azt telerakják apró ördögöcskékkal, a mik kovászból vannak gyúrva. Erre elkezdenek a lámák tibeti nyelven imádkozni, a csörgős dob egy jeladására aztán a jelenlevők mind rákezdik a dobverést, kürtölést, vasszerek dőngetését, míg végre a láma összetöri az ördögöcskéket s kidobálja a házból. Ha nem használ, ismételik a dózist. A beteg utoljára is vagy meggyógyul, vagy meghal. Ez utóbbi eset nem annyira a kiszenvedettnek baj, mint a hátrahagyott gyermekeinek, mert a buddha pap legelőször is minden öltözetét s legjobb paripáját elviszi a megholtnak, s néha a temetési költség az egész örökséget felemészt.

S ezek a bálványimádók, buddhisták, samánisták, nagyjából ki vannak keresztelve. Az orosz kormány minden áttérőnek adat egy púd dohányt, egy új inget és egy kis rézkeresztet. A dohány elfogy, az ing elszakad, s miután a Krisztus vallását azontúl senki nem érteti meg velük, maradnak megkeresztelt pogányoknak. Dr. Erman Szelenginszkben a főbálványát is látta a burjátoknak: a »C s i g e m ú n é t.« Ez egy rikító tarkára festett emberalak, a ki maga alá szedett lábakkal ül imádkozva az oltáron, körülötte hat bronz-kehely, vízzel töltve, előtte egy csiszolt bronz-tükör, hasonló azokhoz, melyeket az elenyészett csúdi nép kurgánjaiban lelnek a halottak mellett.

Jellemzi a népeket az a szokásuk, a melylyel a halottaik eltakarítását végzik. Sok száz év előtt, mikor még egész Szibériát egy nagy nép lakta: a »C s ú d«-ok, magasfokú civilizációnak kellett e világrészben lenni. Bizonyítják ezt a csúdok hátrahagyott sírjai, a magas gúla-alakú halmok, melyekbe halottaikat eltemették, lábbal kelet felé fordítva. E csúd kurgánokban találnak bronz-fegyvereket, simára köszörült, gömbölyű, füles rézlapokat, sőt egy helyütt egy arany serleget is leltek, több rézlap és a serleg kiverett munkával készített állatalakokat mutat. Még írásjegyeik is voltak. - Legyőzőik, kiirtóik, a kik helyükbe jöttek, a megtanulhatlan változatos nevű mongol apró fajok nem ismerik már se a bronzot, se a vasat, se az aranyat; a csúdok sírjaiban még égetett téglákat is találni, a miről az utóbb jött népeknek fogalmuk sincsen. A temetkezésnél a hány, annyiféle szokást követ. A csukcsi, (Steller szerint) megöli a haldoklót s testét egy leölt irám mellé kiteszi, hogy kutyák, farkasok egyék meg; az o s z t y á k , (Kohn Albin szerint) az erdőre viszi ki a halottjait s ott felkötözi egy magas fára. A k o r i á k o k elégetik a halottaikat. A s z o j ó t o k elrohadt fák alá takarják, s a b u r j á t o k rendes sírhalmok alá temetik el, de úgy látszik csak a férfiakat, mert a halott sírjának a fejfájához oda szokták kötni annak a kedvencz paripáját, s annak ott éhen kell elveszni. Az újabbkori burjátok azonban már praktikus emberek, a hogy Kohn Albin tapasztalá; olyan vékony zsineggel kötik a lovat a fejfához, hogy ez azt elszakíthatja s a méneshöz visszafuthat. Erre aztán azt mondják, hogy az Isten visszaadta a lovat. Hogy Nordenskjöld a s z a m o j e d e k n é l egy faládának készült síremléket talált, benne levő csontvázzal, ez új adat, azonban a t u n g ú z o k n á l (Erman leírásában) általános bevett

szokás. Még pedig a temetkező helyet éppen ott állítják fel, a hol a megboldogult kimúlt, a sátort aztán odább viszik, a sírláda ott marad.

Hogy a csukcsiak elégetik a halottaikat, azt Nordenskjöld útítársai bizonyítják, a kik egy ép sírra találtak, melyet teljesen elégetett csontok töltöttek meg; azok között emberi fogak voltak felismerhetők. A hamvak be voltak takarva pázsittal és gályákkal, s azok fölé ismét kőlapok elhelyezve egész kupolaszerűen. A sír nem régi lehetett. Ámbár a jégsark tartományaiban ez csalóka adat. Itt a földbe elásott csont és fa nem hamar rohad el.

KURUZZOLÁS.

Hogy milyen háládatos foglalkozás a hókuszpókusz - Szibériában, azt a hivatkozott lengyel száműzötteknek is volt módjában egy ízben tapasztalni.

Két napi csónakút alatt a Lénán, száműzött társaival együtt, nagyon sokat éheztek, minden ételmi szerük elfogyott. Végre egy jó kinézésű falu alá értek. Ott azonban a lakosok, minden orosz szokás ellenére, még pénzért sem akartak nekik ennivalót adni. Ekkor az egyik lengyel megtudta, hogy egy tehetős gazdának az egyetlen leánya beteg, s elhitette a gazdával, hogy van a jövevények között egy orvos, a ki meg tudja a leányát gyógyítani. Ennek a szerepét kellett Kohn Albinnak elvállalni. Ő nála csakugyan volt egy kis úti gyógyszerész, holmi pezsgőpor, szóda, magnesia, chinin, ipecacuanha, aether, a mivel bajbaesett társain hevenyében segített. Most előkellett vennie az orvosi tudományát, hogy mindannyiuk baján, az éhségen segítsen.

Odavezették a beteg leányhoz, mindjárt rájött, hogy annak egyszerű láza van, megterhelte a gyomrát. Ezt a bajt a szibériai kórházakban egyszerűen nux vomicával szokták kikúrálni.

A burjátok azonban minden áron valami csodakúrát akartak tőle látni. »Ti lengyelek, mondá a megszorodott anya, mind tudtok írni, olvasni. Ha te tudnál az én leányomnak olyan »hideglelési evangéliumot« írni, a mit az lenyelne: attól tudom mindjárt elhagyná a »leschy« a házat.«

A lengyel megígérte, hogy szolgálni fog vele; hanem előbb kikötötte, hogy vendégeljék meg éjszakára a tíz útítársával együtt, mert a csoda csak reggel hajtható végre napfelkölte előtt. Korán hajnalban aztán megjelent a gyógyszerével, t. i. a nux vomicával, meg egy darab telefirkált papirossal, ez volt a »láz evangélium.« Azzal mindenkit kiküldött a szobából. Tudta jól, hogy rá fognak lesni az ajtóhasadékon át. Elővette hát minden művészetét: elkezdett táncolni, körben forogni, hadonázni, énekelni, utoljára aztán lenyelette a beteg leánynyal a hánytatót, a papirossal együtt. Még a hegyébe megitatott vele egy meszely langymeleg vizet. Az orvosság nemsokára operálni kezdett, akkor aztán behívta a szülőket, elmondta nekik, hogy mit kell követniök tovább a beteggel, a kinek délutánra szerencsésen elmúlt a hideglelése. Ezzel meg volt alapítva a csodadoktori híre. Az egész falú összeröffen a tiszteletére, alig akarták tovább eresztetni, s mikor eltávozott, annyi ételmi szerrel látták el, hogy egy hétig eltartott mindannyiuknak.

A boldog apa az elváláskor még egy ötrubelest is a markába nyomott, a mit a lengyel nem fogadott el, felvilágosítva a burjátot, hogy nem a »láz evangélium,« hanem a gyógyszer állította talpra a leányát; de az öreg nem vette azt be. »Mesélhetsz nekem!« mondá nagy bölcsen, »ismerjük mi jól a te öcsédet.« - Már tudniillik a »leschy« ördögöt, a kit a leányból kikergetett.

ERKÖLCSI FOGALOM. HÁZASSÁGSZERZÉS. LEÁNYRABLÁS.

Szemérmertességről, női erényről a szibériai népfajoknak még csak fogalmuk sincsen. Valamennyi útnak, száműzöttnek a feljegyzései mind arról tanúskodnak, hogy a nők maguk kínálják a kegyosztásaikat az idegeneknek, természetesen díjért, s a férfiak nem féltékenyek.

A czigányok, a kik Szibériát éppen úgy végig sátorozzák, mint a többi világrészeket, nyíltan árulják a »dúr«-t. Ez olyan por, mely a nők italába keverve, azokat szerelmessé teszi, ha pedig erősebb adagban keverik a férjek italába, azokat elkábítja; ismételve meg is öli. Megúnt férjeket a dúr-porral láb alúl eltenni mindennapi dolog.

Minden szabad ott, csak a csók tilalmas. Azt valami útálatos dolognak tartják. A szerelemnyilvánítása csók helyett az, hogy az emberek egymást - megszagolják. Tudva azt, hogy itt télen mozdani soha sem szokott senki: ez igen okszerű ismerkedési mód lehet.

(Itt természetesen nincsenek a beköltözött oroszok értve, a kik télen is megfürödnek a jégbe vágott lékben, s a kiknél a keresztelkedés is azzal jár, hogy az embert háromszor belemártják tetőtől talpig a jeges vízbe.)

A tunguzoknál az a szokás, hogy ha egy hajadon leány egy férfival összetalálkozik, elkezd sikoltozni, s fut, a merre lát, mintha esztét vesztené volna. Ez azonban csak arravaló, hogy a férfi utána szaladjon és fogja el; ha aztán elfoghatta, akkor már nem kiabál, s ha a jurtában találkozik vele, akkor sem kiabál.

Egy ízben útnak több bajtársával letelepedett a burját pusztán egy fa alá, falatozni. Nem-sokára három burját amazon jött ugyanarra a helyre lóháton, a kik nem messze az útnak szintén ugyanannak a fának az árnyékába letelepedtek. Eleinte a lábaikat maguk alá szedve, kedélyesen pipáztak, nevetgéltek; azután elkezdtek nekivetközni: rekkenő meleg volt, a folyam mintegy nyolczszáz lépésnyire; a három hölgy egész görög szobornak vetkőzve, indult el fürödni. Azután megint visszajöttek ugyanarra a helyre, s a míg a nap felszárítja a bőruket, letelepedtek a pázsitra, rágyújtottak a kaliánra, s csak azután, hogy egy pipadohány ki lett szíva, fogtak hozzá megint az öltözködéshez. Egyikük elejtett valami olyanforma szót, hogy talán mégis illendő volna betakarózni ez idegen férfiak szeme előtt? - Minek? mondá az okosabb, hisz ezek nem »húnnok«.

A burját »húnn«-nak nevezi magát, a mi az ő nyelvén »ember«-t jelent.

Csak nem tartanak talán atyafiságot a mi ősapánk Attila hunjaival? a kinek a neve különben e vadak nyelvén »mennydörgős felleget« jelent.

Még erősebb színekkel festi le Permikin ezt a paradicsomi ismeretlenséget a szeméremmel a szibériai népeknél. Permikin az orosz és mongol határt képező szajáni hegyláncz legmagasabb pontját, a Munkuszardikot mászta meg, s ez útjában látogatást tett a tartományt lakó urjáncs törzs fejedelménél. - Ez már luxust űz. Gazdagságát hosszúszerű jakcsordák képezik, jurtái fehér nemezről vannak; azok között három veressel kihímezve. Azok a feleségeinek a sátrai. Kutját is tart sokat, de azok nem szánkót húzni, csak házörizni valók. A sátrak belül is tiszták, csinosak; van kényelem, cziczoma, bálványokkal rakott oltár, tisztességes kandalló. Az ajándékok kicserélése és tolmács közvetítésével folytatott diplomaciai értekezés után, Danain (a fejedelem) fogja a pipáját, jó éjszakát kíván a vendégének s otthagyja a feleségével.

A mint kihúzta a lábát, tánczra kerekedik a sátorban, leány, fiú, szolga, még a fejedelemnő is. Permikin kérdésére, hogy mi az oka ennek a nagy vigasságnak, megmondják őszintén, hogy a Danain átment a másik jurtába, a másik feleségéhez s ma már nem tér vissza többet. Erre a fejedelemnő, ki eddig igen feszesen viselte magát, minden tartózkodás nélkül odatelepedik a

vendége mellé, kikutatja a zsebeit, előszedi az óráját, szemüvegét; kikérdezi, hát ez mirevaló? aztán, hogy szépek-e az orosz asszonyok? hát neki hány van? szereti-e őket? S nagy készséggel alkalmat is ad neki az összehasonlításra. Éjjeli toilettjéhez kezd. Két inasa előhossa a nagy báránybőr-déczbundáját, azt a tűznél megmelegíti, ez alatt a fejedelelnő leveti a felső köntösét, s minthogy ebben az országban az inget nem ismerik, egész paradicsomi állapotban sütkérezik a tűz előtt. Az egyik inasa aztán leoldozza a lábairól a khinai topánkáit, mire a fejedelelnő végig nyújtózik a báránybőr-bundán, akkor aztán a két inas begöngyölgeti, mint a pólyás babát a bundába, hogy csak a feje látszik ki belőle. Utóbb ők is odafeküsznek a lábaihoz, s aztán alusznak, hogy csak úgy reng a horkolástól a jurta.

Reggel már korán elkészítik az inasok a theát; veresfenyő-kéreggel vegyítve, s jak-tejjel keverve, azt a fejedelelnő még ott a bundában heverve szürcsöli fel; s akkor aztán kibontakozva a burkolatából, a kandallóhoz járul, ott várja rézkádban a melegített víz, abban tetőtől-talpig megmosdik, s törülköző hiányában a lobogó tűznél megszáritkozik. Akkor aztán újra felfűzi a lábaira az inas a khinai topánkákat, feladja rá a kaftánját. Hogy férfiak, idegenek vannak a sátorban jelen, arról a szultána még csak tudomást sem látszik venni.

Szibériában minden nemzetnél az a legtisztességesebb neme a házasság-szerzésnek, hogy a nősülendő férfi megveszi a leányt az apjától: készpénz, irámszarvas és bőrök árán. Ez a »kalim.« - S ezt a pogány szokást a beköltözött oroszok is elsajátították. Az öröm-apának a kalimon kívül még kell kapni egy bársony bugyogót, egy vörös czicz-szövet inget, meg egy pár kungúri sarút. A legszegényebbnek is belekerül a leányvásár legkevesebb száz rubelbe. Ez a szokás a Jeniszeitől az Amurig mindenütt megvan. Újabb időben ugyan reformot hoztak be ez avúlt intézménybe. A leányokat nem vásárolják többé, hanem rabolják. A pópa összeadja a párt, csak letegyék a taksát.

Egy kerületben pedig, melynek székhelye Sadrinszk, az a szokás, hogy januárban szent Athanáz napján a leányok az egész környékből mind összegyűlnek a piacra, legszebb ruháikba felöltözötten, felcziczomázva. Mikor aztán mind együtt vannak, egyszer csak jön nagy csöngés-bongással egy szán, odahajtat a leány-csoport közé; rajta ül három legény. Azok rögtön leugrálnak a leányok sokasága közé. Erre nagy sikoltozás támad, mindenik legény nyalábra kap egy leányt, feldobja a szánkójába s mikor mindegyiknek akadt párja, akkor a sokaság nagy hahotája között tovább hajtatnak. Utánuk rövid időn jön a másik szán, s azután a többi, míg valamennyi Sabinát elkapkodták a maguk quiritesei. Válogatásról szó sem lehet. Ezzel be van fejezve a házassági szertartás. A férj, a házas-társával, asszonykorában sem sokat törődik. Feleségének, leányának ad enni, és a házában vaczkot; de az öltözetéről asszony, leány maga tartozik gondoskodni. Azt szereti a gazda, ha a fehérchselédjei czifrán járnak, de hogy honnan kerül elő a veres fersing, a tarka rokolya, a selyem fejkendő? azt csak a szomszéd asszonyok tudnák megmondani.

HARMINCZHATODIK FEJEZET. FELFEDEZETLEN NÉPFAJOK. AZ ITELMELEK.

A terjedő orosz faj egyre szorítja felfelé az éjsarknak a jégvilág őslakóit. Azok egyre fogynak, még pedig abban az arányban, a melyben fogy az életmódjukra szükséges vadászható állatok faja. Egész állatnemeket kiirtottak már. A tengeri tehenet (Borkenthier), melyet Steller leírt, egész magvaszakadtáig kipusztították már; Benyovszky naplójában még megtaláljuk a leírását, mint létező állatét, itt nem akarom azt ismételni. A tengeri kutya, tengeri medve, tengeri oroszán is fogyni kezd; a tengeri vidra már ritkaság, a czethal is eltűnt egész nagy tengervidékekről. Az egymás közötti harcok, az Európából behozott ragályok, de leginkább az átkozott tűzital, a pálinka, egyre apasztja az ősnépek emberszámát.

És még ezeknél a vad embereknél is vannak alantabb álló fajok, a kiket megint ők üldözték. Még az é. s. 80-ik fokán túl is kell lakni embereknek. Ottlétüket elárulják az írárok.

Ez az állatfaj, mint már Benyovszky életírásának első részében is említettük, valóságos útszínélője az éjsarki pusztaságoknak. Ezek vezették Lyakoffot 1770-ben az új-szibériai szigetek felfedezésére. Télen a befagyott tengeren át lejöttek az írárcsordák az ázsiai szárazföldre. Lyachoff kutyaszánkóval a vertt nyomot addig követte fölfelé, míg rátalált arra a felfedezetlen földre, melyen az írárok nyaralni szoktak. S ez volt éppen azon nagy szibériai szigetek egyike, a melyen a legtöbb mamuth-agyart bányásszák mind a mai napig. - Spitzbergában minden esztendőben csaknem egészen kiirtják a vadászok az írárokat, s azok a következő évben ismét nagy számmal ott vannak. Hogy ezek valahonnan egy még magasabban északfelé eső emberlakta földről vándorolnak ide, azt bizonyítja számos eset, a midőn az elejtett írárnak a szarvain, vagy a fülein emberkéz csinálta billogot találnak. A házi írárn könnyen összekeveredik a vad írárral, kivált párzás idején. Ezt Vitsen már 1705-ben észlelte.

Egy ilyen a világ határán túlszorított népfaj létezését állapítja meg Nordenskjöld a csukcsi partokon telelése alkalmával.

Irkapij mellett van egy 16 sátorból álló falu. E mellett található egy rom, az »onkilon«-faj által lakott házak helye. Nem építmény, hanem gödör, ezen alakban is eredeti, s az egyéb szibériai gödörlakásoktól eltérő alacsony dombtetetéből van aláfelé ásva, kalapácsalakú teremmé, melynek négy szegletéből megannyi oldalfolyosó vezet kifelé. Nordquist és Almquist e ház hely körüli dombokon ásásokat rendeztek, s a hajdan itt lakott népfajnak több házi és vadászszerszámot találtak, kőeszközre, csontfogantyúval, palakésre, tűzkő dárdahegyre, csontkanálra és kelevékre, kőfejszékre és foka-agyarakra, a melyeken meglátszott az emberi kéz munkája. Itt tehát még a kőkorszakból való népfaj lakott, mely a vasat és rezt nem ismerte. S nemis olyan régen pusztult el innen, sőt talán nemis pusztult el egészen.

A hírhedt éjsarki utazó Wrangel ezt írja az Onkilon-népről.

»Tudvalevő, hogy az Anadyr-öböl melletti partokat egy olyan népfaj lakja, mely mind testalkatára, mind öltözetére, mind nyelvére nézve különbözik a csukcsiaktól: Onkilonoknak híják magukat, a mi annyit tesz, hogy »tengerjárók.« Az a monda felőlük, hogy pár század előtt az egész tartományt ők bírták a Selagszkoí foktól a Behring-szorosig, s valósággal most is ott találni az egész területen hajdani lakásaik maradványait, melyek apró halmokba vannak bevájva, s czethal-bordákkal betetözve, mely pázsittal lett ismét betakarva.

Ezeknek a vezére Krächoj s az irámos-csukcsiaknak³ az Erimje között támadt valami viszály, a melyben a Krächoj vereséget szenvedett, úgy hogy az egész népével kényszerült a régi hazájából kivándorolni s azt a csukcsiaknak üresen otthagyni.

Az Irkapij-fok mellett lakó csukcsiak, a hol az onkilonok főtanyája volt, ezt a mondát őrzik meg felőle: Krächoj egyszer a csukcsiak Erimjét vitézi tornában megölte, melyre az Erim fia vérbosszút fogadott ellene, s minden úton üldözőbe vette a Krächojt. Utoljára az onkilon főnök az Irkapij sziklaszakadécai közé menekült s ott körülsánczolta magát. A sáncz még most is látható. A megölt Erim fia azonban addig ólálkodott a tanyája körül, míg egyszer a Krächoj fiát előkaphatta, s azt akkor agyonütötte. E fölötti rémületében a Krächoj szíjkötélen alábocsátkozva megszökött az erősségéből, s a híveivel együtt bajdarákra kelve, átkelt a tengeren egy még messzebb északra eső tartományba, a hová az egész nemzete követte a jövő télen. - Valóságos éjsarki Iliász és Odyszszea.

Wrangel még folytatását is adja e mondának.

A koliutsini szigetlakók beszéltek neki, hogy egyszer rég időkben hat csukcsi férfi és egy asszony egy bajdarával a tengerre szállt; ellenkező szelek által ide s tova hanyatva, utoljára egy ismeretlen tartomány partjára lettek kidobva, melynek lakosai a csukcsi férfiakat mind leölték, csak az egy asszonyt hagyták élve, s azt azután, mint valami csodát mutogatták messze földre elhordva, míg végre a Behring-szorosának a szigetein csukcsi honfitársaira akadva, azokkal visszakerült hazájába, s itt aztán rémdolgokat beszélt a távol északnak fekvő nagy szárazföld népeiről, a kik az ő csukcsi fogalmai szerint nemis érdemlik már az ember nevet, annyira el vannak baromiasúlva. Miféle remeke lehet az a teremtésnek, a kit még a csukcsi sem ismer el embernek?

Wrangel azt teszi ez elbeszéléshez, hogy mindez mese lehet. Az az északnak fekvő szárazföld nem létezik sehol. Egy angol utazó, sir Kellet, aztán néhány évtized múlva Wrangel után csakugyan felfedezte ezt a szárazföldet, mely folytatását találva a »Kellet-föld«-ben, Amerikáig látszik átterjedni, s elnevezte azt »Wrangel-földnek.«

Ez már a hatodik világrész lehet - az északi földszark világa. S ott is van ember; és állat, a kit az ember megegyen.

AZ ITELMENEK.

A mi Benyovszky Móricz naplójának hitelességét leginkább bizonyítja, az, hogy a mint ő Kamcsatkát leírja 1776-ban, az utána jövők leírásai adatról-adatra találkoznak vele. Honnan vehette volna Benyovszky mindezeket, ha személyes tapasztalatai s a kamcsatkai kormányzóság hivatalos levéltára nem álltak volna rendelkezésére, a melyben az általa megnevezett orosz utazók feljegyzéseit megtalálhatá?

Kamcsatka leírója, Andrée Richárd, valamennyi ott utazó élményeit összegyűjtve, Erman Adolf, Ditmár Károly, Buch Lipót, Steller, Pallas és Kittlitz mellett különösen felemlíti Benyovszky Móriczot s munkáját, mint teljesen hitelest ajánlja bővebb megismerésre.

Az újabbkori utazók szerint Kamcsatkában nincs olyan nagy hideg, tengerövezte helyzeténél fogva, mint Szibéria hasonfekvésű szárazföldén; hanem azért a gabonatermesztés most is lehetetlen ott, mint Benyovszky idejében volt. Ellenben a marhatenyésztés meghonosult,

³ A csukcsi fajt kétfelé osztályozzák: »irámos«- és »kutyás«-csukcsiakra. Az irámos-csukcsi nomád nép, irámvadász, a kutyás-csukcsi halász, főkapákász és kupecz: kutyaszánkóival a Behring-szigetéről hordja Aniuszkba vásárra a bőroket és mammoth-agyarakat.

melyből ő még alig látott néhány tehenet. Csakhogy a kamcsatkai tehenek azt a szokást vették fel, hogy örömeztőbb eszik meg a halat, mint a szénát úgy hogy a varsában lévő elfogott halakat oltalmazni kell a tehenek ezen különös torkossága ellen.

A lakosság is nagyon megfogyott Benyovszky ottléte óta Kamcsatkában. Még akkor minden négyszögmértföldre jutott tíz lélekszám, ma már alig jut négy. A főváros Bolsereczk akkor még hétszáz kozákot állított talpra, s azoknak a feleségei, leányai, gyermekei ezerre mentek; a mai főváros Petropawlowszk összes népsége 500 lélek, s Bolsereczk elnéptelenült.

A kereszténység fölvétele, s az orosz fajjal keveredés, az európai szokások, fegyverek, eledelek sokat lecsiszoltak az itelmen jellegéből, hanem a létszámát is elfogyasztá az idegenekkel folytatott harcz, s az európai pusztító ragályok.

Csak a régi pogányvallás babonái maradtak meg úgy, a hogy ősidők óta voltak. A Kuktának és a feleségének Chachinak most is áldoznak még - a hulladékokkal; s ma is nagy tiszteletben tartják a D u s z t ä c h c s i s bálványait, melyeket idomtalan nagy kőkoloncok alakjában turfás mocsaraik szélén felállítottak. Bogyókat, szedreket, melyek e bálványok közelében teremnek, senki le nem szed, s a halak fejeit, mikor elmegy mellettük, a lábaikhoz rakja. A tengerben lakik a Mitgh istenük, azzal is szépen kell bánni, annak meg lisztet szórnak a vízbe, hogy a lazacokat kergesse fel a folyókba. Van minden hegynek, erdőnek istenkéje: »Kamuli.« Ezek a tűzhányókban laknak, halászni járnak, minden ujjukra egy halat fűznek fel. A hévíz-forrásokban is szellemek laknak, azért a kamcsadál e források vizében meg nem fürdik. A mennydörgés szelleme a B i l l u k á i , a rossz ördög pedig a Kanna: ez odvas égerfákban lakik, azért minden vadász, a ki ilyen fára talál, nem mulasztja el egy nyilat belelőni. Ellenben a H a ë t s istent, a ki az alvilág fölött uralkodik, nagy tiszteletben tartják. A tüzet is tisztelik, s minden elejtett vadnak az orra bőrét neki áldozzák.

Babonáik semmivel sem rosszabbak, mint az európai népeké. A havat késsel levakarni a csizmáról - vihart hoz. A ki halat és melegvérű állatot összefőz, kelevényt kap. A friss bőr lehúzásnál nem szabad danolni. A ki a medve nyomába lép, meghámlik a talpa.

Azonban sokan valósággal is áttértek a keresztény hitre, s nagy a száma azoknak a kamcsadáloknak, a kik írni és olvasni megtanultak. Ez a félszigetlakó nép a legmívelhetőbb valamennyi szibériai fajok között. Hasonlítsuk össze Benyovszky húséges kamcsadál szövetségeseit a bradjágokra vadászó burjátokkal.

Ezt mind számba kell vennünk, hogy Benyovszky története valószínűségében kidomborodjék.

Az öngyilkosságra való hajlamot Steller is feljegyezte róluk, újabbkori utazók állítása szerint az itelmen a börtönt és kancsukát azzal kerüli, hogy felakasztja magát.

Van szájhagyományuk az általános özönvízről s hisznek lélekhalhatatlanságot, túlvilágot, új életet.

Arczuk, alakjuk is különböző a többi szibériai népfajokétól. Alacsony termet, széles váll, kicsiny lábak, gömbölyű fej, lapos arcz, ferde szemek, hosszú fényes fekete haj, mely késő vénségig nem ősziül, kevés szakáll, a férfiaknál sárgás arcszín, a nőknél csaknem egészen fehér, a mit igyekeznek is megőrizni; mikor kijárnak a szabadba, arczukat medvebéllel ragasztják be.

Eledeleik is izletesek. Ismerik a főzelék becsét s a saranából kenyeret készítenek. Másforma kenyeret is tudnak előállítani halikrából és nyírfakéreg-lisztből; a vizet jég nélkül soha sem iszszák, nyáron a hegyekről hordják haza a havat nagy fáradsággal.

A házasság is más szokáshoz van kötve náluk, mint a többi vad népeknél. Ők nem vásárolják, nem is rabolják a menyasszonyt, hanem l e s z o l g á l j á k . (Mint Jákob Lábán leányát.)

A legény beáll a leány apjához szolgának s végez minden munkát éveken keresztül, a míg csak az apa azt nem mondja neki: no most már elfoghatod a leányt! Hanem akkor még nagy küzdelem vár rá, mert az ősi erkölcs azt kívánja, hogy a leány mind a tíz körmével védelmezze magát s csak erőszakkal legyőzve engedjen maga fölött uralkodást a választott férfinak.

Még az is nagyon különbözővé teszi a kamcsatkai félsziget lakóit a többi szibériai fajoktól, hogy a tulajdonjog iránt igen erős érzékük van. A tolvaj verést kap s az emberi társaságból kitiltatik, s ha újból rajta kapják a lopáson, elégetik a keze csuklóit nyirfakéreggel, hogy ne lophasson többet. Egymás közötti perpatvarért az itelmenek soha bíró elé nem kerülnek.

Sajátságos egy népfaj ez, melyből lehetett volna tán valami, ha abból a jégövezte félszigetből kiszabadulhat. Így csak elmúlásának napjait számítja. A jövő század az ő sírja fölött is össze fog csukódni, mint valamennyi szibériai törzsé fölött. Az orosz elhantolja őket. És senki sem fogja megsíratni.

HARMINCZHETEDIK FEJEZET. LESSEPS SZÁNÚTJA KAMCSATKÁN KERESZTŰL.

Lesseps Lapeyrousenak a hírhedt francia hajósnak az útitársa volt, a ki az »Astrolabe« nevű hajóján a déli szigetekről visszatért északfelé vette az irányát s 1787 szeptember 6-án Kamcsatka petropawlowszki kikötőjében téli szállásra megmaradt.

Lessepsnek fontos sürgönyöket kelle szállítania Párizsba, s a már beállt szibériai téli idő dacára azokat a szárazföldi úton szállítani egész Szibérián keresztül.

E végett egész Kamcsatka-félszigetén végig kellett szánkáznia, s azután a korjások földén keresztül vágva, az ochoczki öblöt körülkerülve, eljutni Ochoczka városáig. Olyan kerülő út, a mely Lessepsnek három hónapra való fáradságot okozott, holott ugyanazt a tengeri úton Benyovszky két hét alatt hajtotta végre. Megmagyarázhatatlan, hogy a tapasztalt tengerész Lapeyrouse, ha már a kamcsatkai kikötőig el tudott jutni, miért nem ment hajóstúl az ochoczki öbölbe.

Kamcsatkáról Lesseps útleírásában nem találunk semmi nevezetést, dacára annak, hogy egész hosszában végig útazta a félszigetet. Csupán az üti meg az embernek a fülét, hogy kamcsadál nyelven a szánkát ő is »s a n k a« -nak nevezi.

Január végén indult el harminczöt szánossal, 300 kutyával, a saját szánja elé 37 kutya volt fogva. Egy szánkó vitte Lessepset és a sürgönyeit, a többi az útravaló eleséget. Így vágattak, sehol meg nem állapodva, igazán gőzerővel. Ízzó vulkánokat, hóbefútt falvakat, sötét fenyőerdőket csak amúgy kutyafuttában látott az utazó maga mellett eltűnedezni, a ki, úgy látszik, hogy a szánkójából sehol ki nem szállt, mert a jurták belsejét nem írja le, de annál inkább a nagy hideget, melytől az ember arcza majd lefagy.

Márczius elején érte el a félsziget északi határát, a hol a korjások tartománya kezdődik. Ez aztán az igazi jég-sivatag. Itt már nincs se erdő, se jurta, csak a két tengerből által a föld-szorosra kitúrt jégtorlaszok. (»T o r o s z« -nak nevezi az útleíró.)

Itt már fogytán voltak az élelmi szereik, a kutyák alig bírtak előre hatolni, éhségtől és fáradságtól elcsigázva.

Az isthmuson átkelve, észak-nyugatnak fordították az irányt, hogy a pencsinszki tengeröblöt elérjék s odáig még öt napi út volt. Még a kamcsatkai utolsó faluból elhozott kalaúz sem tudta tájékozni magát: egyre eltévedtek. Egy nap útban kapta őket a »p u r g a« a szibériai hó-viheder, melyben minden ember és állat vak lesz.

A harmadik napon már nem volt az összes kutyaseregnek mit enni adni, egyetlen nagy halnál egyéb. Lessepsnek tizennégy kutyája már az úton elhullott, a többi alig bírta vontatni a szánkót. Az utolsó nap már többet gyalogoltak, mint szánkáztak, míg végre megpillanták a tengert s annak a partján Pusztareczket, a korják helységet, a hová már Lesseps csak úgy tudta elcsalogatni a kutyáit, hogy előttük czaftolt, s a zsebkendőjét halformára összetekerve, mutogatta nekik. Mire a faluba megérkeztek, a mint a kutyákat kifogták, azok egymásnak estek, s a melyik gyöngébb volt, azt a többiek menten felfalták.

A korjások is éppen úgy, mint a csukcsiak, két részre oszlanak: az egyik i r á m k o r j á k, a másik k u t y a k o r j á k, amazok költözködő sátorokban laknak, ezek állandó, földbevéjt jurtákban laknak. És ez elég ok arra, hogy egymással szüntelen irtó-háborúban álljanak, ámbár egy nyelvet beszélnek. De már messziről megismerik egymást a halzsir-szagról, meg a fagygyú-búzról.

Lesseps sokat elmond a korjások szokásairól; de mindazt nem saját tapasztalatai nyomán, hanem Kennan amerikai utazó adatai szerint. Így is nehéz összeegyeztetni, hogyan égetik el a halottaikat, koporsóba fektetve, a korjások, holott Lesseps az ötnapi útjában alig talált annyi bokrocskát, a mennyiből a theáját megfőzni tüzet rakhasson.

Innen aztán írámszánon utazott tovább Lesseps, a kocsisa egy »E v i a v u« nevű korják princz volt. Ebből az útból azt a nevezetességet tanuljuk meg, hogy a szegény írámot ostor helyett egy hosszúnyelű kalapáccsal hajtják, melynek a csákánya csontból van, néha a hegyes végével ütik, hogy a vére csorog utána.

Lessepsnek a korják fejedelemehez Umiavin Simonhoz voltak ajánló-levelei. Herczegi kocsisa ugyan nem tudta, hogy ő fensége hol tartja ez idő szerint rezidenciáját; de tartós kutatás után mégis rábukkantak.

Ennek a fejedeleme a civilizisztáját 800 írámszarvas szolgáltatja.

Ez alkalommal megtudjuk Lessepstől, hogy a korjások hogyan fogják a vad írámokat a szelidek segélyével. A kitanított szelíd írámnak az agancsára kötéthurkot kötnek, s arra ez elbandukol az erdőn legelésző vad írámok közé, azoknak egyikével ismeretséget köt, szarvas szokás szerint az agancsaival összetüledve amazzal, míg a játék közben a kötélhurok a vad írámnak a szarvára is rá burkolódik, s ekkor ezután a szelíd írámbőgéssel jelt ad a cselben hasaló gazdájának: az odasiet, s könnyű szerrel behódítja a vad írámot.

Ezekkel az okos állatokkal aztán könnyű volt Lessepsnek Ochoczokra szerencsésen eljutni.

HARMINCZNYOLCZADIK FEJEZET.
ARANYMEZŐK, GYÉMÁNTHEGYEK.
AZ ÉGVILÁGÍTÁS AZ ÉJSARK KÖRÜL.
A MAMMUTH.

ARANYMEZŐK, GYÉMÁNTHEGYEK.

A jeges tenger partjait rég időtől fogva látogatták a hajósok, nem annyira természettudós kutatási vágyból, mint kincskeresés végett. Czethalászok, a kik új préda után törekedve, messze behatoltak a Kári tenger laktalan öbleibe, csodadolgokat tudtak elbeszélni azokról a rónákról, melyeken a ragyogó sárga ércz ökölnyi darabokban hever szerte-szét, s mint csigaalakú kivertt pénz lepi el a hullámmosta ereszkedőket, még gyöngytermő kagylókról is beszéltek.

Egy Tserakin nevű czethal-vadász beszélte el Roszmuszlow hajósnek, hogy ő a novajasemljai partokon egy olyan sziklára talált, mely köröskörül ragyog a gyémántok tűzétől.

Ezek a mondák csalogatták utánuk a kalandvágyókat, a kik többnyire odavesztek, vagy hajótöröttek, koldusul kerültek hazájukba vissza.

1875-ben aztán Nordenskjöld rátalált a mesemondás híres partjaira s kiderítette, hogy a rögszámra szerte-szét heverő arany göröngyök a mezőkön, olcsó kénólom érczvegyületek, a csigamódra tekert aranytömeg pedig nem egyéb, mint özönvizi aranyfényű ammontülök csigahéj megkövesülten. Az a fényes szikla pedig, mely a napsugárban messze tündököl, gyémántereivel, nem más, mint egy palaszirt, melyet kovarczerek szelnek keresztül-kasúl, s ezeknek az oldalai vannak sűrűn megrakva hegykristálylyal, mely ragyog, mint a gyémánt; de különben csak üvegcsináláshoz való anyag.

Ilyen hegykristályból készülhettek a kurilei vadászok lándzsa-hegyei is, melyekről Benyovszky életírásában beszéltünk.

ÉGVILÁGÍTÁS.

El kell ismernem, hogy egy helyütt Bolsereczk leírásánál azt a hibát követtem el, hogy a helyet tíz szélességi fokkal feljebb képzelve az éjsark felé, decemberben folytonos éjszakát borítottam erre a vidékre. Nordenskjöldnél jöttem rá, hogy ez nem úgy van. Még a 80. é. sz. fok alatt is megmarad a téli hónapokban is a nappal és az éjjel közötti különbség, azért, ha a napkorong nem jön is fel a láthatárra, reggel megvilágosodik az ég, eltűnnek a csillagok, s éppen ez a naptalan égnek a viszfénye a havon, a mi a szemet legjobban kínozza. Este megint sötét lesz, a csillagok megjelennek, s aztán előáll az északfény, mely állhatatosan megmarad félkörszivárványív alakjában az éjsark fölött; nem olyan rojtos, sugár-küllös, a minőnek más éjsarki utazók és a regényírók híresztelik, ez csak ritka kitörés nála, ünnepnap az égen; de ott van elmaradhatlanul minden éjjel, néha két, néha három, de mindig egyközpontú íveket képezve, s csak új szürkületkor tűnik el ismét. Tehát az éjjel és nappal közötti különbség még akkor is váltogatja egymást, a mikor a napgolyó a láthatár alatt jár, s ez a hosszú szürkület a hófényvel együtt idézi elő a hóvakaságot, mely ellen a Véga hajósai színes szemüvegekkel védték meg a szemük világát.

ÁLNAPOK.

Más, szintén többször előforduló nevezetessége az éjsarki vidéknek az álnapok tüneménye, mely olyankor jön elő, a midőn derült idő mellett a lég tele van vékony hókristályokkal. Ezek okozzák »tán« azt a sugártörést, mely a legszeszélyesebb napudvarokat, félkarikákat, szivárványszíreket keríti az élő nap körül, néha behajló tegezvonalal megtoldva, vagy harangalakúvá idomúlva, fekkentes vonalaktól, kereszttektől átszelve, s azoknak a napudvarral találkozó pontjain álnapokkal megtoldva. A »halo«-nak a zenithfelé forduló ívrésze többnyire szivárványszínekbe játszik.

KÖDHALLUCZINÁCZIÓ.

A szibériai átlátszó ködnek is van valami sajátsága, mely a szokatlan láttani csalódást idézi elő. Nordenskjöld emberei látnak a ködben egy óriási fehér medvét. Puskára kapnak, s mikor már ráakarnak löni, akkor a fehér medve szárnyra kap és elrepül. Valami kis sirályféle madár volt. Majd meg csónakázás közben elkiáltja magát az egyik hajós: »szárazföld!« Mindenki látja a tengerből kimagasló előfokot. A mint közelebb jutnak hozzá, világosan kivehető lesz, hogy a nagy promontóriumnak a két oldalán két nagy hómező vonul alá. Mikor aztán egészen közel érik, akkor látják, hogy az egy tengeri kutyanak a feje, a ki egy úszó jégdarabon sütkérezik. A koponyája volt a nagy hegy, s a két agyara a hómező.

A MAMMUTH.

Az állatvilágnak e legrejtélyesebb alakját a föld minden részében feltalálni elszórt maradványaiban; de tömegesen és egészben megtartva eddigelé csak Szibéria jégfedte partjai rejtetik ez állatot. Úgy hogy fel kell tennünk, miszerint e minden szárazföldi emlősök legnagyobbika a mérsékelt égélj és a délszak vidékeinek csak téveteg vándora lehetett, s valódi otthona a jeges tenger partvidékei és szigetei voltak.

Az a vélemény is meg van czáfolva, mintha a mammuth az özönvíz előtti állatok rendjébe tartoznék. Maradványai ugyanazon földrétegekben találtnak, a melyekben az ősember használta kőfejszék, kovanyilhegyek, sőt egy frankhoni ősleletnél a kőeszközök mellett egy darab elefántcsontot is találtak, melyre egy mammuthnak az alakja volt felkarczolva, ormányostúl, agyarastúl, hasonló a csukcsiak ilyenemű faragványaihoz.

Egyik tudós azt állítja, hogy a mammuth legelője a fenyőfa volt; éppen úgy, mint az óriás szarvorrúé, melynek egy egészen épen megtartott példányát a Vilui folyam partszakadékában fedeztek fel, a 64-ik é. sz. fok alatt. A fejét elvitték Szent-Pétervárra. Ennek a fogai között még felismerhetők voltak a megrágott fenyőlevelek. Az éjsarki hideg ellen védte az ő szarvorrút a vastag pötyögős pánczélcsuhája, a mammuthnak pedig a két hüvelyknyi erős bőrén kívül másfél láb hosszú szőre is volt, s végig a hátán, s elől a szügyén lószőrnél vastagabb lompos sörénye; a tropikus tájakon ez terhére lett volna.

Vagy talán az egész szárazföld volt a hazája a mammuthnak, s csak az évszak szerint változtatta a tanyáját. Télen, az esőszak alatt, a délszaki erdőkben lakott, s forró nyárban felköltözött a jeges tenger mellé. Mi volt az ő koloszs lábainak hús, huszonöt szélességi fokot átügetni? Az elefánt nem fárad el, nem ismer éjszakát, nem alszik fekve. Folyamok, hegyhátak akadályt nem képeztek előtte.

Szokatlan forró nyár űzhette az ős elefántot, az ős szarvorrút Khina és Kelet-India leperzselt rónáiról fel a szibériai jégmezőig, a melyeken akkor kezdődik az olvadás, mikor a Tisza mentén már aszú a fenyér. És aztán ugyanaz a rendkívüli forróság idézhette elő azt a világromlást, mely e hatalmas állatfajokat el tudta temetni.

Ismertessük meg legelőbb is e romboló kataklyzmának a fő tényezőjét: a szárazföldi jégsivatagot, a hogy azt Nordenskjöld leírja. A szárazföldi jégsivatagot egy mérhetlen vastagságú jégréteg képezi, mely egyik hegyoldalt a másikkal áthidalva, egyetlen hepehupás rónát teremt, hasonlót a futóhomok buczkásihoz, mely jégkéreg mély, feneketlen rianásoktól van keresztül-kasúl szakgatva. Télen az egészet betakarja a hó, a rianások színig telnek vele, másutt meg a szélhordta hó hidat ver, boltozatot képez a tátongó örvény fölött; jaj a kóborló vadásznak, a ki e csalóka burkolatra rálép. Nem is járják a jégsivatagot másként, mint társaságban, derekaikra erősített kötéllel egymáshoz csatolva. Néhol megint félbeszakítja a jégpusztát egy meredeken aláhanyatló jéglonka, jégsáncz, melynek sima oldalain alászállni nem lehet, s csak nagy kerülővel találni az átjárójára, a hol a hó a falhoz tömörült.

Nyáron aztán, mikor a nap örökösen fenn van az égen, megkezdődik a harc a tűz és a jég között. A hó elolvad a jégtalapról, s az egész jégsivatag piszkos szürkésfakó színt vesz föl. A déli szelek, a nyári zivatarok agyagport hintenek reá, s a hol a csipetnyi por a jég pilisei közt megtömörülhetett, ott növényzet honosul meg. A jégpuszták sajátos Flórája: szőrös levelű, bolyhos virágok, melyeknek barnás színe a napsugarakat odaszíja, alattuk jobban olvad a jég, némelyik félméternyi mély és méternyi széles gödröt olvaszt maga alá. Ezek a nap apró szövetségesei, a kik a jeget megtörni segítenek. Talán sok ezred év után sikerül nekik a jegen áttörve egészen az anyaföldre eljutni.

S a hó elolvadtával a jégróna színéről egyszerre kitűnik annak a szerteszétszakgatott képe, a rianások, hóboltozataik alúl kiszabadulva, fekete-kék mélységeikbe engednek alátekinteni, némelyiknek a fenekét láthatóvá teszi a végig rohanó jégpatak azúrkék szalagja, s ezek a jégolvadásból támadt patakok megint egy közös nagy dörög mélyén képződő tengerszemben futnak össze. A jég völgy oldalai keresztül-kasúl vannak fúrva tekervényes grottáktól, melyek orgonaszzerű jégcsapkárpítjaik mögül okádják a vizet a sík medenczébe. S a jégtengerszem mégsem telik meg soha. A víztömeg útát fúr magának a vastag jégrétegen keresztül, hallani a zubogását a vízhangzó sík talaj alatt, néha ágyúördülésszerű morajtól megszakítva, a mint egy jégfalat keresztül tört, míg végre egy jéglonka oldalán útát tör magának, magasra lövellve, harsogva, gőzölve, mint egy geyzer, s jégdarabokat hajigálva a magasba, hogy aztán egyszerre, mint egy megáradt hegyi folyam rohanjon alá a mélységbe, a hol egy új sötétkék, tátongó barlang fogadja, melyben eltűnik. Innen aztán folyvást a jég alatt furakodva, a síkon kanyargó lomha folyamokba omlik alá, s gyakorta víz alá borítja az egész síkságot, hogy csak a dombtetőkre épült kunyhók látszanak ki belőle. Akkor aztán meneküljön minden élő állat, a merre tud! A jégár gyorsabb a futószarvasnál, s még a vízlakó madarakat is úgy megriasztja, hogy azok az emberi lakásokhoz menekülnek. S hogy az erdővel milyen kegyetlenül bánik, arról beszélnek az úszó fatömegek, melyek a jeges tenger partlakóit tüzelővel ellátják. Néha, az olvatag folyamoktól aláaknázott egyetemes jégsivatag megindul lefelé, elválva a mély rianásokban s magával czepeelve szörnyalakú jéghegyeit és megy, csúszik előre, míg új sziklagát útját állja, s ha a tenger felé viszi a csapinós irány, mennydörgő zuhanattal dobálja jégtömegeit az occeánba.

A két istenerő: a nap és a jég közötti küzdelemnek lehetett egy olyan korszaka, a mely a nap teljes diadalával végződött. Ez a mai korban is megtörténhetnék bármikor. Ha egy nyáron Grönlandtól elkezdve a Cseljuskin-fokig egyszerre elolvadna minden jégsivatag, mely a hegyek közeit toronymagasságban tölti be; az elég volna arra, hogy a két óvilágot végtől-végig beterítse egy új iszapréteggel és erraticus sziklatömböket fővárosaink piacain rakja le. A

rohamosan megolvadt jégsivatag özönvize temette el a szibériai fenyőerdőkben felsereglett mammothokat. Minő vízrohamnak kellett annak lenni? az elképzelhető abból, hogy valamennyi itt talált mammoth mind álló helyzetben volt; s a hol többet nyomott el egy csoportban az ár, a felgömbülő orragyaraik kilátszanak a földből.

Csak e gyors kataklyzma által lettek az utókor szemlélete számára megtartva. - Mert az csodálatos tény, hogy megholt vadállatnak (ha csak vadászaton kapott sebében nem hullott el) csontvázára nem akadni sehol. Sohasem találtak még se vadászok, se természetvizsgálók egy magától elhullott dúvad csontvázára, se szarvasok csontmaradványaira; nem tudja senki, hová lesznek a sasok, mikor életüket befejezik? Annyi föld lett feltúrva a vasútak, csatornák ásatása alatt, barlangok lettek felkutatva, mocsarak kiszárasztva, de az emberfajjal együtt élő erdei állatnak a csontváza nem került szem elé sehol.

Mammoth-agyarakat már a XVII. század elején hoztak az orosz vásárookra szibériai kereskedők; de a legelső mammoth-múmiát Yszbrantsz Idesz Evert hollandi utazó fedezte fel szibériai útjában, tulajdonképpen csak az állatnak a fejét és a lábát, melyen még a hús rajta volt. 1771-ben találtak a Vilui folyam partomlása alkalmával egy egész ős szarvorrút, melynek még a bőre és a húsa is meg volt. Ennek csak a fejét és a lábát szállították el Szent-Pétervárra. Az orrszarv olyan hosszú, hogy egy felnőtt embernek a lábától a melle közepéig ér. Ilyet sokszor leltek a csukcsiak, s minthogy e szarvanyag épp olyan foszlós, mint a csetfog, kézjákat hasogattak belőlük.

Egy teljes mammoth-múmiát 1787-ben találtak a jeges tengerbe torkolló Alasej-folyam partjában, egyenesen álló helyzetben. 1799-ben pedig a Tamus-félsziget partjain fedezett fel egy tungúz-vadász a jég között odafagyott egész mammothot. Öt esztendeig várt rá, hogy a jég annyira felolvadjon a múmiáról, hogy ő az agyaráit elvihesse, ez alatt arról a részéről az ős elefántnak, mely a jégből kiszabadult, a jeges medvék és a rókák mind lemarczangolták a húst, s midőn 1806-ban Adams tudós hírére vette e leletnek, már akkor csak a feje és a lábai a mammothnak valának épségben. A fején még megvolt a hosszú sörénye s a lábain a hosszú gyapjas szőr. A hullának az egyik szeme még egészen felismerhető volt. -

Hogy a mammoth az őseemberrel egyidejűleg lakta a földet, azt a még ép testben megmaradt példányain kívül ez állatnak bizonyítja a franciaországi lelet, a hol egy kőkorszakbeli sírban, tömérdek kovanyilhegyek között, egy elefántagyarból készült eszközre találtak, melyre, a csukcsiak módja szerint, egy teljes mammothalak volt bevésve, agyarostúl, orrmányostúl, sörényestúl.

Legtöbb mammothmaradványt találni a szibériai szigeteken, a hol évente átlag száz pár agyarat ásnak ki a föld alól, értéke ugyanaz, a mi az elefántcsonté.

A mamuthtal együtt az új szibériai szigetek úgynevezett »fahegyei« képeznek egy, még eddig a geológok által megoldatlan feladványt. Ezek 64 méter magasságú dombok, melyek felváltva vastag homokkőrétegekből és gyantás faderekakból halmozódtak össze. Az alantas rétegekben a fák egymásra fektetve láthatók, a halmok magaslatán pedig egyenesen állanak. Hogy nem itt nőttek fel, arról tanúskodnak az ásatag növényvilág közé keveredett ammonosülők csigák, pompás gyöngyház-csillámmal zománczolta. A mammothokkal együtt ez erdőket is magával hozta a világfordító özön; s ott rakta le őket, a hol most legnagyobb állat a marmota, s legnagyobb honntermett fa a törpe nyír.

HARMINCZKILENCZEDIK FEJEZET.4 BENYOVSZKY ADATAI SZIBÉRIÁRÓL, KAMCSATKÁRÓL ÉS A KAMCSATKAI PARTOKRÓL.

Benyovszky »Életrajzá«-nak két feladata van; az egyik az, hogy a mennyire lehet, összefüggő elbeszélést adjunk az emlékiratok alapján; a másik az, hogy bebizonyítsuk a Benyovszky adatainak hitelességét. Ez utóbbi tekintetben két eszköz áll rendelkezésünkre: a pszichológiai elemzés az egyik, és erre főleg addig volt szükség, míg Benyovszky Kamcsatkát elhagyta; tudományos földrajzi elemzés a másik, és ezt kell alkalmazni attól a perctől kezdve, hogy Benyovszky a tengerre száll. A következő fejezetek feladata tehát Benyovszky útjának geográfiai elemzése és a mai földrajzi ismeretek mellett való megvilágítása, Kamcsatkától kezdve Ile de Francéig.

Mielőtt a geográfiai elemzésbe fognánk, szükségesnek találjuk megjegyezni és előrebocsátani, hogy az emlékiratok magyar kiadásából nyolcz fejezetnek fordítása, jobbra földrajzi tartalommal, e kötet számára tartatott fel. A mennyiben közülük három Kamcsatkára és Szibériára vonatkozik, mely területek föld-, nép- és természetrajzi viszonyai már ismertetve lettek az előző fejezetekben, azokat egyszerűen, minden kommentár nélkül, apróbb jegyzetek kíséretében közöljük, a többi öt fejezetet pedig, minthogy azok a Benyovszky által Kamcsatkából való kiszabadulása után bejárt területekre vonatkoznak, saját dolgozatunk szövegébe igtatjuk be, mindegyiket a maga idejében, a maga helyére.

Az angol kiadás első kötetének harminczegyedik fejezete, (mely az emlékiratok fordításából kimaradt,) a következő:

»Rövid vázlatok egy új térképhez, Szibéria és Kamcsatka tengerpartjára vonatkozó részletes adatokkal és a Kurili és Aleuti szigetek leírásával.

»Hogy szabad időmet értékesítsem és aggályos gondolataimat elűzzem, az ötlött eszembe, hogy egy térképet tervezek azon értesítések alapján, melyeket e szárazföld keleti tájáról összegyűjthettem, a mi talán egykor a vállalkozó felfedezők segítségére leend és útmutatóul szolgálhat.⁵

»Jakuczk, Szibéria legtávolabb eső városa, a mongol föld északi részén, az é. sz. 63-ik foka⁶ alatt, Ohoczktól, a keleti határon fekvő kikötő-várostól 126 francia mértföldre fekszik. Jakuczk városa az irkuczki helytartóság hatáskörébe tartozik és egy vojvoda főnhatósága alatt áll.

»Az 1764-ki népszámlálás szerint Irkucz kormányzóságában 40.000 ember él a jakuczki tatárokkal együtt, mely nomád nép a tartomány nagy részét alkotó kietlen pusztákat lakja. A városban kozákok és száműzöttek élnek, kiknek folyton hadakozniok kell, hogy a jakutok főnökeit leigázhassák. A Léna partján fából alkotott vár van, melyet vagy 150 katona őriz. A városban különböző gazdag kalmárok telepedtek le, kik prémkereskedést űznek. Minden

⁴ E mű földrajzi tanulmányokat és kutatásokat igénylő részeinek megírására a kiadó ifj. JANKÓ JÁNOS urat kérte fel, ki e nehéz feladatra készséggel vállalkozott; a következő fejezetek tehát az ő tollából erednek.

⁵ Az itt említett térkép nem jutott el az angol kiadó kezeibe; a szerző, Benyovszky, valószínűleg magával vitte utolsó útazására és ez alkalommal veszett el.

⁶ Újabb csillagászati felvételek szerint az é. sz. 61° 1' 30" alatt.

karaván, mely Oroszországból Ohoczkba vagy Kamcsatkába megy, kénytelen itt áttelelni, mert a roppant hó és csikorgó hideg lehetetlenné teszi, hogy a nyolcz hóig tartó tél idején tova mehessenek.

»1770-ben nagy mennyiségű ágyút, horgonyokat, hajóárboczokat és egyéb hadikellékeket hoztak ide, hogy aztán az ohoczki kikötőbe szállítsák, a hol tekintélyes tengeri erőt akartak teremteni; de a kormányzóságnak erről le kellett mondania, mert ez óriás terheket csupán kutyákkal nem szállíthatták tovább. E tartományban 125 száműzött hivatalnokot találtam, kiket e barbár országokba már a jelen uralkodó küldött ide.

»A közlekedést Ohoczk és Jakuczk közt a jakutok tartják fenn, kik minden év június havában kötelesek e célra 6000 lovat adni. Ez a karaván út innen Ohoczkig három hónapot vesz igénybe; de lóval nem lehet Judománál tovább menni, innen kutyafogatú szánokat alkalmaznak Ohoczkig a kereskedelmi összeköttetésre.

»Mikor én tettem meg ezt az utat, mely 95 napig tartott, csak nyolczvan ló állt a mi rendelkezésünkre, de ezek tizenhét kivételével, útközben mind kidőlték. E bajon, mely idővel Ohoczkkal minden szárazföldi összeköttetést megszakít, a kormány sem segíthet, és az ettől való félelem indítá az orosz kormányt oly intézkedések tételére, melyek az Amur-folyamon való hajóközlekedés fentartását czélozzák, mely folyam Szibéria déli tájait átszelve a Szahalin sziget déli csúcsával szemben ömlik a tengerbe.⁷

»Uda város a hasonló nevű folyó partjain fekszik, az é. sz. 55° 24' és a k. h. 341° 30' alatt Kamcsatkától számítva. E kis várost vagy száz száműzött család lakja, kik az orosz igát lerázva, önmaguk alkottak maguknak törvényeket. A lakosok Koreával kereskednek és orosz segély nélkül is meg tudnak élni. Az új telep ökrök és tehenek helyett egy csapat írámszarvast tart, melyek húsa ízletes, a nőtények jól tejelnek, a miből a nők vaját és sajtot készítenek. Mindakettőt megízleltem Jakuczkban. E tartomány adja a legszebb czobolyokat s versenyez az orosz kereskedelemmel ennek nem csekély kárára.⁸

»1770-ben az ohoczki kormányzó Lohner őrmester vezetése alatt 24 katonát és 80 kozákot küldött ki, hogy Uda városát újra orosz részre hódítsa, a csapat azonban megbízásához hűtlen lett, megszökött s Koreában települt meg.

»Az Uda folyó hajózható volna, ha torkolatát nem tömné meg a homok. A part Udától Ohoczkig északkeleti irányban vonul s hosszában a parttól három mértföldnyire mindenütt hajózható, minthogy a víz mélysége 14-15 fonalnyi. Az egész parti tájat a tunguzok lakják, a kik írámszarvasaiból és néha a parthoz vetődő bálnákból élnek. A tengeráram a part mentén az egész évben északról dél felé folyik, s az árapály 6 láb és 4 hüvelyk magasságra hág.

»Az ohoczki kikötőt az é. sz. 59° 19' és a kamcsatkai h. 348° 10' alatt⁹ a hasonló nevű folyó alkotja, melynek torkolata észak felé tekint. A város a folyó partján épült s a kikötőt erőd védi. A száműzötteket a tengerészetenél alkalmazzák s nem telik el év, hogy fel ne lázadnának. A kétségbeesés szülte ez érzület a legelső merész hatalomnak utat nyit Szibériába, sőt merem állítani, hogy a legelső idegen hajó megjelenésére egész Szibéria fellázad: mert Ohoczkától Tobolszsig legalább 160.000 fegyveres száműzött vagy ezek utódja él, kiket a különböző tatártörzsek bizonyára segíteni fognak ama törekvésükben, hogy az orosz igát lerázzák. Pedig

⁷ Az újabb térképen e szigetet Sauter-nek is nevezik, de ez eredetileg egy másik, Szahalintól északnyugatra fekvő kis sziget neve. A mandzsu nyelvben a Szangalin »anga hata« = a fekete folyó szigetét jelenti.

⁸ Uda kikötőjét az Allangadi-fok képezi, az é. sz. 54° 10' és a bolsai hosszúság 345° 15' alatt fekszik; kis szigetek fekszenek előtte, melyek a hajózást gátolják.

⁹ Coxé szerint é. sz. 59° 22', k. h. 160° 7' Ferrótól számítva.

ez az idő nem késhet soká, s az ily csapás hamar megfosztja Oroszországot minden támaszától, mert jövedelmeinek jelentékeny szaporítása által Szibéria tette képessé arra, hogy fontos szerepet biztosítson magának Európában.

»E kikötőből évente több hajót küldenek ki: egyet Idzigába, egyet Tigilbe, hármat Kamcsatkába és nyolczt vagy tizet az Aleuti-szigetekre. A hajók rakománya dohány, kevés liszt, pálinka, lőpor s néhány játékszerből áll, a mikért cserébe czoboly-, hód-, medve- vagy hermelinprémet, róka- és írámszarvasbőröket s rezet hoznak, mely utóbbit néhány év előtt a Behring-szigeten fedezték fel. Az oroszok e kereskedést eddig akadálytalanul folytatták, de mióta a száműzöttek az Aleuti-szigetekre szöktek, ez veszedelemben forog, mert ezek a hajókat elfoglalják s a hajósokat megölik. Mások szintén elhagyták hajóikat, s hasonlóan a szigetekre telepedtek, a helyett, hogy Szibériába tértek volna vissza.

»Mivel az alsóbb osztályokban a szökési hajlam ily nagy, aggódva szerelik fel a hajókat és az érdekelt felek egyre katonaságért zaklatják a kormányzóságot, hogy a hajósnépet féken tarthassák. De ki állhat jól a katonaság érzületéről? Ők is emberek, a szabadságszeretete őket is épűgy magával ragadja, mint másokat.

»Hogy Oroszország kereskedelme itt mindazonáltal békén folyik, két körülménynek köszönheti; egyik a mód, melylyel érdekeit védi, a másik az európai államok távolsága és tétlensége; ezek eddigelé nem igen kutatták a nagy orosz birodalom hatalmi kútforrásait; e birodalom birtokai az európai államok előtt mérhetlen kiterjedésűeknek tűnnek fel s arra nem is gondolnak, hogy hatalmát kis erővel, kevés fáradsággal teljesen szétrombolhatják.

»Ohoczka tartomány minden tekintetben a föld legkellemetlenebb vidéke; örökös hó és jég fedi; nem terem rajta semmi, még legelni való fűszál sem. Az emberek minden élélmé halak és írámszarvasokból kerül ki; az írámszarvasok a sziklán tenyésző mohból élnek. Itt-ott csodás magasságú és terebélyes cédrusok (fenyők?) nőnek, melyek a hajóépítésre kiválóan alkalmasak. A part Ohoczktól Taviig kelet-északkeleti irányban halad, a mélység három mért-földnyire a parttól 14-15 fonalnyi, a fenék-talaj homokos. A tenger északról kelet felé áramlik.

»Tavi kis város és erősség, a hasonló nevű folyó partján, lakossága húsz száműzöttből és egy hetmanból áll, a ki a kozákokat vezényli. Fekszik az é. sz. 60° 15' és a ny. h. 353° 50' alatt. A Tavi folyó meglehetősen sekély kikötőt alkot; a közlekedést Tavi és Ohoczka közt csolnakok tartják fenn a tengeren, melyeket bajdaráknak hívnak.

»Idziga városa¹⁰ a hasonló nevű folyó mellett épült, erődjében egy vojvoda és száz katona lakik; a város lakosságát ezeken kívül 3-400 kozák és körülbelül 200 száműzött család képezi. A városhoz mintegy 6000 adófizető kozák tartozik, kik a csukcsokkal örökös harcban élnek. Idziga fekszik az é. sz. 63°, a k. h. 4° 20' alatt (Bolsától számítva).

»A penszinai fok az é. sz. 62° 28', a bolsai h. 4° 28' alatt fekszik. Ez előhegy a nagy penszinai öblöt két részre osztja; az északi a Penszina folyót veszi fel, melynek partjain áll Anadir városa és erődje.¹¹

»A Penszina folyó az é. sz. 63° 30' s a bolsai h. 8° 15' alatt van. A folyón felhajózni a sziklazátonyok és az úszó jéghegyek miatt nem lehet.

»Tigille városa és erődje a hasonló nevű folyó partjain fekszik, szép, bár sekély kikötője van, s így csak kis hajók hatolhatnak be. A folyó torkolata az é. sz. 58° 42' és a bolsai h. 2° 50' alatt fekszik. A várost egy vojvoda kormányozza és 80 katona s vagy 100 kozák s vagy 200

¹⁰ Mostani térképeken: Isiginszkoi, Igisinszk, Gicziginszk.

¹¹ Anadir városát és erődjét 1770 óta lerombolták, különben e város nem a Penszina, hanem az Anadir folyó mellett feküdt. A Penszina folyó mellett is volt egy város, de azt Ablanszknak hívták.

száműzött tartja megszállva. A csukcsok gyakran nyugtalanítják a kapukat, s az utazókat is megölik. E várostól délre, mintegy két versztnyire, vannak felállítva Kamcsatka határkövei. Különben az egész tartományról még kimerítőbben fogok szólni.«

Eddig tart az angol kiadás harminczegyedik fejezete, s a mit ennek utolsó mondatában megígér, a következő harminczkettedik fejezetben:

KAMCSATKA LEÍRÁSA

czím alatt be is váltja.¹² Ennek fordítását a következőkben adjuk:

»Kamcsatka jelentékeny félszigete az é. sz. 58° 41'-ig terjed s délfelé az é. sz. 51° 15' alatt végződik egy fokban. Alakja a térképen a kutyanelvhez hasonlít. Néhány halakban dús folyó szeli át, de ezek közül egy sem hajózható, kivéve a Kamcsatka és Bolsa folyókat.

»Az elsőt a kamcsatkaiak Szantálnak nevezik. Ez, a félsziget keleti partján az é. sz. 56° 15' alatt ömlik a tengerbe, de mielőtt elérné, északról délre folyik. Partjain egy kis város van, a Niszni-Osztrog, melynek élén egy hadnagy áll, ki a kamcsatkai kormányzónak közvetlen alárendeltje és a tartomány fővárosában Bolsában lakik.

»Niszni-Osztrog 300 házból áll, melyekben vegyest kozákok, száműzöttek és kevés bennszülöttek laknak. Két temploma van, melyekben az istentiszteletet két főpap és más hat szerzetes végzi. A hozzá tartozó területen körülbelül 3000 kamcsadál él, a kik folyton vadásznak és halásznak.

»A félsziget második és egyszersmind fővárosa Bolsoreczkoi Osztrog. Ötszáz szabályosan épült ház van benne, melyek csak egy a kozákoktól lakott utcát alkotnak. Az é. sz. 53° 30' alatt fekszik, nevét a folyótól nyerte, melynek partjain épült. A névből Bolsoreczkoi: »nagy folyó«-t, az Osztrog »város«-t, és így az egész név: »nagy folyó melletti város«-t jelent.

»Délfelé egy ágyúlovásnyire elég alkalmas erősség van, melyet egy sáncz, öt bástya és húsz ágyú véd. Ez a helytartó székhelye, ki 280 katona felett rendelkezik. Kis távolságra az erődtől áll az érseki templom, a többi lakóházaktól elkülönítve, fából épülten. A száműzöttek telepe a várostól negyedóránnyire nyugatra terjed el; én is itt éltem száműzetésem napjait s a földből csak annyit kaptam a minden oroszok uralkodó czárnője kegyelméből, a mennyi elég, hogy ott majdan hűlt tetemeimet elhantolják. De szerencsémre sorsom nem egyezett meg az önkényes hatalom ez akaratával; 1770 végén mint rabszolga kerültem ide s 1771 áprilisében már ura voltam a városnak, várnak és az egész tartománynak.

»Bolsa öt mértföldnyire van az északi parttól és a folyó torkolatától. Bolsától egyenes vonalban a félsziget keleti partján van Szt.-Péter és Szt.-Pál kikötő, hová még a legmélyebben járó hajó is behatolhat az öböl mélysége miatt, bár a bejáratot más akadályok megnehezítik. E kikötőben fölötte alkalmas hajógyárt lehetne építeni, de minthogy az erre való fa Kamcsatkaiban sehol sem terem, Oroszország aligha aknázhathatja ki kikötője ez előnyét. A félsziget északi részén egy tűzhányó emelkedik, mely ottlétem alatt igen hevesen tombolt; megis néztem, de a mint már említém csaknem áldozata lettem kíváncsiságomnak.

»A sziget egész felületén hegyek és hósíkok váltakoznak, e hegyek némelyike égő anyagot dob ki és sok ásványos forrás szakad belőlük; a sivár talajon semmiféle növény sem tenyészik

¹² E fejezet nem azonos az emlékiratok hasonló című XV. fejezetével.

s minden eddigi kísérlet e tapasztalatot csak megerősíti. Kamcsatka főkincse a prémen kívül a vas és réz lenne, de ennek olvasztásával nem foglalkoznak, mert szerencsétlenségre az oroszok kegyetlen és kemény bánásmódja igen megapasztá a kamcsadálók számát. Az oroszok első hódításai alatt még 70.000 kamcsadál élt, mikor én ott voltam, alig élt már 11.000, pedig még e számot is csökkenteni fogja az elnyomás terhes igája. Ezek azonkívül évenként bizonyos számú rabszolgát is kötelesek adni a kozákok és katonák szolgálatára, és még tengerészeti munkálatokra is kényszerítik őket. A legpontosabb népszámlálás szerint a félsziget lakossága 1771-ben következőleg oszlott meg:

»364 katona,
29 tiszta,
422 orosz vadász,
1500 kozák (tisztjeikkel együtt),
26 hivatalnok,
82 orosz kereskedő,
700 felszabadított száműzöttek utóda,
1600 száműzött, különböző foglalkozással,
8000 kamcsadál férfi,
2-3000 kamcsadálnő,
40 oroszasszony,
200 nő, száműzöttek származéka,
15.963 összesen.«

E leíráshoz kiegészítésül szolgál az angol kiadás első kötetének harminczharmadik fejezete, mely

KAMCSATKA PARTJAIRÓL

tartalmaz rövid észrevételeket. E fejezet fordítását a következőkben adjuk:

- »1. A keleti parton a mélység megmérhetlen és egy folyton tartó áram halad északról délnek.
- »2. A nyugati part mélysége szabályos; egy mértföldnyire a parttól 10 fonalnyi, két mértföldnyire 20, és így tovább 100 fonalig, melyen túl még senki nem vizsgálta meg. Az áram északról dél felé megy.
- »A közlekedést a vidéken szánok és kutyák tartják fenn, de az útasokat gyakran eltemeti a hófuvatag. A parti kereskedést bajdárokon űzik, ezek sajátságos deszkadereglyék, melyeket halcsont tart össze. Kamcsatka észak-keleti partjait kétféle lakosság népesíti be; az oroszellenes kozákok és csukcsok.
- »E föld különböző hegyfokainak fekvése:
Illim-fok, é. sz. 58° 36' s bolsai h. 5° 45' alatt
Olata-fok, é. sz. 59° 30' s bolsai h. 11° 0' alatt
Sznatoi-fok, é. sz. 62° 0' s bolsai h. 22° 9' alatt.«

Ez adatokra megjegyezzük, hogy többé-kevésbé mind helyesek; ha ezeket valaki ma írja, azt mondjuk rá: soha sem látta Kamcsatkát, könyvekből írta; de a ki ezeket a XVIII. század hetvenes éveiben írta, az ezeket az adatokat könyvekből nem böngészhette, az ezeket csak a helyszínén gyűjthette.

NEGYVENEDIK FEJEZET. KAMCSATKA MEGKERÜLÉSE. A BEHRING-SZIGETEN.

1771 május 11-én, szerdai napon hagyta el Benyovszky Kamcsatkát, annyi szenvedésének és küzdelmének színhelyét. Azt a rideg száműzött életet az Afanázia szerelménél csak az otthon hagyott hitves emlékének fénye világíthatá meg jobban és ez a szabadulás pillanatában át meg áthatotta szívét, felmelegíté kedélyét, új reményt ébresztett lelkében, rettenthetlen bátorságot öntött ereibe; hálaimát rebegett, a hajó személyzetével elénekeltette a Te Deumot, s együtt dicsőíték az Istent, ki megszabadítja őket e szörnyű fogságból.

Benyovszky átvette a hajó vezényletét, feleskettette a személyzetet és szabadon ereszté a túszoikat. A hajó elhagyván a Bolsa folyam torkolatát, délnek fordult, hogy megkerülje a kamcsatkai félsziget déli csúcsát, melyet Lopatka-foknak neveznek, s átvitorlázzon a Kurili-szigetek vonalán a Csendes-occeán végtelen vízfelületére. Bolsától a Lopatka-fokig az út két napig tartott, elég csendesen folyt le, egy jégtömegben ugyan a hajó fennakadt, de azt ágyúgolyóval szétrobbantották; csak az időjárás nem kedvezett, az ég folyton borult volt, a partot sem láthatták, ónos eső esett. Május 13-ról jegyzi fel Benyovszky, hogy az Alayd-sziklafokot látták nyugatról; a mai térképeken Kamcsatkának a Bolsa-torok és Lopatka-fok közé eső partvonalától nyugatra sziklafok nincs; lehet, hogy az író nyugat helyett keletet gondolt, s ez esetben a név a part valamely fokára vonatkozik; de a Cook útazásaihoz mellékelt térképen az említett helyen van egy sziklasziget, melynek Arugan a neve, s mely, ha Benyovszky csakugyan nyugatot akart mondani, az Alayddal azonos s így ez adat a Benyovszky útjának legerősebb bizonyítékai közé tartozik, mert annak első felfedezője ő volt. E sziklafok mai neve: Araido.

Május 14-én kerülte meg Benyovszky hajója a Lopatka-fokot, a Kurili szigetcsoport leg-északibb két szigetkéje közt vitorlázott át a Csendes occeánba; még 13-án ő ajánlotta, hogy valamelyik Kurili szigeten kikössenek s 14-én a társaság ebbeli kíváнатát nem érthető okokból visszautasította.

A Csendes occeánon négy napig bolyongtak; ezalatt az idő ködös, zavaros volt, esővel és hóval, szélrohamokkal, magas árral, de e négy napról sem a szelek, sem az áramok, sőt még a hajó útjának iránya sincs feljegyezve. A szárazföldről nem lehettek távol, mert úszó tengerhinár többször vette körül a hajót s madarakat (a napló szerint saskeselyűt) láttak észak felé vonulni. Ötödik napon, május 19-én, érkeztek a Behring-szigetre, tehát a Lopatka-foktól északkelet felé kellett haladniok s körülbelül 75 mérföldnyi utat tettek meg ez idő alatt.

Benyovszky társaságával öt napot töltött a Behring-szigeten és ez időt jól felhasználta; miután meggyőződött, hogy bennszülött lakossága aligha van, horgonyt vetett a sziget egy öblében, melyet emberei róla Móricz-öblnek neveztek el, kunyhókat üttetett össze a parton, elrendelte a hajófedélzet megtisztogatását, az élelmi készletek szellőztetését, kenyeret süttetett, halat sózatott be, vadászatból húst szerzett be és csetolajat, fát vágatott s mindent elkövetett, hogy útja folytatását lehetőleg biztosítsa.

A szigeten feltalálta Benyovszky Kreniczin Péter, a kaliforniai út felfedezésére kiküldött hajó vezetője által felállított öt emlékkeresztet, melyről akkor még Európában senki sem tudhatott, s mi szintén Benyovszky hitelessége mellett bizonyít. A Behring-szigeten találkozott hősünk a száműzetésből megszökött Leuchtenfeld-Ochotynnal, ki Benyovszkyt bosszúállásra akarta bírni. De Benyovszky nem ragadta meg ez alkalmat, e helyett őszinte jóindulattal ajánlá

Ochotinnak és társainak, hogy telepedjenek le, s hogy ő valamely európai állam védelmét, főnhatóságát szívesen kieszközli.

E közben az útasok közt elégületlenség is tört ki, Stefánow egy összeesküvést jelentett fel Benyovszkynak, mi erélyes példaadást követelt. A társaság törvényszéke az összeesküvés három fejét arra ítélte, hogy a partra kitéve a szigeten hagyassanak, s hogy a többiek ötven korbácsütés kiszenvédése után eddigi foglalkozásukba visszahelyeztetnek, ha t. i. elébb a hűség esküjét leteszik. Benyovszky ez ítéletbe belenyugodott, s így e három ember, Izmailoff, Parencsin és neje lettek a Behring-sziget első telepesei. És ez az Izmailoff tudott eredményt felmutatni, hét év múlva találkozott vele Cook, a híres angol utazó az Unalaszka-szigeten s ezeket mondja róla: »Október 14-én este, mikor Webber úrral (a szigeten) Szamganudha falu közelében voltam, egy oroszot láttam kikötni, a ki mint később megtudtam Unalaszka és a környező szigetek legelőkelőbb személyek egyike. Neve: Erazim Gregorioff Szin Izmailoff. Egy csolnokon érkezett ide, melyet három ember hajtott, s melyet ezenkívül 20-30 kisebb, együlésű sajka kísért, a kik, a mint partra szálltak, Izmailoff számára a magukkal hozott anyagból sátrat ütöttek fel, s ezenkívül még többet is a saját maguk, csolnakjaik és evezőik számára, melyeket fűvel takartak be..... Izmailoff minket sátorába hívott, s megvendégelt..... Úgy látszik, értelmes ember, kinek meggyőződései vannak és ezért sajnálom, hogy csak egyes jelekkel és ábrákkal közölhettem vele gondolataimat.... Észrevettem, hogy a világ ezen részét, valamint az összes orosz felfedezéseket igen jól ismeri, s csak egy pillantást vetett térképeinkre, azonnal megmutatta a hibákat.« Ezekből tehát kétségtelen, hogy Izmailoff még néhány emberrel (talán az Ochotyn seregéből) átkelt Unalaszka s főnöke lett az ott alapított telepnek, s úgy látszik, elég szerencsével élt.

A Behring-szigetet érdekesen és tudományosan írja le Nordenskiöld; felemlíti a sziget első leíróit, felfedezőit és ezek közt nincs Benyovszky, mintha ennek műve a nagy svéd tudós előtt teljesen ismeretlen lenne, dacára annak, hogy a sziget első európai vendégei közé tartozott.

A Behring-sziget a legújabb adatok szerint¹³ az é. sz. 54° 40' és 55° 25' között fekszik, s így Benyovszky meghatározása - 55° 15' - teljesen pontos és hiteles, bármily alapon történt is az. A k. h. a mai méretek szerint Greenwich-től számítva 166° 40'; Benyovszky csak azt mondja: »hosszát Bolsától 8°-ra becsültem,« a mi szintén a valóságnak csaknem teljesen megfelelő adat. A Behring-sziget abban a hosszú vulkánikus eredetű szigetsorban, mely az é. sz. 51° és 56° közt a Behring-tengert délfelől határolja, a legnyugatibb, s Kamcsatkához legközelebb fekszik. A közel fekvő Réz-szigetekkel, s még néhány kisebb szigetkével és szirttel együtt sajátos, az Aleuti-szigetektől különböző és különfekvő szigetcsoportot alkot, melyet majd Behring-szigeteknek, majd Behring rangja után Kommodore- vagy Kommandorszki-szigeteknek neveznek; ezeket nem Amerikához, hanem Ázsiához számítják és az oroszok tulajdonát képezik, bár az amerikai Alaszka-társulat megvette a vadászjogot s a főszigeten két fontos kereskedelmi állomást szervezett, melyek a több száz bennszülöttet látják el élelmiszerekkel és iparcikkakkal, melyekért a társulat medvefóka bőrt kap cserébe, évenként mintegy 20-50,000-et. Néhány orosz hivatalnok is lakik a Behring-szigeteken, hogy az oroszok jogait megóvják s rendet tartsanak; ezek vagy egy féltuczat célszerűen épült faházban élnek, míg a bennszülöttek tágas és belül nem is barátságosan gyepekunyhókat építenek, melyeket azonban az amerikai társaság lassankint kiküszöböl azáltal, hogy évenként építtet egy faházat, s azt a lakosság legérdemeseibbeinek ajándékozza. Minden családnak meg van a maga háza; egy templom is van, melyben görög-katolikus szertartásokat tartanak, sőt egy téres iskolaépület is, melyet meglehetősen látogatnak, s a hol az oktatás aránylag elég magas fokon áll.

¹³ Melyeket Nordenskiöld állított össze.

A »telep«-nél a házak egy falut képeznek, mely a tengerparthoz közel, a haltértől kellő távolságban, nyáron zöld, de fátlan völgyben fekszik, erdőtlen hegyektől körülvéve. Ezenkívül is vannak házak szétszórva az egész szigeten, különösen annak északkeleti partjain, hol a burgonyát bámulatos mértékben tenyészik.

Úgy földrajzi, mint természetrajzi szempontból a Behring-sziget a Csendes-oczeán északi részének legérdekesebb szigetei közé tartozik; itt fejezte be Behring a róla nevezett tengeren tett szerencsétlen útját és hosszú felfedező pályáját, életét. Sok kísérője túl élte őt, és ezek közül az orvos és természetbuvár Steller, ki felülmúlhatlanul mesteri jellemzését adta a sziget állatvilágának és természeti viszonyainak, melyeket 1741 novemberétől 1742 augusztusáig volt alkalmja megfigyelni, abban a kénytelen fogságban, mit a szigeten töltött, s melynek első felfedezője és leírója ő volt, mit még érdekesebbé tesz az a körülmény is, hogy előtte a Behring-szigeteken ember egyáltalában nem létezett.

Behring Vitusz dán ember volt, s már fiatal korában tett utakat Nyugat- és Kelet-Indiába. 1707-ben, mint tiszt, az orosz hadihajóraj szolgálatába lépett s ez időtől kezdve részt vett az oroszoknak minden tengeri háborújában a svédek ellenében. 1741-ben hajót vezényelt a Behring-tengeren, melyen a skorbut lépett fel; ezen hajót nagy vihar egy parthoz hajtotta, mely parton Behring a nagy nélkülözések és szenvedések folytán meg is halt. Waxel és Chitrow alparancsnokok szinte megbetegedtek, csupán Steller Vilmos György hajó-orvos maradt egészséges. Később hajójuk is a part sziklái között szétzúzatott, s ez alkalommal oly károkat szenvedtek az élelmi készletekben, hogy be kellett látniok, hogy az előttük levő tél alatt a maradékkal lehetetlen az egész személyzetet táplálni. Embereket küldtek tehát különböző irányokban, hogy a föld tulajdonságaival megismerkedjenek, s ekkor vették észre, hogy szigeten vannak, mely lakatlan és fátlan, s így a hajótörötteknek csak a vadászattal lehetett némileg pótolniok veszteségeiket. Minthogy kezdetben a rókahús nem ízlett, a tengeri vidrát keresték fel, mely akkoriban a partokon egész seregekben élt, míg ma már Nordenskiöld szerint alig van a szigeten. A tengeri vidra akkor még oly szelíd volt, hogy az embertől nem félt, kíváncsian ment neki a tűznek, a mit ő még soha sem látott, és nem futott el, ha valaki közeledett hozzá; drágán megfizetett tapasztalat tanítá meg őket az óvatosságra, mert 8-900 ejtettek el belőlük, a mi szép zsákmány, ha meggondoljuk, hogy ez állatok bőrét a khinai határon 80-100 rubelért veszik darabonként. Ezenkívül két czethal is fogtak a hajótöröttek, melyet élelmi raktárnak használtak, s úgy látszik, hogy a czethal zsirja a tengeri vidra húsát is megjavítja, mert jobban ízlett s nem volt oly kemény, mint a bőr.

Tavaszszal a tengeri vidrák eltűntek, helyettük azonban a medvefóka, borjúfóka és sörényes fóka egész serege kereste fel a szigetet; ez utóbbiak húsát kiválóan jónak találták; nem ritkán rozmárokat is ejtettek el a hajótöröttek és Steller ezek húsát a legjobb marhahússal hasonlítja össze; ezek húsából néhány csomagot be is sóztak a visszatérésre. Ápril közepén olvadt el a hó, s Waxel ekkor összehívta a még életben maradt 45 emberét s e gyűlésen elhatározták, hogy a hajó roncsaiból nagy dereglyét csinálnak, a mi nehéz feladat volt, mert a három ács meghalt; a hajó-építési munkálatokat egy kozák vezette, ki Ochoczkban a hajóépítésnél mint munkás vett részt. Végre azonban 1742 augusztus 21-én a hajó elkészült s vele az egész társaság átjutott Kamcsatkába, a hol Petropaulovszk kikötőjében horgonyt vetettek. Itt végre találtak jó élelmi szereket, úgy, hogy némileg felüdülve, a következő évben ugyanazon hajón Ochoczkba vitorláztak; elindultak volt Behringgel 76-an, s Ochoczkba csak 44-en érkeztek meg. Kamcsatkában már mindenki holtaknak tartotta őket. Steller egyideig még Kamcsatkában maradt, hogy ott természetrajzi tanulmányokat tegyen; szerencsétlenségére azonban maga ellen haragítja a helytartóságot, mely feljelentést tett ellene Irkuczkban, a hol azonban mégis felmentették és megengedték neki, hogy haza utazzék; útjára el is indult, de Szolikamszkban már rendelet várta, hogy rögtön visszatérjen Irkuczkba; útközben aztán egy újabb keletű sürgöny ismét megengedte visszatérését Európába, de ez a zaklatás az annyit kiállott

férfi erejét megtörte s 1746 november 23-án meghalt Tjumen városában, váltó lázban, 37 éves korában.

A drága prémek, mit az expedíció emberei óriási mennyiségben hoztak magukkal, a szibériai piacokon bámulatos hatást szültek, a Behring-szigeteket egyszerre eldoradonak tartották, számtalan expedíciót küldtek az újonnan felfedezett szigetekre, s kiterjedt, eddig ismeretlen területeket vontak az orosz csárok hatalmi körébe; ez expedíciók a Behring-szigetet mindannyian érintették s ezek teljesen átalakították a sziget állatvilágát; Stellernek köszönhetjük, hogy ez átalakulásokat megfigyelhetjük, miután az őseredeti állapotokat ő írta le, míg az összehasonlítást Nordenskiöld végezte.

A Behring-expedíció idejében a jeges-róka hihetetlen mennyiségben volt a szigeten, minden felemészthető dolgot felfaltak ezek, behatoltak a kunyhókba is és a mit találtak, elhordták: kést, botot, czipőt, zsákot, stb.; ha az emberek valamit eltemettek, a rókák kiásták, s ha követ tettek felé, azt félretolták; e munkánál a rókák öröket állítottak, s ha ember jött, az elloptott dolgokat nyomtalanul eltemették a homokba, és elináltak. Minthogy az oroszlán- és a medve-fókák álmoközben gyakran agyonnyomják kicsinyeiket, a rókák minden reggel körülnéznek a foka-telepeken, s ha egy holt fiatalra találnak, rögtön hozzálátnak, hogy azt elczipeljék. E szokásból kiindulva, ha egy ember hált a szabad ég alatt, arról is lehúzták a takarót, sőt beléharapdáltak, hogy tudják, él-e vagy meghalt. Azóta a prémvadászok ezer meg ezer ily rókát öltek meg évenként, s ma már oly ritkák, hogy a Nordenskiöld-expedíció tagjai már egyetlen egyet sem találtak; a mostaniaknak a prémje sem kékesfekete, mi azelőtt is, most is igen drága, hanem fehér, a mi sokkal olcsóbb. A szomszédos Réz-szigeteken azonban még ma is igen sok kékes-fekete bundájú róka van.

Hasonlóképpen teljesen kihalt ma a Steller-féle tehénfóka, (*Bhytina Stelleri* Cuvier) mely az emlősök között bizonyára a hasadt-körműekhez tartozott; barnafekete színű volt fehér foltokkal és csíkokkal; a vastag bőrt szőr fedte, mely sajátos külső bőrré szövődött össze; a teljesen kifejlett állat 28-30 angol láb hosszú és 80 mm nehéz volt. Feje a test nagy tömegéhez képest kicsi, a nyak rövid, s a test hátfelé hirtelen elkeskenyedő volt. Ezen, valamint többi tulajdonait csakis leírásból ismerjük, mindössze két rajz maradt reánk Stellertől és Midden-dorftól ez állatról, de csontvázát alaposan ismerjük és ebből az alakot teljesen megállapíthatjuk. Története szomorú példáját adja az ember kapzsisága áldozatainak. Mikor Steller a Behring-szigeten kikötött, a tehénfókák a parton tanyáztak, mint a marha, nagy csordákban. A hajótöröttek eleinte nem vadásztak rájuk, mert nem volt kellő fegyverük, s csak mikor a tél hidege minden állatot elkergetett a szigetről téli odujába, akkor támadták meg őket; hatalmas vasfurkókkal akarták őket leütni, és úgy a földre kivonszolni; eleinte ez nem sikerült s csak hosszas gyakorlat után tudtak zsákmányra szert tenni; de oly nehezek voltak, hogy partravonásukhoz 40 ember teljes ereje szükséges volt, s így gondolhatjuk, hogy az első évben vajmi kevés pusztult el belőlük; az első példányt másfél hóval az elutazás előtt ütötték le, s azontúl is csak kevés ideig vadászták, mert a hajóépítés az egész legénységet elfoglalta.

Csodálatos, hogy a tehénfókát a későbbi utazók alig említették, úgy, hogy Linné kellő ismeret hián az állatot rendszerébe aligha oszthatta volna bele, ha Steller le nem írja. A mit Kraseninnikoff a tehénfókáról mond, az mind Steller leírásából van merítve s ez képezi alapját csaknem minden későbbi tudósításnak, mely előfordulására és életviszonyaira vonatkozik, a mint ezt Tolstyk, Studenczow, Korowin, Bragin, Schelechow, Jakoblew leírják és ismertetik s a mint ezt ez írókról Nordenskiöld be is bizonyította. Érdekes és fontos adat az, melyet Sauer közöl Billing utazásának 1802-ben közzé tett leírásában, hol ezeket mondja: »A tehénfóka igen közönséges volt az Aleuti-szigeteken, mikor ez állatfajt először felfedezték, de 1768-ban az utolsót is kiirtották, és azóta soha senki egyet sem látott.« Ez állat tehát Baer és Brandt szerint 17 évre rá, hogy európai először meglátta, kipusztult, de Nordenskiöld nyomára

akadt annak, hogy az állatot még 1779-80-ban is vadászták, de csak nagy ritkán, sőt a bennszülöttek még 1854-ben is láttak egy ismeretlen állatot, melynek leírása teljesen megegyezik a Steller-féle tehénfókéval, s így a Bhytina kihalását is ez évre kell tenni. Úgy látszik azonban, hogy az állat nem csupán az emberi kapzsiság áldozata, hanem egyike ama kihaló alakoknak, melyek a létért való küzdelemben helyüket biztosítani nem tudó s már kiveszett állatcsoportok utolsó képviselői.

Fókák milliói a PRIBILOW szigeteken egyikén.

Az egyetlen nagyobb állat, mely a Behring-szigeten máig is él, s talán ép oly mennyiségben, mint Steller idejében, a medvefóka; ennek száma is már annyira csökkent, hogy teljes kipusztulás miatt aggódni kellett volna, ha 1871-ben egy magántársaság az orosz kormánytól meg nem veszi a medvefóka vadászatának kizárólagos jogát, darabonként két rubelért és így a vadászat szabályoztatván, kipusztítása megakadályoztatott. Csupán a Behring-szigeten tizennégy év alatt 1867-1881-ig nem kevesebb, mint 389,462 medvefókát vertek agyon, míg a szomszédos Pribylov-szigetről, melyet 1786-ban fedeztek fel, 1797-1880-ig vagyis 84 év alatt 3½ millió bőrt szállítottak el. Ma már évenként előre megállapítják a megölendő állatok számát, s akkor is a nőstényeket és fiatalokat lehetőleg kímélik, valamint azokat a hímeket is, melyek egy-egy harem élén állanak, mert a medvefókáknál a polygamia van szokásban; így tehát főleg a fiatalabb hímeket pusztítják és ezek bőrét viszik a piacra. Hogy ezen vadállatot ily rendszeres módon lehet vadászni, annak oka az állat sajátos szokásaiban rejlik; a medvefókák ugyanis évről évre a nyár ideje alatt a tengerbe nyúló bizonyos földnyelveket (Rookeries) keresik fel, ott gyűlnek össze százan, meg ezeren, s ott időznek több hónapon át minden táplálék nélkül. Először a hímek jönnek a partra május folyamán és június elején, és ezek egymással megverekesznek, hogy azt a néhány száz négyszög méternyi területet sajátuknak mondhassák; e párbajok gyakran végződnek halállal az egyik félre; a kik a harcban a legerősebbek és legszerencsésebbek, azoké lesz a part legjobb része, a gyengébbek a belsőbb területekre kénytelenek vonulni, a hol kevesebb nőstényre van reményük. A győztes ellenfelét

soha sem üldözi a saját területének határain túl, hanem lefekszik, hogy álmában új erőt gyűjtsön a küzdelem folytatására. Ilyenkor a hím önönmagának tetszeleg, mellső lábaival vakarja testét, elsimítgatja szőrét vagy hüsel és hátsó lábaival legyezgeti magát, majd azt az ég felé fordítva a napsugarak ellen védelmül használja.

Június közepén jönnek elő a nőtények; a győztes hímek nagy előzékenységgel fogadják őket, s a legszebbeket és legjobbakat kiválasztják háremük számára. Alig települt azonban le a vízből felmerült nőtény az 1. számú hímnél, ez máris másik után néz, mit a 2. számú hím arra használ fel, hogy az 1. számú hím első nőtényét megszökteti, a mit aztán vele a 3. számú hím ismétel. Ily módon valamennyi nőtényen lassankint megosztozkodnak, a mi persze soha sem megy harcok nélkül, míg végre mindeniknek van 12-15 párja. Ezután kezdődik a henye élet, mely három hónapig tart és teljesen lesoványítja a hímeket, miközben az anya a kicsinyeket gondosan táplálja, kik iránt az apák teljesen egykedvű közönnyel viselkednek. Szeptemberben aztán, mikor a fiatalok már megtanultak úszni, a rookeries-eket teljesen elhagyják.

Hat évnél fiatalabb hímek nem párosúlnak, s otthont maguknak nem szerezhetnek, ezek ezrivel gyűlnek össze a tenger partjain, a fiatal nőtényekkel együtt, kisebb-nagyobb csordákban, teljesen különálltan a háremektől, a hol egymással, mint a kutyák, vidáman játszadoznak, vagy egy közös jelre mindannyian egyszerre álomra hajtják fejüket. Ezek azon szerencsétlenek, melyektől a rendszeresített állomások részére az évi szükséglet kikerül; e célból a bennszülöttek lassankint nagyobb pihenők tartásával az állatokat a sziget belsejébe, a parttól 1-2 km-re szorítják, a honnan aztán az egészen fiatalokat és a nőtényeket, valamint a hibás bőrűeket elkergetik, a többit pedig a fejre intézett csapásokkal agyon verik és megnyúzzák.

Benyovszky útazásában van néhány a Behring-szigetre vonatkozó adat, melyek méltán felkölthetik bizalmatlanságunkat, de a melynek elosztatása legalább részben nem nehéz. Benyovszky azt mondja naplójában, hogy ő a szigeten fát vágatott és tudjuk, hogy fa sem Steller, sem Nordenskiöld idejében, sem a két utazó közti időszakban nem nőtt a szigeten. Benyovszky azonban sehol sem mondja, hogy erdő volt a szigeten. Kjellmann a sziget növényzetéről ezeket mondja: »A lassan lejtősödő parton két jól elkülönített öv van, egy külső minden növényi tenyészet nélkül és egy belső, melyen Ammadenia peplodes, Elymus mollis, két ernyős virágú növény, Heracleum sibiricum és Angelica archangelica teremnek, melyekből sűrű embermagasságú, csaknem áthatolhatlan cserjés fonódik össze.« Úgy látszik tehát, hogy Benyovszky tüzelő anyaga is ilyen cserjésekből került ki.

A tengeri vidrákat Benyovszky is felemlíti, százötven vidrabőrt kapott ajándékba Ochotyntól. A jegesrókát nem említi fel Benyovszky, a mi mindenesetre különös, mert 1741-ben még nem lehetett annyira kipusztítva az állat, hogy ők rá ne találjanak. Sokkal természetesebb, hogy nem említi fel a Steller-féle tehénfókát, melyre 1768 óta a sziget lakói nagy ritkán akadtak, valamint az sem különös, hogy nem ír a medvefókáról, mert ez csak május végén és június elején jó a partra, mikor Benyovszky már nem volt a szigeten. A Behring-szigeti tartózkodásból még csak egy tényt kívánok felemlíteni és ez azon ellenmondás, mely az Ochotyn első levelének kelete »1771 január 24-én« és Benyovszkynak ugyanazon év május 20-án tett ama megjegyzése közt van, hogy »a mint a levelet jobban átvizsgáltam, azt jegyzem meg, hogy azon az írás még egészen friss volt.« Vagy a levél nem kelt január 24-én, vagy a Benyovszky észrevétele hibás; hogy a kelet ily meghamisításának mi célja lett volna, azt nem tudjuk.

A Behring-szigetnek Steller idejében még emberlakója nem volt; Benyovszky sem talált rajta bennszülötteket, s bár nem tudjuk, mikor népesült be a sziget állandó lakossággal, de azt Benyovszky alapján mondhatjuk, hogy ez 1771 után történt.

Mielőtt Benyovszky a szigetet elhagyta, meg kellett határoznia, hogy merre menjen; ő Khina felé akarta folytatni útját, mert onnan legkönnyebben térhetett vissza Európába; de a hajónép ebbe nem akart beleegyezni, s így elhatározták, hogy átkelnek a Behring-tengeren és

Amerikában kötnek ki. Benyovszky egyelőre engedett, a mi azért is szükségessé vált, mert a hajón ismét elégületlenség tört ki, s a társaság egy része, élén Stefánowval, ajánlatot is tett Ochotynnak, hogy átpártol, ha a szigetet elhagyják. Ochotyn azonban az árulást felfedezte Benyovszky előtt. Benyovszky a felfedezésről hallgatott, Stefánow azonban az Ochotinnál vallott kudarcz következtében rosszat sejtett, felkereste őt, hogy egy újabb árulást fedezzen fel előtte; e szemtelen képmutatás azonban nem sikerült, mert Benyovszky előmutatta az Ochotyn levelét s keményen megdorgálta Stefánowot, de megígérte neki, ha nyugton marad, fondorlatait nem hozza nyilvánosságra, mi Stefánowot nagyon megindítá, sőt bocsánat kérésre kényszeríté.

Ezek után pedig Benyovszky emlékkeresztet állíttatott fel a szigeten 1771 május 24-ki kelettel, majd május 25-én borús, felhős és ködös időben, a dereglyét és ladikot felhúzták a hajóra s délnyugati széllel vitorlának eredtek Amerika felé.

NEGYVENEGYEDIK FEJEZET. A BEHRING-TENGER ÚTAZÓI. SZAHALIN SZIGETE.

Május 25-én hagyta el Benyovszky a Behring-szigetet és folytatta útját azon a tengeren, mely Ázsia, Amerika és az Aleuti-szigetsor közt terül el, s melyet Behring-tengernek neveznek. Benyovszky útazását nehéz kijelölni a Behring-tengeren, a fokok, szigetek mai nevei az ő korában még ismeretlenek voltak, másrészt pedig leírása nem oly pontos, adatai nem oly részletesek, hogy a mai ismeretek figyelembevételével meg tudnók állapítani az általa bejárt útvonalat, mert nem szabad felednünk azt, hogy e vidék a földgömbnek még ma is csak kevéssé ismert részei közé tartozik. És mégis! Bármily kevés és fogyatékos adatunk van Benyovszkytól, útleírásában találunk néhány oly pontot, melyeket a mai kutatások eredményeivel megvilágítva, belőlük a körülményekhez képest meglehetősen pontossággal szerkeszthetjük meg útjának vonalát. Ezt kétségkívül annak köszönhetjük, hogy Benyovszky nagyon jól ismerte a Behring-tengeri kutatásokat, azokat művében röviden össze is foglalta, ismerte a Behring-tenger szigeteit is, mert a kamcsatkai levéltárban az utazók eredeti kéziratait és térképeit nemcsak átolvasni, de feldolgozni is alkalma volt.

»A Kamcsatkától keletre tett felfedezőútazások története,« az angol kiadás első kötete, harminczadik fejezetének fordítását néhány jegyzet kíséretében itt közöljük:

»E munka függeléke gyanánt ismertetni akarom rövid kivonatban a különböző, Kamcsatkától keletre tett útazásokat, melyek eredeti kéziratát a titkári irodában találtam meg.

»1728-ban Behring kapitány Csirikov kapitánynyal felfedező-útra ment Amerika felé, de csak a Naninszkoi fokig jutottak,¹⁴ melyet az oroszok a csukoczkói foknak tartottak. Ez első vállalat nem felelve meg az orosz udvar követelményeinek, Kreniczin úr 1729-ben új útra vállalkozott, de ennek sem lett nagyobb eredménye.¹⁵ Szerencsésebb volt a két kapitány harmadik útja 1741-ben.¹⁶ Meglátogatták Amerika partjait és néhány szigetet. Behring kapitány visszatértekor egy Kamcsatka melletti szigeten hajótörést szenvedett, ugyanezen szigeten meg is halt, miért a hajós nép azt emlékére Behring-szigetnek nevezte el. Csirikov kapitány hajójára vette Behring embereit s 1742-ben visszatért Kamcsatkába. Jelentése megtetszett az oroszoknak, főképen a kereskedőknek, kik telhetőleg gyorsan hajókat szereltek fel e szigetek kincseinek felkutatására.

»E második expedíciót Bussó és Srebernicov vezették, de csak a Behring- és Réz-szigetekig juthattak. 1745. május 22-én indultak el s 1746-ban tértek vissza.¹⁷

»A harmadik útra ugyancsak 1745-ban indult Nevodehiov az »Eudochia« kereskedelmi hajón; azokra az Aleuti-szigetekre vitorlázott, melyek legközelebb vannak Kamcsatkához. Hódbőrökkel gazdagon megrakodva, de kegyetlenkedéseinek szomorú nyomait hagyva tért vissza; számos bennszülött ifjút vitt magával, de csak egy jutott vissza kamcsatkai otthonába.

¹⁴ E fok sem más műben, sem más térképen elő nem fordul.

¹⁵ Ez nyilvánvaló tévedés, mert Kreniczin 1729-ben még nem tett tengeri útát; Behringet kell érteni, ki ez évben tette meg második útját.

¹⁶ T. i. Behring és Kreniczin.

¹⁷ Müller és Coxe szerint Bassow.

»A negyedik útra Kholidoliv kereskedő két, az útra jól felszerelt hajója indult 1747-ben; az egyik a Behring-szigeten kötött ki, ott néhány vadászatot rendezett s aztán visszatért Kamcsatkába. A másik kelet felé indult, több szigetet meglátogatott, aztán hód- és rókabőrrel bőven megrakodva tért vissza.

»Az ötödik vállalatot 1750-ben egy szabadalmazott társaság szerelte fel; ez útnak nem nagy haszna volt; a mint a hajóknak elég rakományuk volt, nem mentek tovább, hanem visszavitorláztak.¹⁸

»A hatodik expedíciót Trapesnikov Niciphor vezette 1750-ben; a kormányzóság egy tisztet és huszonöt kozákot adott melléje. Az Aleuti-szigetek közül többet meglátogattak, visszaérkezve pedig azt a hamis hírt terjesztették, hogy az orosz hatalomnak több ily szigetet elfoglaltak, mire 1752-ben a kormányzó egy szatnikot küldött ki néhány kozákkal az adó behajtására, de ezt összes embereivel megölték. A mikor Trapesnikov, 42,000 rubel értékű rakománnyal megjött, mindenfelé hirtelen felébredt a vágy s hajókat szereltek fel.¹⁹

»A hetedik útát Trapesnikov²⁰ tette 1754-ben a Szt-Miklós gyorshajón; ez úton fedezték fel Adak szigetét.²¹

»A nyolczadik útát Srebrnicov tette meg, a kinek a Róka-szigetek felfedezését köszönhetjük; ő a h. 29 fokáig jutott Bolsától.²²

»A kilencedik útát 1756-ban Tolsty végezte, a ki Unalaskáig ment s 200,000 rubelnyi rakománnyal tért vissza.²³

»A tizedik útra Stadenecov vállalkozott 1757-ben, a ki Urumizir-szigetén kötött ki, hol legtöbb emberét azonban megölték.²⁴

»A tizenegyedik útát ismét Trapesnikov tette meg; 1758-ban indult el Kamcsatkából, meglátogatott néhány szigetet, végre Urumuziren kötött ki, a hol a bennszülöttek ismételen megtámadták és huszonhat emberét megölték.²⁵

»A tizenkettedik útát Boscarew tette meg 1760-ban, ki Alaxa-szigetig jutott, mely Amerika közelében fekszik. Hajósnepe legnagyobb részét a szigetlakók ölték meg.²⁶

»A tizenharmadik expedíciót egy társaság szerelte fel, mely öt hajót azzal a feladattal küldött ki, hogy megismerkedjenek az Aleuti-szigetek kereskedelmével és halászatával, mert gyarmatot akartak alapítani. De a hajók vezetőinek tudatlansága miatt négy hajó megsemmisült s

¹⁸ Ezt Sugous jakuczki kereskedő vezette.

¹⁹ Trapesnikov irkuczki kereskedő volt.

²⁰ Ezt az útát nem Trapesnikov tette meg, hanem az ő felszerelésével Durnev kozák.

²¹ Ez a legnyugatibb Aleuta-sziget, neve helyesebben: Atu.

²² Serebranicov 1753 júliusában indult el, s kelet felé sok szigetet látogatott meg.

²³ Tolsty szelenginszki kereskedő volt, 1757 telét Atu-szigetén töltve 1758-ban tért vissza. Hogy Unalaskában lett volna, arról csak Benyovszky tud.

²⁴ Ez kétségtávol Studenczov kozák, a ki Schilkin kereskedő megbízásából utazott; a névbe a hibát nem Benyovszky, hanem az angol kiadó csúsztatta.

²⁵ Coxe és Pallas szerint ez útnak nem volt ily balkövetkezménye.

²⁶ Az expedíciót az irkuczki kereskedő, Becsevin szerelte fel, a mit Boscarew Alaksza-szigetnek nevez, az eredetileg Unalaszka-szigete, a legnagyobb Aleuta-sziget.

csak az ötödik térhetett vissza három évi távollét után. A mészárlás és rablás, mit e hajók népe a szigetlakók közt végezett, minden képzeletet felül múlt.²⁷

»A tizennegyedik útra 1764-ben Goloniov vállalkozott. Hajója az amerikai szárazföldön kötött ki, hol a vezető, ki a helyet Unalaszka-szigetének tartá, folyton hadakozott a bennszülöttekkel, s iszonyú veszteségek után kénytelen volt egy kis szigetre visszavonulni, melynek lakóin aztán a legembertelenebbül boszúlta meg magát veszteségeiért. Embereinek két harmada elhalt, míg Kamcsatkába visszaérkezett.²⁸

»A tizenötödik útat Ocseredin tette meg 1765-ben. Ő megelégedett azzal, hogy egy kis szigeten vadászgatott és halászgatott, s Unalaszkához még csak közeledni sem mert.

»A tizenhatodik vállalat élén Kreniczin Péter állott; 1768-ban indult el Kamcsatkából, de a helyett, hogy felfedezéseit a szárazföldre terjesztette volna ki, egy kis szigeten vonult meg, két éven át vesztegelt ott, onnan küldözgette szét csolnakain fegyveres matrózait, hogy ezek a szigetlakókkal kereskedjenek, s így ez expedíció a kormányzásának csakis épen a felszerelési költségeket térítette meg. Az útból Kreniczin kapitánynak sem lett több haszna, 1770-ben visszatértekor a saját emberei fojtották a Kamcsatka folyóba. Levasiev volt az egyedüli, ki a vállalatból hasznot húzott, mert ő, mint alárendelt, nem volt felelős kapitánya eljárásáért.

»A tizenhetedik expedíció a Szt-Péter és Szt-Pál vitorlás hajón az én vezényletem alatt állott, 1771 május 12-én hagytam el Kamcsatkát és még ugyanazon év szeptember 22-én Makaóba érkeztem.«

Benyovszky e történeti vázlatához csak néhány megjegyzésünk lehet. A Behring-szoros legrégebbi kutatóját, első felfedezőjét Dejnevet, Benyovszky nem ismerte; ez 1648-ban kelt át a szoroson és tette meg a Nizsni-Kalimszk és Anadir-öböl közti utat; de ez mit sem bizonyít Benyovszky ellen, mert Dejnev utazásáról akkor még senki sem tudott. Nagy Péter sem, ki Behringet bízta meg az amerikai partok felkeresésével, és maga Behring sem, kiről ma sem tudni biztosan, hogy első útjában meddig hatolt, csak az tény, hogy a Behring-szoroson átkelt.

Általában véve Szibéria e tájainak megismerésére, felkutatására, csak akkor került a sor, mikor a belföldet már meglehetősen ismerték. A Behring-tenger, az Aleuti-szigetek és Amerika északnyugati részeinek megismeréséhez a Benyovszky történetében felsorolt utazók számos adatot szolgáltatottak, és ő teljesen jól ismerte a Behring-tenger alakját is, de Európában annak első hiteles forrásául a Cook utazását tekintik, ki nemcsak a Behring-tengert bolyongta be, hanem a Behring-szoroson is átvitorlázott, sőt átjárót keresett kelet felé.

»Még Cook utazásai után is a Szahalin, Jezo és a Kurili szigetek, és ezek tengerei nagyrészt ismeretlenek voltak. La Prouse volt az első, ki e szigetek partvonalait meghatározta, ki felismerte, hogy Szahalin eredetileg sziget, és hogy a japáni és ohoczi tenger közt összeköttetés van az ázsiai szárazföld és Szahalin szigete közt. Ezzel megállapítá Szibéria egész területének még eddig ismeretlen utolsó határrészletét is, mely után a felfedező kutatások immár csak a részletek megvizsgálására terjeszkedhettek ki.«

²⁷ A gróf hallgatással mellőzi itt a leghíresebb utazások egyikét, melyet a fentemlített Tolsty tett két hajójával, melyek 1760-ban indultak el, csak négy év múltán tértek vissza s a Kamcsatka folyam torkolatánál hajótörést szenvedtek; ők fedezték fel az Andrianov-szigeteket, melyeket a bennszülöttek Neghonak hívnak. - A tizenharmadik út éve 1762; a visszatért hajót Glottov vezényelte, ennek kalandos sorsát már Schulze, Pallas és Coxe leírták, de csak Benyovszky adja meg pusztulásuk igaz okát.

²⁸ E vállalatot az irkuczki Ulednikov szerelte fel; Soloviev nem cseréli fel útleírásában az amerikai kontinenst Unalaska szigetével, s így e hiba Benyovszky útján jutott be.

Ezek Reclus-nek, korunk legnagyobb földrajztudósának saját szavai, (Nouvelle Geographie Universelle 6. kötet, 582. l.) és szomorúan kell észlelnünk, hogy Benyovszky útazását ő is, kinek figyelmét annyi kisebb érdemű utazó sem kerülte el, teljesen mellőzi, nem ismeri. Ha áttekintjük röviden Szahalin felfedezésének történetét és elolvassuk a Benyovszky leírását a szigetről, mindenki meggyőződhetik arról, mily igazságtalanul bántak el a külföld geográfusai Benyovszkyval.

A hollandi Martin Gerits de Vries volt az első, ki 1643-ban a szigetnek »Türelem-öblében« horgonyt vetett; de ő ezt Jezo-sziget egy részének tartá. Még Cooknak Londonban 1784-ben közzétett térképén is csak mint kicsiny sziget szerepel az Amur torkolatának közelében. 1787-ben, tehát tizenhat évvel később, mint Benyovszky útját megtette, állapítja meg La Perouse először, Reclus szerint, a sziget mostani alakját, nagyságát; de még azután is azt hitték, hogy a sziget a kontinenssel összefügg. 1797-ben az angol Broughton a nyugati partot, 1805-ben a német-orosz Krusenstern az északi partot járta be a nélkül, hogy e vélemény megváltozott volna, mely magát jelen századunk közepéig fenntartotta, dacára annak, hogy néhány évvel Krusenstern útazása után a japáni hajós, Mamia Rinzo, a Tatár-öbölből a sziget és a szárazföld közt hajózott az Amur-torkolatáig. Csak Nevelszkoinak 1849 és 1852-ben eszközölt pontos felvételei óta tudja »hivatalosan« a geográfiai világ, hogy Szahalin-sziget, melyet a Mamia Rinzoról nevezett szoros választ el a szárazföldtől, mely télen teljesen befagy úgy, hogy a szigetről szánokkal lehet átmenni Mandzsu-ország partjaira.

Mint ezekből láthatjuk, a földrajzi írók kezdettől fogva két kérdésre nem tudtak felelni: szigete Szahalin, s ha igen, mily nagy? Erre vonatkozólag az első pontos adat keletének évét 1849-re teszik, érdemét pedig Nevelszkoinak adják. Mind a két eljárás hibás. Benyovszky (könyve megjelenésének évét, 1790-et, véve alapúl) volt az első, ki egész pontosan és határozottan megmondta, a Kamcsatkai irodában összegyűjtött adatok alapján, hogy Szahalin nem félsziget, hanem sziget, és körülbelül megmondta nagyságát is, mely sokkal kevésbé hibás, mint bármily más adat Nevelszkoi-ig. A Mandzsu-partvidékről és Szahalin-szigetéről ő egy egészen külön fejezetet írt, (az angol kiadásban a harminczhetedik) »Függelék a mongol-part és Szahalin-sziget leírásához« cím alatt, melynek fordítását, előbbi állításaink igazolására, a következő sorokban adjuk:

»Uda tengeröble, melyet az Allangaddi előhegye alkot az é. sz. 54° 10' és a bolsai h. 345° 15'-e alatt fekszik, észak felé, az Amur-torkolatán túl; számos sziget van benne, melyek az öböl bejáratát is elzárják.

»Az Amur-folyó az é. sz. 52° 50' és a bolsai h. 346° alatt ömlik a tengerbe. Korea lakói Szahalinnak nevezik a folyót, körülbelül 500 mértföld hosszú, s benne a legjobban megterhelt hajók is evezhetnek. Torkolata dél felé tekint, s tizenöt szigete gyöngyben gazdag tengeröblöt zár körül, melynek déli csúcsát a Vazitna-fok képezi, az é. sz. 52° 20' és a bolsai h. 347° 5' alatt. E folyó Oroszországra nézve nagy jelentőségű, mert egy ága Mandzsu-országgal közvetíti a kereskedést, míg egy másik a pekini tengeröbölnek fekvő Teiszuhoz vezet.

»Szahalin-szigete az Amur-torkolatától keletre esik; központja az é. sz. 52° és a bolsai h. 349° alatt van; hossza észak-déli irányban 69, szélessége keletnyugati irányban 15-20 mértföld. Több folyó szeli és igen jó kikötői, öblei vannak; 1761-ben négy, a gilakok által lakott városa volt. A gilakok független nép, mely Korea lakóival és az oroszokkal kereskedik. A sziget a legkiválóbb czoboly és rókaprémet adja; északi része vad, de a déli kies. Északra tőle egy más kisebb sziget van, az Üveg-sziget az é. sz. 54° 30' és a bolsai h. 350° alatt; ennek talaja sok csillámot rejt.«

Eddig tart Benyovszky Emlékiratainak a Szahalin-szigetéről szóló fejezete. Benyovszky azt mondja: a szigetnek jó öblei kikötői vannak. Ezzel szemben Reclus így ír: »Szahalin szigetének 2000 *km* hosszú partvonalán egyetlen kikötő sincs, a hol a hajók veszély nélkül horgonyozhatnának.« Reclus kétségkívül igazat mond, de ne feledjük, hogy Benyovszky ez adatait nem a saját tapasztalatából szedte, s hogy Reclus állítása nem azokra a vitorlás dereglyékre vonatkozik, melyeken az oroszok először keresték fel a szigetet.

Másrészt azonban Benyovszky az első író, ki Szahalin-szigetének lakói közt a gilakokat felemlíti. Az európai irodalomban 1790-ig nem jelent meg könyv, mely ez adatot tartalmazná; és ennek felemlítésével tartozunk Benyovszky lelkiismeretes hitelessége érdekében.

NEGYSZÁZVETTESIK FEJEZET. BENYOVSZKY KÓBORLÁSA A BEHRING-TENGEREN.

Benyovszky útazását a Behring-tengeren eddig vajmi kevesen követték, s megelégedtek általában véve azzal a rövid, alig néhány sorra terjedő vázlattal, melyet az angol kiadó írt az előszóban, s melyben Benyovszky útjának három pontját említi fel: kiindult a Behring-szigetről, érinté a Clerke-szigetet, s végül Unemak-szigetnél elhagyta a Behring-tengert, s a Csendes-oczeánra evezett ki. E rövid vázlat ugyan a valóságnak megfelel, de ez esetben, mikor a kalandos életű gróf adatainak hitelességéről van szó, korántsem kielégítő.

Tagadhatatlan, hogy az útvonalat napról-napra követni korántsem könnyű feladat, de nem lehetetlenség, és ebben jó része van annak, hogy a gróf kamcsatkai rabságában elég szép földrajzi ismeretre tett szert. Mialatt a Behring-tengeren kóborol, keveset beszél ugyan arról, hogy hajójával, mely napon, mily irányban, mily távolságot futott be, e helyett azonban tesz néhány oly megjegyzést, melyek segítségével útjának vonalát, a körülményekhez képest meglehetősen pontossággal, megállapíthatjuk.

Az első megfigyelés, mely útjelzőként vezet tova minket, május 28-ról kelt; ekkor pillantottak meg a hajó népei egy fokot, melyet Benyovszky, »ámbar az orosz térképek adatainak eltérése zavarta«, az Apakazana előfoknak tartotta, és csillagászatiilag meghatározott helyét az é. sz. 59° és k. h. 13° 20' alá tette Bolsától számítva. A szélességi meghatározásokban Benyovszky meglehetősen pontos arra, hogy legalább némi útbaigazítást nyerjünk tőle, s e meghatározásaiban a hiba ritkán nagyobb az egy foknál. A hosszúsági meghatározásokban az eltérés a valóságtól ugyan nagyobb, de, mint ezt Nicholson az emlékiratok angol kiadásához írt bevezetésében bebizonyítja, az eltérés meglehetősen állandósággal öt fokot tesz, és a tájoló keleti elhajlásaiban leli okát. Az é. sz. 60° alatt, ha a legutolsó térképeket megtekintjük, nevezetesebben kiálló foka az ázsiai szárazföldnek nincs, hanem félfoknyira tőle északra van a Pakacsinszkói-fok, délre pedig, ugyancsak félfoknyira, az Oljutorszkij-fok; minthogy azonban ez utóbbi Bolsától csak tizennégy foknyira, a Pakacsinszkoi ellenben csaknem 18 foknyira van, a mi megegyezik Benyovszkynak a Nicholson által kijavított adataival, az Apakazana fokot a Pakacsin fokkal azonosnak tarthatjuk, mit megerősít a név kétségtelen rokonsága (apakazan, pakacsin-szkoi), másrészt pedig azon körülmény is, hogy a távolság, a hajó által tett napi utakban kifejezve, az emlékiratok alapján, körülbelül akkora a Behring-szigettől az Apakazana-fokig, mint ugyanonnan Kamcsatka déli csúcsáig, a Lopatka-fokig, a mi a valóságnak is teljesen megfelel.

A következő hely, melynek fekvését elég pontossággal állapíthatjuk meg, június 3-án merül fel szemük előtt, és június negyedikén kötnek ott ki. Sziget ez, melynek lakói, kik Benyovszkyt két csolnokon meglátogatták, a csukcsokhoz hasonlóak, tehát Benyovszky nem mondja, hogy csukcsok. E két ember megértette a Benyovszky korják hajósának nyelvét, de korják sem volt. Ez emberektől tudta meg, hogy a sziget, melyen vannak, Csukoczkoinszktól csak 14 mértföldnyire van, és ez adatok együtt véve arra vallanak, hogy Benyovszky és társai a Clerke- vagy Szent-Lőrincz-szigeten kötöttek ki. A mi a sziget csillagászati hely meghatározását illeti, az nem helyes, Benyovszky szerint az é. sz. 65° 30' és bolsai hosszúság 25° 30' alatt, míg a mai térképek szerint az é. sz. 63° 30' és k. h. 170° alatt fekszik, mely utóbbi adat a bolsai h. 34°-nak felel meg.

A Szt.-Lőrincz-szigete a legnagyobb a Behring-tengeren; egyenesen délre fekszik a Behring-szorostól s az ebben levő Diomedes-szigettől, körülbelül 180 mértföldnyire; az Aleutákhoz tartozik, bár azoktól messzi északra esik; Ázsiához közelebb van ugyan, mint Amerikához, de

azért csak ez utóbbihoz számítják, s Alaszkával együtt vették meg az oroszoktól az Egyesült-Államok. A sziget talaja gránit, mint Amerika és Ázsia megfelelő partjai, hegyes ugyan, de közepén és partjain több sík van, melyeken nyáron a tundrák szegényes, de elég csinos növényei virúlnak ki. A szigetet néhány eszkimó család lakja, kik az orosz-parti csukcs szomszédaikkal kereskednek, s így nyelvükből is sok szót átvettek. E körülményeknek teljesen megfelel a Benyovszky leírása. A lakósok öltözködése a csukcsokéhoz hasonlít, de mivel írámszarvasuk nincs, madár tollakból és más állatbőrökből készítik ruhájukat. Mikor Nordenskiöld a szigetet felkereste, a lakósok meztelen fővel jártak, a férfiak haja tövig le volt nyírva, csak egy hajgyűrűt hagytak meg a fej körül; ezt a képet állítja elénk Elliot munkája Alaszkáról; a nők fonadékban viselik hajukat, ezenkívül arcukat a halantéktájon, állukat az ajk alatt, és a karokat taetoválják, érdekes és gyakran meglepően szabályos vonalakkal.

A Szt.-Lőrincz-szigetét Behring fedezte fel első útjában 1741-ben; későbbben 1791-ben Billing is kikötött a szigeten, ő és társai emberi nyomokra akadtak ugyan, de bennszülötteket nem láttak. Nordenskiöld szerint »az első európai utazó, ki a sziget lakóival érintkezett, Kotzebue Ottó volt, 1816-ban, azok addig még sohasem láttak európaiat.« Nordenskiöld, ki Benyovszkyt következetesen mellőzi és nem ismeri, itt helyreigazításra szorúl, mert Benyovszky volt az első, ki a Szt.-Lőrincz-sziget lakóival érintkezett, s rólok néhány teljesen hiteles adatot közölt.

Sokkal nehezebb tisztázni Benyovszky útját az Apakazana-foktól a Szt.-Lőrincz-szigetig; a szigetre június ötödikén érkezett, és így ez út hajójával egy egész hétig tartott; minthogy pedig egyenes irányban ez utat az ő hajója három, legfeljebb négy nap alatt megtehetette volna, kétségtelen, hogy nagy kerülőket tett, bár a rossz időjárás és a jéghegyek többszörösön akadályozták útjában és megnehezíték előrehatolását. Kétségkívül a jégtől szenvedtek legtöbbször, a jégcsoportok örökösen elkerülhetlen végenyészettel fenyegették őket, a hajó minden perczben hozzáütődött egy-egy darabhoz, úgy, hogy félrefordúlt miatta, majd egy nagy jégdarab oda-fagyott a hajószélehez, felemelte a hajót a vízből, majd a kormány és steven közé rekedt a jég, úgy, hogy nem lehetett kormányozni; ez az örökös aggodalom kényszeríthette a hajó népeit arra, hogy lemondtak az Ázsia és Amerika közti északi átjáróról, és kíváncsoztak Amerika, tulajdonkép az első művelt hely felé.

Az Apakazana-foktól tehát egy ideig a hajó a partvonalat követte, második napon azonban a hajónép kívánságára a hajó irányt változtatott, s útját nyugat felé folytatta; hogy Kamcsatka, azaz Ázsia partjait látták, azt Benyovszky még május 30-án mondja. A part, melyet követtek, eredetileg már nem is Kamcsatkához tartozik, hanem a nagy Behring-félszigethez, mely egész Ázsia legészakkeletibb csúcsa; e terület bizonyos szempontokból már Ázsia óriás tömegén kívül esik; partjai Amerika felé tekintenek, s ezeket jobban ismerjük az amerikai mint az orosz kutatások alapján, az elnevezések nagy része is azon módon angol, a mint azt az új-angliai vagy szan-franciszközi bálnahalászok elkeresztelték. A lakosság is nagyobb rokonságot mutat Amerika megfelelő részeinek bennszülötteihez, mint Ázsia szomszédos népeihez.

A Behring-félsziget hegyes; az a gerincz, mely Kamcsatkán vonúl végig, északi végén két ágra oszlik, az egyik délfelől, a másik nyugat és észak felől öleli körül a félsziget fő-folyójának, az Anadirnak medenczét. Az északi gerincz 1000-1500 *m* magas és két fokban végződik; az egyik Ázsia legészakkeletibb csúcsa a Keleti-fok, mely 707 *m* magas szikla-falakkal mered a tenger síkjára, a másik a Csukoczko-fok, mely 829 *m* magas, s melynek közelében Benyovszky is járt. A déli gerincz 600-900 *m* magas és a Navarin-fokkal ér véget. A Navarin és Csukoczko közt van az Anadir-öböl; a hegyek, részint a folyó, részint a tenger felé lejtősöndnek, s oldalai nyáron a koriákok írámszarvasainak csak sovány legelőt adnak.

Az Anadir északkeleti Szibériának egyetlen folyója, melyet vize bőségére és vízkörnyékének területére nézve az európai folyókkal összehasonlíthatunk, de a sarkkör közelében folyván, jobbra csak viránytalan területeket szel át; a kis Anadirszk erődöt az oroszok kénytelenek

voltak a vidék kietlensége folytán elhagyni, s ma az egész völgyet néhány csuvancz, jukagir és kozák lakja négy faluban, kik erkölcsaik régi vadságából ki nem vetkőztek ugyan, de mind beszélnek oroszúl. A folyó nyáron csaknem megelevenül a beléje sereglő töméntelen haltól, s annyira zsúfoltan úsznak a vízben, hogy az ember kézzel foghatja őket, s gyakran megesik, hogy a víz ihatlan lesz a bennük felbomlásnak indult élettelen halak undorító büze és íze miatt.

Benyovszky és emberei május 31-én látták utoljára Kamcsatka és vele együtt Szibéria földjét; ekkor kelet felé mentek, eltávoztak a parttól, mely csakhamar eltűnt a látóhatárról. Ismerjük a Behring-tengernek mélységi viszonyait, s ezek alapján kétségtelen, hogy Benyovszky a tenger medenczéjének közepes, mélyebb részei felé hatolt, csak ott észlelhetett oly mélységeket, minőkről említést tesz, s melyek a hatvannyolcz fonalat meghaladják. A Behring-tenger vize általában véve nem mély; a partképződésben és a vizek sekélységében nem egy bizonyosságot lelünk arra, hogy egykor Ázsia és Amerika ez északi tájakon összefüggtek; Nordenskiöld, Whymper és Elliot szerint a csukcsok is nagyon jól tudják, hogy a tenger hullámai alatt a két szárazföld összefügg, sőt ők maguk állítják, hogy a két világrészt egykor földszoros kötötte össze; két vadász azt is elmesélte Neumannnak, hogyan sülyedt el e földnyelv egy iszonyú tusa alkalmával, melyet egy hős és egy jeges medve vívtak. A legnagyobb mélység a Behring-szorosban, vagyis ott, hol a két földrész egymáshoz legközelebb ér, 58 *m*, de a közepes mélység sem az ázsiai, sem az amerikai partokon, sem a Szt.-Lőrincz-sziget környékén nem éri el a 40 *m*-t. A valóságos oczeán, kavargó örvényeivel, hatalmas áradataival és hegymagasságú hullámveréseivel, nem hatol az Aleuti szigetsortól északra, ereje megtörik azok szirtsorán.

Van egy másik tényező is, mely a mellett bizonyít, hogy Benyovszky hajója a Behring-tenger közepe felé vette útját; azt mondja, hogy elhagyván a partot, a jéggel többé nem volt bajuk; ennek oka szerinte az volt, hogy a szél hordta el; a szélnek ily hatást nem lehet tulajdonítani; a jéghegyek irányát nem a szelek, hanem a tengerek áramlatai szabják meg. Ázsia partjait egy hideg áram mossa, mely a Behring-szorosból kiszakadt jégtömböket úsztatja tovább, északról délnek, a part közelében; e hideg áramlat övén túl a Behring-tenger vize a forróövi áramlatok hatása alatt felmelegül, s oda a jéghegyek csak ritkán húzódnak le, s inkább csak a szigetek környékén fordulnak elő; ha tehát Benyovszky jéggel június elsején nem találkozott, az azt jelenti, hogy túl volt a hideg áram parti övén.

E napon, június elsején, vettek észre északkeleten egy fokot, délkeleten egy szigetet; az előbb elmondottak alapján kétségtelennek kell tartanunk, hogy nem holmi parti szigettel van dolgunk, hanem, hogy ezek bent vannak a Behring-tenger medenczéjében. Az északkeleti fok nem lehet más, mint a Szt.-Lőrincz nagy szigetének legdélibb foka. A délkeleti sziget a Matthew-csoport egy szigete; erről azt mondták a Benyovszky szent-lőrincz-szigeti vendégei, hogy a csoportot négy sziget alkotja, melyek közül a déli legnagyobb. Ez a leírás a Behring-tengernek csak két szigetcsoportjára alkalmazható, de egyiknek sem felel meg teljesen; a Matthew-csoportban csak három sziget van, de a déli a legnagyobb; a Pribylov-csoportban négy van ugyan, de az északi a legnagyobb. Ha Benyovszky csakugyan a Pribylov-szigeteket látta, útját a Szt.-Lőrincz-szigetre ily hamar nem tehetette meg, mert ez óriás kerülő délfelé, de másrészt a szél irányára vonatkozó feljegyzések sem engedik feltennünk, hogy ők az Apakazana szélességi körétől délre hatoltak volna; ők csakis a Matthew-csoportot láthatták, azaz északkelet-keleti irányba hatoltak, s vagy a csukcsok ismerete nem volt helyes a csoportról, vagy Benyovszky értette őket rosszul.

A Matthew-csoport legnagyobb szigete a Szt. Matthew-sziget; ez kopár, sziklatömegekből összehányt felföld, itt-ott egy-egy kis síksággal; távolról azt hinné az útas, sok apró szigetet lát; legnagyobb szélessége huszonkét mértföld, de bámulatosan keskeny, mint egy gerincz. A csoport második szigete, a Hall-sziget, nyugatra fekszik a Matthew-szigettől, egymástól a

keskeny Szárikev-szoros választja el, mely csak három mértföld széles, ettől délre van a csoport harmadik szigete, a Pinnacle-szirt, mely működő vulkán, hamút és lávát okád magából s éjjel a tengert messzi bevilágítja. Sziklái a mohák és zuzmók egész erdeje népesíti be, s rajtok meglepően sok medve tanyázik.

Átvitorlázván a Matthew- és a Szent-Lőrincz-szigetek közt, a hajó keleten egy fokot fedezett fel, melyről később Benyovszky a szent-lőrincziektől megtudta, hogy az a nagy Alakszina ország végpontja; e fok előtt zátony is fekszik Benyovszky szerint, melyen a jég irtózatosan zajlik. E fok Nicholson szerint nem lehet más mint a Point-Shallow-Water (Zátony, fok, melyet ma Románzow-foknak neveznek.) Innen érte el aztán Benyovszky hajója a Szt-Lőrincz-szigetet, mely útjának legészakibb pontja volt.

A Szent-Lőrincz-szigetről a Behring-tengeren keresztül hajózott Benyovszky, körülbelül észak-déli irányban az Aleuta-szigetek füzéréig, hová június 6-án érkeztek meg. Ez útban már nem zavarták a hajót jégtablák; egy ideig Amerika partjait követték s csak aztán fordultak egyenesen délnek.

A Behring-tenger két partjának növényzete élénken tünteti fel az éghajlati ellentéteket; az ázsiai parton a növényzet felette silány, nyomorúlt moh és zuzmóból áll, míg az amerikai partokon, még a Behring-szoros mellékén is, van némi csekély fatenyészet. Az állatvilág főbb alakjait már említettük, itt csak a bálnát, heringet és a számtalan sok vízi madarat említjük fel kiegészítésül. A tenger állatvilága azonban tetemes átalakulásokon ment át, s ma a Behring-tenger faunája teljesen eltér a sarki tengerétől. Csodálatos, hogy az ember pusztításai folytán a tenger állatvilága jobban megváltozott, mint a szárazfölké: a század közepén a Behring-tenger csak úgy hemzsegett a bálnahalászkóttól, kik Amerikából sereglettek ide, ma e halászkodásnak nem lehet gazdag zsákmányra szert tenni itt, át kell hatolniok a Behring-szoroson, és a sarki oceán áramaira bízniok szerencséjüket, hol nem kis veszedelem az, hogy törekény dereglyéiket valami jéghegy összezúzza; a tengeri vidra, az oroszlan-, medve- és tehén-fóka mind vagy kivesztek már, vagy szerfelett megritkultak, vagy teljesen elhagyták a Behring-tengert.

Mielőtt az Aleuti-szigetsor tárgyalására áttérnénk, meg kell emlékeznünk a Behring-szorosról és Benyovszky emlékiratainak ama helyéről, mely, legalább a régi magyarázók szerint, (újabb eddig nem akadt) e szorosra vonatkozik. Benyovszky meghatározta az Alaszka-félsziget és az Aleuti-szigetek közti átjárót a Behring-tengerből a Csendes-oczeánba; s midőn erről ír június 9-iki kelettel, (Emlékiratok I. k. 281. l.) felfedezését oly módon hozza kapcsolatba a Behring-szorosra vonatkozó felfedező utakkal, hogy a zavart észre kell vennünk, bár annak egyedüli okát az orosz térképek már említett hibás felvételeiben kell és lehet találnunk. Kétségtelen az, hogy Benyovszky emlékiratainak e sorai a Behring-szorosra is vonatkoznak, ámbár erről határozottan sehol sem szól, de másfelől Benyovszkyra nem lehet ráerőszakolni azt sem, hogy ő állítása szerint, a szorosan átkelt volna (a mint azt a német magyarázók akarják tenni, hogy bebizonyítsák az utazás hitelességének hiányát).

Ámbár a földtömegek alakulásában nem különös jelenség a tengerszorosok keletkezése, ezek mindenkor érdekesek egy vagy más szempontból. Különösen áll ez a Behring-szorosról, a mely a felfedezések történetében is világhírű lett. Dejnev volt az első, ki a szoroson átkelt, a XVII. század közepén; de útja feledésbe merült, s csak nyolczvan év múltán indult el másodszori felfedezésére a hallhatatlan emlékezetű Behring. Utána Cook, később Lutke, Kotzebue és mind számosabban keltek át rajta és volt év, mikor e tengerszorosban egyszerre négyszáz bálnahajó jelent meg. A szoroson túl két út áll előttünk; az egyik nyugat felé megy, Ázsiát és Európát kerüli meg, a másik kelet felé hajlik s Amerika északi partjai mentén vezet. Azt Nordenskiöld tette meg először 1879-ben, emezt M' Clure 1850-ben. E keskeny szorosnak a víz- és légtünemények birodalmában is érdekes szerep jutott: ez látja el a Csendes-oczeánt

hideg áramokkal, az egyik a Jó-Remény-fokáig, a másik a Tüzföldre nyomul, csaknem 40.000 km hosszúságban. Itt küzd meg a dél heve az észak fagyával s a Behring-szorost ajtóhoz hasonlíthatjuk egy hideg és egy meleg szoba közt. Nordenskiöld megfigyelte, hogy míg a lég alsó rétegeiben hideg északi szelek kemény fagyot hoztak, addig a magasabban fekvő felhők ellenkezőleg észak felé vonultak, s így az ellentétes légáramlatok létezését bizonyították. A tengeráramlatokra a Behring-szoros nem oly kedvező, sokkal keskenyebb, semhogy az óriás víztömegek ellentétes irányú folyása benne lehetővé lenne; ezenkívül dél felől a tropikus tengerek meleg áramlatai az Aleutok szirt során óriás erejükből jelentékenyen veszítenek, úgy hogy a Behring-tenger a két áramlat kiegyenlítő területe lesz, mely nem oly hideg, mint a sarki tenger, s nem oly meleg, mint az egyenlítői óceán. A májustól szeptemberig tartó rövid nyárban jéghegyek szakadnak el a szorosból, melyek a déli áramokkal együtt haladnak, hozzácsatlakozván Ázsia partjaihoz. A jéghegyek azonban nem oly óriások, hogy őket a »hegy« név úgy megillessen, mint p. o. a Grönlandból leszakadó jégóriásokat. Látszik, hogy a szorosból erednek, melyen egyszerre nagy tömeg át nem nyomulhat. És ebben találjuk magyarázatát annak is, hogy Benyovszky a jéghegyeket nem írja le oly rettenetesen, a mit, ha költ, és nem a valót mondja el, kétségkívül megtett volna.

Észak-Amerika ama partvonala, melyet Benyovszky hajójával beútatott, s melyhez az Aleuti-szigetek is fűződnek, Alaszkához tartozik, mely Amerikának legészaknyugati sarka, óriás félsziget és külön tartomány, melynek csillagászati és politikai határa csaknem teljesen pontosan összeesik a h. 141-ik fokával. Alaszkát a Behring-expediczió fedezte fel 1741 júliusában; Kadjak- és Sumagin-szigetet, majd a M.-St.-Elias hegyvidékét ismerték meg legelőször; a szigetekről azt hitték, hogy Kamcsatkához, a Kurili-szigetsorhoz tartoznak. 1745-ben Novodiszkov Mihály, átkelve a tengeren, elérte az Attu-szigetet, az Aleuták legnyugati szemét. Vele kezdődik Alaszka orosz birtokba vételének története, s már 1768-ban az oroszok Alaszka jórészt magukénak mondhatták. Az állatokban gazdag vidékeket az orosz kereskedők, Ohoczkból, Kamcsatkából kiindulva, csakhamar mind többen felkeresték, s mint Coxe írja: »tíz évi időszak alatt e magánosok a saját költségükön fontosabb felfedezéseket tettek, mint a kormány minden költséges vállalkozása.« Egymásután jártak itt Byron, Carteret, Wallis, Cook, La Perouse, Vancouver, kik e föld első kutatói voltak. Oroszország ugyan sokat tett e gyarmatának kikutatására, Lisianszky, Kotzebue, Lütke nevei e téren hallhatatlan érdemeket szereztek, de az amerikaiak, s különösen az utóbbi időkben Moore, Kellett, M'Clure, Beadford, Whymper és Elliot még többet áldoztak az ország tudományos felderítése és kincseinek gyakorlati értékesítése érdekében. Végre az Egyesült-Államok, belátván a földek óriás gazdagságát, másrészt az orosz tözomszédság által politikailag feszélyeztetvén, az orosz cártól megvették Alaszkát, az Aleuti-szigetekkel együtt, 7,200.000 dollárért, s 1867 október 18-án formálisan bekebelezték.

Alaszka egész területe 512.000 □ mértföld, vagyis éppen egyhatoda az észak-amerikai Egyesült-Államoknak; a lakosság 1880-ban összesen 33.426 lélekre rúgott, ebből fehér 430, kreol 1756, eszkimó 17.617, aleuta 2145, atabaszkán 3927 és tlinkit indián 6763 ember. Kezdetben Észak-Amerika nagyon zúgolódott a vétel ellen, s a terv első megteremtőjének, Sewardnak, nem a legkellemesebb sors jutott osztályrészül, de később belátták, mily kitűnő vásárt csináltak. Ez ellenkező nézetek nemcsak az Egyesült-Államok kebelében a leghevesebb pártviszályokra adtak okot, de Anglia féltékenykedését is felébreszték, mely azt hívta, hogy ez az egész vállalat az Egyesült-Államok részéről csak kezdete egy nagyobb szabású politikai vállalatnak, mely egész Észak-Amerikának, Kanadának és az amerikai angol birtokoknak az Unióba való bekebelezését célozza. Ma már Alaszka nemcsak, mint a prémes állatok, fókák stb. gazdag országa ismeretes, hanem hegyeiből kőszén, aranyat és ezüstöt is nagy mennyiségben aknáznak ki.

Alaszka-ország gazdasági szempontból három kerületre osztható, melyek mindegyike éghajlati, növényzeti és fizikai tekintetben egymástól lényegesen eltér. - Az első a legészakibb fekvésű, ezt Jukon-kerületnek nevezik legnagyobb folyójáról, észak és nyugat felől a tenger határolja, délen az Alaszka-hegység, keleten a brit birtokok. Ennek nyugati partjait járta be Benyovszky is hajójával. - A második az Aleuti-kerület az Aleuti-szigetekkel és az Alaszka-félszigettel; ezt leírta Benyovszky külön fejezetben és több szigetét meg is látogatta. - A harmadik a Szitka-kerület, mely Alaszkának délkeleti része, s melyet Benyovszky a Kadiak-szigeten szintén érintett. E fejezetben csak az elsőről szólunk, a másik kettőről a gróf aleuti kóborlásainál emlékezünk meg.

A Jukon-kerület felszíne hullámzó, azaz sziklás, alacsony, legfeljebb 500 m magasságú; könnyen áthágható dombok, terjedelmes, mocsaras lápföldekkel váltakoznak. Itt utak még nincsenek, rejték ösvényeit csak a kanadai vadász és a vad indián tudja követni. A Jukon és mellékvizői képezik e vidék fő- és majdnem egyetlen közlekedési útját; de e folyón egy méternél mélyebb járatú hajók nem közlekedhetnek. Magas hegység a vidéken sehol sincs. Az alapkőzet nagyrészt konglomerát, szyenit és kvarcit. Sok helyen felette gazdag és televénydús földtömegek fordulnak elő, melyek a folyók által halmozottak fel. Több helyen édesvízi márga is található, melyet a lakosok vakolat gyanánt használnak faházaik bemeszelésére.

Midőn 1825-ben Kotzebue orosz hajóskapitány e partokat meglátogatta, az őt kísérő német tudós és költő, Chamisso Adalbert, azt a különös tüneményt említi fel, hogy 10-20 m magas partoldalok, melyek látszólag merő jégből állottak, tetejükön néhány lányi földréteggel voltak koronázva, s melyeken igen buja növényzet díszlett. E jéghegyek gyakran a parttól is elválnak és tovaúsznak. Ilyen sajátságos képpel találkozott Benyovszky június 3-án, mely napról feljegyezi, hogy »déltűn nagy jégmezőt látánk, melyre nagy tömeg bokorral benőtt föld volt rátapadva.« E különös tünemény okai alkalmasint ugyanazok, melyek a földalatti jégképződményeket képezik. Képzelnék magunknak egy helyiséget, mely annyira elmélyedett és elzárt, hogy az eső és az olvadó hó vize rajta az áthatatlan altalaj és a felszínen létező mohos lápföld közt összegyűlt, téli időben megfagy, és a rövid nyáron át a mohtakaró által a felolvasztástól megóvatik, - mi által a mohréteg fokozottan magasabbra emelkedik, - minek évenkénti ismétlése folytán oly jégképződmény képződhetik, mely a jéghegy nevet is megérdemli, hogyha a környező föld a tenger hullámai által elmosatván, a televényréteggel koronázott jégóriás csaknem meztelen marad. E nevezetes képződmény a gazdát arra tanítja, hogy a jég közvetlen szomszédságában is tenyészhet egészséges, sőt buja növényzet, mely virágozhat és magvát épűgy megérlelheti, mint más kedvezőbb helyeken.

Jukon kerületének belsejében az éghajlat nagyon különbözik a tenger szélén fekvő vidéktől, még oly helyiségekben is, melyek közel fekszenek egymáshoz. A tengerszéli klímát a Behring-tenger vize és a Csendes-óceánból északfelé folyó meleg áramok még enyhítik, s így a tengerpart telei sokkal szelídebbek, mint a belső vidékéké. A nyarak ellenkezőleg hűvösebbek amott, mint emitt, és az eső mennyisége is ott nagyobb. Csaknem hihetetlen, hogy p. o. Fort-Jukonban a hőmérő higany-oszlopa nyáron, déltűjban, és pedig nem a közvetlen napsugaraknak kitéve, 112°-ra (Fahrenheit szerint) emelkedik, sőt megtörtént már az is, hogy több, szeszszel töltött és csak 120° mutató üvegcső, a sarkvidéki nyári nap hőisége alatt, szétpattant. Nyár közepén a felső Jukonban az ember csak azon két vagy három óra alatt találhat némi üdülést, mikor a nap az éjszakai látkör közelében idűzik, és olyankor a kimerűlt vadász, vagy útazó csolnakában ülvé, áldja az éjféli levegűnek röviden tartó hűvűsségét.

A bennszűlűtt lakosok ugyanazon láthatlan vonal által választatnak el, mely a növényzetet jellegzi. A fanövényzet nélküli tengerszél mentében mindenűtt eszkimó-törzűsöket találunk; néhány mértűldnyi távolságban a tengertől befelé erdűkre, és köztűk indián kunyhűkra

akadunk. Ez, mint általános szabály, fennáll az egész vidéken. A mi szokásait illeti, egyik faj sem foglalkozik a legcsekélyebb földművelési munkával sem, és egyetlen növényi tápanyaguk a bogyókon kívül, melyet nyári időben fogyasztanak, néhány ehető gyökér. Az eszkimók között kedvelt csemege az írámszarvasnak jól megrágott, s félig megemésztett fűzfagalyakkal megtelt gyomra; e finom eledelt csak télen élvezik, felolvasztott zsírral, halolajjal és hólével keverve, a mi kétségkívül hatalmas antiskorbutikus szer. Az orosz telepek száma igen csekély, és az oroszok száma e kerületben soha sem haladta meg a negyvenet, kikhez járult kétszerannyi vegyesvérű segéd és munkás; mindnyájan az orosz-amerikai társulat szolgálatában állottak, de mikor Alaszka az Egyesült-Államok kebelébe ment át, sokan közülök elhagyták a kerületet, de nagyobb részük mégis megmaradt az amerikai társulatok szolgálatában. Az orosz születésű lakosság igen elaljasodott nép volt, majdnem kivétel nélkül szibériai fegyenczekből állott; a vegyesvérűek értelmesebbek, szelídebbek és tanulékonyabbak, de felette lusták és iszákosságra hajlandók.

Az utazónak, legyen az vadász vagy gyarmatos, legelső szükségei közé tartozik a fa. Ezzel a Jukon kerületnek majdnem minden része bőven meg van áldva. Még a Jeges-tenger partjai sem tesznek ebben kivételt, mert ezek is bőségesen ellátvák úsztatott fával, melyet a Jukon és más folyók a tengerbe visznek, és ennek hullámai a parton szétszórnak. Valóban csaknem megmérhetlen a famennyiség, mely p. o. évenként a Jukon torkolatán át jut a tengerbe, mert a Behring- és Sarki-tenger széleit, és az e tengerekben fekvő szigeteket, mind ez látja el fával; sok helyen mindenféle nagyságú faszálak halmozódnak egymásra a parton, a hová az októberi délnyugati szelek által hajtott hullámok hátán jutottak. Természetesen a hajók is találkoznak az ily úszófával, a mit különben június elsejéről Benyovszky is feljegyez, mondván: »A hajó úszófával körülvéve.«

A kerület fái közül legnagyobb és legbecsesebb a fehér fenyő,²⁹ mely az egész területen előfordul, de folyóvizek szomszédságában legmagasabbra és legerősebbre nő; nem ritkán 20-30 m magas, míg átmérője a törzs alján az egy métert is meghaladja. Fája könnyű, de szívós, jól hasítható, fehér és szilárd; mindenféle czélokra használják a lakosok; a házakat és kunyhókat általában abból építik. Puha, de finom szövetű voltánál fogva az Alsó-Jukon völgyében lakó indiánok téli időben tálakat, teknőket, csészéket és másféle edényeket és szerszámokat faragnak belőle, melyeket veres vasélenynyel színeztet, s néha igen csinos rajzokkal szoktak díszíteni. Szánkákat, bőrcsolnakokra való ráamákat, halászó rudakat, kapanyeleket s több eféléket az eszkimók szintén ily fából készítenek, s házaik, táncz- és mulató-termeik (mert ilyenek is vannak) mind belőle építvék. Ez utóbbiakban a falakat ülések futják körül deszkákból, melyeket az eszkimók faczölönkökből apró kőbaltákkal vágnak ki, s melyek némelyike oly nagy, hogy 6 évig is megtart, míg egyetlen egy ily deszka elkészül.

Ezenkívül még itt terem és meglehetősen sokoldalúlag felhasználtatik a nyír, nyár, fűz, vörös éger, vörös fenyő stb. Gabonát Jukonban nagyobb mennyiségben soha sem vetettek. A saláta szépen nő, a káposzta azonban soha sem képez fejet; a fehér gömbölyű répa felette nagyra nő és igen jó ízű; találkozik közte 5-6 fontos is; többnyire édes és kemény, csak hogy a legnagyobb példányok nem ritkán odvasak; az orosz gyarmatosok ezek leveleit télire a skorbut ellen besavanyítják. A fehér gömbölyű répát Benyovszky is nagy mennyiségben szedte Unamak-szigeten, mert nem lehet más növény az, melyet június 8-án így ír le: »a (kiküldött) vadászok..... 740 darab igen kellemes gyökérfélét zsákmányoltak; ezek csaknem gyerekfej-nagyságúak s három-négy fontnyi nehezek.«

És vonja még valaki kétségbe Benyovszky hitelességét!?

²⁹ Abies alba.

NEGYVENHARMADIK FEJEZET. BENYOVSZKY AZ ALEUTI-SZIGETEKEN.

Benyovszky az Aleuti-szigeteket a kamcsatkai levéltárban levő iratok és tengerészeti térképek alapján meglehetősen ismerte, még mielőtt kalandos sorsa odavetette volna. Az Aleuti-szigetokről szóló adatait egy külön fejezetben foglalta össze (az angol kiadás I. k. XXXIV. fejezetében) »A Kamcsatkától keletre felfedezett Aleuti-szigetek leírása« cím alatt, melyet fordításban, bevezetésül Benyovszkynak az Aleuti-szigeteken való későbbi kutatásaihoz, a következő sorokban közöljük:

»Minthogy valamennyi sziget, mely az é. sz. 60. fokán túl fekszik, lakatlan, mellőzöm leírásukat, s csak térképemen jelzem meg helyüket. Az oroszok szerint a csukcsok, mikor egyik földrésről a másikra vándorolnak e szigetek is ki szoktak kötni, és ez valószínűnek tűnik fel előttem, mert magam is láttam a két fokot egyszerre, s nem kételkedem abban, hogy a vándorlások folyton tartanak. Amerika nyugati partjának előfoka az é. sz. 63° 15' és a bolsai h. 26° alatt fekszik.³⁰ A foktól északkeletre, két sziget van, melyeket egykor valószínűleg ember is lakott, minthogy azonban Levasef kapitány 1768-ban tett utolsó útja alkalmával lakatlanoknak találta, mellőzöm őket és az érdekesebb részekre térek át.

»1. A Baru-sziget az é. sz. 59° s a bolsai h. 23° 13' alatt fekszik. A szigeten fa nem terem, de annál gazdagabb hódokban és rozmárookban.

»2. Ala Gifcsa Homin, az amerikai szárazföld egy foka, az é. sz. 58° és a bolsai h. 25° 33' alatt emelkedik; a part e foktól északnyugati irányban vonul az é. sz. 59° 45'-ig; a talaj egyenetlen, homokzátonyok- és sziklával.

»3. Kadik szigete az é. sz. 54° 30' és a bolsai b. 33° 16' alatt fekszik; népessége meglehetősen sűrű, a hód- és róka-vadászatával foglalkozik. A hegyek kénben gazdagok s a lakosoknak feldolgozott vasuk is van, melyet a szárazföldről cserekereskedés útján nyernek. A szigeten fa terem ugyan, de nem sok; van egy folyója is, mely észak-déli irányban halad, és mélysége 8-10 láb. A nyár alatt igen sok vadlúd és vadkacsa keresi fel a szigetet, s ezekből a lakosok bőséges készletet raknak félre. Bőrből készült csolnakokon hajókáznak. Kadik közelében még vagy kilencz lakott sziget van, melyek tőle délre vagy délnyugatra fekszenek. E szigeteket Ohoczka és Bolsa vadászai fölfegyverkezve hajóikon meglátogatják. Az a hír, melyet egy innen 1769-ben visszatért hajó népe költött, hogy ezüsthégyű nyilakat hoztak volna magukkal, teljesen hamis, a mint kiderült, az expedíció vezetője verette e nyilakat, azon reményben, hogy a kormányzó megjutalmazza. Annyi bizonyos, hogy e szigetek is sok a hód és a róka, mit eléggé bizonyít az, hogy Kuznecsov Arzen vezetése alatt, 1770 október 28-án, egy hajó jött vissza e szigetről 9000 hód- és 3000 rókabőrrel. Meg kell még említenem, hogy az itteni hódbőrök jobbak, mint a kanadaiak, és hogy minden ily bőrért Khinában 80, 100-120 rubelt, Japánban csaknem két annyit fizetnek.

»4. A Róka-sziget az é. sz. 53° 45' s a bolsai h. 31° 28' alatt fekszik; lakossága felette sűrű; bővelkedik rókában; a lakosok a rezet és vasat fel tudják dolgozni; a vasat az oroszoktól kapják, a rezet a saját földjük adja. Az északkeleti oldalon igen jó kikötő van, de a lakosok közt sok az orosz szökevény, kik a kikötést lehetetlenné teszik; mindazonáltal nagy kedvük van a kereskedelemre, s az oroszok, békés úton üveg, vas és pálinkáért sok bőrt kapnak cserébe.

»Kis távolságra északnyugat felé négy más sziget van, délre pedig három. Ez utóbbiak eredetileg csaknem megmászatlan meredek sziklatömbök, melyek között a hajózás nagy vesze-

³⁰ Az angol kiadó szerint, e fok nem Amerikához, hanem a Clerke-szigethez tartozik.

delemmel jár. A csatorna köztük délkeletről északnyugat felé megy, de a tenger gyakran oly nyugtalan, és hullámai oly magasra csapnak, hogy a keresztül merészkedő hajókat szétzúzással vagy árbocztöréssel fenyegetik.

»5. Az Armsud-sziget, az é. sz. 53° és a bolsai h. $29^{\circ} 14'$ alatt, szintén jól népesített hely, melynek rendezett városa, és ennek élén egy tojónja is van. 1768-ban egy felfegyverzett hajó népessége telepedett itt meg, mely igen nagy mennyiségű markazitot, és rézérczet talált, és azt aranyának vélve, tovább is a szigeten maradt, azon reményben, hogy kincseket fog gyűjthetni. Valami félreértés miatt azonban köztük és a bennszülöttek közt háború tört ki, mely az oroszokra nézve szerencsétlenül végződött. Ezután egy Ohotyn nevű száműzött, ki Kamcsatkából megszökött, telepedett itt meg, és a szigetlakókkal olynemű egyezményt kötött, hogy azok főnökké választották.

»6. Az Urumuzir-sziget, az é. sz. $52^{\circ} 35'$ és a bolsai h. $28^{\circ} 15'$ alatt, igen népes; a nép élén több tojón áll, kik ismét valamennyien egy főnök alá tartoznak, a kiről naplómiban még alkalmam leendő szólni. Két más sziget északkelet felé, három észak-észak-nyugatra fekszik a szigettől.

»7. A három Hód-szigetet az oroszok Jaszaczneosztrovának, vagy adózó szigeteknek nevezik. A legnagyobb az é. sz. 58° s a bolsai h. $26^{\circ} 45'$ alatt fekszik; ennek két jó kikötője van; az elsőnek bejárata a keleti parton délkelet felé, a másodiknak a nyugati parton északnyugatra tekint. A szigetet 600 bennszülött lakja, kik az oroszoknak adóba évenként 1000 hódbört fizetnek.

»8. A Tehén-sziget, az é. sz. $51^{\circ} 35'$ s a bolsai h. $24^{\circ} 45'$ alatt, nevét a tengeri tehénfókától nyerte, mely itt igen nagy számban él, és a vadászok hajóin is ennek a húsát teszik el; agyaraik a khinai piacok egyik legértékesebb cikkét nyújtják. A sziget partjain sok a tenger-öböl, de a víz sekély és fa alig látható. Ezenkívül még sok más sziget is van, melyek fekvését eddig még meg nem határozták, különben ezek csekély fontosságúak, minek folytán csak a legfőbbeket említem:

»9. A Behring-sziget az é. sz. $55^{\circ} 45'$ és a bolsai h. $8^{\circ} 30'$ alatt fekszik, a felfedező kapitány nevét viseli, ki itt fejezte be életét.

»10. A Réz-sziget az é. sz. $54^{\circ} 45'$ s a bolsai h. $9^{\circ} 50'$ alatt fekszik, nevét a réztől nyerte, melyet innen bőséges mennyiségben visznek el a hajók Ohoczka, a hol a partra dobják, s a hol igen nagy tömegekben láttam felhasználatlanul. A szigetek fekvését nem pusztán feltevés alapján közlöm, részint magam láttam őket, részint mások naplóiban vannak pontosan feljegyezve. A következő felfedezés azonban eddig ismeretlen volt.

»Egy skorbútban szenvedő hajóskapitány, Korosztlov Kuzma, ki éppen felfedező útvjáról tért vissza, felkért, hogy hajó-naplója nyomán rajzoljak egy térképet. A naplót átadta, és annak hitelességéről meggyőződtem, mert utána kérdezősködtem azoknál, kik útjában kísérték.

»11. Kuzma-sziget az é. sz. $48^{\circ} 45'$ és a bolsai h. 23° -a alatt fekszik, melynek lakossága sűrű. Fában gazdag. A szigetlakók khinai módra öltözködnek valami kenderszerű növényből készült szövetbe. A sziget keleti részén hegycsúcs emelkedik, és ennek csúcsáról Kuzma és társai 8-9 mértföldnyi távolságban földet pillantottak meg kelet felé.

»12. A Gyöngy-szigetek, az é. sz. $47^{\circ} 32'$ és a bolsai h. $24^{\circ} 18'$ alatt, szintén népesek, s a lakosság társaságokban él együtt, vasfegyvereik és nyilaik vannak. A partokon különféle vitorlás járművek láthatók, s valószínű ebből, hogy a lakosság a Kuzma-szigetbeliekkel érintkeznek. E szigetekon kívül a Kuzma naplója egy nagyobb terület felfedezését is megemlíti, az é. sz. 44° alatt, a hol több sziget van. E szigetek egyikén kikötött, s kerületét körülbelül ötven mértföldre becsülte. Ez értesítés arra ösztönzött, hogy e szigetet magam is

felkeressem, és valóban az é. sz. $46^{\circ} 12'$ és a bolsai h. $10^{\circ} 8'$ alatt rá is akadtam. Szerencsétlenségre azonban a körülmények megakadályozták felfedezéseim folytatásában, és így be kell érnem azzal, hogy a jövő vállalatoknak jobb sikert kívánok.»

Daczára annak, hogy Benyovszky e szigeteket, mint az Aleutákhoz tartozókat, leírja és csillagászati fekvésüket is »pontosan« igyekszik meghatározni, s ehhez, a saját tapasztalatain kívül, a kamcsatkai levéltár anyagát is felhasználja, mindezeknek daczára e szigeteket egykettő kivételével egyáltalában nem, vagy csak alig lehet a mai térképeken feltalálni. Ennek első és főoka a csillagászati felvételek óriás pontatlansága, mely minél keletebbre halad Benyovszky, annál nagyobb. Szerinte a Behring-sziget az é. sz. $55^{\circ} 45'$ és a bolsai k. h. $8^{\circ} 30'$ alatt, a Kadik-sziget pedig az é. sz. $54^{\circ} 30'$ és a bolsai k. h. $33^{\circ} 18'$ alatt fekszik. A Behring-sziget hosszúsági meghatározása meglehetősen pontos. A Kadik-szigetről kétségtelen, hogy azonos a mai Kadjak- vagy Kadik-szigetével. Amaz a legnyugatibb, emez a legkeletibb Aleuti-sziget; Benyovszky szerint a kettő közt a hosszúsági fokokban kifejezett távolság $24^{\circ} 46'$, míg a mai térképek szerint ez nem kevesebb, mint 42° , vagyis csaknem kétszer annyit teszen.

A szélességi fokokban hasonló nagy az eltérés. A legdélibb Aleuta-sziget, Benyovszky szerint, az é. sz. $47^{\circ} 32'$ alatt (Gyöngy-sziget), a legészakibb ellenben, a melyen ember is él, az é. sz. 59° alatt (Baru) fekszik; a különbség tehát tizenegy és fél fok; tényleg azonban, a mai térképek szerint, az é. sz. 40-ik és 51-ik fokai közt az Aleuti-szigetek földrajzi hosszúságaiban sziget nincs, valamint az 58-ik és 60-ik fokok közt sem, és így az a tizenegy és fél foknyi távolság legfeljebb is hét fokra olvad le, s a tévedés négy és fél fokot teszen.

Az előző fejezetekben láttuk, hogy Benyovszky útközben szerzett megfigyelései mily szépen megegyeznek a mai térképi ismeretekkel, s hogy adataiból mennyire meg lehet állapítani útvonalát; méltán lephet meg bennünket azonban most az Aleuti-szigetek leírásának hibás volta, s mindenkiben szükségszerűleg merül fel a kérdés, mi ennek az oka? Ennek az oka Benyovszky szerénysége. Az Aleutákra vonatkozó adatokat ő összeállította, még mielőtt azokat meglátogatta volna. A mikor meglátogatta, akkor a kamcsatkai kancelláriába benyújtott hivatalos adatokban kételkedni eszébe sem jutott, a helyett, - elfogadva a régi meghatározásokat alapúl, - inkább a szigetek leírásában óhajtott újat adni. És valóban! A mit ő elmond az Aleuti-szigetéről, a saját személyes tapasztalatai után, mind igaz, s ezek alapján sokkal pontosabban meghatározhatjuk útját és sokkal nagyobb, tágasabb alapon bizonyíthatjuk be, hogy ő ez utat csakugyan megtette.

Azzal foglalkozni, hogy a Benyovszky által leírt 12 sziget geográfiai fekvését a mai térképeken meghatározzuk, meddő munka maradna; az elemzésben tovább aligha juthatnánk a Behring-, Réz- és Kadiak-sziget meghatározásánál; nem lehet elképzelnünk, hogy az amerikai Alaszka-ország a Behring-tengerre néző nyugati partvonalának melyik fokát értsük a Baru alatt; az Ala- és Hód-szigetéről csak homályosan sejthetjük, a köztük levő távolság csekélységéből, hogy azok valószínűleg a Pribilow-szigetek, az Aleuták egy északi csoportja; az Armsud-szigetnél csak a név hasonlóságából következtethetjük, hogy azonos a mai Amsitkával; a Róka-szigetről csak azt tudjuk, hogy ez a mai Róka-szigetcsoporthoz tartozó egyik szigete volt; a Kuzma- és Gyöngy-szigetek meghatározásához még megközelítőleg sem szólhatunk; míg végül az Urumuzir- és Tehén-szigeteket valamelyik, az Armsud- és Réz-sziget közé eső Aleutában kellene keresnünk, melyek száma pedig a tizet felülmúlja.

Egészen biztosan meghatározhatjuk azonban azt a szigetet, a hol Benyovszky az Aleuta-sorban először kikötött. E szigetnek nevét Benyovszky nem említi, de elmondja, hogy embelei kirándulást tettek, melyen négy mértföldnyi távolságban egy falura akadtak, tizennégy házzal, és ebből az következik, hogy a sziget a négy mértföldnél okvetlenül nagyobb, mint-hogy arról nincs szó, hogy a falú parton feküdt volna. E falu lakosairól előadja Kuznecow, ki

a kirándulók élén állott, hogy elfutottak, egy öreg nő azonban néhány gyermekekkel ott maradt, hogy a nő arcza igen setét színű volt, homlokán mindenféle ábrákkal és keresztülfúrt porczogókkal, hogy a nő se a korják, se a csukcs nyelvet nem értette meg, míg a kunyhókban nyilak, tegzek és madártollakból készült öltönyök találtattak. E setét arczszín, az asszony körül lévő tárgyak eléggé bizonyítják, hogy itt eredetileg indiánokkal van dolgunk. E két tényezőhöz hozzá kell vennünk ama harmadikat, hogy Benyovszky egy sziget és az amerikai szárazföld közti átjáróról beszél, s mindezek azt igazolják, hogy Benyovszky június 7-én az Unimak-szigeten kötött ki, mely az Alaszka-félszigetéhez fűződő Aleuti-szigetsor első láncszeme.

E vidékekről, kivált az Aleuti-szigetsorról kevés hű fotografiai felvétel történt eddig - de a fotografiai felvételek sem igen alkalmasak egy-egy nagyobb terjedelmű táj felismerésére, mert különbözők levén a felvétel helyei, a felvett, bár azonos tájak sem igen hasonlítanak egymáshoz. Jobb tájékozást nyújtanak a tájrajzok. Az Unimak-sziget és Alaszka közt keskeny, de elég mély szoros vezet át, melyet a híres útzóról Krenitzinről neveztek el. E szoros a hajózásra nézve annyiban fontos, hogy a legrövidebb út ezen át vezet Amerika nyugati kikötőiből a Behring-tengerre. Az Unimak-szigetén emelkedik a Sisaldin 8935 láb magas csúcsa, mely barátságtalan komorsággal meredez az égbe, kopár lejtőkkel, melynek közelében egy másik alacsonyabb csúcs van, szintén sajátságos alakulással. 1771 június 9-én Benyovszky átkelven az Unimak-szoroson, e hegy annyira feltűnt neki, hogy nemcsak leírta, hanem le is rajzolta. A leírás rövid, de jellemző: »tíz órakor egy másik előfokot pillantánk meg, melynek végső pontja egy czukorsüveg alakú hegy által tűnik ki.« Mintegy száz évvel később Elliot lerajzolta e szorost, bár nagyobb távolságból, de ugyanazon irányból, és e két rajz oly bámulatosan megegyezik, hogy teljesen kétségtelenné teszi, hogy azok egy és ugyanazon vidékről, csúcsról vették fel, s hogy tehát Benyovszky a Krenitzin- és nem más szoroson kelt át a Csendes-oczeánra; ez esetben a tájrajzolás azon érdekes esetével találkozunk, mely segítségünkre jöve a geográfiai elemzésben, érdekesen adja végleges megoldását egy sok polémiát okozott kérdésnek.

Június 10-én hagyta el Benyovszky az Unimak-szorosát és vele együtt a Behring-tengert. Egyszerre megváltozik a vidék; a Csendes-oczeánon vannak, és ez nem olyan zord: »igen kellemes napunk volt, - mondja emlékirataiban, - az első jó nap, a mióta Kamcsatkát elhagytuk.« A jég sem akadályozta őket többé; a tenger mélysége már jóval nagyobb, a 45 és 76 fonál közt ingadozik; a madárvilág is megelégnékül, az ég alj már enyhébb; néhány szigetet is látnak útközben, míg végre a Kadik szigetén kötnek ki, egy heti bolyongás után, átmenve mindenféle veszedelmeken, vasárnapon, június 19-én.

Alaszka-ország délnyugati félszigetétől, az Alaszka-félszigettől kelet felé húzódik a szitkai kerület, mely a Kadik szigetét is magában foglalja. Az ország ezen területe felette hegyes és hasadékos; csak észak felé vannak nagyobb kiterjedésű lapályok vagy fensíkok, melyek földje szántható és művelhető. Vannak ugyan a hegyek közt is itt-ott oly dülők, melyeken apróbb majorságok ellehetnének, de a hegyek oldalai általában véve igen meredeken merülnek a tengerbe, és sűrű, csaknem áthatlan erdőséggel borítvák. Magasságuk ritka esetekben haladja túl az 1500 lábat, de lejtőiken a gyakori pusztá csíkok mutatják, hol szakadtak le hóförgetegek a hegyek tetejéről; a mélyebb völgyekben itt-ott jegesek fénylenek, merő ellentétet képezvén az oldalukat szegélyező erdők sötét lombjával.

A szitkai kerület lakói naggyobbrészt indiánok, kik igazságosan szigorú bánásmód mellett ártalmatlanok, de ha gyengeséggel, habozással vagy határozatlansággal találkoznak, vakmerők, mindenféle kihágásokra képesek, és könnyen veszedelmesekké is válhatnak. A szigektől észak felé a Prince-William-öböl és a Cook-szoros partjain a lakosok, kik az eszkimótörzshöz tartoznak, értelmesebbek, szelídebbek és tanulékonyabb, mint az indiánok.

Nem kísérjük tovább Kadik szigetétől kezdve lépésről-lépésre Benyovszkyt, sikertelen volna minden fáradozás az ő útjának meghatározására az Aleuták közt. Tény az, hogy vissza, Ázsia felé ment, érintvén az Aleutok néhány szigetét, általában északnyugati széllel és esővel dél és délnyugati irányban. Június 26-án hagyta el az Aleutákat s egy heti bolyongás után egy szigeten kötött ki, hol Kuznecsov nevű embere »a khinaiakhoz hasonló« emberekre talált, kik egy napernyőt és pipát ajándékoztak neki. Az ernyő »olajjal páczolt papírból volt készítve és khinai és japáni figurákkal befestve. A pipát valami fehérfémből gyúrták, a dohányzacskó hímzett atlasz volt.«

E leírásból tudta meg Benyovszky, hogy a Kurili-szigetek közt vannak. Csaknem két hónapi bolyongás után, hogy Kamcsatkát elhagyták, érkeztek ide, és itt találkoztak először a japáni ipar és művészet félreismerhetlen termékeivel.

NEGYVENNEGYEDIK FEJEZET. A KURILI-SZIGETEK KÖZT.

Az Emlékiratok angol kiadásának első kötetében a harminczötödik fejezetben Benyovszky leírja a Kurili-szigeteket; e fejezet fordítását a következőkben adjuk:

»A szigetek száma huszonnyolcz: az é. sz. $51^{\circ} 30'$ és 45° -ai közt fekszenek. A három legészakibb Kamcsatkától függ, de a többi független.

»E szigeteknek itt közölt leírása a legpontosabb és legmegbízhatóbb, mert semmi olyast sem írtam le, a mi nem való. Spanberg kapitány tudósításai, valamint másoké is, mint p. o. Walton hajóhadnagyé, Irtisen kapitányé, Smitevszkoji kapitányé és Szind hadnagyé s valamint különösen Czorni iratai, ki huszonöt év előtt e szigeteket meglátogatta s rajtuk kizárólagos kereskedelmet üzött, s mely jelentésekkel Kamcsatka levéltáraiban ismerkedhettem meg, voltak a szükséges kútfőim.

»1. Az Amphigonon-sziget (vagy Alayd), az é. sz. $51^{\circ} 30'$ és a bolsai h. $359^{\circ} 30'$ alatt, tulajdonképen nem egyéb, mint egy veszélyes szirtekkel körülvett hegy.

»2. A Szumeszu-sziget, az é. sz. $51^{\circ} 31'$ és a bolsai h. $0^{\circ} 30'$ alatt, sziklás, északi partján egy kikötője van, melyben kis hajók áttelelhetnek. Van benne sok tengeri vidra és egy hal-faj, melyet kozatkának neveznek. A sziget vízgazdag és télen az olvadó hóból sok patak folyik össze. A sziget legdélibb pontjától látjuk a harmadik szigetet.

»3. A Poromuzir-sziget, az é. sz. $50^{\circ} 52'$ és a bolsai h. $0^{\circ} 15'$ alatt, a környező sziklák és kőszálak miatt csaknem megközelíthetlen; fa itt nem terem, a bennszülöttek bőrladikjaikon közlekednek.

»4. A Czirinky-szigetnek, az é. sz. $50^{\circ} 7'$ és a bolsai h. $10'$ alatt, nyugati partján tágas és igen kényelmes kikötő van, melyben a hajók az év minden szakában horgonyozhatnak. A sziget lakossága igen ritka; terem rajta czédrus és fenyő; van bőven hala, vidrája és különösen fókája; míg a sziget déli részein néhány üde forrás buzog.

»5. A Launath-sziget, az é. sz. $49^{\circ} 43'$ és a bolsai h. $359^{\circ} 52'$ alatt, északról délnek vonúl, öt mértföld hosszú és három mértföld széles. A kurilok csak időközönként élnek a szigeten, mikor hódbőrök gyűjtése végett jönnek ide a délibb szigetekről. Fa ugyan terem a szigeten, de se vize, se kikötője nincs.

»6. A Trinity-sziget, az é. sz. $49^{\circ} 30'$ és a bolsai h. $359^{\circ} 21'$ alatt. Nem egyéb egy sziklatömbnél.

»7. A Galanth-sziget, az é. sz. $49^{\circ} 26'$ és a bolsai h. $0^{\circ} 23'$ alatt. A sziget nyugati partján igen jó kikötő van. Fával bőven meg van áldva, de vize kevés; hód is bőségben van és a sziget mégis lakatlan.

»8. A Kollosz-sziget, az é. sz. $49^{\circ} 9'$ és a bolsai h. $359^{\circ} 33'$ alatt. Az egész sziget néhány sziklatömbből és homokzátonyból áll.

»9. A Vörös szikla (Rouge), az é. sz. $49^{\circ} 9'$ és a bolsai h. $0^{\circ} 20'$ alatt.

»10. Az Álom-sziget (Sommeil), az é. sz. $48^{\circ} 50'$ és a bolsai h. $359^{\circ} 0'$ alatt; sűrű erdő fedi, a mák meg éppen dúsan terem rajta, a melynek magvaiból Czorni három vadászatra küldött embere annyit evett, hogy halálos álom lepte meg őket, melyből soha többé fel nem ébredtek.

»11. A Vulkán-sziget, az é. sz. $48^{\circ} 40'$ és a bolsai h. $0^{\circ} 50'$ alatt. Tűzhányója 1767-ben egy nagy földrengés után kialudt. A hegy környékének nagy részét horzsakő, kendarabok és nagysúlyú érczkövek borítják olvasztott alakban. A szigetet komor sötét külseje jellemzi.

»12. A Görbe-sziget (Courbe), az é. sz. $47^{\circ} 49'$ és a bolsai h. $0^{\circ} 37'$ alatt. Sziklatömeg.

»13. Számúzott-sziget (Exile), az é. sz. $48^{\circ} 40'$ és a bolsai h. $1^{\circ} 4'$ alatt. 1757-ben a kamcsadálók öt kurilit találtak rajta, kiket hazájukból száműztek, azért kapta a sziget e nevét. Kevés lakosa van s alig más sziklahalmaznál.

»14. Bárány-sziget (L'Agneau), az é. sz. $48^{\circ} 27'$ és a bolsai h. $359^{\circ} 17'$ alatt. Gyéren népesített, de erdőkben gazdag sziget, melynek lakosai igen ügyes kereskedők és a japáni ipar terményeit, posztókat, késeket stb., mindig készletben tartanak, néha Kamcsatkába is ellátogatnak. A sziget délnyugati részén egy kis kikötő van.

»15. A Kutya-sziget (Dog), az é. sz. $48^{\circ} 22'$ és a bolsai h. $359^{\circ} 43'$ alatt. Sem vize, sem kikötője nincs. Czorni itt 1768-ban négy hónap alatt hatezer nyolczszáz fókát ölt meg, s erről vette nevét (fóka = tengeri kutya).

»16. A Vojvoda-sziget az é. sz. $47^{\circ} 30'$ s a bolsai h. $358^{\circ} 30'$ alatt fekszik. Demetrius Nedozilow vojvoda tiszteletére hívják így a szigetet, a ki 1762-ben titkon egy kormányost küldött ide tizenkét emberrel, hogy összegyűjtsék azt a nagy mennyiségű aranyat, melyben a közhit szerint e sziget bővelkedik. De mert 1769-ben nem jött hír az expedicióról, Czorni Iván maga kelt útra, de lakosokra nem talált. A sziget déli partján azonban talált egy keresztet felirattal, melyből megtudta, hogy az az expedíció Jezó-szigetére utazott. A szigeten sem kikötő, sem arany nincs, de sok a hód és fóka.

»17. Az Uzigak-sziget, az é. sz. $47^{\circ} 16'$ és a bolsai h. $1^{\circ} 13'$ alatt. E szigetnek déli oldalán pompás kikötő van, a melybe nagy hajók is bevezhetnek. A szigeten fa mindenütt terem, a kurilok sűrűen lakják, sőt ezek egy kis várost is építettek. Czorni Iván igen előnyös kereskedést folytatott e helyen és biztosított engemet arról, hogy némelykor 18 font aranyport s ugyanannyi aranydarabot szerzett Japán és Jezóból. Nekem mégis mutatta az arany különböző fajtáit; a jezoí arany halványabb a japáninál. Czorni eleinte azt hitte, hogy a japánok csak vízszükségből jönnek e szigetre.

»18. A Buk-sziget, az é. sz. $47^{\circ} 20'$ és a b. h. $359^{\circ} 53'$ alatt. 1740-ben fedezték fel az első expedíció alkalmával. Állítólag itt szép gyöngy található, de ha csak olyanok, a milyeneket én láttam, akkor kár a fáradságért.

»19. A Kecske-sziget (Chevre), az é. sz. $46^{\circ} 50'$ és a bolsai h. $1^{\circ} 34'$ alatt. Lakója kevés van, kikötője nincs, más jelentőséggel sem bír.

»20. Marikan szigete az é. sz. $46^{\circ} 40'$ és a bolsai h. 359° alatt fekszik. Hossza észak-déli irányban tizenhárom mértföld, szélessége hat mértföld. Délkeleti partján kitűnő kikötője van. Szakállas kurilok lakják, kiket az oroszok »mahnati«-nak neveznek. 1765-ben nagy mennyiségű vörös rezet találtak itt bőséges aranytartalommal. Lapin kereskedő társaságának egy hajója több, mint száz mázsa rezet vitt innen magával haza, de lefoglalták azon ürügy alatt, hogy a kormányzó engedélye csak a prémkereskedésre szólt. A bennszülöttek különben társaságban élnek, van szarvasmarhájuk, disznójuk és baromfiuk. Valamennyi szigetlakó khinai módra öltözködik, bőrük bronzszínű, táplálékuk rizs és marhahús.

»21. Bereza szigete az é. sz. $45^{\circ} 35'$ és a bolsai h. $358^{\circ} 20'$ alatt fekszik, háromszög-alakú északi részén kitűnő kikötővel. Felette gyér lakossága a tengeri vidra és más tengeri állatok vadászatával foglalkozik, főleg pedig czethalászattal, mely állatnak zsírjával rendkívül előnyös kereskedést űznek a Jezó-szigetekkel, úgy, hogy aranyat, ruhát, vasat és más különféle

eszközöket kapnak érte. A bennszülöttek a szigeten rizst termelnek. A szigettől nyugat-északnyugat felé még hat sziget fekszik, de ezek egytől-egyig kopár sziklák.

»22. A Jó-Remény szigete az é. sz. $45^{\circ} 0'$ és a bolsai h. $356^{\circ} 30'$ alatt fekszik. Hossza észak-déli irányban harmincz mértföld s két kitűnő kikötője van, az egyik északkeleten a másik délnyugaton. A sziget déli oldalán két szabályosan épült város van. Néhány bennszülött 1764-ben innen Kamcsatkába érkezett, hogy az oroszokkal szövetségre lépjenek. A kancellária okmányai megemlíti, hogy ezen követek három aranynyal telt bőrtáskát hoztak magukkal, és egy madártollakból készült ékítménnyel együtt, átnyújtották. E követeket aztán az »Elisabeth«-hajóra szállásolták, hogy Szt.-Pétervárra utazzanak; de a hajó a tengeren elsüllyedt. A szigeten sok a szarvasmarha, s bőven terem a rizs és más növény. Czorni Iván is ezen a szigeten akarta tanyáját felütni; ő a fegyverfogható lakosságot 4000 főre becsülte; fegyverük a kard, lándsa és nyíl. Sok orosz szökevény él köztük, a kiket nagyra becsülnék. Az ég alj mérsékelt, a levegő egészséges. A szigettől két mértföldnyire a víz harminczhárom öl mély.

»Ezekben foglalhatom össze a Kurili-szigetek valódi állapotát; nem számítom ide Jezó-szigetét, mint azt az oroszok teszik. Ez utóbb említett szigetet műveltebb nép lakja, melynek határozott államformája van. Ezért tehát külön fogok róla szólni és ki fogom mutatni, hogy minden a mit eddig Jezó környékének földjeiről és magáról Jezóról írtak, csakis éppen a Jezó-szigetekre vonatkozhatik.«

Ha végig tekintünk a Kurilok láncolatainak egy újabb felvételek alapján készült térképén, meglepéssel vehetjük észre, hogy Benyovszky a Kuriloknak, korához és kora ismereteihez képest, legalaposabb leírója, s habár a nevek egy részét ma meg nem találjuk, a lánc egyes szemeit meglehetősen pontossággal összeállíthatjuk.

A Kurilok által képezett, részben tengeralatti hegyláncz bámulatos szabályos gerinczettel fejlődött ki 650 km hosszúságban. Kamcsatka legdélibb részétől Lopatkától vagy »Omoplate«-tól csak egy tizenhárom kilométer széles és tizennyolcz méter mély csatorna választja el, ott kezdődik az »ezer sziget,« - a hogy a japánok nevezik a Kurilokat Czi-szima névvel, - a Szumku (Benyovszkynál Szumaszu) vulkánikus tömegeivel, mely nyugat felé az Araido (Benyovszkynál Alayd) szigetre tekint, míg délfelől a Paramusir (Benyovszkynál Poromuzur) hegyes szigete csatlakozik hozzá; tulajdonképen e szigettel végződik Kamcsatka földrajzilag, mert az elválasztó szoros igen csekély, míg Paramusirtól délre a Csendes-oczeán és az ohoczi tenger egy meglehetősen széles szoroson át közlekednek s a szigetek, melyek délfelé egymáshoz fűződnek, az Onnekotan, Haramukotan, Sziaszkotan, Matua Rakua, Szimuszir és a többi kevésbé jelentéktelen, eredetileg csak egy az oczeán mélyeiben gyökeröző hegygerincznek a tengerszín fölé emelkedő csúcsai.

Július 16-án Benyovszky hajója egy másik szigetre érkezett, hol csaknem egy hetet töltöttek. A sziget északi részén igen alkalmas kikötő volt, melybe egy patak is folyt, mely kitűnő vízzel látta el a hajó eltikkadt személyzetét; a szigeten ezenkívül sok volt a disznó és kecske, pompás gyümölcs is termett, melyet azonban Benyovszky csak főtten engedett enni. A jó vízről elnevezték a szigetet Víz-szigetnek, mely név azonban a földrajzban nem maradt fenn. A gyümölcsök közül Benyovszky az almát, kókusz-diót, ananászt, banánt, barackot említi fel. A szigeten találtak markazitot, cinóbert, s Benyovszky néhány embere azt hitte, hogy itt gazdag aranyerekre és gyémántra fognak találni. Ez lázadásnak lett az oka, melynek élén a nyugtalan Stefánow állott, s Benyovszky a lázadás komolyabb következményeitől csak oly módon tudott megmenekülni, hogy megígérte, hogy Japánba utazik nőkért, de aztán visszatér és a gazdag szigeten megtelepül.

E szigetet Benyovszky az é. sz. $32^{\circ} 47'$ és a kamcsatkai h. $355^{\circ} 8'$ alá helyezi. E helyen, a mai térképeken, hasztalan keresünk szigetet, vagy földet, lehetetlen, hogy a méret helyes legyen,

de tekintve azt, hogy előzőleg Benyovszky oly szigeten kötött ki, a hol már japáni befolyásra akadt, s tekintve azt, hogy ezután átlag dél felé utazott s Japán keleti partjait hajózta végig, a Víz-sziget csakis a déli Kurilok egyike, mely körülbelül az é. sz. 42° 47' alá esik, lehet.

A Kurilokat általában három csoportra oszthatjuk, az északi három nagy sziget a Paramusir, Araido és Sumsu képezik az egyiket; ez a csoport fűzi a Közép-Kurilokat Kamcsatkához. Ettől délnyugat felé vonúl 20 sziget és sziklafok az é. sz. 50. fokától az é. sz. 47. fokáig; ezek a Közép- vagy Kis-Kurilok s ezeket a Bussole-út választja el a Déli- vagy Nagy-Kuriloktól, melyekhez Iturup, Urup és Kunasir nagy szigetei, s ezenkívül még vagy öt kisebb sziget tartoznak. Politikailag a Közép- és Északi-Kurilok csak 1875 óta tartoznak Japánhoz, a mikor is cserébe kapták ezeket Szahalin szigetéért. A csere az oroszok előnyére ütött ki, mert a japánoknak a halászaton kívül e szigetekből vajmi kevés hasznuk van. A Khishima vagy »ezer-sziget« két legnagyobb szigete a Kunasir és Jeturup, már azelőtt is Japáné volt, a kis Sikotánnal együtt, a hol egy bambusz-faj terem, melyet Sikotan-Khikunak neveznek, melynek nádján barna foltok vannak, s úgy ragyog, mintha márvány lenne.

A Khishima- vagy a Kurili szigetcsoport, a mai japáni közigazgatási beosztás szerint, Japán IX-ik kerületének, a Hokkaidónak, melynek főszigete Jezó, tizenegyedik provinciája vagy gyarmata. Fővárosa Kunasir déli partján van, a neve Tomari. A Kurilok lakossága általában véve gyér, északon aleutokból áll, kik miben sem különböznek az Aleuti-szigetek lakóitól, délen japánokból és ainokból, kikről a következő fejezetben bővebben is fogunk szólni. - 1875-ben a Kurilok összes lakossága 453 letelepültből állott, nem számítva a vadászat vagy halászat végett csak rövid időre kikötő japánokat; az északibb szigetek csaknem teljesen lakatlanok, állataikat az orosz Philippens társasága csaknem teljesen kipusztította még az átengedés előtt, csak a Sumsu, Omekotan és Sinskatan szigeteken él összesen valami 72 ember.

NEGYVENÖTÖDIK FEJEZET. JEZÓ SZIGETE. AZ AINÓK.

Július 21-én hagyta el Benyovszky a Víz-szigetet, s egy heti kóborlás után a tengeren, miközben több szigetet láttak, értek el Japánba s kötöttek ki Uzilpatkar öblében. Nem tudjuk, hol fekszik a mi térképeink szerint e kikötő, valószínű azonban, hogy valahol a legnagyobb japáni sziget keleti partjának északi felében. Ez egy hét alatt tehát Benyovszky hajója elhajózott Jezó-sziget partjai mellett, a mit ő maga ugyan fel nem említ, de útja más irányba nem vezethetett.

Jezó szigetét és a hozzá tartozó többi kisebb-nagyobb szigetet Benyovszky az angol kiadás első kötetének harminczhatodik fejezetében leírja, ennek fordítását közöljük itt első sorban, s aztán hozzáfűzzük a mai viszonyokból merített ismereteinket kiegészítésül.

JAPÁNI HÁZ BELSEJE.

JEZÓ-SZIGET LEÍRÁSA.

»Bármely hajós e szigeteket bizonyos távolságból a szárazföld egy tovavonuló részének tarthatná. A hollandokat is ez a körülmény vezette a legnagyobb tévedésekre, s a khinai hittérítők oly mesés történeteket terjesztettek felőlük, hogy azokból alig lehetséges valami komolyabb következtetést vonni. Minthogy kutatásaim közben megtörtént felfedezéseken alapuló adatokra tettem szert, a következőkben adom ezek összefoglalását:

»1. A Kavit-Idzon, az é. sz. $45^{\circ} 5'$ és a bolsai h. $353^{\circ} 0'$ alatt, igen népes sziget és déli partján három valóban kitűnő kikötője van, s fa is dúsan tenyészik rajta; déli részén terül el Matza városa, fából épült házaival. E városban él a főnök, ki a Kunasir-idzo, vagyis valamennyi sziget fejedelme alatt áll, a ki Kunasiran szigetén székel. A városban több, mint 2000 ház van, melyeket néhány kis fából épült és sánczokkal körülvett erőd véd. A szigeten aranyat és ezüstöt bányásznak, a partokon pedig vörös gyöngyöket halásznak, melyeket a május és október hónapokban ide sereglő japáni kereskedők cserélnek be, posztóért, selyemkelmékért, vaseszközökért és fegyverekért.

»A japánok egykor harczban állottak Idzon bennszülötteivel, de 1762 óta teljes békében látszanak élni; a szigetlakóknak nagy bárkáik vannak, melyeken Koreába, Khinába és Japánba vitorláznak. 1758-ban egy Masztlov nevű orosz hajóst, a ki a Kurili szigeteknél hajótörést szenvedett, a bennszülöttek Kavit szigetén eladtak, de ez annyira megnyerte főnöke kegyét, hogy ez őt a bészál-rangra emelte, vagyis csapatainak vezérévé nevezte ki. Ez a Masztlov 1768-ban egy levelet írt a kamcsatkai kormányzóságnak, melyben felszólítja őt, hogy kezdjen e szigetekkel kereskedni. Levele a Kurili-szigeteken át jutott a kormányzó kezeihez, a ki azonban a tervet orosz kereskedők alattomosan szőtt cselének tartván, azt visszautasította, s a kozákot, ki a levelet a Kurilokról a városba hozta, börtönbe vettette, és szolgálata jutalmául megbotoztatta.

»2. A Csulgan-Idzon szigete az é. sz. $43^{\circ} 27'$ és a bolsai h. $352^{\circ} 58'$ alatt fekszik; kelet-nyugati irányban húsz mértföld hosszú, észak-déli irányban hat mértföld széles. 1641-ben Spanneberg kapitány ugyan látta a szigetet, de nem közelíté meg. Ép oly termékeny, mint Kawit, neve termés-rezet jelent, miben a sziget bővölködik (mert Csulgu = réz). A sziget északi oldalán egy város és kikötő van. A város neve Csuppu-Idzon, a mi annyit jelent, mint a Nap városa.

»3. Maánas-Idzon szigete az é. sz. $44^{\circ} 0'$ és a bolsai h. $351^{\circ} 0'$ alatt fekszik. Hossza északkeletről délnyugatra harmincznyolcz, szélessége tizenkét-tizenhat mértföld. 1743-ban egy Novodzikov nevű hajós kötött ki rajta egy bajdarán, a ki még most is él Kamcsatkában; ő beszélte nekem, hogy egy ócska kalapért két darab hitelesített aranyat kapott, melyek együttes súlya $2\frac{1}{2}$ uncziát nyomott. A kancellária iratai ez adatokat megerősítik. A két darab aranyat Pétervárra küldték. Ezt a Novodzikovot igen tisztességesen fogadták a bennszülöttek, s aztán minden baj nélkül bocsátották útnak. Kevéssel utána azonban Waltan hadnagy jött a szigetre, kettős csolnakon, de néhány hajósának kihágása miatt valamennyit megölték. A sziget déli oldalán igen jó kikötő és város van, melyet Uratilkiva Idzon-nak neveznek, a mi »vörös várost« jelent; lakossága sűrű, jelentékeny kereskedést űz, különben Kunasir alá tartozik.

»4. Kunasir-Idzon szigete, melyet az oroszok Zelenoi-Osztrownak, vagyis zöld-szigetnek neveznek, az é. sz. $42^{\circ} 30'$ és a bolsai h. $350^{\circ} 35'$ alatt fekszik; északkelet-délnyugati irányban hatvanöt mértföld hosszú, míg szélessége a tizenkét és huszonnyolcz mértföld közt változik. Északi oldalán igen jó kikötője van, a melybe szép, habár sekély folyó ömlik. A nyugati part néhány öblében jelentékeny gyöngyhalászatot űznek. A sziget fővárosát Kunasiran-nak nevezik, mely egyszersmind királyi székhely is. Néhány kisebb város is van még a szigeten: délnyugaton Kunasir-Matza, a sziget közepén Kunasiraápi, a keleti parton Kunasir Orgutt. Spanneberg, mint jelentéseiben mondja, több mint kétszáz hajót vagy bárkát látott a sziget közelében.

»1769-ben a pétervári udvar két ifjút, Antippe Tartarinot és Otlazowot, küldte a Jezó-szigetekre. Otlazow már Irkuczkban elsajátított néhány japáni szót, de hogy mi történt aztán velük, arról itteni tartózkodásom egész ideje alatt semmit sem hallottam. A legbiztosabb értesülésem e szigetről az, hogy egy törvényes király uralkodik felette, és hogy ha idegen érkezik közéjük, az ott kénytelen letelepedni, megnősülni, sőt még azután is nagy gonddal

őrizik őket. Vagyonuk szinte megmérhetetlen, fegyveres erejük is jelentékeny, mit legjobban bizonyít az, hogy éveken át ellenálltak Japán császárainak.

»5. Fiaszi Kamoni-Idzon, vagy az isten egészségének szigete, az é. sz. 41° 10' és a bolsai h. 348° 0' alatt fekszik, igen népes, s rendszeres kormányzósága Kunasirnak van alávetve. Lovakat is láttak a szigetekén; a bennszülöttek állandóan fegyverben vannak, mert örökös harczban élnek Korea lakói ellen, de daczára ennek, a két nép közt megszakítás nélkül folyik a kereskedelem, mely czélból Matzumai szigetén találkoznak. Két város is van a szigeten, az egyik délen a másik nyugaton.

»6. Matzumai szigete az é. sz. 41° 30' és a bolsai h. 347° 0' alatt fekszik. Hossza északkelet-délnyugati irányban negyven mértföld, szélessége kelet-nyugati irányban huszonkét mértföld. E szigetnek, két jó kikötője van; egyik az északi, másik a déli parton. Néhány szép folyó is átszeli. Fővárosa a sziget nyugati részén van, és hasonlóképp a Matzumai nevet viseli. A szigetet a japánok foglalták el, és 3000 emberrel tartották megszállva, s kívülök még vagy ezernégyszáz száműzött japáni is élt itt, kényszermunkára kárhoztatva. A bennszülöttek legnagyobb része e hódítás után Kunasirba vonúlt.

»A hollandi társaság 1754-ben a japáni császártól engedélyt kért, hogy e terület északi vidékein utazást tehessen, továbbá, hogy a Jezó-szigeteket elfoglalhassa: de a császár nemcsak a tervet utasítá vissza, hanem még a kereskedelem végleges betiltásával is fenyegette őket, ha csak gondolni is mernek ilyen vállalatra.

»E néhány rövid részlet az, a mit mint teljesen hitelest mondhatunk Jezó szigetéről és szomszédságáról.«

Jezó a Hokkaido kerülethez tartozik, mely Jezót és a Kurilokat foglalja magába. Hokkaido ismét kerületekre van osztva, melyek a mi megyéinknek felelnek meg; ilyen megye Hokkaidóban 11 van, 10 Jezó szigetén, a tizenegyediket a Kurilok alkotják. A kerület több-kevesebb járásra, korira oszlik, melyeknek egy fővárosuk van.

Hokkaido lakóinak összes száma csak másfélszázezer; ezekből csaknem százezer esik Oshima-megyére, s csak félezer a Kurilokra.

Jezó-sziget fővárosa Szapporo, mely egészen új eredetű, minthogy a sziget legnagyobb folyója mellett fekszik, szép jövője van. A város főnevezetessége a gazdasági iskola, mely amerikai vezetés alatt áll; a határos földeket ezer katona közt oszták ki, kik itt családjaikkal együtt letelepedtek. Nem kevésbé jelentékeny hely ugyan-e megyében Iszikari, a folyó torkolatánál, hol évenként több, mint egy millió lazacot sóznak be; a halak oly sűrű tömegekben nyomulnak fel a folyóba, hogy még a nagy hajók sem képesek ezek zátonyán áttörni. Nyugat felé Otaru a főváros, mely halait még Khinába is átviszi, évenként hat millió kg lazacot szárítanak itt meg, s még néhány ezer mázsa heringet, melyet Saint-John szerint trágya készítésre használnak. Délnyugat felé a part egy másik zugolyában van Ivanai, mely kőszénbányászatáról híres. A déli part sokkal népesebb, ott találjuk Szaru városát, kőszénbányaival, Jubutsot, a japáni halászok találkozó helyét, és az Oszima félszigeten Hakodate városát.

Hakodate biztos kikötője 1854 óta nyílt meg az európai kereskedelem számára; ha szép az idő, a városból a sziget legmagasabb csúcsait is beláthatjuk; a század közepe óta a város bámulatosan fejlődött, lakossága megötszörösödött, sőt európaiak is letelepedtek benne; itt találkoznak az ohoczki tenger bálnahalásza; a japáni hadi flotta is meglátogatja kikötőjét évenként egyszer, de bár a hely maga jelentékeny, kereskedelme külföldi államokkal épen

nem nagy, főkviteli czikke a kampu, »tengeri káposzta«, a tenger egy 6-12 m hosszú moszatnövénye, melyet Japánban és déli Khinában csemegeként élveznek.

Jezó szigetének vulkánikus természetén kívül még egy más nevezetessége is van, és ez az ainok kiháló népe. Maga Benyovszky is ismerte, legalább leírásból, ezt a fajt. Emlékezhünk arra, hogy a huszadik Kurili-szigetnek, a Marikannak leírásánál ezeket mondja: »Szakálás kurilok lakják, kiket az oroszok Mahuatinak neveznek.« Ez a »szakálás« jelző Ázsia e részének népeinél olyan jellemző, hogy lehetetlen másra, mint az aino népre gondolnunk.

Már a legrégebb japáni évkönyvek és hagyományok említést tesznek egy ősi vad lakosságról, »a keleti barbárokról«, Jebisz, Jebyszisz, Jemiszi, Mozin, vagy Maojin különböző elnevezései alatt, melyek azt jelentik, »hosszúhajú emberek«; e nép a nagy sziget északi részeit lakta, és ezek voltak az ainok ősei. A Maojin névben felismerhetjük a Benyovszky Mahuatinját. Ámbár semmi közvetlen bizonyíték nem engedi meg, hogy a japánokat e barbár nép civilizált testvéreinek tekintsük, ha ma mégis van köztük rokonság, az az évszázadok óta folytatott kereszteződés eredménye. Ha ma a nagy sziget északi részein ainok már nincsenek is, nem szabad azt gondolnunk, hogy valamennyit a tizenötödik század japáni hódítói ölték ki; mert az Adzma Jebisz név alatt összevegyültek az észak művelt népeivel, s e rokonság külső jeleit még ma is felismerhetjük, valamint e területen gyakran akadunk az ainok készíttette kőfegyverekre is. A Hondó északi részeiben különösen a nők, a fajjellegek e megőrzői, sokat tartottak meg az aino typusból; az Ogasima félsziget japáni lakosai is, kik a művelődés mozgalmaitól csaknem teljesen el vannak zárva, bámulatosan hasonlítanak a kurilok származékaihoz; sőt Jedó síkjainak lakóiban is aino vér kering. Jelenleg az ainok tisztán, csaknem minden keverődéstől menten, Jezó szigetén, a déli Kurilokon és az orosz Szahalin-sziget egy részében élnek; az 1873. népszámlálás szerint Jezó szigetén összes számuk csak 12.281 volt; nem valószínű, hogy az egész fajból még 20.000 ember élne.

Golovnin szerint az »Aino« név, mint a népek elnevezéseinek legnagyobb része, embert jelent; ez a szegény nyomorúlt nép is, melynek ma már csak megvetett töredéke van meg, szintén azt hitte, hogy ő az emberiség igazi képviselője, s hogy az ő országa a világ közepe. »Tengerek istenei, mondja egy énekük, nyissátok ki látnoki szemeiteket, a hová csak szemetek ellát, mindenütt, az aino nyelv hangzik fel.« Természetesen a japánok, mikor az ainokkal először megismerkedtek, a nép nevét, a saját nyelvük ethymológiájából igyekeztek megmagyarázni, a japáni nyelvben pedig »inu« - »kutyá«-t jelent. A Lyman közlötte egy hagyomány szerint, mely azonban bizonyára a keverődés után keletkezett, az észak e barbárjai egy japáni hercegnő és egy kutya származékai. Az Aleutoknak szintén ily ősoket tulajdonítanak, de ők nagyon büszkék erre a leszármazásra, sőt emlékezni akarnak arra az időkre, mikor még farkuk volt, és olyan lábuk, mint a kutyának, mely ékességeiktől bűnhődésből fosztattak meg.

A tiszta aino typus eltér a japánitól, bőrük csaknem fehér, homlokuk széles és magas, agyvelejük nagy, orruk nyerges, szemük nagy, fekete és szelíd; a mi keletázsiai szomszédaitól főleg megkülönbözteti, az dús hajzatuk és szakáluk; azelőtt általában »szőrös kuriloknak« nevezték őket a szigetekről, a hol laktak; így nevezik őket: Sibold, Krusenstern, Golovnin és Benyovszky is, e vidékek első hajósai.

Az ainok nyelvről keveset tudunk; Klapproth szerint ez a szamojéddal rokon; Pfizmajer az ellenkezőt vallja; a nyelvnek nincs sok tájszólása, a legtávolabb lakó ainok is, ha találkoznak, megértik egymást; irodalmuk nincs, sem írni, sem olvasni nem tudnak, de kitűnő emlékező tehetségük van, és ügyesen számolnak; a rovást ismerik, a számokat tizedek és egységek szerint jegyzik fel, s mindig tudják, ha a kereskedő csalni akar. Bizonyos kézbeli ügyességük és jó ízlésük van; igen kifejlett zenei érzékkel bírnak, s megkapó hangon éneklük ábrándos dallamaikat.

Vadászattól és halászatból élén, a lehető legnyomorúságosabban tengődnek. Megölik a medvét, rókát, fognak nagy halakat, bálnákat kivéve. Ha fiatal medvebocokra akadnak, haza viszik, felnevelik, sőt szoptatják is, mint a gyermekeket; hat hónapon át a medve a család tagja, de ősszel nagy ünnepet rendeznek, mely az állat megölésével végződik, a mikor így kiáltanak fel: »ó medve, megölünk, de te nemsokára visszatérsz egy aino testébe.« A fejét levágják, póznára tűzik a ház elé, melyet aztán a maczkó szelleme óv és véd minden veszedelemtől. Ez az ainok vallásos főszertartása, s e tekintetben az ainok ugyanazon csoporthoz tartoznak, mint Kelet-Szibéria népei, kiknél az utazók hasonló szokásokat figyeltek meg. Az ainok is szeretik az állatok társaságát, csaknem minden kunyhónál van egy kalit, benne medvével vagy madarakkal, melyek a családi köztisztelő tárgyai. A japáni vallások is befolyást gyakoroltak az ainok ebéli felfogására, így imádják a napot, a holdat, a csillagokat, »a tengert, mely táplál, az erdőt, mely véd,« a természeti erőket, az égi és földi szellemeket (kamui), melyek nagyrészt úgy a japáni, mint a kelet-szibériai kozmogonia közös sajátosságai. A japáni hőst Josziczunét is tisztelik, őseik legyőzőjét, mert a legenda szerint ez kegyesen bánt a legyőzöttekkel. Az idegeneket, kiket vendégszeretettel elhalmoznak, úgy tekintik, mint a kamuikat. Mély tisztelettel adóznak őseik szellemének is; a halott házat lerombolják, s aztán újat építenek neki, új élete számára. A sír köré helyezett tárgyakat nagyon tisztelik, s borzalommal utasítják vissza az idegenek ajándékait, kik koponyát akarnak szerezni. Különben vallásuk szertartásai igen egyszerűek, ők maguk végezik el, minden templom és pap nélkül; főszertartásuk a táncz és a szaki (rizspálinka) ivása.

Az aino községben a főnöknek, kinek rendesen a törzsben legtöbb fegyvere és legtöbb medvekoponyája van, nincs egyéb joga a bíraskodásnál, de ha a közvélemény őt magát vádolja valami jogtalansággal, az az ember lesz bírója, kivel szemben az igazságtalanságot elkövette. A többnejűség meg van engedve s a házasság rendje az, hogy ha nem is testvérek, de közel rokonok keljenek egybe. A nő többet dolgozik, mint a férfi, de a családban teljesen egyenrangúak; s a férfi minden dologban kikéri neje tanácsát. Nemessége és jogai világosan meg vannak írva, az aino férfiak szemében legalább, azon jelekben, melyeket az anya a leányra taetoviroz; az ainoknál a taetovirozásnak még meg van a maga megkülönböztető jelentősége, nem mindenki csinálhatja azt, s nem is minden alakban, mint a polynéziaiaknál; a szertartások pontosan megszabják formáját és idejét. Még a tizenhatodik század közepén a japánoktól függetlenek voltak az ainok, a Hondo északi részén laktak, s csak Akita városban találkoztak szomszédaikkal, ott cserélték ki áruikat; de aztán mind északabbra vonultak, s ma már Hondoról kivesztek, s főfészük Jezóban van. Az aconitum nedvével mérgezett nyilaik és bátorságuk nem védhette meg őket a japánok ellen, s bár becsületesek, jóakarók és tevékenyek, nincs meg bennük az erkölcsi erő, s hiányzanak az anyagi források, melyekből új erőket meríthetnének a létükért való küzdelemben. A japánok a kultura minden eszközével kizsákmányolják az ainok földjét; fegyvereik a vadászatra, hajóik a halászatra jobbak, s az ainok mindinkább a belföld vadabb vidékeire szorúlnak, számban is egyre fogynak; ezzel szemben a japáni mindinkább szaporodik, s nem messze van az idő, hogy ez alapján véve, derék, értelmes és jóindulatú nép, minthogy a művelődéshez és követelményeihez nem tud alkalmazkodni, végképen kihalt s csak a történelem fogja bizonyítani egykori létezésüket.

NEGYVENHATODIK FEJEZET. A JAPÁNIAKRÓL.

Benyovszky japáni tartózkodása, a mint ezt az Emlékiratokból ismerjük, szerfelett érdekes; a nép méltán megérdemli, hogy azt a képet, melyet róla Benyovszky nyújt, néhány újabb adattal a következőkben kiegészítsük.

Ámbár Japán számtalan kisebb-nagyobb szigeten terjed el, területe a szomszédos birodalmakhoz képest nagyon csekély, s bár az egész föld felületének csak egy 1300-ad részét sem foglalja el, lakossága, történelme és természete az egész világ legcsodásabb országai egyikévé teszi. Az Európán kívül élő valamennyi nép közt egyedül a japáni fogadta el az árja eredetű nyugati művelődést, alkalmazkodván annak minden anyagi és erkölcsi követelményeire, politikai és vallásos szabadságai teljes megőrzésével; önként, minden idegen kényszer nélkül ültette át az európai világ eszméit. Míg a szomszédos khinai ősi művelődésében elzárkózottan a nyugati kulturának csak kivételesen, s legnagyobb kényszer hatása alatt tesz látszólagos, s mélyre nem ható kedvezményeket, a japáni teljes buzgalommal igyekszik európaivá lenni, a tudományos ismereteket megszerezni, s az ipar haladásait felhasználni.

A hiteles japáni történelem első kora (Kr. e. 667-Kr. u. 200-ig, tizennégy mikádóval) Zin-Mu-val kezdődik, s tart a nagy koreai háborúig; a japánok békében éltek, uralkodóik szelíd és buzgó emberek voltak; Szujin-Tenno (a 10. mikádó) kezdte meg a csatornázást; Szuinin (11.) eltörölte a véres törvényt, hogy a mikádó halálakor a szolgaszemélyzet is leölendő. Keikoval (12.) kezdődtek a háborúk, ő szerezte meg Japánnak Kiusiut. Khuai (14.) pedig meghódította Koreát, mi által a japáni nép közvetlen érintkezésbe jött a khinaikkal s kulturájukkal, s új kor virradt Japánra.

E második korban (200-572 Kr. u. nyolcz mikádóval) a koreai háború után a japánok közé a khinai művelődés egy árama jutott; ekkor kezdte Japán átvenni a khinai államberendezést, törvénykezést, a khinai írást és irodalmat, az etikát és gyógyászatot, művészetet és ipart, s lassankint előkészíté a talajt a buddhizmus felvételére is. Már Ojin (15.) fiát Vanival a khinai tudással nevelteté. De a békés viszonyok csakhamar megszűntek, belviszályok dúlták az ország belsejét, trónforradalmak veszélyeztették az uralkodók hatalmát s a viszonyok csak a harmadik korszak elején javultak.

A harmadik kor (572-1186, ötvenkét mikádóval) a buddhizmus behozatalával, elterjedésével és megerősítésével folyik le. Eleinte nem szívesen fogadták. Kudara - így hívták Korea déli tartományát - királya volt a főközvetítő, ő küldte az első bonczokat, templomépítőket stb., míg végre Szuiko (33.) csakugyan áttért a buddha vallásra. A buddha vallással együtt sok más reform is meghonosult; Kotoku (36.) elfogadta a khinai kalendáriumot, az év felosztásával és az időszámítással együtt, s a legfőbb khinai hivatalok mintájára ő is állított fel ilyen méltóságokat. Tenji (38.) már miniszterelnököket is választott, s erre először saját fiát jelölte ki. Temnu (40.) a khinai alsóbb rangfokozatot is átvette és a buddhizmust kötelezőnek nyilvánította. Jito (41.) alatt már 545 buddha-templom volt az országban. Kammo (50.) mikádó pedig végkép szakítandó a konzervatizmussal, székhelyét áttette Kazunoba, a későbbi Kiotóba, a Heianjo palotába, melyben utódai 1868-ig állandóan laktak.

A khinai vallás átvételével a kormány egész rendszere átalakult; eddig nem volt külön katonai és polgári állam, minden ép ember háború esetén fegyvert fogott, a sereget a mikádó vezette, és a háború után szétoszlatta. Most különvált polgár és katona; a mikádó csak a polgárság felett gyakorlott közvetlen hatalmat, s lassankint kifejlődött egy hivatali és egy katonai rend, mely csakhamar örökös is lett. A mikádó mellett eddig a Fujivara család állott, a mikádó csak ebből nősült, csak ennek tanácsait követte, s ennek kezeiben volt a hivatalos hatalom; e család még a 38-dik mikádótól származtatta le magát. Most azonban a katonai hatalom élén két más család

emelkedett ki, a Minamotok és Tairák, s bár az első csak az 52., a második csak az 50. mikádótól származott, mégis a katonai vállalatok szükségessége romba dönté a Fujivarak évszázados befolyását, s a katonai despotizmust szilárdította meg. A mint a viszonyok ide fejlődtek, előre látható volt, hogy a legnagyobb hatalomért és befolyásért is megindul a küzdelem a Tairak és Minamotak közt; a harc kitört s a Minamotok teljes győzelmével, a Tairák hatalmának megtörsével végződött; Joritomo, a győztes, a sogun nevet kapta, mely kezdetben csak tábornagynak felelt meg, de később a legmagasabb és legkorlátlanabb örökös katonai hatalommá fejlődött, mi által Japánnak ez idő óta egy polgári és egy katonai feje, két uralkodó családja volt, a legszigorúbb dualizmusban. Ez időtől kezdve a sogunok elvileg ugyan a mikádó vazallusai, tényleg azonban az ország valóságos urai; az évszázadok óta lassan, de folyton fejlődő feudalizmus Joritomo által rendszeres alakot nyert, s a japáni történet egy új korát nyitotta meg.

Ez új korban (1199-1334 Kr. u. tizenöt mikádóval és tizenegy sogunnal) Joritomot halála után a soguni rangban fia követte; egyideig sogun és mikádó békén éltek, de nem lehetett megakadályozni, hogy Joritomo családjából és utódjaiból, a Hojokból, egy egészen új rend ne keletkezzék; ezek befolyása alatt jött szokásba, hogy a mikádó Kiotóban és a Sogun Kamakurában csak tehetetlen hatalom nélküli gyermek legyen, ki, ha eléri férfi korát, utódja számára leköszön; ezek helyett aztán a Hojók kormányoztak, kiket e hivatalukban *sukken*-eknek nevezték. Mikor a Hojo Tokimune (1281-ben) a mongol inváziót visszaverte, a hojók hatalmának fénykora is elérte delelő pontját. Hogy ezen, a buddhizmus elfajzása következtében kifejlett, valóban nevetséges viszonyok soká nem maradhattak fenn, az természetes; s midőn a hojók a soguni hatalommal való visszaélés folytán hanyatlani kezdtek, ez csak a mikádó javára történt, mi könnyen érthető; a nép gyűlölte a sogunt és családját, s mikor II. Daigo (96.) kivételesen 30 éves férfi korában lett mikádó, a gyűlölet polgárháborúvá fajult, melyben eleinte a mikádó vereséget szenvedett, de Nitta Josiszada és Asikaga vezérek segélyével, kik szintén a XI. századbeli Minamotok utódai, teljes győzelmet vívott ki, s a Hojók hatalmát megbuktatta.

A Hojók bukásával a polgárháborúk véres kora következett Japánra (1334-1603 Kr. u. tizenegy mikádóval és húsz sogunnal). A polgárháborúk főokai az Asikagara-sogunok voltak; e küzdelmek aláásták a családi életet és erkölcsöket, megakadályozták a föld művelését, az ipar fejlesztését, a művészetek felvirágzását; ehhez járultak a természet iszonyú csapásai, a XVI. század közepére eső óriási földrengések; azután a papság elaljasodása, az uzurpátorok erőszakos uralkodása; a nép elkeseredett, hite megingott, reménye eltűnt; míg végre ez iszonyú belső forrongásból kivált a Tokugava-sogun dinasztiaja a japáni történelem legvéresebb és legsúlyosabb sekigaharai csatájában. E korszakban fedezik fel Japánt az európaiak. Marco Polo ugyan már 1298-ban hozott hírt Japánról és mesés gazdagságáról, de csak Kolumbus után egy félszázaddal, s a földnek Magellan nevéhez fűződő első körülhajózása után húsz évvel, 1543-ban fedezték fel Japánt portugál hajósok, Mendez Pinto, Diego Zamaito és Borrallo. Ezeket a japánok igen szívesen fogadták; s Malakka és Japán közt megindult a kereskedelem, de csak rövid időre.

A Tokugava-val kezdődő kor, mely 1600-tól napjainkig húzódik, végre meghozta a japánok által oly régóta sóvárgott békét; a Tokugavak kétszázötven éven át voltak a legnagyobb hatalom birtokában, s csaknem állandóan békében uralkodtak. E korba esik azonban a keresztények üldöztetése is. A portugál tengerészeket és kereskedőket a jezsuiták követték s a XVII. század vallás-háborúkkal folyt le, a keresztényeket kiűzték és lemészárolták, a kikötőket az európai hajók előtt elzárták, s csak Nangaszakiban lehetett, s csakis a hollandoknak, áruikat kicserélni. Bár a japánok nagy mértékben elzárkóztak az európaiak elől, befolyásuknak sok jelére akadunk ez időből. A japáni nép gyorsan fejlődött; 1778-ban kezdték meg Japán felmérését; e nagy művet 1807-ben fejezték be, s eredményeiről Jino írt egy kis munkát. Ez időből valók nagy tudósaik, sőt bátor utazókkal is dicsekedhetnek, ilyenek voltak Mogami-Tokudai és Szimodani a múlt század végén, Mamija Rinzo e század elején. E

században az összes európai államok kísérletet tettek Japánnal kereskedelmi szerződést kötni; de a japánok velük tudatták azt a törvényt, mely nekik csak a khinaiakkal és hollandokkal való kereskedést engedi meg, s hogy idegen hajóknak sem kikötni, sem partméréseket végezni nem szabad. Végre az északamerikai Egyesült-Államok kieszközölték, vagy inkább kieroszakolták ez ediktumok visszavonását, a kikötőket megnyitották; 1854-ben az európaiak minden jogait szerződésileg biztosították. Ezzel egyidejűleg Japánban forradalom tört ki, mely a mikádó hatalmát restaurálta, és azóta Japán békében él, a nyugati polgárosodás útjain halad, fejlődik, virágzik, gyarapodik, s fennen hirdeti az európai művelődés áldásos voltát.

Japán népessége három elem keveréke, az ainoké, kikkel már foglalkoztunk, kik a nagy sziget északi felét lakták és Jezot; a kmaszo-ké vagy juszu-ké, kik a japáni szigetvilágnak Khina-felé eső partjait lakták, végül a jamatoké, kik a szigetvilágnak a Csendes-oczeánra tekintő partjait népesítik be. Ezek közül a kmaszok rokonsága a khinaiakkal kétségtelen, s e rokonságot érthetővé teszi a Japánt és a Koreát összekapcsoló szigetsor. A jamatok tartják magukat az igazi japánoknak és nem lehetetlen, hogy ezek az eredeti őslakosság utódai.

A japánok a khinaival nem szoktak keveredni, annál gyakoribb azonban ez az európai férfiak és japáni nők között; ezekre vonatkozólag állandó jelenség az, hogy a gyermek az anya jellegeit viseli magán. Wernich orvos szerint, a japáni anyától, de német vagy angol apától született gyermekek ritkán maradnak életben, ha igen, akkor kitűnő egészségnek örvendenek, de a japáni jellemtől nem igen térnek el. Ezzel ellenkezőleg, a francziák és japánok gyermekei gyorsan fejlődnek, élénkebbek, vidámabbak és nyiltabbak, mint a japáni gyermekek rendesen. A portugálok keresztény utódai pedig egyenesen európaiaknak tartják magukat, de aztán, ha japáni nőt vesznek el, eredeti jellegök visszatér.

Az öltözködésben a nemzeti divat nem kötelező, sőt utánzásaikban annyira haladtak, hogy az előkelőbbek és a kereskedők európai ruhát viselnek, a mi nevetségesen áll rajtuk, de meg van az a nagy előnye, hogy elenyészteti a nemzeti öltözetben nagyon is feltűnő osztály és rangbéli különbségeket. Azelőtt szigorú törvények voltak a ruha színére, szabására, kelméjére vonatkozólag, melyek részben ma is, a törvény eltörlése után megmaradtak, de ezek a rendeletek csak a részletekre vonatkoztak, mert a japáni ruha, a *k i m o n o*, mindenkire egyforma alakú volt; a férfi is, nő is ezt viselte és viseli, csak hogy a nőé hosszabb. A kimono újai bővebbek, zsebeknek használnak, s mindig van bennök papiros, melyet zsebkendőnek, majd asztalkendőnek használnak. Egy szoknya a nemeseknél, s néhány bugyogó a szegényeknél, egészíti ki a ruházatot. Esőben a szegények és parasztok ruhájukat viaszos papirossal takarják be. A cipő helyett a japánok általában a *h a t á t* viselik, mely eredetileg magas fatalp, zsinaggal a talphoz erősítve, melyben azonban nagy óvatossággal kell járniok, mert könnyen botlanak.

A japánok hajdísze igen különböző, de felépítése minden esetben hosszas türelmet követel, még a férfiaknál is. A buddhista papok a fejet teljesen leberetváltják, míg a szinto-papok hajukat külön módon viselik, valamint ettől ismét eltér a daimiok szolgálatában állóké. Az általános és közönséges divat szerint a fejtető előrészt leberetváltják, a rövid hajtincset előre kanyarítják a kopasz részre, s bekenik kamélia olajjal, vagy az abból készült bingszó-kenőccsel. - A japánok még egy, de ma már kevésbé divatban levő szokása a tátuálás, melyben valóban művészi magaslatra emelkedtek. A japáni történelemből kiviláglik, hogy e szokást észak felől vették át a japánok és pedig kezdetben csak a főnőkök; ma már a női nem teljesen szakított e szokással, úgy a nemesség, mint a nép köreiben; ellenben a férfiaknál, különösen a fullajtárok és kuliknál, kiknek foglalkozása kevés ruhát enged meg, nagyon divatban van; a tátuálás ábrái madarak, virágok és nők, s mindannyinak rajza éles megfigyelésről és nagyfokú művészi érzékről tanúskodik.

A japáni nép lelkületét igen nehéz megismerni, mert mióta az európaival érintkezik, nagyon ügyel minden mozdulatára, mi kétségkívül annak a szélsőségekig vitt ridegen tartózkodó modernak eredménye, mely a japánban különben is meg van, s őt kiválóan jellemzi. Bizo-

nyos meggondoltság, nyugodt ítélet nyilvánul cselekedeteiben s bámulatos lelkiérettisével fojtja magába belső indulatait, melyeknek külsőleg kifejezést soha sem ad. Fájdalma néma; nem fordul istenhez, nem tépi haját, s nem tesz hasonló heves mozdulatokat; szenvedélyeit saját-ságosan mérsékli; gyermekét az anya, bármily gyengéd legyen, soh'sem csókolja meg; s ha az európaiktól eltanulták a kéz fogást a barátság jeléül, elhagyják a meleg szorítást a bensőség jeléül. Jellemük forrása a jóakarat; e szeretetreméltó vonás eltünteti a rang kevélységét, a különböző osztálybeliek egymáshoz mindig udvariasak, előzékenyek, és ez erényüket kiegészíti magánéletükben a rend, tisztaság és óvatosság. A nők szeretetreméltósága még fokozottabb, s ennek legilletékesebb bírálata az a tény, hogy európaiak a japáni nőkkel házasságot kötnek japáni tartózkodásuk tartamára és e viszonyban az európai vidám légkört, kényelmes ellátást és hű nőt talál, ki legalább részben mégis képes pótolni az európai hitvest. Erre példát ily tömegesen, mint az Japánban van, a föld egész kerekén sehol sem találunk.

A japáni nép egyik legszebb főerénye másrészt a tekintély tisztelete; ismeretes a japánok szokása a harakiri, s ez legjobban bizonyítja ezt. Ha a kormány valakit halálbüntetéssel sújt, tudtára adja az illetőnek, ki erre elköveti a harakirit, azaz felvágja hasát. A legnagyobb vasakaratról és legrettentetlenebb bátorságról is tesz ez tanúbizonyságot. A japáni krónikák nem egy emberről jegyzik fel, hogy a halál kínjai közt verseket írt, vagy saját vérével írta meg végrendeletét. Bár a kegyetlen harakiri sok ember áldozatot követel, nem szabad hinnünk, hogy a japáni az élettel könnyelműen játszik, vakmerő bátorsága azonban könnyen és hamar sodorja őt életveszélyes helyzetekbe. Kétségtelen az, hogy a japáni nemzetet európai sereg minden szervezeti és technikai tökély mellett is csak nehezen győzhetné le, valamint igaz Reclus ama mondása is, hogy »a személyes méltóság, a tekintély ereje, a néma tisztelet és a kölcsönös jóakarat, minthogy mind ez a nép egész tömegében is meg van, az erkölcsi élet fejlettebb fokára emeli a japánit, mint a minőn e tekintetben a nyugat népeinek tömege áll.«

A japáni nyelv és írás megtanulása az európaira nézve nehéz feladat; vannak egyes füttyszerű hangok, melyeket európai soha sem fog helyesen kiejteni; a japáni nyelv az *r*-t nem ismeri, azt nála egy torokhang helyettesíti, valamint az *l* is teljesen hiányzik abéczejükből. Sok tájszólás van a japáni nyelvben, mely különben a modern nyelvészek szerint meglehetősen egyedül áll, s csak távoli rokonság fűzi össze a mandzsu és az igazi mongol nyelvekkel. A kiejtés, úgy az írás nagy nehézségekkel jár; mert két fonetikus abéczejük van, melyekhez még hozzájárul az is, hogy a japáni írás megértéséhez nemcsak mind a két abéczt, hanem még a khinai képszerű jeleket is ismerni kell, mert a japánok e hármat keverten használják. A khinai jegyekre ismét három féle írásmódjuk van; egyiket a nyomtatványokban, másikat a tudományokban, harmadikat a mindennapi szükségletben használják. E jegyek összege a 30-40 ezert meghaladja, az elemi iskolákban 3000-et kell megtanulni, de egy művelt embernek legalább 10.000-et kell tudnia.

Japánban, mint Khinában, három vallás uralkodik. A nemzet ősi vallása a szinto-hit, melynek bibliája a Koziki, vagyis »az ősi dolgok története«, de ez ma már csak a szentélyekben él, a világi életre való befolyásától megfosztotta a khinai eszmék, erkölcsök és szokások általános elterjedése. A másik vallás a Konfuczius hite, mely eredetileg csak erkölcsi szabályokból állott, míg a harmadik, a buddhizmus, nemcsak metafizikája, de vallása is az érzelmeknek, mely a sírontúli boldogság reményével kiengeszteli a jelen nyomorúságai ellen érzett elégtelenséget. A kereszténységnek, melynek a XVI. és XVII. században több mint 200.000 híve volt, mely azonban később Japánból teljesen kiirtatott, ma, az európaiakon kívül, alig van néhány követője.

A japáni kitünő földművelő, vagy inkább kertész; nincs az a kis terület, melyet főtáplálékának, a rizsnek termesztésére fel ne használna. A rizsből naponta egy személynek 1200 gramm szükséges, míg a többi táplálék összesen nem tesz ki 300 grammot. A szegények húst soha sem esznek. A rizs művelésében a japáni bámulatosan gondos és fáradhatlanul szorgalmas. Az összes művelt területnek csak igen kis részét fordítja más gazdasági növényeknek termesztésére, pedig ezek száma is meghaladja az 500-at. Siebold szerint s legfontosabb közülük

a szeder, a papir és festékkészítésre való fa, az indigó stb. A japáni a földet nemcsak trágyázza, de gyomlálja is, hogy produktív erejét más haszontalan növények el ne szívják. A túlnépesedő Japánnak azonban földje már nem elég; Jezó-sziget ugyan elég nagy és elég lakatlan, gyarmatosításra is alkalmas, de zordabb klimája alatt a rizs meg nem terem; annál gazdagabb azonban ipari célokra alkalmas fanemekben, melyekből itt nem kevesebb, mint harminczhat faj képez rengeteg erdőket. - A halászatot is nagyban űzik Japán partjain, s e tekintetben ismét Jezó híres, hol a halászati évadban a napjában háromszor kivetett háló huszonnégy óra alatt 20.000 lazacot foghat ki; igaz ugyan, hogy a háló oly nagy, hogy hetven ember kezeli. Jezó átlagos lazaczhálászata 1,200.000 darab, mely 3000 tonna súlyú.

A föld azelőtt az államé volt, s a nép csak haszonbérbe bírta; de az utolsó forradalom óta tényleg átment a nép birtokába. A híres fayence-edények készítésére kitűnő föld van Japánban; ezeket a japánok gyönyörűen fel tudják ékíteni. A japánok a szövés, fonás mesterségét, a selyem tenyésztést is régen ismerik, s nagyban űzik; ez egyik legfontosabb, s talán legnemzetiesebb iparáguk is, míg a bőrpar egyáltalában nincs kifejlődve Japánban, minthogy, vallásuk szerint, a cserző-mesterség meggyalázza az embert.

Ipari czikkeik különösen művészi ékítéseik által válnak ki; a vidám jeleneteket ábrázoló képek meglepő igazsággal állítják elénk a japáni életet, és meggyőznek bennünket a japánok finom megfigyelő tehetségéről, mely az egyénileg jellemzettest azonnal felismeri. Ezenkívül a japáni művészetben végtelen eredetiség van, s bár első impulzusát a khinaitól nyerte, csakhamar lerázta magáról a szolgálai utánzás nyűgét, s a saját képzeletének, kicsapongó jó kedvének szabad folyást engedve, önállóan fejleszté tovább. Az emberi alakokat a japáni művész mindig erélyes mozdulataiban csodálatos kifejező erővel állítja elénk, de az arcz soha sem sikerül, s bárminő érzelmet is tükröz vissza, a művész ecsete csak torzképet tud előállítani.

VIZSGÁLÓ BÍRÓ JAPÁNBAN.

Mióta a japánok a keresztényeket kiűzték országukból, kikötőik közül csak Nangazakit nyitják meg az európaiaknak, és pedig csakis a hollandoknak. 1854, vagyis a japáni kikötők megnyitása óta, a kereskedelem bámulatosan emelkedik, s míg a ki- és bevitel összege 1867-ben csak 150 millió frank értéket képviselt, 1880-ban már 350 millió frankot. E kereskedés mégis meglehetősen egyoldalú. A mi a japáninak kell, akár nyers termény, akár iparcikk, megtermi azt a saját földje, elkészíti a saját gyára, s így kereskedelme főleg kiviteli. A szigetek közt a kereskedelmet a japáni kereskedelmi tengerészet tartja fenn. 1872-ben egy japáni hajó kelt át a Csendes-oczeánon s kötött ki Szan-Franciskóban, s ez volt az első japáni hajó, mely a Nyugat kikötőit érinté.

A japánok és minden téren tapasztalható fejlődésük e rövid vázolója után visszavezetjük az olvasót Benyovszkyhoz, hogy az ő japáni tartózkodásának is szenteljünk néhány sort. Benyovszkyt Japánba társainak ama határozata vitte, hogy onnan japáni nőket raboljanak, kikkel aztán együtt visszatérnek a Víz-szigetre és ott letelepülnek. E megállapodással érkeztek Japánba, hol legyőzvén az első gyanút, mely a japánokban akkori időben minden európai hajó megpillantásakor felébredt, a legszívesebb fogadtatásban részesültek, melyet azon túl is a kitüntetések egész sora követett, a mi részint az egész hajónépet, részint pedig különösen Benyovszky személyét illette meg. A japánok jó szíve által biztosított jólétben a »Szt.-Péter és Szt.-Pál« nélkülözésekben kimerült hajósai nőrabló tervüktől elállottak, a nép jóságát ily rút hálátlansággal nem akarták viszonzni és előnyösebbnek találták Benyovszky ajánlatát elfogadni, hogy az Uzilpatkar öbléből, megerősödve és felszerelve. Kantonba igyekezzenek.

Nem tudjuk megállapítani, hogy az Ulikami királysága Japán melyik tartományának, az Uzilpatkar-öble a partvonal melyik kikötőjének felel meg, de tény az, hogy e kikötő Hondo szigetén, Jedotól északra, a keleti partvonalon keresendő; másfelől Benyovszky leírása oly hű, oly élénk, minőnek azt csupán a képzelet elő nem állíthatja. Az Ulikami udvarában találkozott egy bonczczal is, a ki hollandi nyelven beszélt, s mint Emlékirataiban mondja: »egyetmást e gazdag és kiterjedt országról, kormányáról és rendőrségéről leírtam, hogy alkalmasabb időben részletesen papírra tehessem.« Fájdalom, Benyovszky ez ígérete beváltatlan maradt, s így japáni tartózkodásáról s adatairól bővebben nem is szólhatunk.

NEGYVENHETEDIK FEJEZET. BENYOVSZKY ÚTJA JAPÁNTÓL KANTONIG.

1771 augusztus 2-án hagyta el Benyovszky az Ulikami kedves és szíves társaságát, az uzilpatkari kikötőt, Japán északi részét, s északnyugati széllel délfelé vitorlázott. Az augusztus 3-iki megfigyelés szerint Benyovszky az ész. szél. 33° 36' és kel. hossz. 340° 20' alatt volt. A hosszúsági meghatározás mindössze csak három fokkal téved s körülbelül ugyanannyi a hiba a szélességi meghatározásban is, mit onnan kell következtetnünk, hogy csak augusztus 5-én érkezett Idzo (Jedo) királyság szélessége alá, s ott ki is kötött. A japánok őrizet alá vetették a hajót, s e tekintetben egészen olyan eljárást követtek, a minőt minden más hajóval szemben követni szoktak, feljegyezték a hajó nagyságát, a nép számát, az ágyúkat stb.

Augusztus 10-én érkezett Benyovszky Xicoco szigetére, Tuza kikötőbe. Xicoco szigete nem más, mint a négy nagy japáni sziget egyike, mely Hondo déli partjaihoz fűződik. E sziget csak a legújabb idők tudományos kutatásai által lett ismeretes, azelőtt belsejét alig látogatták meg s Rein volt az első természetbuvár, ki 1875-ben ily célból átkutatta. Tuza kikötője ma is létezik; a sziget déli partja ívalakú öblöt képez, s ezt nevezik Toza-öblnek, valamint az ezen öbölhöz tartozó területet Toza vagy Tozin kerületnek. Tozin fővárosa Kohi, mely régebben a gazdag Jamanuki Toza-no-Kami székhelye volt, sőt a Toza nevet is viselte, ma mintegy 40 ezer lakosa van.

Három nap múlva Benyovszky hajója Takazima szigetén kötött ki. Hogy ide juthasson, délnyugati irányban kellett haladnia s így Kiusiu sziget partjai mentén hajózott végig. Takazima név igen elterjedt Japánban. A múlt század végéről származó térképeken Japántól délre a Riukiu csoport első szigete Takazima vagy Tanegazima, mely ma már csak a Tanegazima név alatt ismeretes; ezenkívül a Riukiu középső csoportjának is van egy szigete, melynek neve Tokuzima; Kiusiu déli részében van egy magányosan álló vulkán Takozima s végül Kiusiu északi partjának egyik kikötője is Takazima. A Benyovszky által említett Takazima a mai Tanegazima. A mi e név általános elterjedését érthetővé teszi, az, hogy e névnek a japáni nyelvben meg van a maga külön jelentése; a taka, take vagy dake hegyet és hegyfokot, a zima, szima, sima vagy shima pedig szigetet jelent. - Benyovszky e sziget előtt egy bárkát fogott el, melyen Ximo szigetiek ültek, a kik Benyovszky japáni kísérője szerint istentelen vadállatok, míg a foglyok saját vallomásai szerint csak magánhivatalnokok voltak. Ez a Ximo vagy japáni átírással Szimo-sziget valószínűleg a két Koziki-sziget egyike, a Szimo-Koziki, mely Kiusiutól nyugatra, a Nangazaki-félszigettől délre fekszik, de úgy geográfiai alakulásában, mint természetvilágában Kiusiuhoz tartozik.

Augusztus 14-én hagyta el Benyovszky a négy nagy japáni sziget csoportját s ugyanezen napon pillantá meg Uzmay-Ligon szigetét, mely ismét hosszabb tartózkodás színhelye lett. Uzmay-Ligon szigete, mint Benyovszky mondja, a Lequejio-szigetek egyike, mely csoportot ma Riukiu vagy Liukiu néven ismerjük.

A Riukiu szigeteket a khinaiak Lucsu, a szigetlakók pedig Dukin-nak nevezik, a mi »az ékkövek országá«-t vagy az »áttetsző korál«-t jelenti. 1719-ben Kanghi khinai császár egyik tudósát, Szupao-Kuangot küldte ide, ki e szigeteket le is írta; Reclus szerint »e század elejéig ez volt az egyedüli hiteles leírás, melyet az »átlátszó korál« országáról ismerünk; csak Broughton (1797), Maxvell és Hall Vazul (1816) kutatásai óta vannak e szigetekről bővebb adataink, a különböző nemzetiségű hajósok, mint Gravière, Beechey, Belcher, Perry stb., leírásaiból.« Reclus, a kiről már említettük, hogy Benyovszkyt nem akarja ismerni, itt is helyreigazításra szorúl, mert a khinai tudós óta a magyar Benyovszky volt az első, ki 1790-ben megjelent Emlékirataiban először szolgáltatott adatokat a Riukiu szigetekről.

A Benyovszky Uzmay-Ligonját a térképen hasztalan kerestük; valószínű az, hogy ez egyike az északi Riukiu szigeteknek, a Colnet-út és Japán közt.

Benyovszky érdekesen ismertette meg minket az Uzmay-Ligon-sziget természet- és néprajzi viszonyaival, s az adatok annyira megegyeznek a későbbi keletű, más utazóktól származó adatokkal, hogy Benyovszkynak nemcsak hitelességét igazolják, hanem művét a földrajzi forrásmunkák közé sorolják. Bár magát a szigetet ma ily név alatt nem ismerjük, a leírás teljesen ráillik a Liukiu szigetekre. A sziget dús, a klíma, ha kissé forró is, kellemes; - terem rizst, banánt, burgonyát, cukornádat, kókuszdiót, narancsot, citromot, dinnyét, szőlőt (!), kukoriczát, borsót, lencsét és más főzeléket, dohányt és gyapotot. A tenger hallal látja el a szigetlakókat, de házi állataik is vannak. A mit a lakosságról mond, szintén érdekes. A sziget lakóit igen erkölcsöseknek, mértékleteseknek, szorgalmasoknak mondja, kik a földet művelik, selyem-tenyésztéssel foglalkoznak, selyem- és gyapot-szöveteket készítenek, »s válaszaik őszinte naivsága becsületes és ártatlan érzületükről tett tanúbizonyságot.« Ilyeneknek írja le őket a modern kutatók egész serege. A nép nyelvéről azt mondja Benyovszky, hogy nem értenek japánul, a főnökök a mandarinok (khinai) nyelvét beszélik. A nép nyelvéből Benyovszky egy kis szótárt is összeállított. Mai ismereteink szerint a Riukiu-szigetek lakói a japáni nyelvet beszélik, »de a nyelv a japáninak egy dialektusa, melyet némely nyelvészek külön nyelvnek is tartanak, igen közel áll a japánihoz, de sok benne a khinai szó,« s így Benyovszky, ki a szigetek első európai leírója, teljesen hiteles adatokat közölt róluk.

A történelmi feljegyzésekkel nem ellenkezik az a tény, mit Benyovszky közöl, részint a saját tapasztalatai, részben Ignazio Salis portugál térítő levele nyomán, hogy a nép szabad és független, mert bár Khinának és Japánnak adózik, ezek egyébként semmi befolyást sem gyakorolnak rá. Éppen Benyovszky ott tartózkodása idejében egy japáni hajó kötött ki a szigeten, mely Khinából jött, s melyet valami vihar kergetett ide. A khinai és japáni befolyás egybevegyülését világosan látjuk azon leírásban, melyet Benyovszky állít eléünk, erről győznek meg a Benyovszkynak adott ajándékok is »kétszázöt napernyő, sok khinai edény és néhány arany vertes elefántagyar-figura.« A többi szokásokról azonban nem tudunk bizonyosságot szerezni. A szigetnek »aggok tanácsán alapuló kormányformájáról«, (melyről Benyovszky megígéri, hogy többet is ír, de ezt be nem váltja,) az asszonyok ama szokásáról, hogy fátyolt hordanak, a feleségválasztás ama különös módjáról, melyet Benyovszky is átél, ezekről a mai forrásokban már mitsem találhatunk. És ez természetes. Mióta Japán a Riukiu-szigeteket birtokába vette, azóta ott teljesen a japáni élet, szokások és erkölcsök honosodtak meg.

Augusztus 19-én hagyta el Benyovszky az Uzmay-Ligon szigetet, hol oly sok kedves napot töltött, s melynek emléke méltán vésődött maradandóan emlékébe. Délnyugati irányban haladtak a sík tengeren; a forróság csaknem tűrhetlen lett, majd viharoktól, heves szélroharmoktól kellett sokat szenvedniük, míg végre augusztus 26-án Formozára érkeztek, s annak keleti partján kikötöttek. Itt azonban oly ellenségesen fogadták őket, hogy menekülni kényszerültek, s a keleti part egy másik, északibb fekvésű kikötőjében vetettek horgonyt. Mint az Emlékiratok elmondják, Benyovszky itt egy spanyolra talált, ki megismertette őt Huapo királylyal. Ez a Huapo király háborút indított egy szomszédja ellen és a hadjáratban Benyovszky segítségével vívta ki a győzelmet. Minthogy Benyovszky ezen szigetet kitudónak találta a gyarmatosításra, elhatározta, hogy valamely európai állam szuverenitása alatt itt gyarmatot fog alapítani, s Formoza szigetéről egy kis leírást is közöl.

Formoza szigetét, melynek területe 38 ezer négyszög *km* s lakóinak száma a 3½ milliót meghaladja, Khinától és a kontinenstől keskeny csatorna választja el, melynek legkisebb szélessége 130 *km*, közepes mélysége 60 *m*, míg kelet felől a Csendes-occeán ezer méternél is mélyebb. A szigetet a khinaiak Taivannak nevezik, a mi azonos a Benyovszky Tuevé elnevezésével. A sziget északról délfelé nyúlik 400 *km* hosszúságban; közepén ugyanily irányban

hegy gerincz szeli ketté, a Ta-san, melynek legmagasabb csúcsa a Sylvia hegy (3600 m). E gerincztől nyugatra a lejtőződés lassú, míg a Csendes-oczeán felé igen hirtelen. A hegység széntartalmú mészből áll, de északi részeiben vulkanikus tömbök is vannak, sőt a Kiai-san, »füstölgő hegy,« nem ritkán gőzökbe burkolja csúcsát, s a földrengések is gyakoriak.

A szigetet már a XVI. század elején felfedezték az európai hajósok és azonnal felismerték természeti gazdagságát, s elnevezték Formozának »szépnek«; kétségtelen, hogy nincs az oczeánnak egy oly szigete sem, legalább e nyugati részeken, mely e nevet annyira megérdemelné. Hegyei felhőkben úszó magas csúcsaikkal, erdei, a köztük tovasurranó folyókkal, kies völgyei, az állat és növényvilágnak a szigetre halmozott pazar gazdagsága s enyhe, kedves égálja a föld legvonzóbb vidékei egyikévé varázsolják. A khinai tájfun, orkán, csak ritkán érinti a szigetet. 1782-ben egy ily tájfun meglátogatta Formozát, a sziget közelében levő valamennyi hajót tönkretette, s a városokat romba dönté, mely alkalommal sok ezer ember veszté életét.

Formoza Khina azon részei közé tartozik, hol az európai befolyás leginkább érezhető, sőt egy időben azt lehetett hinni, hogy az egész sziget európai gyarmat lesz. 1621-ben, mikor a hollandok elfoglalták a Panghu-szigeteket, már Formozában is kikötöttek, s a mai Taivan helyén várost akartak alapítani, melyet Zelandianak neveztek, de ezt 1662-ben el kellett hagyniok a khinaiak és a híres Koxinga kalóz támadásai miatt. Koxinga uralkodása alatt az angolok állandó kereskedelmi összeköttetésben voltak Formozával, de ez a mandsu hatalom megszilárdulása alkalmával a szigeten 1683-ban betiltatott, s e tilalom fentartotta magát 1858-ig, a mikor végre Formoza kikötői is megnyíltak az európaik előtt.

A sziget fővárosa Taivan, 70.000 lakossal, a nyugati parttól csekély távolságban, a régi Zelandia helyén; a város külseje teljesen khinai; fallal van körülvéve, mely 10 km hosszú s művelt területeket, kerteket és pagodákat zár körül. A város híres finom munkájú (filigrán) arany műveseiről, kereskedelme is elég élénk, a bevitel 12 millió, a kivitel 14 millió frank értéket képvisel.

Szeptember 12-én hagyta el Benyovszky Formoza szigetét, s észak felől megkerülve a szigetet, délnyugati irányban folytatta khinai kalaúzokkal útját, míg végre szeptember 21-én a kalaúzok egy szigetet mutattak neki, Makaót, melynek khinai neve Omy. Fél-tizenkettőkor pillantották meg az erődöt, a melyen a portugál színek a légben lengettek, délben már az erőd elé értek és azt tizenkét ágyúlövéssel üdvözölték. Boldog volt az egész hajó népe, vége volt a hosszas és fáradalmas útnak, végre kipihenheték magukat és azon reményük, hogy Európába térhetnek vissza, a megvalósuláshoz közeledett.

NEGYVENNYOLCZADIK FEJEZET. BENYOVSZKY MAKÁÓBAN.

Szeptember 22-én kötött ki Benyovszky Makaóban. Megérkezése általános izgalmat szült; sokan azt hitték, közönséges kalandor, de a kereskedelmi társulatok azonnal felismerték élményeinek valóságát és semmi áldozattól sem riadtak vissza, hogy Benyovszky naplóját és szolgálatait maguknak biztosítsák. Angolok, portugálok és hollandok versengtek egymással őt megnyerni, de Benyovszky kezdetől fogva a francziák szolgálatába kívánt lépni. Mikor már a becsületes alku nem használt, alattomos fondorlatokkal akarták irományaitól megfosztani, de ennek ideje korán nyomára jött.

1771 szeptember 22-től 1772 január 14-ig időzött Benyovszky Makaóban és ez időt a lehető legjobban felhasználta. Első sorban megismerkedett a kormányzóval, ki Hiss urat adta mellé tolmácsul, látogatást tett a püspöknél, majd a khinai kormányzónál, feladta bőreit is, de a Kamcsatkából hozott rengeteg vagyon annyira apadt, hogy csak 28.440 piasztert kapott árúért. Szomorú csapások is érték. Kiéhezett társai közül, kik első nap egy fogadóban laktak, tizenennyolczan a mohóság áldozatai lettek, melylyel a kenyeret és a friss élelmi szereket falták, míg más huszonnégy veszélyesen megbetegedett. Azután még öten pusztultak el a láz következtében. E halottak közt volt Nilov Afanázia kisasszony is. Mélyen meghatók az egyszerű szavak, melyekkel Benyovszky tőle elbúcsúzik. »1771 szeptember 25-én Afanázia kisasszony lerótt a természet adóját. Korai halála mélyen megszorított, annyival inkább, mert megfosztott azon elégtételtől, hogy irántam tanúsított ragaszkodását meghálálhassam, összeházasítván őt a fiatal Popovval, az archimandrita fiával, a kinek a családi melléknevemet adtam.« Érezte Benyovszky, hogy e leánynak sokkal tartozik s fájt neki, hogy nemes önfeláldozását meg nem hálálhatta.

Benyovszky jó ideig maga is betegen feküdt a kormányzó lakásán; az angolok, kik ajánlataik visszautasítása miatt bosszút lihegtek, ezt azt időt használták fel, hogy mindenféle híreket keltsenek a kantoni alkirálynál Benyovszkyról s csak a kormányzó buzgó közbenjárásának köszönhetette, hogy azon betegen nem kellett elhagynia Makaót.

Daczára annak, hogy Benyovszky oly soká - három és fél hónapig - időzött Makaóban, sokan voltak, kik nemcsak egész útját Szibériától Franciaországig, hanem még e makaói tartózkodását is kétségbe vonták. Valóban Benyovszky útja oly kalandos volt, hogy nem lehet érthetetlennek találni, ha kétség támadt iránta, abban az időben, a múlt század végén, mikor a kritikának sokkal kevesebb eszköze volt, mint a tudományok mai fejlettsége mellett. E hitetlenkedőknek mintegy válaszképen Nicholson, az angol kiadó, összegyűjtött néhány okmányt, s azokat közölte, hogy bebizonyítsa Benyovszkynak Makaóba való érkezését. Ezen okmányokat Nicholson saját jegyzeteivel a következőkben közöljük magyar fordításban:

I.

»Kivonat Bon érsek úr leveléből; kelt Makaóban 1771 szeptember 24-én.

»Tegnap egy hajó érkezett Makaóba magyar lobogóval, melyet a magyar báró Benyovszky Móricz Ágost Aladár vezényelt, a ki Albert herczegnek, a szász fejedelemnek tanácsosa, ő császári és királyi felségének Magyarország királynőjének ezredese, s a lengyel köztársasági szövetség egyik ezredének tisztje.

»Ez az úr, miután hét sebet kapott az oroszok ellen Kaminieczk mellett vívott ütközetben, hadifogoly lett és ugyanazon városba vitték, a hol fogva tartották Szołtits herceget is, krakói érseket és lengyel szenátort.

»A báró módot talált megszökni fogságából, miután a fogoly hercegi érsektől egy patenst kapott, mely az egész katolikus világot arra buzdítja, hogy az említett Benyovszky Aladár urat segítsék, s megadják neki a módot, hogy a német császár és az apostoli szentszék elé juthasson. Az egyházfő patense kelt fogságában 1770 november 6-án.

»A parancsnoksága alatt álló hajó személyzetéből, 54 emberből, csak 8 maradt egészségben, a többi mind betegen fekszik, két hónap óta szenvednek az éhségtől és szomjúságtól: hajójuk kétszer lett megrongálva, és ők kétszer javították azt ki és hozták használható állapotba. A gróf nem ért sem portugálul, sem spanyolul, de beszél latinul, francziául és németül; észak felől jött s Japán partjait hosszában végig hajózta, stb.«

Ez okmányhoz Nicholson, Benyovszky emlékiratainak angol kiadója, a következő megjegyzést fűzi:

»E levél a gróf megérkezése utáni napon íratott Makaóban és említést sem tesz szibériai száműzetéséről. Egyéb keletet nem jelez, mint a gróf Khinába való megérkezésének idejét s a Kamineiczken kiadott patens keltét. Nem kell említenem, hogy az értesítés nem egyezik meg az emlékiratok adataival és hogy a gróf ezen időben már Szibériában, Ochoczk közelében, vagy éppen Ochoczkban volt. Nem szándékozom ezzel de Bon úr igazságosságában kétkedni, de hogy ez ellenmondásokkal a gróf viszontagságai közelebbi részleteit akarta-e elleplezni, ki valószínűleg nagy előnyöket várt szerzett tapasztalataiból, vagy hogy azok legnagyobbbrészt abból a pontatlanságból erednek, mely a szóbeli közléseket egyáltalában jellemzi, azt itt nem dönthetem el.«

Az idézett okmányban (és ez már a saját megjegyzésünk) Benyovszky nyelvismeretéről is van szó; nem tud portugálul és spanyolul; ezzel azonban semmikép sem ellenkezik azon, az Emlékiratokban nem egy helyütt említett tény, hogy a portugál és spanyol beszédet, úgy a hogy, megértette, mert kik a francia és latin nyelvet jól beszélnek, ama két nyelvet is könnyen megértik e nyelvek közeli rokonságánál fogva.

II.

»Értesítés egy kis 80 tonnás hajónak Makaóba érkezteről az utolsó szeptember 23-án, báró Benyovszky Móricz Ágost Aladár magyar ezredes vezénylete alatt, kinek hajóján 62 magyar katona és 5 nő volt, a kik egyenes bevallásuk szerint mind Szibériából szöktek meg. Az ezredes saját szavai után (írom ezeket) én, Nathaniel Barlow, a ki megérkezésük idejében Makaóban tartózkodtam.

»Egy látogatás alkalmával, melyet a fentnevezett bárónál tettem megérkezése után, arra a szívességre kértem fel, hogy beszélne el élményeit, miközben kijelentém, hogy meg vagyok győződve, hogy honától oly távoli vidékekre dobva, csakugyan rendkívüli kalandjai lehettek. Kérésemet udvarias szívességgel teljesítő és francia nyelven a következő részleteket közölte velem:

»Elmondá, hogy legelőször a magyar udvar küldé ki őt titokban ötszáz katonából álló sereg élén a lengyelországi katolikus szövetségesek segítségére, a kik ez időben az oroszok által támogatott protestáns honfitársaikkal hadakoztak. Kevéssel Lengyelországba való érkezése után egyesült a szövetségesek egyik csapatával s együtt keltek síkra az oroszok ellen, de ezek túlnyomó számban lévén, szétverték seregét; csaknem minden emberét elfogták s lehető

leggyorsabban valamennyit különböző szibériai várakba szállították száműzetésbe, fogságba. Rendeltetési helyükre érkezve, mindannyit szoros őrizet alá vették, s oly kegyetlenül bántak velük, hogy elhatározták a szökést, még ha életükbe kerül is. Szerencsére jó alkalom kínálkozott, miután az őrizetet igen kis számra redukálták; azt tehát megtámadhatták, fegyvereiket elszedhették, aztán valamennyien Kamcsatkába szöktek, hol a Chevega-kikötőben a bárónak egy barátja volt, kire bátran számíthatott, hogy őt a fenyegető veszedelmekből kiségti. Miután több napon keresztül hegyeken és csaknem áthatolhatlan erdőkön verte át magát, - mialatt víz és élelem hiánya miatt minden lehető szenvedést elviselt, - szerencsésen megérkezett a nevezett kikötőhöz, a hol legnagyobb örömére barátjára lelt, kinek segítségével hajót szerzett, mely, alighogy az ezredest és kíséretét felvette, rövid idő múlva elvitorlázott. A báró azelőtt máltai tengerészeti szolgálatban is állott, s így jutott tengerészeti ismereteihez, melyek segítségével most a part mentén Khinába szándékozott vitorlázni; de a szél elsodrá a parttól, s nem is remélhette, hogy újra eléri azt, ezért északkeletnek fordult, ama reményben, hogy néhány szigetet fedez fel, melyek, mint hallotta, e részben fekszenek. Sok napi vitorlázás és hosszas viszontagságok után a szigetek egyikére érkezett meg szerencsésen, mely szerinte Amerikához feküdt közel, a hol némileg felüdültek; rövid idő multán azonban ismét elindultak, hogy Acapulcába jussanak; azonban kedvező szél hiányában a Filippini szigetekre igyekeztek, míg végre újabb küzdelmek után a Mariani-szigetekre jutottak, a honnan Manillába iparkodtak, de a szél ismét ellenök fordult, és így elhatározták, hogy Khinába eveznek, a hová végre négy havi utazás után szerencsésen megérkeztek, s Makaó kikötőjében horgonyt vetettek. A báró északon a 63-ik fokig jutott, vele volt Lord Anson utazásának orosz fordítása, mely, mint mondá, rendkívül sokat használt neki, s nagyrészt útmutatója volt. Szobájában különféle matematikai eszközök heverték, nevezetesen szögmérő, mércze. Kérésre, bár hosszas vonakodás után, megmutatott néhányat rajzai közül, de mihelyt megtudta, hogy köztünk egy hajóskapitány is van, azonnal összegöngyölte és nem juthattunk a rendkívüli út biztosabb adatainak birtokába.

»A hajó 50 láb hosszú, 16 láb széles és egészen fehér fenyőből van építve.« (Az eredeti angolul van írva.)

Nicholson megjegyzése ez okmányra a következő:

»Ez iratból úgy látszik, mintha a gróf, a ki élményeinek legnagyobb részét, a mennyire csak lehetett, el akarta titkolni, szükségesnek látta volna egész sor kaland elbeszélését. A Gentleman's Magazinban lenyomatott levél pontosan megegyezik Barlow úr ez értesítésével, s így nem akarom hát észrevételeimet, melyeket ama nyomtatványra már megtettem, ismételni. A lakában levő matematikai eszközöket nem írták még le oly részletesen, hogy ezen leírás az előszóban felsorolt kétségeket szétoszlassa, vagy az állításokat megerősítse. De mégis úgy tetszik nekem, hogy a mércze nem volna matematikai eszközei közt, ha egy Hadley-féle quadransa lett volna. Barlow úr szerint a hajó 80 tonnás volt, Benyovszky (az Emlékiratokban) 240-re becsüli, különben mindkettő csak gyanítás lehet; de ezen okmány mérési adataiból és a mélységi adatokból, melyeket a gróf az Emlékiratok első kötetének 259. lapján közöl, úgy látszik, hogy a gróf számításai megközelítették a valót, bár ennél valamivel kisebbek voltak.«

A mi ez okmányokban a személyek számára vonatkozik, az meglehetősen megegyezik az Emlékiratok adataival. Mikor Kamcsatkából elindultak, kilenczvenheten voltak, útközben született Zakariás; 23-án haltak meg Makaóban, hárman Formozában, hármat az Aleutákon hagytak, s így csakugyan 67-en érkeztek Makaóba. Hogy a 62 férfi közt ő volt az egyetlen magyar katona, említeni is alig kell; a többi adatokra pedig általában megjegyezhetjük, hogy valószínűleg nemis a gróftól, hanem kíséretétől eredtek.

III.
(Másolat.)

BÁRÓ BENYOVSKY ELBESZÉLÉSE
KAMCSATKÁTÓL MAKÓIG TETT ÚTJÁRÓL.

»Devenu en prison,³¹

1769. Anné.

Amenez en exile avec Mess. Princés,

P. Koltik, Eveque de Cracovia,

P. Kanguszkó,

P. Rzsevnizky,

P. Pacz,

P. Eveque de Kiove.

A Kamschatka, sous 63 degré de la Latitude du Nord, 175 Long. 1771 L'Anné.

Dans le mois May, sortis sur le galliotte St. Pierre, passer pisqué a 238 degree de la Longitude, a 57 Latitude, d'ou, naviger a passer l'Isle Mariain par la grande tempete, et fort vents devenu a Japan, ou, ton de l'Androis, du Port Namqu, mil pieds a la Texe, de la venu a l'Isle, Touza et Bonzo, de la, jusque a Nangeasaki, d'ou aprez avoir peu de Noires sortis et passer par les Iles Amuy, jusque a Formosa, et l'Isle Baschet, enfin, prit le cours droitement, a Makao, où je suis arrive dans le mois Septembre 1771 l'Ann.

Sortis avec 85 hommes,

Arrivé avec 62 do.

Signe par

Baron Maurice, Aout d'Aladar
de Benyovszky, Colonelle de sa
Maj. Imp. Generale Regemtar
des les Confederes.«

Ez okmányt nem fordíthatjuk le, minthogy tartalma nemcsak zavaros, de érthetetlen. A fődolog benne az, hogy a gróf röviden leírja útját, melynek főpontjai ezek: Mariani-szigetek, Japán, Namku, Tuza, Nangazaki, Amui Formosa, Baset, Makaó. A nélkül, hogy a részletek tárgyalásába bocsátkoznánk, elegendőnek találjuk mellékelni Nicholson megjegyzését ez okmányra a következőkben:

»Kétségtelenül ez az eredeti, melyből a Gentleman's Magazin második irata fordíttatott. A grófnak nem volt szándoka, hogy a kantoni kérdezősködőknek való útbaigazítást adjon, hanem inkább tévútra akarta őket vezetni, s ezért fölöslegesnek is tartottam e hiányos másolat javítását vagy fordítását adni.«

»Minthogy e másolat eredetije igen rossz tintával, rossz papíron, helyenkint német betűkkel van írva, csak hiányosan közölhető.«

³¹ Szórúl szóra az ortografiai és más hibákkal együtt az angol kiadás szerint lenyomtatva.

IV.

»Kivonat az indiai társaság kantoni főügynökének 1771 november 20-án kelt leveléből, mely a »British King« hajón érkezett meg.

»Szeptember 23-án a magyar báró Benyovszky Móricz Ágost Aladár vezetése alatt egy kis hajó érkezett Makaóba, mely nagy feltűnést keltett. Itt létük alkalmával nem kaptak engedélyt a Kantonba való utazásra, s azért nem is vagyunk abban a kedvező helyzetben, hogy vele találkozzva, bővebb értesítéseket nyerhetnénk. Annyi áll, hogy Kamcsatkából jött, de hogy mily eszközökkel és mitől indítatva, csak abból tudhatjuk meg, a mit ő jónak lát velünk közölni, mert a vele levők közül csak ő szól élményeiről, noha igen tartózkodóan. Fölötte szeretnők, ha módunkban lenne önöknek ez esetről bővebb értesítésekkel szolgálhatni, de csak annyit közölhetünk, a mennyit másoktól megtudtunk és ezenkívül még egy általa aláírt tudósításból. Ő francia védnökségért folyamodott; a maga és néhány tisztje számára útleveleket eszközölt ki a kantoni útra; de minthogy a Puan Khekuától kiállított útlevelekben francia kereskedőknek vannak feltüntetve, a Hoppo tisztje Makaóban pedig meggyőződött ennek valótlanágáról, az útleveleket visszaküldte Kantonba, és nem engedte meg a továbbutazást. A mandarinok azt hiszik, hogy ők oroszok; s Puan Khekua félve ez ügybe bonyolódni, nem avatkozott többé bele; így ők hihetőleg Makaóban maradnak, míg a francia hajók elindulnak Khinából és így juthatnak majd Európába.«

V.

»Kivonat egy 1771-ben Khinában Kantonban kelt s Pigou úrnak írott levélből.

»Szeptember 23-án érkezett Makaóba egy magyar báró vezetése alatt álló kis hajó. A báró szerint a magyar udvar őt titkon megbízta, hogy a parancsnoksága alatt 5000 főből álló csapattal segítségére induljon a katolikus lengyel szövetségeseeknek, a kik ekkor az oroszok által segített protestáns honfitársaikkal hadi lábon állottak. Lengyelhonba érkezve és egyesülve a szövetségeseikkel, összeütközött az oroszokkal, de ezek szétverték seregét s őt magát Szibéria különböző állomásaira száműzték, a hol oly kegyetlenül bántak vele és társaival, hogy elhatározták együtt megszökni, a mi nekik szerencsésen sikerült is, minthogy az őrség igen csekély volt. Egy kamcsatkai kikötőbe menekültek, hol kis hajót szereztek, s észak felé vitorlázva, partra bukkantak, mely szerintük az északamerikai szárazföld része volt. Miután észrevették, hogy rossz irányt követnek, megváltoztatták azt, s öt heti vitorlázás után Japánba érkeztek, hol a bennszülöttekkel többször összetűztek. Azután a Mariani szigetek mellett egyenesen Makaóba hajóztak, minthogy élelmi szerük nagyon fogyatékán volt.«

»E két utóbbi okmány, Nicholson szerint, nem kíván semmi magyarázatot.« Megjegyezzük még, hogy ez okmányokat Nicholson Sir Joseph Bankstól szerezte. E helyen említjük fel még azt is, hogy Benyovszky arczképe, mely az Emlékiratok borítékán látható, egy miniatűr-festmény után készült, mely a gróf levelezéseivel s egyéb az utolsó expedícióra vonatkozó adatokkal együtt Nicholson kezei közé jutott, ama barátság révén, mely közte és Magellán úr közt fennállt, s mely Magellánt arra indítá, minthogy az időben betegen feküdt, hogy Nicholson bízta meg ügyei vezetésével.

Ezek azon okmányok, melyek a múlt század utolsó évtizedében a Benyovszky vállalatáról nyilvánosságra jutottak, s melyek azt a tényt, hogy 1771 szeptember 20. és 23-ika közt Makaóba érkezett, eléggé hitelesen bebizonyítják.

NEGYVENKILENCZEDIK FEJEZET. STEFÁNOW ÚTLEÍRÁSA.

Benyovszky útazásának Kamcsatkától Makaóig, még egy, eddigelé csak igen kevésbé ismert, s a magyar irodalomban pedig teljesen ismeretlen bizonyítéka van, és ez Stefánow útleírása. Az Emlékiratokban olvashatjuk, hogy ez ember alattomos képmutató jellemével mennyi keserűséget okozott Benyovszkynak, folyton egyenetlenséget szítva a hajósnép között s méltán csodálhatjuk Benyovszky kimeríthetlen türelmét véle szemben, melynek ő maga is néhányszor csaknem áldozatul esett. Tevékeny, de méltatlan szerep az, mi Stefánownak ez útban jutott, s különös véletlen az, hogy éppen ez ember az, kit Benyovszky mellett legerősebb bizonyítékul lehet felhoznunk.

Stefánow izgatásai Makaóban érték el a legnagyobb fokot; el akarta rabolni Benyovszky naplóját, de ez ideje korán megakadályoztatott. Ezért Stefánow egy időre börtönbe jutott, de aztán kiszabadult. Hiába fáradozott azonban hosszú ideig azon, hogy Lizsbonba küldjék, hol ártatlanságát igazolni akarta; minden reményében csalódnia kellett, végre mégis kierőszakolt a makaói helytartótól egy erkölcsi bizonyítványt jó magaviseletéről, mely számára lehetővé tette azon engedély megszerzését, hogy Batáviába mehessen. Batáviába megérkezvén, megírta naplóját útjáról, melyet a magyar gróf kíséretében tett, orosz nyelven. E napló a hollandi születésű Metzlaer kezeibe került, ki akkor pap volt Batáviában, később pedig Hollandiába költözött; ez lefordítá az egészet hollandi nyelvre s egy amsterdami heti folyóiratban közölt belőle kivonatot. E kivonat annak idejében általános feltűnést keltett, s a »Journal encyclopedique« 1789 novemberi számában francia fordításban át is vette a cikket egész terjedelmében. E francia szöveg aztán lefordítottatott német nyelvre is, mellékletül Benyovszky útazásainak Ebeling-féle német kiadásához. E három helyen kívül sem a későbbi, sem az új irodalomban Stefánow útleírása még csak nemis tárgyaltatott, s a mellőzés kétségkívül méltányosabb, mint Benyovszky terjedelmes művével szemben. Nekünk nemcsak érdekes feladatunk, de kötelességünk is Stefánow útleírásával foglalkoznunk s adatait összehasonlítani Benyovszkyével. Az útleírás magyar fordítását a hollandi szöveg után adjuk, melynek hiteles másolatát e célból megszereztük:

»Hippolitus Stefánow, a saját elbeszélése szerint, orosz nemes volt, és tekintélyes földbirtokos. Már kora ifjúságának éveiben császári szolgálatban állott s az Izmailovról nevezett testőrezredbe volt beosztva. 1762-ik évben, miután III. Péter czárt trónjától megfosztották, az erre következő kormányváltozások folytán az udvartól meg kellett válnia, daczára annak, hogy a hadseregben ekkor már a főhadnagyi rangot érte el.

»Kezdetben az a terve volt, hogy élete hátralevő részét békében fogja eltölteni birtokain; de csakhamar belátta, hogy e tervével felhagyni kénytelen. Ép akkor dolgozták ki Oroszország új törvénykönyvét, mely célból minden városi helytartóság két követet volt köteles küldeni Szt.-Pétervárra a császárné parancsára. Stefánowot is megválasztották képviselőnek Moszkvában, és ő nemsokára elutazott a fővárosba. A képviselők gyűlésezése már két hónapon át tartott, mikor Stefánow legelőkelőbb tagtársainak egyikével gyanús üzemeket kezdett, melyek eredménye az lőn, hogy elfogták és Kamcsatkába száműzték.

»Tíz hónapig tartó rendkívüli fáradalmas utazás után végre 1770 október havában megérkezett Borgerezkoiba, Kamcsatka egy csekély jelentőségű helyére, a hol nyolcz hónapig a legnagyobb nyomorban sínlődött, míg szomorú élete sorsosaival arra a merész vállalatra határozta el, hogy egy kis hajón a khinai partok felé szökik, mely a barserevszki tengerszorossal szemben fekszik, hogy onnan aztán Európába juthasson. E célból szükséges volt, hogy az első legjobb alkalmat megragadják, s a legnagyobb csendben hatalmukba kerítsék a kis két-

árboczos járművet, melyet itt a tengeri vidra fogására használnak. Innen aztán a spanyol Guam szigetre akartak vitorlázni.

»Bolsereczk parancsnoka a tavasz kezdete felé a foglyokkal szokatlan kegyetlenséggel bánt. Stefánow tehát mindezeket összehívta egy alkalommal és eléjük terjesztette tervét. Összesen harminczketten voltak; ez ép elegendő számnak látszott arra, hogy a falu mindazon lakóit, kik veszedelmesek lehettek volna, lefegyverezzék. Vállalatuk kivitele annál is kevesebb akadályba ütközött, mert a helységnek nem volt erődítménye és védelmére csak két ágyú és hat katona volt kirendelve. E tervet végre április 18-án keresztűlvitték. Az összeesküdtek először a császári pénztárt kerítették hatalmukba, majd az élelmi szerek összes készletét, lefegyverezték az őrséget, aztán szárazföldi úton vonultak Csekavkáig, mintegy negyven versztnyire Bolsereczktől, hova május elsején érkeztek meg. Itt hajójukat, mely már akkor a part előtt horgonyzott, a jég közül kellett kiszabadítaniok, mert, ámbár Kamcsatka partjai már korábban, és pedig április elején is jégmentesek, még sem volt ily állapotban a hajó horgonyzó helye, mivel a magas hegyek a nap sugarait júniusig felfogják s erejét gyengítik. Tizenegy nap alatt azonban mindennel elkészültek s a hajót, melyet Szt.-Péternek neveztek, mindazzal, mi egy hosszabb útra szükséges, felszerelték. Ezután választottak egy parancsnokot, s május 12-én üdvlövések közt szálltak a nyílt tengerre. A társaság az induláskor harminczkét száműzöttből, egy kereskedőből, egy irodatisztból, egy titkárból, kilencz matróból, egy kalaúzból, hét kamcsatkai bennszülöttből, egy kuriliből, nyolcz rabszolgából, két orosz fiúból, négy férjezett nőből és Csurin kalaúz két leányából, összesen tehát hetven személyből állott.

»A hajó kezdetben erős széllel északkelet felé haladt, azután újabb szélrohamok és viharos időjárás miatt északnak, majd végül keletnek folytatták útjukat. Két nap múlva a Kurili szigetek egyikét pillanták meg, melyet jobb kéz felől hagytak el. Harmadik napon heves vihar tört ki, mit sűrű köd kísért, s azzal a nagy veszedelemmel fenyegette őket, hogy hajótörést szenvednek; ezért tehát horgonyt vetettek, aztán egy fókabőrből készült kis csolnakot szereltek fel, hogy néhány embert a partra küldhessenek, a kik kikémleljék a vidéket s egy kikötő-helyet keresenek a hajó számára. Csak egy kis öblöt találtak, melynek bejárata csak három öl mély volt, oda eveztek be s ott vetettek horgonyt. E helyen maradtak május 18-tól június 12-ig, mely idő alatt a hajót a továbbutazásra alkalmassá tették, kétszersültet és kenyeret sütöttek, azután pedig útjukat állandó keleti széllel? DDK felé folytatták. A tenger felváltva majd nyugodt volt, majd háborgott s az áramlatok az utazás alatt kedveztek. Mikor számításaik szerint a Tolvaj- vagy Mariani-szigetek közt voltak, a táplálék fogyni kezdett és már csak kevés lisztjük s poshadt, bűzös vizük volt. A hajósnép hangulata ez időtől kezdve nyugtalan és elégtelen volt.

»A hajónak tehát más irányt kellett vennie, hogy Khina és Japán földjét elérhessék. Kezdetben két napon át szokatlanul kedvező szél vitte őket ezen partok felé, de ezután hirtelen borzasztó vihar támadt délkeletről. Este felé minden vitorlát bevontak, egyedül az előárboz vitorláját hagyták fenn, melyet azonban a szél egy óra alatt összetépett. Nem volt mit tenni, át kellett magukat engedni a hullámok járásának és a viharok tombolásának. Az egész égboltot fekete felhők boríták, mint a folyam zúdult nyakukba az eső, a felhőkig tornyosult hullám hullámra emelkedett s a vihar pillanatról pillanatra ádázabban dúlt; a hajó léket kapott, a rakomány egy részét a tengerbe kellett vetni, míg a harmadik napon a szélvihar egy lobogót tépett le, melyet a matrózok a közeli végenyészet csalhatlan jelének tekintettek; de a gondviselés még egyszer megmentette őket az irtózatossorsától.

»Negyedik napon a tenger ismét lecsendesült, a vihar után szélcsend állott be s a következő nap reggelén, mikor az ég már kiderült, meghatározhatták, hogy az északi szélesség 33-ik foka alatt vannak. Minthogy azt hitték, hogy Nangazakitól nincsenek távol, felhúzták a zöld lobogót, mert jónak találták, hogy magukat hollandoknak adják ki és még ugyanazon este negyven öl mély vízben, a part közelében, hol több helyütt tüzet láttak fellobogni, horgonyt vetettek.

»A következő reggelen a nap felkelte előtt Stefánow, Wymbła őrnagy és még nyolcz férfi kíséretében egy csolnakra ültek, hogy a parthoz evezzenek és friss vizet keressenek. Lehetetlen volt kikötniök a nélkül, hogy a bennszülöttek őrtüzeik fényénél észre ne vették volna őket. A japánok tömegesen elősereglettek és körülvették őt. Minthogy Stefánow társaival együtt hollandoknak adták ki magukat, a bennszülöttek megértették velük jelek által, hogy hajózzanak még tovább észak felé? a part mentén; csakhamar bizalmasak lettek egymáshoz s a japánok már az idegenek fegyvereit és ruháit kezdték átvizsgálni, s ők maguk is ingeket, szalagokat és selyem-kelméket s más hasonló dolgokat adtak ezeknek ajándékba. Minthogy azonban a csödület már igen nagy lett, Stefánow jónak látta, visszatérni a hajó fedélzetére, hat emberét mégis a parton hagyva. Ezek a bennszülöttektől rizsből és vízből bőséges készletet kaptak, melyet aztán a hajóra szállítottak, mire ismét felszedték a horgonyokat, és észak felé követtek különböző szigetek partjait, hogy egy kényelmes kikötőhelyre találjanak. Este felé egy sereg kisebb csolnakot láttak, melyek emberei nekik egy jó kikötőt mutattak. Minthogy pedig július tizedikén teljes szélcsend állott be, a hajót be kellett vontatni a kikötőbe, miben a japánok is segítettek őket. Itt újból ellátták magukat vízzel és élelmi szerekkel. Ugyanakkor négy japáni csolnak maradt a hajó mellett felügyelni, a melyekre azonban a hajó fedélzetéről is nagyon vigyáztak.

Július tizenegyedikén a hajó parancsnoka Stefánow társaival elhagyta a hajót, hogy a szárazföldre menjenek. Különböző csolnakokkal találkoztak, melyekben japánok ültek, kik jelek által eléggé világosan értésükre adták, hogy tervüktől álljanak el, különben annak teljesítése fejükbe kerülhet. Az oroszok tehát visszatértek hajójukra, s előkészítették vizes hordóikat. A tizenkettedik napon a japánok hoztak kevés vizet, mely alig volt egy napra elegendő, de megígérték, hogy többet is fognak hozni. Erre az oroszok vizes hordóikat néhány fegyveres ember fedezete alatt haladéktalanul a partra küldték, mire a bennszülöttek eléjük siettek s vagy két napra elegendő esővizet hoztak. A hajó népe ezzel megelégedett, újra felvonta vitorláit és DDK felé folytatta útját.

»Heted napra egy ismeretlen földet fedeztek fel, s a mint a parthoz közeledtek, öbölre akadtak, a hol augusztus elsejéig horgonyoztak. Ez az Uzmaszki sziget volt az északi szélesség 28-ik foka alatt. Itt vizet és kétszersültet vettek hajójukra, s miután ismét útra keltek, a tizedik nap estéjén az é. sz. 29-ik foka alatt újra földet fedeztek fel. Szerintünk a Termora szigetet érték el, de ekkor ismét teljes szélcsend állott be, s csak három nappal később közeledhettek a szárazföldhöz annyira, hogy végre negyven öl mély vízben horgonyt vethettek. Egy csolnakot küldtek a partra néhány emberrel, de minthogy ezek azt az értesítést hozták vissza, hogy a bennszülöttek rájuk lövöldöztek, elhatározták, hogy tovább vitorláznak. A sziget partjait megkerülték, s a partok hosszában haladtak dél felé. Az igen heves szél és az erős áramlatok egy sziget előfoka felé vetették a hajót, s már ennek egész közelébe jutottak, mikor néhány bennszülött kis csolnakon eléjük jött s nekik egy kikötőt mutatott, a hová a hajó bevitorlázott, horgonyt vetett, hogy vízzel lássa el magát. Következő reggel, minthogy még több vizet akartak felvenni, az e célra kiküldött embereket, kik egy patakban fürödtek, a bennszülöttek megtámadták és megölték. Erre Stefánow harminczhárom emberével azonnal partra szállt, hogy társainak halálát megbosszúlja. Velük szemben állt vagy három-négyezer, a maga módja szerint felfegyverzett bennszülött; de az oroszok, kik három csapatra oszlottak, rettenthetlen bátorsággal támadtak az ellenségre, igen sok harczost megöltek, a többieket szétkergették, a falvakig üldözték, a hol mintegy ezer kunyhót felgyújtottak. E kiválóan szerencsés győzelem után ismét a hajóra mentek, s augusztus 20-án folytatták útjukat. Manillát akarták elérni, de ellenkező szelek észak felé sodorták őket. Következő napon azonban a szelek teljes erejével kelet felé vitorláztak s hat napi út után megpillantották a szárazföldet. Ezután a part hosszában hajókáztak; az első khinai hely, melyet elértek, Csinsina volt. Itt öt napig pihentek, vízzel látták el magukat és egy parti kalaúzt fogadtak fel, aztán tovább vitorláztak. Szeptember 22-én

szerencsésen Makaóba érkeztek, a nélkül, hogy a hajó társaságából a fentemlített három szerencsétlenül kívül más elveszett volna. Makaóban a hajót 3960 hollandi forintért adták el.«

Eddig tart Metzlaer kivonata, s azt hisszük, e szöveghez nem kell sok magyarázat. Tudjuk, Stefánow mily ellensége volt Benyovszkynak, mennyire gyűlölte a grófot, s így könnyen megérthetjük, hogy az egész útleírásban sehol sem említi őt. Metzlaer egy jegyzete még ezeket mondja: »Stefánownak az úton sok baja volt egy útitársával, ki magát magyar bárónak adta ki, s a ki Makaóban Stefánowot be is csukatta;« e jegyzetből tudhatjuk azt, hogy az eredeti kézirat mégis felemlíti a bárót, bár azt meg nem nevezi. Hogy Stefánow az egész utazást úgy tünteti fel, mintha annak főembere ő lenne, szintén könnyen érthető Stefánow végtelen hiúságánál s azon előnyöknél fogva, melyekre ez útleírásával számított. A mi pedig adatait illeti általánosságban megjegyezhetjük, hogy Stefánow ez utat emlékezetből, s valószínűleg jóval későbbben az út megtétele után írta le, naplója nem volt s így az adatok pontatlansága ennek tulajdonítandó. Másrészt, minthogy ez útleírás bizonyos számítással készült, természetesen, hogy Stefánow, a mire már nem emlékezett tisztán, a saját képzeletével egészíté ki.

Az egyes részletekre áttérve, azonnal észrevehetjük, hogy a Borgerezkoi írási hiba, mely helyett Bolsereczket kell olvasnunk; ez volt Stefánownál is a kiinduló pont. »Barserevszky« nevű tengerszoros egyáltalában nincs, valószínű azonban, hogy Stefánow azt a szorost értette, mely a mandsu földet a Szahalin szigettől választja el, vagy pedig azt, mely Kamcsatka és az első Kurili sziget közt van. A tervbe vett Gaum-sziget a Mariani csoportba tartozik, de ezt Benyovszkyék nem látták.

A bolsai lázadásra vonatkozó adatok Benyovszky és Stefánow útleírásában eltérők; a gróf szerint a hajó szolgálattevő személyzete 70, Stefánow szerint 33 emberből állott; a gróf t. i. valamennyit szabadnak tekintette, míg Stefánow csak a felszabadult szövetségeseket vette számba. Az erődben a gróf szerint 12 katona és 21 ágyú volt, a hetmannak pedig 7-800 ember állott rendelkezésére, a kiket csak heves és komoly támadás után tudtak legyőzni; Stefánow szerint külön erőd nem volt, csak hét katona és három ágyú védte a várost. Kétségtelen, hogy ha a gróf adatai kissé túlzóak, a Stefánowéi hihetetlen csekélyek. Az összeesküvés napja Stefánow szerint április 18. az orosz naptár szerint, vagyis április 29 a mienk szerint, Benyovszky közlései után az összeesküvés április 26-án történt.

Az indulás napja, május 12-ke, mindkét napló szerint megegyezik. A hajón Stefánow szerint összesen 70, Benyovszky szerint 96 személy volt; hogy e tekintetben az utóbbi adata hiteles, ki a személyek neveit is köteles volt felírni naplójába, az természetes; a különbség sem igen nagy. Az út fővonala megegyezik az Emlékiratokéval, a szélességi meghatározások természetesen csak hozzávetőlegesek, legfeljebb valami régi térkép lehetett Stefánow előtt, melyről azt leolvasta. Az út irányában a keletet a nyugattal állandóan összetéveszti, hiszen ha Formozától (vagy mint ő írja Termorától) kelet felé megy, nem Khinába, hanem Amerikába érkezik.

Benyovszky hajója Nangazakit nem érintette; az erre vonatkozó hollandi évkönyvekből Stefánow ez állításának hazug voltát egész pontosan meg lehet állapítani; neki azonban, hogy útleírása annál hitelesebbnek lássék, szüksége volt egyes ismertebb pontokat útjába fel vennie. Wymbla őrnagyban nem nehéz Benyovszky hű kísérijét Wynbláthot felismerni.

A Stefánow orosz végződésű Uzmaskija kétségtelenül a Benyovszky Uzmay-Ligonja. A Ligon név a szigetnek különben sem tulajdonneve, mint az e szigeten kötött szerződés aláírásából egészen jól kiviláglik. A Termora nem más mint Formoza szigete, mely azonban az északi szélességnek nem 29-ik, hanem 26 és 22-ik fokai alatt fekszik.

A Stefánow által említett khinai kikötő Csinsina a Benyovszky Tanaszoája. Ily nevű kikötő Khinában nincs, hanem mindkettő valószínűleg Suen-Cseu vagy a francziák szerint Cseu-cseu, mely Fo-kien kerületben, Formozával szemben fekszik.

Ezek után még csak néhány szót akarunk mondani Stefánow további életéről. Metzlaertől tudjuk azt. Bizonyára méltán megérdemlett sors érte utól: meghalt Bataviában, 1778. július havában, - a legnagyobb inségben.

ÖTVENEDIK FEJEZET. VISSZA EURÓPÁBA!

Nagy esemény volt a Benyovszky társaságára nézve, midőn szeptember 22-én végre Makaóba érkeztek; mert abban az időben azon az egész óriási darab földön, Kamcsatkától Khináig, ez volt az egyetlen európai kikötő, mely a »művelt« nyugattal a tengeren át közvetlen összeköttetésben volt, s így Makaó, mint a kelet-ázsiai gyarmatok egész területén a legészakibb állomás, bizonyára reájuk nézve is a legfontosabb volt.

Makaót³² a portugálok máig is birtokuknak tekintik, ámbár tényleg nem az, mivel a gyarmat kormányzója 500 télt fizet a khinai kormánynak évenként. Az európaiak 1516-ban jelentek meg először Khina partjain; Perestrello Rafael egy dsunkán érkezett Kantonba Malakkából. A khinai hatóságok előzékenyen fogadták őt, valamint Fernao Peres de Andrade követet is, kit a következő évben XI. Emánuel portugál király küldött Khinába; a hevesvérű portugálok rakonczátlankodása azonban csakhamar elrontotta a jóbarátságot; Peres fogságba került s valószínűleg kivégeztetett. Midőn 1553-ban ismét portugál hajók érkeztek Khinának partjaira, csupán a szigeteken volt nekik megengedve a horgonyzás; Makaón kívül még Ning-poban Kuang-tungon telepedtek meg ekkor az első európaiak. 1557-ben aztán kaptak engedélyt a kantoni folyó torkolatában Makaó alapítására. A név a »Ma-ngao« khinai névtől származik s ma is Ngao-monn a gyarmat khinai neve.

A portugálok azt állították, hogy jutalmul kapták a helyet azon győzelmekért, melyekben egy veszélyes kalóz-hajó hadat megsemmisítettek; a khinai följegyzések szerint ellenben Makaó kietlen félszigetére nem a maguk jó szántukból mentek a portugál kalandorok. Nem szolgál dicséretükre azon körülmény sem, hogy a félsziget nyakán, hol alacsony homokos földszoros köti össze Makaó gránit szikláit a khinai földdel, a kuang-tung-i hatóságok egy falat emeltek és annak kapuját őrséggel látták el. 1582 óta évi adót fizettek a gyarmatosok a kormánynak. 1846-ig a portugál vámház mellett a khinaiak is szedtek vámot és egy khinai hivatalnok volt állandóan a városban, ki nemcsak saját honfiai fölött gyakorolta tekintélyét, hanem az ő engedélyétől függött minden építkezés a városban. 1846-ban Hong-Kongnak keletkezése után nyilvánították Makaó szabad kikötővé; midőn azonban a portugál kormányzó a szerződés értelmében a khinai vámházat karhatalommal bezáratta, az erélyes kormányzót a khinaiak orozva meggyilkolták. Ugyanakkor történt, hogy egy brit alattvalót, ki elmulasztotta kalapját emelni, midőn a szent ostyát az utcán végig hordozták, a portugálok börtönbe vetettek; egy angol hadihajó kapitánya fegyveres kézzel szabadította ki, miközben fölösleges hősködéssel egy fegyvertelen őrt is leöltek és többet megsebesítettek. Portugália fenhatósága pedig ma sincs hivatalosan elismerve, habár a Lizabonból küldött kormányzók a khinai hatóságoknak beszélését többé nem is engedik meg.

Mióta Hong-Kong szabad kikötője felvirágzott, Makaó csendes várossá lett, mely hanyatlása idejéből is dicstelen emléket hagyott fenn. 1848-tól kezdve az emberkereskedés kapott lábra és csak a hetvenes években szűnt meg az angol és khinai ágyúnaszádok fenyegetése alatt a rabszolgakereskedés központja és az emberárú raktára lenni. Bizonytalan jellemű spanyol, portugál és amerikai egyének nagy gőzösöket tartottak Makaó előtt készen, melyekre khinai üzérek szereztek a szállítmányt Nyugat India ültetvényei és Peru számára.

A század közepén zavaros idők voltak Kuang-Tung tengerpartján. A punti és hakka csatározások foglyai, a kalóztól elfogott szerencsétlenek és Makaó játékbárlangjai népesítették

³² Makaó alábbi ismertetését nagyrészt Lóczy Lajos jeles műve, a »Khinai birodalom leírása« után és Reclus nyomán közöljük.

meg Makaó nagy kuli-házait. A portugál kormány utóbb szabályozta ugyan a kuli szállítást, a mennyiben minden kivándorlónak saját elhatározását és a szerződés előmutatását kívánta, mielőtt hajóraszállításukat megengedte; de ezt az intézkedést könnyű volt kijátszani. A kuli-szállítás a legutóbbi évekig csakugyan nem volt egyéb rabszolga-kereskedésnél; a ki egyszer a makaóbeli khinai emberkereskedők közé került, veszve volt. Leggyalázatosabb módon hurczták tömött hajóikon az európaiak foglyaikat Amerikába, kikkel erőszakos szerződést kötöttek s ott útközben el nem halt emberek szerződését nyilvános árverés alá bocsátották. A kuli nyolcz évig volt lekötve s ez alatt valóságos rabszolga maradt. Az utolsó években a khinai kormány támogatva az angol befolyástól, erélyes lépéseket tett a kulik sorsának javítására, de azért egészen nincs megszüntetve a baj, mely a nyugat fiaira az új világban nagy erkölcsi homályt vet.

Makaó házait minden oldalról erősségek veszik körül, melyek nagysága a csekély fontosságú város terjedelmével nem áll arányban. Északra a várostól szép árnyas utak vezetnek a halmokra, melyeken európai nyaralók is vannak; ezeket Hong-kong azon lakói szokták kibérelni, kik nem távozhatnak hosszabb időre foglalkozásuktól. Az új házások rendesen itt töltik csendes magányban mézes heteiket; egy bolyongó ösvényt, melyet bambusz és banán sűrűen beárnyaznak, a »szerelem ösvényé«-nek neveznek a hong-kongiak, kik szórakozás kedvéért nő kísérettel (nem mindig saját törvényes nejüket választják útítársúl) vagy a nélkül látogatnak el Makaóba, s egyszersmind azt is föltalálják itt, a mi Hong-kongban szigorúan tilos, t. i. a házárd-játékot.

Mióta a kulikereskedés meg van szorítva, a portugál kormány legnagyobb jövedelme a játék-házak adójából áll. A belső kikötő északi oldalán, a khinai város főutcáján, egymás mellett állnak a játékházak; a bejárat fölött függő színes lampionok jelölik azokat. Az előcsarnokból szűk lépcső vezet az emeletre, melyben nagy kerek asztal körül foglalnak helyet a játékosok; fölül egy karzat van, melyről azok tekintenek le az asztalra, kiknek ott nem jutott hely. Az asztalfőn a bankadók ülnek; egyikük egy nagy porcellán csészével az előtte fekvő fényes »kes« halmazból (cash a »czien« átlukgatott khinai rézpénz angol neve) egy nagy csomót az asztal közepére helyez és a csészével leborítja. Az asztal közepén négy szám van két diagonális vonallal elválasztva, s a játékosok ezekre teszik a betéteket; a karzatról kosárban bocsátják le azt. Dollárok, ezüstdarabok és ékszerek kerülnek a bank asztalára, sőt megtörténik gyakran, hogy a khinai a saját vagy családja szabadságát teszi kockára, s ha veszít, aláírja a szerződést, mely őt rabszolgává teszi. Ha a tételek megtörténtek, az egyik bankadó fölemeli a csészét, társa pedig fölgúrt ingújjal egy elefántcsont evő pálczikával lassan elszededegeti a kes-halmazt. A mint utolsónak 1, 2, 3 vagy 4 marad, a szerint nyernek a számok. A nyeremény a betétnek nyolczszorosa, melyből azonban még a bankár is levon bizonyos részt. Néma csend van a játékasztal körül, pedig némelyik a játékosok közül minden keresményét veszti; de azért a szenvedély nem tör ki soha és nagyon ismernie kell annak a khinai arczkifejezését, ki a játék eredményét róla le akarja olvasni. E játékos házak természetesen csak khinaiak számára vannak berendezve; az európai, ki meglátogatja őket, nagyon veszít a hongkongi társaság szemében, nem is szolgálhat az európai tekintély emelésére, ha valaki a desperádok és félmeztelen kulikkal egy széken keresi a szórakozást. Mindamellet gyakran megesik, hogy ugyanazok, a kik Hong-kongban szolgálkat alig tekintik embereknek, Makaóban együtt játszanak a khinai társadalom legalantibb egyéneivel.

Makaónak főnevezetességét Camoens emlékei képezik. A város északi részén egy magánháznak parkjában, melyet a khinaiak gerliczefészeknek neveznek, kimállott gránit sziklatömbök közt van a Lusiada híres szerzőjének barlangja. Nem is barlang az, hanem csak elmálló gránitsziklák közt keletkezett fülke. A nagy költő mellszobra és néhány verse jelöli a helyet, hol hazájáról ábrándozott. Buja délszaki növényzet takarja el a sziklákat s a lombtakaró nem enged kilátást; csak a hullámok hallható moraja sejteti, hogy közel vagyunk a tengerhez. A

számkivetés hozta ide Camoenst, és a számkivetést költői heves vére idézte elő, midőn fiatal diák korában szerelemre gyuladt III. János egyik udvarhölgye iránt. E merészségeért kellett neki Liszabonból 1553-ban Kelet-Indiára futnia. Azonban ott is bajba keverte geniusza, mivel Goa kormányzójára írt szatírája miatt 1556-ban Makaóba száműzetett; de itt is csak tizenhatszónapi időzött.

1878-ban Makaóban 5000 európai s vagy 55.000 khinai volt; a játékházak és lutri jövedelme 2 millióra rugott.

Benyovszky és emberei 1772 január 14-én hagyták el Makaót; egyelőre a Tigu torkolatához mentek, hol be kellett várniok az értük jövő francia hajót; ez 22-én meg is érkezett. Végre tehát francia hajón voltak, a hatvannégy ágyús »Dauphin« fedélzetén s elindulhattak az oly rég nem látott szülőföld felé, Európába.

A hajón Benyovszky kényelmes életet élt; összeszedhette az út fáradságaitól megtört egészségét, erejét; rendezhette a magával hozott anyagot, kifesthette maga előtt a közel jövő édes boldogságát ott, a szerető hitves oldalán, a kis gögicselő gyermekkel karjaiban, és végül megfontolhatta azokat a nagyszerű terveket, melyeket az általa bejárt vidékeknek az európai kereskedelem körébe való bevonása érdekében már oly szépen előkészített a különböző szerződésekkel.

Mert valóban meglepő az a finom ítélet, mellyel felismerte egyes vidékek politikai és kereskedelmi fontosságát, az a rendkívüli tapintat, mellyel minden körülmény közt biztosítá a saját maga számára az általa bejárt területek lakóinak őszinte barátságát, az a tervszerűség, mellyel alapját veté meg későbbi gyarmatosítási törekvéseinek szerződések által, az az igazán humánus érzés, mely terveiben nyilvánul legjobban, mikor e népek boldogítását tűzi ki céljául. Ne feledjük, hogy Benyovszky ekkor még csak 26 éves volt; két év óta szakadt el otthonától; születése, nevelése, rangja a katonai pályát írták eléje; így jutott el Szibériába; fogékony ifjú lelkét azonban a katonai pálya babérai nem elégítették ki, mert akkor visszatérte után katonai szolgálatba lépett volna; imádta a szabadságot, melyet oly soká nem élvezett s ezenkívül sajátos kalandos élete megmutatta neki azt a teret, hol mint szabad ember, tettvágyát, mely mint láz tartá őt fogva, a legteljesebb mértékben kifejthetné. Most, mikor visszatérőben volt, hitt abban, hogy tervei sikerülni fognak. Egy tűzlelkű, élesszemű ifjú tetszomjas lángelméje teremte meg azokat a terveket, az eddig megtett utak, az eddig kiállott szenvedések megadták a kellő biztosítékot, hogy azokat végrehajthatja, rangja és magas összeköttetései pedig remélhetővé tették, hogy valamely kormány támogatását is megnyerheti.

Mint hogy Benyovszky idejében a Suez-csatorna még nem létezett, annak, a ki Európába akart menni, egész Afrikát körül kellett hajóznia, mire legalább is 100 nap volt szükséges. Benyovszky ez utat 120 nap alatt tette meg; február 4-én keltek át az egyenlítőn, 6-án voltak a Szunda szigetek közt, ekkor mentek ki a nyílt indiai oczeánra, s több mint egy hónapi bolyongás után érkeztek meg Isle de Francera, melyet később Benyovszkyról Mauricius szigetének neveztek el; itt ünnepélyesen fogadták őt; a kormányzó saját vendégéül hívta meg, ennek társaságában járta be Benyovszky a szigetet s ismerkedett meg a francia gyarmatpolitika főbb érdekeivel. Két heti pihenés után folytatta az utat Benyovszky Európa felé; április 4-én indultak el, 12-én Madagaszkáron kötöttek ki, de itt csak két napot töltöttek; Benyovszky ekkor még nem is sejté, hogy e sziget lesz tevékenységének színtere, s még kevésbé gondolta azt, hogy magasztos terveinek itt fog ő maga is áldozatul esni.

Április 27-én kerülték meg a Jó-Remény fokát, de csak július 19-én szálltak végre európai partra. Benyovszkynak első dolga volt, hogy futárt küldött irományaival az akkor Champagne-ban székelő miniszterhez, D'Aiguillon herceghez, kinél augusztus 8-án személyes kihallgatáson jelentkezett; a herceg nagy kitüntetéssel fogadta és neki egy gyalogsági ezred parancsnokságát ajánlotta fel.

Benyovszkyt, ki nejének és gyermekének viszonzlása után sóvárgott, katonai kötelezettségei és tervei ezentúl a francia udvarhoz köték; ő haza nem mehetett, tehát a feleségének kellett megtenni a nagy utat Magyarországból Párisig. Ebben segédkezett a grófnak egy nagybátyja, kivel éppen itt találkozott s ki Bar várának parancsnoka volt. Őszinte érzelmeinek Benyovszky itt is egyszerű szavakban ad kifejezést s e néhány sorban fejezi ki azt a súlyos csapást is, mely érte: »A nőm az év vége felé meg is jött, de az a fájdalom érte, hogy a fia meghalt, éppen a futárom megérkezésekor. Ez az esemény annál lesújtóbb volt, mivel akkori helyzetem megengedte volna, hogy előnyösen gondoskodjam a sorsáról Franciaországban.«

Itt végződik a gróf életének egyik szakasza; eddig az ifjú állott előttünk; ezentúl a férfit fogjuk látni, ki nevét a gyarmatalapítók sorában halhatatlanná tette.

ÖTVENEGYEDIK FEJEZET. MADAGASZKÁR FELFEDEZÉSE.

A következő fejezetek Benyovszkynak ama nagy vállalatait tárgyalják, melyek egy francia gyarmat létesítését célozták Madagaszkár szigetén, s melyek Madagaszkár történetében korszak alkotók voltak. Benyovszky, kieszközölve a francia udvar megbízását az említett célra, Madagaszkár szigetére két utazást tett; az első 1773 május 22-én vette kezdetét s visszatért 1776 december 15-én, csaknem három és fél évet töltve Madagaszkáron; a második útja 1784 október 25-től 1786 május 23-ig tartott s a merész utazó szomorú halálával végződik. E két vállalat történetét mi együtt tárgyaljuk, Madagaszkár történetének keretében; míg Benyovszky életének a két vállalat közé eső része a meglevő okmányok és források alapján a madagaszkári katasztrófa elbeszélése után fog ezen műben előadatni.

Madagaszkárról, mint a francia birtokok királynéjáról vagy gyöngyéről a francziák már eddig is rendkívül sokat írtak; egész nagy könyvtárra terjed ki ezen francia madagaszkári irodalom; minden munka felemlíti a Benyovszky utazásait és hozzá tehetjük, többnyire meleg és rokonszenves hangon ír, s a legteljesebb méltánnyal nyilatkozik róla. Azt hisszük tehát, hogy most, midőn Benyovszky madagaszkári vállalatainak jelentőségét kívánjuk ismertetni, legcélszerűbb e francia forrásmunkákhoz ragaszkodnunk, melyek közül a történelmi részre vonatkozólag egyike a legbecsesebb s rövidege miatt a legáttekinthetőbb munkáknak a PAULIAT LAJOS-É.³³ A Pauliat munkáját használjuk mi is fel alapúl, s részint kivonatosan ismertetjük, részint, a hol az eredeti francia felfogást Benyovszkyról akarjuk feltüntetni, hű fordítást adunk.

Madagaszkár szigete az indiai oczeán délnyugati részében fekszik, Afrika keleti partjai közelében, azzal párhuzamosan terül el észak-déli irányban a déli szélesség 12-ik és 26-ik fokai, a keleti hosszúság 43-ik és 51-ik fokai közt. A sziget területe 590.000 négyszögkilométer s így körülbelül 52.000 négyszög kilométerrel nagyobb, mint Franciaország. Ha figyelembe vesszük azonban, hogy a népesség, melyet némelyek két és fél millióra, mások öt vagy hat millióra becsülnek, átlagosan csak három vagy három és fél millió emberből áll, belátjuk, hogy mily óriási terjedelmű föld áll itt egy ország kivándorló népeinek rendelkezésére. Hat-hét millió francia települhetne le itt a nélkül, hogy szükséges lenne egyetlen bennszülöttet is birtokától megfosztani. Sőt, minthogy hosszan elnyúló alakjánál fogva, - mert a sziget hossza 360 mértföld, míg közepes szélessége csak 105 mértföld, - csaknem 900 mértföld partvonala fejlődik ki, könnyű megérteni, mily előnyös feltételek közt lehetne itt gyarmatosítási központokat teremteni; bármennyi legyen is ezek száma, a legtöbb közvetlen összeköttetésben lehetne a tengerparttal.

Ime egy másik megfigyelni való. Ne gondoljuk, hogy a talaj, melyet a kivándorlóknak művelniök kell, közönséges minőségű. Sőt ellenkezőleg, termékenységé hallatlan. A rizs, melynek művelése Indiában és Khinában annyi gondot követel, itt úgyszólván minden művelés nélkül megterem. Egy czukornádból, mely sehol másutt 12 hajtásnál többet nem igen ad, Madagaszkár számos helyein 60 is nő, s a nedv bősége akkora, hogy az első két hajtást csak rum gyártására használhatják. A legelők olyan dúsan tenyésznek, hogy nem ritkán látunk, mint La Platában, 15, 20 és 30 ezer marhából álló csordákat. A sziget bizonyos részeiben egy marha ára 25 frank (10 ft) s egy nagy bárányt lehet venni két és fél frankért (1 ft). Az erdőkben pedig a legritkább és legbecsesebb faemekkel találkozunk, melyek egy századig Franciaország műasztalosainak minden szükségletét fedezhetik.

³³ Louis Pauliat, Madagascar, Paris, Lévy, 1884.

A sziget bányászati szempontokból sem kevésbé gazdag. Abból a kevésből, mit a szigeten megfordult kutatók és természetbúvároktól tudunk, kiviláglik, hogy Madagaszkáron dús-gazdag fémbányák vannak, melyekből aranyat, ezüstöt, higanyt, ónt, rezet és vasat lehet aknázni; ismeretes ezenkívül az is, hogy az északnyugati parton óriás kőszén telep van, mintegy 3000 négyzet kilométernyi terjedelemben, melynek szene csaknem annyit ér, mint Angliáé; sőt több helyen felszíni fekvésben van, úgy hogy a szabad ég alatt kapával lehet kifejtetni. Ha nem feledjük, hogy az indiai és khinai tengereken elfogyasztott kőszén mind Angliából jön, be kell látnunk amaz óriás előnyöket, melyeket a madagaszkári szénbányák feltárásának megvalósítása biztosíthatna az összes nemzetek hajózásának.

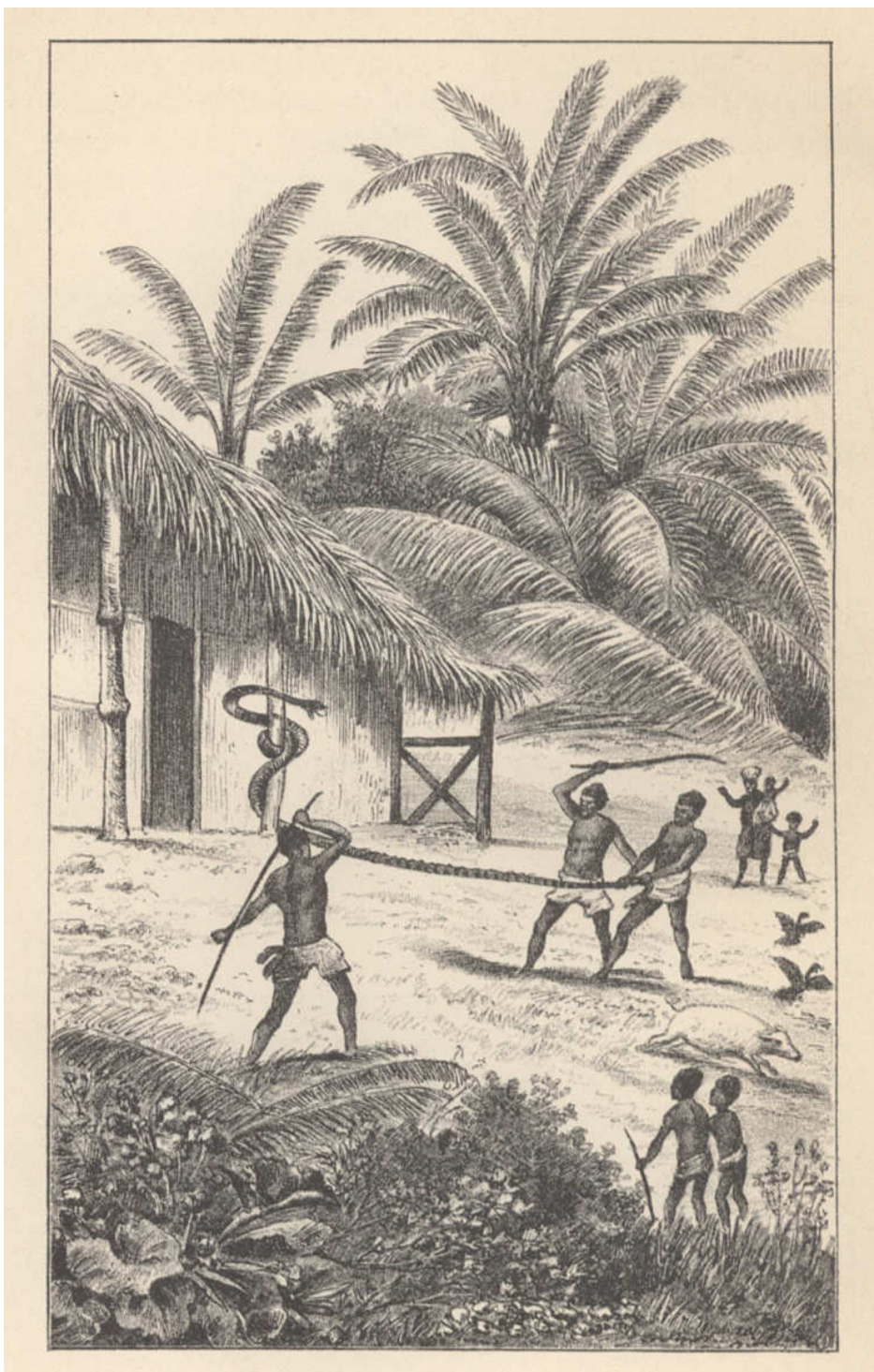
Tagadhatatlan, hogy e képnek van egy kevésbé lehangoló árnyoldala is; az égalj egészségtelensége híres és ez az, a miért Madagaszkár szigetét két évszázad óta »az európaiak temetője«-nek nevezik. De valljuk be azt is, hogy mindazok, kik a szigeten több évig tartózkodtak, tiltakoznak e rosszhitűség ellen, melynél fogva azt akarják követelni, hogy Európa ne gyarmatosítsa Madagaszkár szigetét.

Mint minden tropikus és szubtropikus országban, Madagaszkárban is az év két részre oszlik: az egyik a száraz időszak, május elejétől október közepéig; a másik az »esős« vagy »téli« időszak, október második felétől április végéig. Az elsőről nincs mit mondanunk, mert az teljesen egészséges; a második időszakban azonban lázak lépnek fel, s ezek gyakran veszélyes jellegűek az európaiakra nézve, kik nem tudják, mit kell tenniök, hogy azt elkerüljék, vagy hogyan gyógyítsák. E lázak adtak okot mindenkori arra, hogy Madagaszkárt lakhatatlannak nyilvánítsák.

Hogy kimutassuk, miként ez állítás mennyiben érdemel hitelt, először is megjegyezzük, hogy a lázak komolyabban csakis a sziget keleti felén dühöngenek és csakis a partvonalon, s ha ettől mintegy nyolcz-tíz mértföldnyire a belföld felé hatolunk, már nyomára sem akadunk. A legnagyobb mértékben igaztalan lenne, ha az egész Madagaszkár szigetet illetnők oly váddal, mely csakis egy részére vonatkozhatik. Hozzáteesszük még azt is, hogy már hathatós és egyszerű gyógyszereket ismerünk, melyek e lázakat megfosztják veszélyes jellegüktől, s néhány nap alatt megszabadítják azokat a bajtól, kik elég vigyázatlanok voltak, hogy azt megszerezzék. Különb, a mint az európai egyszer már az éghajlathoz szokott, a mi két-három évet vesz igénybe, ép oly keveset szenved, mint a partvidék bennszülöttje, ki soha sem kapja meg a lázt.

De az ellenvetésnek még az így meghatározott értéke is megsemmisül, ha figyelembe vesszük azt, hogy - hála az immár régóta tett és igazolt megfigyeléseknek, melyeket a vidéket átkutató orvosok végeztek, - ma már köztudomású dolog, hogy e lázakat a szigetről el lehetne enyésztenni. A láz oka egészen mesterséges és igen könnyen el lehetne nyomni. A láz onnan ered, hogy az év egy részében a muszón szelek irányából, a tenger hullámai állandóan csapdossák a keleti partokat, a mi évszázadok folytán a folyók torkolatainak eliszaposodását idézte elő. Így azután az esős évszak alatt a vizek lefolyása megzavartatván, a part egész hosszában óriás kiterjedésű mocsarak keletkeznek, s ezekből szállnak fel a fertőző kigőzölgések, melyek a láz okai.

Lescalier 1791-ben a francia törvényhozó testület megbízásából tanulmányozta Madagaszkár gyarmatosításának kérdését, s jelentésében kifejti, mily kevés munka lenne arra szükséges, hogy az ország egészségügyi viszonyai semmi kívánni valót se hagyjanak fenn. Különb Laverdant útján tudjuk azt is, hogy 1808-ban három, Reunion szigeti kreol ajánlatot tett Decaen tábornoknak, Ile de France akkori kormányzójának, hogy ők készek a keleti partnak, Saint-Marie-től az antacsimok országáig terjedő mocsarait, azaz az egészségtelen területnek több mint egy harmadát kiszárítani. Nem kívánnak kárpótlás fejében egyebet, mint ezer rabszolgát, a kik a munka bevégeztével az ő tulajdonukba mennének át.

MADAGASZKÁRI TÁJKÉP ÉS KÍGYÓVADÁSZAT.

De nem akarunk a sziget természeti viszonyainak mélyebb részletezésébe merülni; minket különösen történelme érdekel, melyben a Benyovszky működése oly jelentékeny fejezet. Madagaszkár szigetét csak 1506-ban, tehát kilencz évvel később fedezték fel, semhogy Vasco de Gama, az India felé vezető utat keresvén, a Jó-Reménység fokát megkerülte. Két évszázad előtt adott már Európának hírt a sziget létezéséről Marco Polo, ki azt már akkor »Madeigascar« néven nevezte. Minthogy azonban tudósításait a képzelet szüleményeinek tartották, a hajósok közül, kik megkerülték a »Viharok foká«-t, egyik se tartá szükségesnek,

állításainak igaz voltáról meggyőződni. Mindannyian egyenesen Khina és India felé vitorláztak, nem gondolva arra, hogy balkézt hagynak egy szigetet, melyet a híres velenczei úgy ír le, mint »egyikét a legszebb és leggazdagabb szigeteknek az egész világon.« Csak véletlenül fedezte fel Madagaszkárt Tristan d'Acunha tengernagy, kinek hajóját egy vihar dobta a partokhoz, s ki a szigetet Szent-Lőrinczről nevezte el.

Ámbár e pillanattól kezdve Madagaszkárnak meg volt a maga helye a térképeken, semmi figyelmet sem fordítottak reá. Akkor épen bővében voltak az újonnan felfedezett földeknek, s minden előnyt a lakott és gazdag országoknak adtak, melyek aranyat termeltek vagy a mi egyértelmű volt ezzel, szöveteket, értékes tárgyakat, fűszereket adhattak, mikre Európa sóvárgott, s miket hihetetlen áron vett meg. Elég bizonyítékunk van arra, hogy portugál, spanyol és angol hajók meglátogatták Madagaszkár partjainak egyes részeit, hogy gazdagságáról értesüléseket szerezzenek s vele kereskedelmi összeköttetéseket hozzanak létre; de egyetlen kormány se tett lépést a sziget birtokba vételére. A sziget ez elhagyatott állapota 1642-ig tartott. Ez évben egy franczia társaság, melyet egy dieppe-i ember, Rigault szervezett, Richelieuhoz folyamodott, s kieszközölte beleegyezését abba, hogy »Madagaszkár szigetét a körülötte fekvő szigetekkel együtt tíz évre birtokba vehesse, s hogy ott gyarmatokat és kereskedelmet létesíthessen.« Az egyetlen feltétel csak az volt, hogy Franciaország királya nevében vegyék birtokba a szigetet.

Tudjuk, milyen volt akkoriban a szokás Európa minden országában, hogy a kivándorlás áramlatait megindítsák, s értékesíthessék mindazon földeket, melyek felfedezéseért hálával Kolumbusz Kristófnak, Vasco de Gamának és követőinek tartozunk. A kormány átengedte ezeket a területeket, akár csak egy bizonyos időre, akár örökre, társulatoknak, a melyek azután a sajátjuk kockáztatásával és veszélyeztetésével rendezték az országot, gyarmatosokat küldtek ki, szabályozták a kereskedelmet, ipart teremtettek, egy szóval minden módot felhasználtak, hogy engedélyükből a lehető legnagyobb hasznot húzzák. Ily módon haladt előre a gyarmatosítás a XVI., XVII. és XVIII-ik századokban. S ha számba vesszük a gyarmatosítás ama sok góczpontját, melyet éppen ezen időszak alatt teremtettek, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy ez a társulatalakító rendszer sikeresnek bizonyult.

S valóban kétségtelen, hogy az anyagi jólét megszerzésének csáléke igen kitűnő ösztönül szolgált. Elvégre is egy társaság sokkal alkalmasabb volt arra, hogy új országot értékesítsen, mint maga a kormány. A társaság részére a fő, a lényeges dolog az volt, hogy a vállalat élén hűséges, értelmes és gyakorlati emberek álljanak, kik a rájuk bízott első telepítések megalkotására szükséges tőkét a lehető legjobban feltudják használni, kik azonban ugyanakkor képesek voltak arra is, hogy szerencsésen válasszák meg az eljárás és intézkedés módjait, melyeket alkalmazniok kellett, hogy az eredményeket, a mennyire lehet, közvetlenül ériék el.

Már most a mi Madagaszkárt illeti, épen azért, mivel a társaságok, melyek 1642-től kezdve folytatólagosan nyerték meg a sziget gyarmatosítására az engedélyt, soha sem tettek szert ügyes gyarmat-kormányzókra: e társaság-rendszer, mely más vidékeken oly szép gyarmatokat alapított, itt semmi eredményt sem tudott felmutatni.

Pronis, az első ügynök, kit a Rigault-társaság Madagaszkár betelepítésével megbízott, tényleg olyan ember volt, kire csak a végső szükségben eshetett volna a választás. Pronis durva ember volt, minden ítélőképesség és szélesebb szellemi látókör nélkül, kinek csak egy vágya volt, az, hogy meggazdagodjék, ha mindjárt kárával is a társaságnak, melynek érdekeit kellett védenie. Alig kapta meg megbízását 1642. márcziusában, azonnal elutazott, mielőtt még előleges értesülések megszerzésével foglalkozott volna. Madagaszkárba aztán, a téli időszak elején, vagy is a láz idejében érkezett meg, s a bajt még azzal is tetézte, hogy Saint-Luceben, a mai Manghafiában, a sziget délkeleti csúcsán, a legegészségtelenebb helyek egyikén, települt le.

Ez az elővigyázatlanság volt az oka annak, hogy a magával hozott emberek közt a betegség a legborzasztóbban dúlt.

Az élelmiszerekkel, a kereskedelmi cikkekkel és pénzzel, melyeket magával hozott, vagy a melyeket utána küldtek, elutazása után, a legmegfoghatatlanabb gondatlansággal bánt. Oly pazarlásokat tett, hogy a zavar és nélkülözés a gyarmatot soha sem hagyta el, s általános elégtelenség támadt. S mikor egy felfedező útról visszatért, melyet a keleti partok felé tett, s a melynek folyamán ismételte Saint-Marie, Fénériffe, Antongil, Mascareign (később Bourbon) birtokba vételének szertartását, melyet már akkor is megtett, mikor Saint-Luceban kikötött volt, látta, hogy az összes életben maradt gyarmatosok ellene fellázadtak.

Tehetatlensége folytán a telep teljes anarchiába esett, és ez az anarchia annál is kárhozatosabb volt, mert az ily természetű telepítvény, hogy fejlődhessen, mindenek előtt teljes egyetértést és a legnagyobb összetartást követeli.

De nemcsak ez a rossz beligazgatás volt az, melylyel Pronis a vállalat sikerét kockára tette; ehhez járult még az, hogy minden igaz ok nélkül elidegenítette magától a bennszülötteket.

A bennszülöttek, a kik szelídek, őszinték, készségesek voltak, s telvék a fehér iránti bámulattal, szerencséseknek tarták magukat, hogy velük érintkezhetek, s csak azt kérték, hogy őket a Saint-Luce kormányzóságba felvegyék. Még kikötése első napján Pronis előtt több törzs a legélénkebb hajlandóságot nyilvánítá arra, hogy vele egyezsége lépjen. Számos bennszülött jött dolgozni az erődítményhez; és naponta hoztak rizst és marhát, a mi szükséges volt a vállalat tagjainak élelmezésére.

Hasonló szerencsés körülmények mellett egy gondos adminisztrátor szelíd és igazságos bánásmóddal igyekezett volna magához fűzni a bennszülötteket; ily módon békés viszonyban élhet vala, a miből a társaság kereskedelme is csak hasznot húzhatott volna. Ha Pronis így jár el, a társaság bizonyára, és pedig minden baj nélkül, kiterjesztheti pártfogását valamennyi lakott területre, melyeken számára a jövedelem jelentékeny forrásai nyíltak volna meg. Ismétlődő későbbi példák mutatják meg, mennyire könnyű lett volna a dolog. A Pronis eljárása azonban a bennszülöttekkel szemben valóságos kalózkodás volt, mely egész rendszeresen fentartá a háborús állapotot e népek közt; fegyveres erőt adott egyes törzseknek élelmi szerekért, alkalom adtán üldözte őket, s ily módon a fehér emberek és a telepítvény iránt táplált minden tiszteletet megsemmisített.

Sőt egy napon Pronis még ennél is többet tett. Midőn egy ile-de-francei ültetvényesnek hetvenhárom rabszolgát eladott, a kik közül azonban egyetlen egy sem volt még birtokában, hogy módja legyen kötelezettsége teljesítésére, legegyszerűbbnek találta hetvenhárom bennszülöttet elfogadni, a kik pedig mind szabadok voltak s a francziák szövetségeseinek legelső rangú családjaihoz tartoztak, s a kik a várba látogatást jöttek tenni, hozván magukkal ajándékot. Ettől a pillanattól kezdve a bizalmatlanság, mit ez a család cselekedet ébresztett a bennszülöttekben, megszüntethető többé nem volt. Ezentúl egymással csak nagyon korlátozva érintkeztek, arannyal fizették meg azt, mit azelőtt örömmel ingyen, a saját jó szántukból adtak.

A Rigault-társaság a Pronis kegyetlenségeiről és pazarlásairól csak 1648 elején értesült, s még ugyanazon év májusában új igazgatót küldött helyébe. De Flacourt-t, ki nemsokára meg is érkezett, a telepítvény székhelyét kissé lejjebb tette, s azt Fort Dauphin-nek nevezte el, XIV. Lajos elsőszülött fiának tiszteletére.

De Flacourt maga a becsületesség volt, s a telepítvényesek nem panaszkodhattak ellene, mint Pronis ellen, a rablógazdaság és pazarlás miatt. De szemére kell vetnünk azt a politikát, melyet a bennszülöttekkel szemben követett és a mely csak a legnagyobb ügyetlenség kifolyása lehetett. Flacourt azon emberek közé tartozott, kik azt hiszik, hogy valamely ország

népét féken csakis úgy lehet tartani, ha vas igába szorítják, s ha velük szemben megengedhető minden önkény, a nélkül, hogy azok csak megmoccani is mernének.

Nem értvén a dologhoz épúgy mint Pronis, hogy nem sértve meg a bennszülött törzsek büszkeségét, jogos érzékenységét és független szellemét, egyesítheti őket Franciaország hegemoniája alatt, felhasználhatja erejüket a kereskedelemben és földművelésben: Flacourt minden idejét arra fordította, hogy örökös hadjáratokat viseljen ellenök, megsarcolja őket, s kényszerítse, hogy a legteljesebb mértékben alá vessék magukat a francziáknak, s így az egész tervet, mely előtt tisztán gyarmatosítási és kereskedelmi cél lebegett, kizárólag katonai vállalatá alakítja át, melynek tartama egyetlen egy kudarcztól függött, s így Flacourt is csak mesterséges helyzetet tudott teremteni, minden jövő nélkül. Fogalmat szerezhettünk arról a siralmas szellemről, mely Flacourt-t áthatotta, ha hivatkozunk arra a dicsőségre, a minek ő emlékirataiban azt a tényt tartja, hogy két év alatt ötven falut rombolt le.

Mindent összevéve, a Pronis és Flacourt hibája folytán a Rigault-társaság 1652-ben a tíz évi engedélyidő végéhez jutott, a nélkül, hogy kielégítő eredményt tudott volna felmutatni.

ÖTVENKETTEDIK FEJEZET. MADAGASZKÁR ÉS A FRANCZIA KELET-INDIAI TÁRSASÁG.

A Rigault-társaság kudarcza oly elégtelenséget szült a királyi tanácsban, hogy az nem akart többé gyarmatosításra engedélyt adni. Az új gyarmatosítási engedély kiadására tehát külön biztosokat nevezett ki oly célból, »hogy hallgassák meg az ajánlatokat, melyeket, akár a Rigault-társaságnak érdekeltjei és tagjai, akár mások, a kik jelentkeznek és új társaságot tudnak alakítani, tenni fognak.« Az ajánlatok megvizsgálása után az engedélyt tizenöt évre egy új társaságnak adták ki, mely részben a régiből alakult. La Meilleraye herceg egyike volt a legfőbb érdekelteknek. Lássuk, mit tudott kívívni ez a második társaság.

A Flacourt által megkezdett katonai, elnyomó politika oly sok kiadásba került s oly kevés haszonnal járt, hogy Flacourt halála után La Meilleraye herceg tanácsára a Fort-Dauphin telepítvényt csaknem teljesen elhanyagolták és minden erejüket az Ile de France és Bourbon szigetek kikutatására és benépesítésére fordították. Ezért is néhány éven át a társaság hajói nem igen keresték fel Madagaszkárt más okból, mint, »hogy ott foglyokat szerezzenek,« kiket azután mint rabszolgákat adtak el. Az elvadult rabszolgák, kik másfél századon át pusztították Ile de France és Bourbon szigetét, részben ezen korból származnak; ezek eredetileg madagaszkáriak voltak, kiket részint árulással, részint cselekkel szereztek, s kik, mikor már eladattak, megszöktek a sziget műveletlen részeibe, a honnan aztán előrontván, az ültetvényeket rabolták ki és gyújtották fel.

E közben, 1659-ben a társaság belátta, hogy tovább immár nem hagyhatja Madagaszkárt figyelmen kívül; ott valamit tennie kell. Elhatározta tehát, hogy egy expedíciót küld oda, mely képes legyen arra, hogy a Fort-Dauphin telepítvényt újra felvirágoztassa. De Champmargou-t állították az expedíció élére. Champmargounak, mint a társaság főügynökének, meg volt a helyes érzéke, hogy lássa mint kell céljához jutnia; de hiányzott belőle az ahhoz való ész, hogy a dolgok fejlődésének a jó irányt megadja. Ő például azonnal felfogta azt, a mit Flacourt és Pronis nem értettek meg, hogy a bennszülöttekkel való érintkezésnél nem erőszakot, hanem rábeszélést és jó bánásmódot kell használni. Éppen ezért Fort-Dauphinba érkezvén, a helyett hogy háborúskodott volna, mint elődei, a társulatának egy egyszerű alkalmazottját, a la-rochelle-i születésű Lacase-t, a ki ismerte a vidéket, mert több évig ott lakott és a vidéket bejárta, megbízta, hogy a társaság nevében barátságos viszonyt kössön a bennszülöttekkel. Lacase minden késedelem nélkül útnak indult, és néhány hó alatt alkalmazkodása és ügyessége folytán a szigeten, a Fort-Dauphin szomszédságában lakó népeknek többségét barátságos és békés szerződések által Franciaországhoz csatolta. Ez nem remélt eredmény volt a Flacourt és Pronis emlékeitől származó előítéletekkel szemben.

Bárki más, mint Champmargou, áldotta volna a gondviselést, hogy kezeibe oly ügyes ügynököt adott, mint Lacase; fel is használta volna az alkalmat, hogy a társulat birtokát mindinkább kiterjessze. Ő azonban megirigyelte a Lacase sikereit, s valószínűleg attól félvén, hogy helyéből, állásából kitérje, megtagadott tőle minden jutalmat, minden előléptetést, sőt annyira ment, hogy a bennszülöttek előtt bizonyos meg nem érdemlett megaláztatásoknak vetette alá. Ezért Lacase elbátortalanodva, öt társával együtt elhagyta a telepítvényt, a belföld egy királyához ment, és szolgálatait annak ajánlotta fel, a ki különben ötet már egy előbbi találkozás alkalmával is szívesen fogadta. Ez a király, ki Lacaset véglegesen magához akarta csatolni, sietett egyetlen leányát neki nőül adni. Lacase a társulattól szolgálatai fejében pedig egyebet sem kapott, minthogy Champmargou díjat tűzött a fejére. Az eredményekből azonban, a

melyeket kivívott, következtetni lehet arra, a mit diplomatikus eljárással és békés szándékaival megvalósíthatott volna.

Ámbár Lacase-zal jobb kezét és egy nélkülözhetetlen tanácsosát veszítette el, bizonyos, hogy Champmargou nem kívánta kockáztatni a versenytársa által megteremtett helyzetet. Szerencsétlenségére azonban a társaságnak, hogy hatalmas pártfogói legyenek Párizsban, s hogy a kor hittérítői előítéleteinek áldozzon, az a szomorú gondolata támadt, hogy Madagaszkárba küld egy lazaristát, István pátert, azzal a rendelettel, hogy Champmargou teljesen az ő utasításaihoz tartsa magát a bennszülöttek megtérítése dolgaiban. És ezen veszett aztán el minden.

István páter rajongó volt s a magáén kívül más álláspontra helyezkedni nem tudott. Megérkezésétől kezdve, a legkisebb kímélet nélkül, megbocsáthatatlan durvasággal ingerelte a várba jövő idegeneket, hogy rábírja őket a kereszténység felvételére. Zaklatásai utóvégre is teljesen elidegeníték a népet, annyival is inkább, mert Champmargou kénytelen volt maga is a páter szavainak engedni s őt mindenben támogatni. Ez ugyan nem volt háború, hanem általánosan feszült viszony, mely bármely pillanatban nyílt ellenségeskedésbe törhetett ki.

A francziák legjobb szövetségeseinek egyike Dian-Manong volt, a leghatalmasabb déli törzs főnöke. István páter abban a meggyőződésben, hogy ha ezt sikerül megtérítenie, a többiek is áttérnek, elutazott ennek falujába, behatolt házába, a vendégbarátság törvényeinek teljes megvetésével hatalmába kerítette a főnök amulettjeit és istenképeit (idoles) s szeme láttára őket a tűzbe dobta. Ennél nagyobb sértést már nem követhetett volna el. Dian-Manong bosszútól lihegve megtámadta István pátert a Fort-Dauphinban s ott egész kíséretével megfojtotta. Champmargou, a hozzá István páter ügyében küldött rendelet értelmében, ezt a tényt nem hagyhatta megbüntetlenül. Dian-Manong ellen sereget vezetett, 600 francziát és 1500 bennszülöttet; de egy folyó partján körülerítve, bizonyára felkonczolták volna, ha Lacase, ki neje révén, miután ennek atyja meghalt, s a nőt kiáltották ki királynőnek, a kormány élén állott, értesülvén régi főnökének és honfitársainak veszedelméről, segítségére nem jő 3000 bennszülöttel és 10 francziával. Hála Lacase közbenjárásának, az ellenség vereséget szenvedett és Champmargou is megszabadult. Csakhogy erre aztán Champmargou és az összes bennszülöttek közt tört ki a heves és kegyetlen háború, a melyben mindent tűzzel-vassal pusztítottak a nélkül, hogy egyetlen élőlénynek megkegyelmeztek, a gyermekeket és asszonyokat megkímélték volna, s a melyben a francia fegyverek éppen nem voltak szerencsések. Egy napon a francziák annyira a Fort-Dauphinba szorítva látták magukat, hogy immár csak az éhhalál és a hazavitorlázás közt választhattak. Szerencsájukra Lacase nem gyűlölködött rájuk, s ismervén helyzetüket, szétszórta az ostromló sereget és még egyszer megmentette őket.

Biztosra vehetjük, hogy ha az engedély ekkor újabb lejáratához ér, ezek a sikertelenségek aligha bírják rá a királyt, hogy azt tovább is kiterjessze. De még csak 1664-ben vagyunk, s az engedmény 1668-ban járt le. Ugyanezen időben azonban a francia udvart nagy eszmék foglalkoztatták; Colbert teljesen elmerülve kereskedelmi politikájának óriási terveibe, arra gondolt, hogy egy nagy kelet-indiai francia társaságot alapít, mely megfelelné az általa már az előző évben szervezett nyugat-indiai francia társaságnak. Colbert terve szerint e társulatnak kellett volna megkapnia Madagaszkárt és az összes szomszédos szigeteket, hogy ezek a khinai és indiai kereskedelem raktáraiúl és a kereskedelmi működése alapjául szolgáljanak.

Ez a »kelet-indiai társaság« tényleg megalakult 1664 végén, a nagy miniszter közreműködése folytán. Mintegy tizenöt millió font alappal rendelkezett s a közvélemény annyira kedvezett a társulatnak, hogy a király és udvara öt millióval járult az alapításhoz. Tüntető bizonyítéka annak, hogy Franciaország minden részében e vállalat iránt mily egyetemes érdeklődéssel viseltettek, az, hogy az ország városainak legnagyobb része megtiszteltetésnek tartotta, hogy annak megalapításában aláírásával részt vehet, ezek közt a városok közt voltak: Lyon, Rouen, Bordeaux, Tours, Nantes, Saint-Malo, Rennes, Toulouse, Grenoble, Dijon, Moulins, Bourges,

Le Havre, Marseille, Dunkerque, Metz, Amiens, Langres, Chalons és a párizsi kereskedelmi testület stb. - A városok neveit különben csak azoknak hozzuk fel válaszul, kik azt hiszik, hogy Franciaország egysége I. Napoleon központosító rendszere után jött létre.

A társaság megkapta a kelet-indiai kereskedelem monopóliumát; örökre neki adták Madagaszkárt, mely ezután a Dauphine-sziget nevet vette fel; Madagaszkár a körülötte fekvő, Franciaországhoz tartozó szigetekkel, Ile de France-al és Bourbon-nal együtt, ezután egy egységes területet alkotott, melyet »Keleti Franciaország«-nak »Gallia-orientalis«-nak nevezték el. A társaság megalkotására vonatkozó rendelet értelmében a társaságnak székhelyévé Fort-Dauphint kellett tennie, s működését Madagaszkár szigetének elfoglalásával és birtokba vételével megkezdenie. A »Keleti Franciaország« területeinek használati joga azonnal érvénybe kellett hogy lépjen, s a király vállalta magára, a Rigault-La-Meilleraie-társaság kártalanítását. Úgy látszott, hogy Madagaszkár gyarmatosítása a legszebb jövőnek fog elébe nézni.

A társulat lelkesedése oly nagy volt, hogy feladata megoldásának megkezdésével nem akart várni, míg részvényeit aláírják. Elhatározta, hogy míg a nagy anya-expedicziót felszerelik, szervezi a legfelsőbb tanácsot, melynek Fort-Dauphinban kell vala székelnie, s hogy ezt minden késedelem nélkül útnak indítja, hogy gondoskodjék a gyarmat szükségéről s sürgősen, mert éppen akkor értesültek azon nehézségekről, melyek közé a gyarmat István páter ügye által jutott.

Ez az első expedíció 1665 márczius 5-én kelt útra. Megérkezésétől kezdve a tanács bizonyosságot tett nagy gyakorlati érzékéről. Miután számot vetett a helyzettel, Champmargout meghagyta a maga helyén, hadnagyi minőségben melléje rendelte Lacaset, kinek szolgálatai fejében egy dísz-kardot nyújtott át.

Mikor Lacase látta, hogy végre neki nyilvánosan elégtételt adtak, annyira fellelkesült, hogy 200 embert kért, jót állván, hogy békés úton meghódítja Madagaszkárt. Persze el kellett volna fogadni ajánlatát; kipróbált ember volt, a bennszülöttek előtt is volt tekintélye, a kiknek ő alaposan ismerte erkölceit, szokásait, szellemét, s a kikkel tudott is bánni. A kockáztatás nem volt nagy, és siker esetén a társaság feladatának első része meg lett volna oldva. Különben eléggé ismerték bölcsességét és ügyességét s biztosak lehettek arról, hogy, bár ha terveiben csalódott is volna, nem az az ember, a ki bármit is elrontana. A bizalom vagy a kezdeményezés bátorsága hiányzott-e a legfelsőbb tanácsban ez ügyben? Vagy azt hitte-e, hogy nem rendelkezik elegendő hatalommal, hogy ilyesmit elkezdjen? Vagy talán attól félt, hogy nagyon is kitünteti ezt az embert a ki végre is alacsony származású volt? Nem tudjuk. Tény az, hogy a Lacase ajánlata csak ajánlat maradt.

Csaknem három év telt el, míg gondoskodtak lakóhelyekről, folytatták a bors, gyömbér stb. nagymérvű ültetését, a mit már azelőtt megkezdték a Fort-Dauphin környékén, s minek maradványaira még ma is ráakadunk. Várták a társaság nagy expedícióját, de ez csak 1668-ban érkezett meg 10 hajóval, egy közülök 36 ágyúval. Ez hozta magával a főkormányzót vagy alkirályt, Montdevergue marquis-t, az Indiák két igazgatóját, egy főgondnokot, négy gyalogszázadot, tíz gyarmatfőnököt, nyolcz kereskedőt és harminczkét asszonyt. De oly kevés élelmi szert hozott magával, hogy Lacase nélkül az új jövevények soha sem tudtak volna itt megélni.

Montdevergue maga mellé rendelte Champmargout és Lacaset. Néhány hét alatt teljesen megértette, hogy a sziget fölött való uralomnak, ha azt akarják, hogy ez mihamarabb bekövetkezzék, hogy ne legyen drága, és hogy tartós maradjon, egyedül a bennszülöttekkel való egyetértésen, nem az erőszakon kell alapulnia. Ezen meggyőződése következtében rögtön hozzáfogott, hogy megszüntesse a háborús állapotot, melyben immár hetedik éve sínlődött az ország.

Hála Lacase diplomáciájának, sikerült a békét a francziák és Dian-Manong közt helyreállítani, ki aztán »Mandarey hercege« címet kapta, s mint ilyen az engedelmességi és hűségi esküt letette. Montdevergue szándéka volt, hogy jó indulatú bánásmóddal a néptörzsek valamennyi főnökét a társaság nagy hűbéreseivé tegye, s így ezek oltalma alatt óriás gyarmatosítást szervezzon.

A Dian-Manong megbékítését a többi összes törzseké követte, a melyek eddig a francziák ellen felkeltek. Nem telt bele tizenhatsz hónap és a béke teljesen helyre volt állítva mindenkiel, s megkezdődött a cserekereskedés. A Fort-Dauphin befolyása a belföldön napról-napra emelkedett; Madagaszkár fokozatos elfoglalása a legjobb úton haladt, s úgy látszott, hogy ezentúl immár minden a legjobb rendben fog fejlődni. Időközben azonban a kelet-indiai társaság eredeti terveit egészen felforgatták.

Miként említettük, működésének két féle irányban kellett haladni: először Madagaszkárt kellett gyarmatosítani és értékesíteni; azután alapját kellett megvetni egy nagy kereskedelemnek az Indiák gazdag és népes részeivel. Csakhogy az első irány fejlesztése egyenesen megzavarta, sőt lehetetlenné tette a másodikat, annyira kimerítette a segély forrásokat, nem számítva azt, hogy a haszonra bizony még jó ideig kellett várni.

Ily körülmények közt a társaság arra kérte a királyt és erre az engedélyt meg is kapta, hogy válassza el a madagaszkári ügyet az indiai kereskedelemtől, s hogy vissza adhassa a szigetet, melyet a királytól örök időkre kapott.

Így dőlt romba az a sok remény, mely a kelet-indiai társaság megalakításához fűződött.

És valóban, 1670-ben, La Haye admirális rendeletet kapott, hogy Fort-Dauphinbe menjen s vegye át a telepítvény parancsnokságát, melyet ezentúl a király nevében vezetett.

Haye admirális a Flacourt iskolájából került ki. A hely, az emberek és a dolgok ismerete nélkül, s mint a ki nem is volt társulati ügynök, magaviseletét nem befolyásolta az anyagi haszon elérésének célja, következőleg egyáltalában nem látta szükségét annak, hogy a bennszülöttekkel szemben a szelíd és ügyes elbánást továbbra is alkalmazza. Oly büszkeséget, szellemében oly sértő gögöt fejtett ki, hogy rövid idő alatt mindenki ellene fordult, a francziák is, a bennszülöttek is. Minthogy azt képzelte, hogy a tekintély alapja és fentartója csakis a félelem lehet, de La Haye egy főnöknek, a ki késett nála hódolatát nyilvánítani, a helyett, hogy türelemmel lett volna, háborút üzent s ki is vonult ellene egy sereg élén, mely 1300 emberből, köztük 500 francziából állott; de ez a sereg tökéletes vereséget szenvedett.

Ez a vereség általános felkelést támasztott, mely harmincz év eredményét fenyegette megsemmisítéssel. De La Haye, látván, hogy mindent elrontott, hajóra szállt, abban a hitben, hogy Champmargou és Lacase magukra hagyva, majd helyre ütik az ő hibáját. De a bennszülöttek, kik már annyiszor csalódtak, ez esetben engesztelhetetlenek maradtak. Egy találkozás alkalmával Lacaset megölték s nemsokára hasonló sors érte Champmargout is. Lacase veje, La Bretesche, kire most a telepítvény parancsnoksága szállt, maga is megveretvén, titkon elmenekült egy átutazó hajón. Elutazása után, a bennszülöttek Fort-Dauphinto ostrommal bevették, s a kiket ott találtak, meggyilkolták (1672). A vereség teljesebb már nem lehetett. Mindent újra kellett kezdeni. Egyetlen francia sem volt már a madagaszkári földön.

Ha megfigyeljük Madagaszkárban a francia gyarmatosításnak 1642-1672-ig vallott kudarczai okait, nem tekintve azt a gondatlanságot, hogy a főváros küldötteinek megérkezése csaknem mindig a lázak évszakára esett, be kell vallanunk, hogy mindent a kormányzók rossz megválasztásának kell betudnunk, kik közül, Montdevergue kivételével, egyik sem tudott alkalmazkodni a körülményekhez. Néhányan, mint Pronis, elpazarolták a gondjaikra bízott segélyt, s szántsándékkal hívta ki a bennszülöttek ellenségeskedését; ezek pedig nem akartak mást, mint a francziákkal jó egyetértésben élni; mások mint Flacourt és de La Haye csak a

háborúra gondoltak, mintha a gyarmatosoknak kizárólag csak katonáknak kellene lenniök, a kik igában tartásuk a népet. Champmargou, kiből meg volt a becsületesség, és a ki tudta volna, hogy mit kell tennie, abban hibázta el a dolgot, hogy a telepítvényt István páter szerencsétlenségével szolidaritásba hozta. Egy szóval egyetlen egy ember volt csak, kinek gyarmatosító képességét kétségbe vonni nem lehetett, és ez Lacase volt. Ha a társaság, midőn újjá alakult, követte volna az ő eszméit, a gyarmatosítás kétségtelenül sikerült volna, s Madagaszkár már ez időben azzá válhatott volna, a mivé vált Kanada meg az Antillák, azaz a kivándorlásra kész francziák találkozó helye.

XIV. Lajos és Colbert nem voltak azok az emberek, kik a jónak tartott útról egy könnyen letértek volna. Valószínű tehát, hogy sokáig meghányták-vetették a módokat, a melyekkel Madagaszkár gyarmatosítását folytathatták volna. De XIV. Lajosnak, kit szárazföldi politikája mindinkább igénybe vett, nem sok ideje maradt, hogy e kérdéssel foglalkozzék. Colbert pedig meghalt. Hogy Franciaország kimutassa, miszerint, habár egyelőre a szigettel nem foglalkozik, még nem következtethető az, hogy arról le is mond, a szigetet egy, 1686-ban kelt minisztertanácsi határozattal ünnepélyesen bekebelezte a korona birtokaiba. Ezt a bekebelezést 1720-ban és 1725-ben újabb rendeletekkel erősíték meg, melyek célja az volt, hogy útját vágják azon magán vállalatoknak, melyek Madagaszkár kincseinek kizsákmányolására készületeket tettek.

ÖTVENHARMADIK FEJEZET. MAUDAVE GRÓF KUDARCZA MADAGASZKÁRBAN.

Az 1672-iki szerencsétlenség oly teljes volt, hogy Franciaország csaknem egy századig nem gondolt arra, hogy Madagaszkárt értékesítse. Ez időközben azonban a kudarczok egy újabb oka fejlődött ki, mely megghiúsított azután minden későbbi kísérletet. Értjük ezalatt az Ile de France és Bourbon szigetek kormányzóinak ellenséges magatartását.

A XVII. század végétől kezdve ez a két sziget mindinkább benépesült. A czukornád-, fűszer- és kávéültetvények annyira kiterjedtek, hogy szükségessé vált a marhatenyésztésre és rizstermelésre használt földterületeknek szintén e célra való felhasználása. Ennek az lett a következménye, hogy a lakosságnak élelmi szereit a külföldről kellett beszereznie, és Madagaszkár volt az a föld, a honnan azt szerezhették.

Már most, minthogy Madagaszkár a királyi birtok egy része volt, attól kellett őrizkedni, hogy a kereskedelmi monopolium ne jusson sem magánosoknak, sem valami társulatnak a kezeibe; mert ezek kötelezhették volna a sziget kereskedőit, hogy bizonyos adót fizessenek, a miért nekik megengedik, hogy onnan lássák el magukat élelmi szerrel. És ez a félelem annál kevésbbé volt ábrándszerű, mert 1758-ban és 1761-ben az Ile de France-i kormányzó a király nevében egy rendeletet adott ki, mely a király jogát a Madagaszkár minden partjaival folytatott kereskedelem kizárólagos kiváltságára feltétlenül fentartja. A mint a király kijelentette e kiváltságának fentartását, könnyű volt belőle következtetni, hogy csak az alkalmat várja annak felhasználására. Különben, ha a kérdést más szempontból tekintjük, természetesnek kell találnunk, hogy a nagy sziget gyarmatosítása által olyan ültetvények keletkeztek volna, minők az Ile de France és Bourbon szigetekeken voltak. Ebből azután előre látható volt a veszedelmes versenygés. A két szigetnek tehát legfőbb érdekében állott, hogy Madagaszkáron minden a régiben maradjon, hogy ott semmi komolyabb vállalat ne létesüljön, vagy ha valamit mégis kezdenek, az zátonyra jusson.

És tényleg, az ezen okokból eredő rosszakarat és alattomos ellenállás a Bourbon és az Ile de France szigetek részéről volt az mi miatt a madagaszkári vállalatok közt bizonyára a legjobban tervezett két vállalatnak, a Maudaveénak és a Benyovszkyénak, melyek a XVIII. században e vidéken az egyedüli gyarmatosítási kísérletek voltak, hajótörést kellett szenvednie.

Például arra, hogy a bennszülöttek mily könnyen viselték el a mi fenhatóságunkat, ha nem volt erőszakossággal összekötve, talán föl kellene hoznunk az indiai társaság Ile de Francei százada egy katonájának, Labigorne káplárnak történetét, ki nőül vette Sainte-Marie és Foulepointe királynéját s a ki tizenhét éven át (1750-1767) az egész tengerparton, Tamatavetől az Antongil öbölíig rendkívüli tiszteletnek örvendett, főbírája volt a bennszülött főnököknek, és szervezte a bennszülött népek és a kereskedők közti cserekereskedelmet. De hisz ez a kitérés úgylis hiábavaló volna, legfeljebb csak abban késleltetne, hogy a francziáknak Madagaszkáron tett gyarmatosítási kísérleteiről készített történelmi vázlatunkat mihamarabb befejezzük.

Daczára annak, hogy az eredménytelen kísérletek óta mindig több és több idő telt el, emlékek az emberek lelkébe oly mélyen bevésődött volt, hogy valószínűleg még sok év múlt volna el, a nélkül, hogy ezen a nagy szigeten valamit tettek volna. De az 1753-iki szerencsétlen békekötés, mely a francziákat gyarmataik nagy részétől megfosztotta az angolok javára, idővel oly súlyos következményekkel nehezült a franczia kereskedelemre és kivándorlásra, hogy a kormány minden eszközt megragadott a régi gyarmatbirodalom helyreállítására.

Ezen körülménynél fogva került újból szőnyegre a madagaszkári kérdés. 1767-ben Maudave gróf Choiseul miniszternek ajánlatot tett, hogy Fort Dauphint feltámasztja romjaiból s ott új telepítvényt alapít; ajánlata a legkedvezőbb fogadtatásban részesült, ámbar azelőtt alig hallgatták volna meg.

Maudave komoly figyelemmel tanulmányozta a francziák előbbi kudarczainak különböző okait, s arra az eredményre jutott, hogy ha valaki Madagaszkárt sikeresen gyarmatosítani akarja, annak csakis a kereskedelemre szabad szorítkoznia, azaz egyáltalában nem szabad belebonyolódnia semilyen vallási propagandacsinálásba és nem szabad az ország erőszakos alávetését célba vennie. A miniszternek előterjesztett tervben kimutatta, hogy tanácsait követve minden nagyobb kiadás nélkül gyorsan szép eredményt érhetni el. A Maudave eszméi megtetszettek, terveit elfogadták, őt magát pedig Fort-Dauphin királyi parancsnokának nevezték ki és felhívták, hogy állását azonnal (1768) foglalja el, biztosítván őt arról, hogy évről évre jelentékeny számú gyarmatost és árúcikket fognak neki küldeni.

Bízván ez ígéretekben Maudave, amint megérkezett Fort-Dauphinbe, azonnal tárgyalásokba bocsátkozott a szomszédos törzsekkel. Sikerült is neki őket meggyőznie jó indulatáról úgy, hogy a béke és barátságszerződéseket velük rögtön megkötötte, és egy ünnepélyes gyűlekezetben kieszközölte a bennszülöttektől, hogy ezek 10 négyszög mértföldnyi területet ingyen átengedtek földművelési célokra. Ez fényes kezdet volt.

De az ígért küldemények közül nem jött meg még az első sem. A külügyi bonyodalmakkal elfoglalt miniszter tudatta vele, hogy évenként csak 63.000 frankot utalványozhat ki részére. A kitűzött célhoz képest ez a kormány-segély jelentéktelen volt. Maudave azonban meg akart maradni a helyén, kész lett volna terveit szűkebb korlátok közé szorítani s várni, míg az anyaország többet adhat. Csakhogy ez a 63.000 frank készpénz a legkevesebbet sem használhatta az ő kezeiben. Hogy a szükségességgel elláthassa magát, csakis az Ile de France vagy Bourbon szigetekhez fordulhatott; ott meg a két sziget kormányzói, félvén attól, hogy a vállalat még célzott ér, egész sereg eszközhez nyúltak, hogy a gróf se munkásokat ne szerződtethessen, sem kereskedelmi bevásárlásokat ne végezhesen.

Ily körülmények közt, bármily kitartó volt is Maudave, természetesen lehetetlenné vált valamire mennie. Vissza is jött Franciaországba (1769) ama szigetek kereskedőinek nagy örömére, kik vele együtt egy nagy veszedelmet láttak elvonulni fejük felől. Tegyük hozzá, hogy ezen elégtételüknek nem soká örvendhettek.

Ha Maudave tényleg egyebet sem tett volna, minthogy Fort-Dauphinban megjelent, eszméi, tervei s a haszonnak kimutatása, a mit Madagaszkárból húzhattak, a király tanácsosai közt ismert maradt, és sok hatalmas pártfogóra is talált. Bizonyosság rá a Benyovszky expedíciója, mely három évvel később, 1772-ben történt meg, s mely bizonyára Franciaország történetének Madagaszkáron legcsodálatosabb epizódja. Ez az ember annyit tett ebben az országban, hogy az ember hajlandó azt hinni, hogy vele a mesék korába jutottunk.

ÖTVENNEGYEDIK FEJEZET.
BENYOVSZKY ELINDULÁSA
ELSŐ MADAGASZKÁRI ÚTJÁRA.³⁴

Ámbár Pauliat művének azon fejezetével, melyet e sorokban ismertetünk, itt-ott ismétlésbe esünk, mindazonáltal teljes hű fordításban közöljük azt, mert jellemzi a francziák felfogását Benyovszky kalandos életéről.

»Benyovszky ugyan magyar főnemes volt, de mivel nagy birtokai voltak Lengyelországban is, belesodortatott a forradalmi mozgalomba és Oroszország ellen fegyvert fogott. Bújdoklása közben aztán elfogták és deportálták Kamcsatkába.

Mint tevékeny, kiváló szellemi tehetségekkel rendelkező, víg és lelkes ember, képzeletével és eszméivel, lekötelező és világfias modorával Benyovszky valósággal megigézte mindazokat, kik környezetében voltak. Kamcsatkában csakhamar kivívta magának a kormányzó jóakarátát, a ki felkérte őt, hogy a francia nyelvben oktassa leányait. A legidősebb nem sokára bele is szeretett és ez a körülmény tette lehetővé azután szökési tervének végrehajtását, a mely lelkében mindjárt első nap megfogamzott. Egy éjszakán, száműzött társaival együtt, hatalmába kerítette az erődöt, és mindent, a mit benne talált; elfoglalt egy éppen akkor a kikötőben időző hajót, azt, a mivel csak lehetett, megrakta, aztán felszállította rá társait s kifeszített vitorlákkal tovahajózott; hogy Franciaországba juthasson, a hol ki akart kötni, meg kellett kerülnie Khina és Indo-Khina partjait, átszelnie az Indiai-oczeánt, körülhajóznia a Jó-Reménység fokát stb. A hallatlan bátorság és rettenthetetlenség ténye volt ez azon időben, ha meggondoljuk, mily eszközök állottak rendelkezésére, s minő ismeretlenek voltak akkor azok a helyek, melyeket neki be kellett járnia.

E kalandos utazás közben víz és élelmi szerek beszerzése végett Benyovszky megállapodott Formoza szigetén, s itt annyira megtetszett neki az éghajlat, a föld termékenysége, a fogadtatás, melyben a lakosság részesíté, még pedig úgy a nép, mint a főnökei, hogy megfogamzott elméjében az a gondolat, milyen óriási hasznot húzhatna egy európai állam ebből a szigetből, ha itt gyarmatot alapítana. Értekezett ebben a dologban a főnökökkel, mindannyi az ő véleményét osztá s elismerte, hogy a gyarmatosítás az ő országukra nézve is nem kevésbbé előnyös volna. Benyovszky minden habozás nélkül felhatalmazást kért tőlük erre és elutazott, megígérvén nekik, hogy valamely európai állam segélyével, mely Formozát védurasága alá veszi, vissza fog jönni.

Számtalan veszedelmen keresztül végre Benyovszkynak sikerült a kelet-indiai francia-társaság egy Európába induló hajójára felszállania, melyet Makaóban talált volt. Néhány hétre megállott Ile de Franceon is, érintette a Fort-Dauphint, s végül megérkezett Párizsba, hol már híre-neve őt megelőzte.

A francia társadalom akkor teljesen különbözött attól, a mivé később lett. A mint egy ember, kinek nemzetiségére nem igen tekintettek, bárminő dolgaiban rendkívüli bátorságról és tehetségekről tett bizonyosságot, ha Párizsba jött, bizton számíthatott a társadalom valamennyi s különösen magasabb osztályainak rokonszenvére. Mindenütt ünnepelték. Minden szalon nyitva volt előtte. A nap hőségé ő vált. A Benyovszky fogadtatása is rendkívüli volt. Maga a kormány is részt vett benne. S minthogy előkelő családból valónak tartották magában Párizsban is, a francia udvar akkori szokása szerint, mely minden érdemes idegent szívesen alkalmazott, felajánlották neki az egyik gyalogezred parancsnokságát. Benyovszky elfogadta

³⁴ A következő úgy mint az előbbi fejezetek mind PAULIAT említett műve után vannak fordítva.

azon feltétel alatt, hogy ez gyarmat-szolgálatra lesz szánva. Ekkor ugyanis formozai gyarmatosítási tervére gondolt.

Ez a terv tényleg annyira elfoglalta lelkét, hogy megragadta az első alkalmat, hogy szóljon róla a miniszter előtt s feltárja neki terveit, melyeket kieszelt. E terv szerint »gyarmatot akart alapítani, megszerezvén magának a bennszülött lakosság jóakarátát, bizalmát és vonzalmát.« Benyovszky biztosra fogta, hogy »ha lelkük fölött megszerezik a hatalmat, a bennszülöttek maguk fogják a gyarmatosokat a vidék uraivá tenni; akkor, tevő hozzá, nem lesz nehéz velők elfogadtatni a törvényeket s köztük olynemű kereskedelmet alapítani, az európai milyet nekik ajánlani fogunk stb.« Szerinte »kevés lesz a kiadás; igényeinkben csupán a szuverenitás jogának elnyerésére kell szorítkoznunk, nem kell kívánnunk egyebet, mint segélypénzeket s csakis az anyaországgal folytatandó kereskedelem jövőbeli előnyeit kell szem előtt tartanunk.«

Ez eszmék igen okosak, értelmesek és gyakorlatiak voltak. Boynes úr, a tengerészeti minisztérium államtitkára, teljesen magáévá tette őket. Csak egy megjegyzése volt rájuk, hogy azokat nem Formozában, hanem Madagaszkárban kell megvalósítani. Záradék alakjában pedig ajánlatot tett Benyovszkynak, »hogy ez utóbbi szigeten alapítson egy telepítvényt, melynek segítségével később sokkal terjedelmesebb tervet lehetne megvalósítani, megnyervén az ország királyainak, hercegeinek és főnökeinek bizalmát s rábírván őket arra, hogy szigetüket ő Felsége, a francia király védnöksége alá helyezzék.«

Ily fajta küldetés, a melyet egy oly nagy ország mint Franciaország támogatott, természetesen sokkal inkább megfelelt Benyovszky vágyainak, semhogy azt visszautasította volna; elfogadta tehát. Mikor a követendő útról és eszközökről értekeztek vele, 1200 főből álló sereget akartak melléje adni; de ő azt felelte a miniszternek, hogy ez a szám »igen nagy oly vállalatához, a melynél a fődolog: a bennszülöttek bizalmát megnyerni.« Figyelmébe ajánlotta továbbá a miniszternek, hogy neki elég lesz háromszáz ember is, s megegyeztek abban, hogy maga fogja azokat toborzani, hogy a vállalatra legalkalmasabbakat válogathassa ki. A többi eszközökre vonatkozólag ígéretet kapott, hogy évenként küldenek neki 120 gyarmatost, férfit, nőt és gyermekeket, küldenek a szükséghez képest fegyvereket, puskaort, kelméket és kereskedelmi cikkeket, melyek alkalmasak a sziget népeivel való cserekereskedésre. A szállítási költségeknél megtakarítást eszközözlendők, abban állapodtak meg, hogy Benyovszky mindenért, a mire az első évben csak szüksége lesz, Ile de France kormányzóihoz fog fordulni, a kik különben felügyelni tartoznak raktáaira, költségeire s a cserére szánt kereskedelmi cikkeire.

Miután ezeket így előzetesen megbeszélték, Benyovszky hozzáfogott előkészületeihez, összehozta embereit s kibérelte a hajót, a melyre felszállaniok kellett. De mikor már mindezen előkészületek megtörténtek s Benyovszky éppen el akart utazni, átadták neki megbízását; ebben nagy meglepetésére egy záradékot talált, melyről tulajdonképen soha sem volt szó a miniszterrel folytatott tanácskozásokban. E záradék szerint Ile de France igazgatói fognak egyedül dönteni Benyovszky minden kívánságát illetőleg, vonatkozzék az bármilyen dologra, bármilyen személyre. Benyovszky azonnal figyelmeztette őket, hogy hasonló körülmények közt függésbe jöhet az igazgatók rosszakaratától, kik így mindent megtagadhatnak tőle s következetesen megköthetik kezeit.

Elutazásának előestéje volt, mikor megbízatását megkapta. A dolgon azonnal változtatni lehetetlen volt, de a miniszter megüzente, hogy legyen nyugodt, s biztosította, hogy azonnal fog rendeleteket küldeni Ile de Franceba, melyek neki teljes megnyugvást adnak, és melyek még ő előtte érkeznek oda.

Akár feledékenységből, akár más okokból e rendeleteket nem küldték el. Így aztán ez a szerencsétlen ember, telve kezdeményező kedvvel, erélyllyel és tehetségekkel, a kinek teljesen

szabad kezét kellett volna engedni, oly egyének szabad tetszésére, önkényére bízott, kikben nem voltak meg az ő eszméi, sem tehetségei, sem buzgalma, sem az az i s t e n i i h l e t , mely nélkül az övéhez hasonló vállalatot sem tervbe venni, sem jól végrehajtani nem lehet és a kik, éppen ezen oknál fogva, még az esetben is, ha nem állott volna érdekükben terveinek végrehajtását megakadályozniok, természetsszerűleg oda törekedtek, hogy őt ellenvetéseikkel törekvéseiben megbénítsák.

Benyovszky Kamcsatkából Franciaországba 1772 augusztus 8-án érkezett; a következő hóban (szeptember 17-én) már megkapta kiküldetését Madagaszkárba. Párizst, hogy a hajójára szállhasson, 1773 május 22-én hagyta el, s ugyanazon év szeptember 22-én kötött ki Ile de Franceban.

És már ekkor kitört közte és e sziget igazgatói közt az a gyűlöletes, kegyetlen és hazafiatlan harcz, melyre a francia gyarmatosító politika nem egy példát mutat fel, és a melynek kikerülése a jövőben nagyon kívánatos volna.«

ÖTVENÖTÖDIK FEJEZET. BENYOVSZKY LETELEPEDÉSE MADAGASZKÁRON.

»Ile de France közigazgatásának élén akkor két ember állott; a kormányzó, de Ternay volt az egyik, s az intendáns vagy al-kormányzó, Maillard, volt a másik.

Mikor Benyovszky megérkezett, de Ternay távol volt. Maillard az első szóra, midőn Benyovszky elmondta neki, hogy mit akar tenni, kijelentette, hogy egy oly telepítvény felvirágoztatása, a minőt ő tervez Madagaszkáron lehetetlen, hogy ő, Maillard, ennek ellene van, meg különben is ez az összes ile de francei és bourbon szigeti kereskedők romlására szolgálna, mert a király által birtokolt kereskedelmi monopólium értelmében ezentúl a telepítvényt kellene közvetítőül felhasználni a madagaszkári kereskedelemben. A Benyovszky által kért tárgyakra vonatkozólag pedig azt felelte, hogy ő mit sem akar magára vállalni s be kell várni a kormányzó visszaérkezését. Mikor néhány hét múlva aztán a kormányzó megjött, az ő magatartása is hasonló volt. Ő is felszólalt a telepítvény alapítása ellen, egész nyíltan kimondta, hogy ezt a tervet el nem fogadhatja, és különben is csodálkozott, hogy az udvar miként határozhatta el magát ilyen dolog megvalósítására az ile de francei kormányzóság megkérdezése nélkül. Erre aztán egy szövetkezet alakult a kereskedők, a kormányzó, az intendáns és az ültetvényesek között. Célja volt e szövetkezetnek Benyovszkyt megakadályozni megbízatása teljesítésében és őt a visszatérésre kényszeríteni.

Így tényleg nemcsak az embereket és kereskedelmi czikkeket nem kapta meg Maillard és Ternaytól, miket pedig a miniszter rendelete folytán ki kellett volna szolgáltatniok, de még azt is ellenezték, hogy azt másoktól szerezhesse meg magának. Így aztán visszatartották őt öt hosszú hónapig. Hála Benyovszky erélyének és tevékenységének, végre is kijátszhatta mindenféle cseleiket; a hirtelen meglepetés eszközéhez kellett azonban nyúlania, hogy maga és emberei hajóra szállhassanak.

1774 februárban kötött ki az Antongil öbölben. Elhatározta volt ugyanis, hogy a telepet erre a partvidékre építi, részint mert ez északi part egészségesebb volt, részint mert a kereskedelem a két francia szigettel éppen a Tamatave és Antongil öblök közt volt legjobban szervezve.

Mínthogy Benyovszkyt nem lehetett elterelni terveinek végrehajtásától, Ile de France kormányzói elhatározták, hogy semmitől sem riadnak vissza, hogy ügyét zátonyra vigyék. A kereskedőkkel egyetértve, a partvidék összes néptörzsei közt azt híresztelték el, hogy ő csak azért jött közéjük, hogy Madagaszkár lakóit rabszolgaságba vesse, és hogy őt a francia király állítása ellenében, semmiben sem segíti. Világos dolog volt, hogy ha a bennszülötteket ellene fel tudják lázítani, akkor az egész telepítvény-alapításnak vége.

De Benyovszky nemcsak a tervezések embere volt; csodálatos lángész volt ő minden munkának végrehajtásában s páratlanul tudott bánni az emberekkel. A mint megállapította az Antongil öböl végében a megalapítandó város határait, melyet Louisbourgnak nevezett el, megismertette szándékait a vidék minden törzsével; hála ügyességének, szelídségének, okosságának s nagy igazságszeretetének teljesen lefegyverezte az előítéleteket, melyeket ellene az ile de franceiak ébresztettek fel a bennszülöttekben s szerződésekkel magához fűzte őket. Egyetlen egy törzs volt, mely ellenállott, a Zaffi Rabé-i. De Benyovszky sajátságos ügyességével meg tudta venni ezek falvait, a mi őket arra kötelezte, a többi bennszülöttekkel szemben, hogy elvonuljanak. A mint aztán ennek dacára meg akarták őtet támadni, hivatkozott szövetségeseinek ítéletére és ezek nemcsak igazat adtak neki, de még segítségüket is felajánlották a Zaffi Rabé-k visszaverésére.

Ily módon Benyovszky néhány hó alatt arra a csodálatos eredményre jutott, hogy a bennszülöttek az ő érdekében indultak a harcba.

Néhány mocsár Louisbourgot egészségtelenné tette. Benyovszky munkásokat kért, jutalmat ígervén nekik. A barátságos törzsek 6000 embert hoztak oda neki s négy nap alatt egy 1500 toise hosszú csatornát ástak, a mely megkönnyíté az összes vizek lefolyását.

Minthogy Benyovszky a belföld egy oly helyéről hallott beszélni, melyet az »Egészség mezejének« neveztek, a melyben egy heti tartózkodás elegendő, hogy az ember a parton szerzett lázát elveszítse, felkereste ezt a helyet, oda beteg emberei számára egy erődöt épített s a bennszülöttek segélyével közte és Louisbourg között közvetlen összeköttetést létesített egy hat mértföld hosszú s négy toise széles út által, melyet két oldalt árok kísért.

Ezután Agoncki egy törzse arra kérte, hogy őtet is vegye fel a bennszülöttekkel kötött szövetségbe; Benyovszky elment hozzá, elfogadtatta vele Franciaország védnökségét s rábírta őtet annak megígérésére, hogy a törzs útát fog készíteni Agoncki és Louisbourg közt, mely mintegy huszonnyolcz mértföld hosszú s elkészítésére tizenkétezer ember munkája szükséges.

A Foulpointe körül lakó népek egymással háborúskodván, őt kérték fel ügyükben a bíraskodásra; ő megszüntette köztük a viszályt és egyezségük fejében megígértette velök, hogy utat készítenek Foulpointetől Louisbourig s e célra a munka teljes befejeztéig tízezer munkást adnak.

Röviden szólva, Benyovszky harminczkét hónapig tartó louisbourgi időzése alatt oly dolgokat vitt végbe, hogy száz évvel később, 1863-ban a »Compagnie de Madagascar« ügynökei, mikor a sziget ezen részének erdeiben kutattak, egészen elcsodálkoztak, mikor a Benyovszky munkálatainak nyomaira akadtak.

Pedig ezen idő alatt semmi segílyt sem kapott az anyaországtól. Minden sürgető levelét válasz nélkül hagyták. Sem a százhusz gyarmatost, sem a kereskedelmi czikkeket, melyeket neki az ígélet szerint minden évben el kellett volna küldeni, nem kapta meg. A hányszor csak rizst, szarvasmarhát vagy rabszolgákat küldött Ile de France-ra, a kormányzók mindent megígértek neki, de nem küldték el sem a gyarmatosokat, sem a mesterembereket, sem azokat a tárgyakat, a mikre szüksége lett volna. És lelketlenségökben még azt sem adták meg neki, a mivel eltarthatta volna a telep katonáit és a többi emberét. Őt, hogy az igazat megmondjuk, az anyaország egészen elhagyta; szerencsétlen társait e miatt nagy csüggettség fogta el.

Egy hollandi hajó véletlenül került arra a vidékre s Benyovszky ily módon szerezhetett magának posztót; csak hogy hamarosan szabókat meg varrónőket kellett teremtenie, hogy ezek embereinek ruhákat készítsenek. Hogy pedig lábbelikre is szert tegyen, bőrt csereztetett ki és csizmadiákat taníttatott be.

Az Ile de francei kormányzók irigykedése a helyett, hogy csökkent volna, napról-napra emelkedett, mikor látták, hogy hasztalan minden törekvésük, mely a telepítvény megrontására irányult.

A t. olvasó még emlékezni fog, hogy a kormányzók voltak megbízva felügyeletet gyakorolni a raktárak és a kereskedelemre szánt kereskedelmi czikke fölött. Abban a reményben, hogy a vállalatnak legalább kereskedelmét tehetik tönkre, a megbizottaknak, kiket a felügyelet vezetése céljából Benyovszkyra erőszakoltak, azt az utasítást adták, hogy a számadásokat ne vezessék pontosan és elősegítsék a pazarlást. Mindezeknek dacára 1775 végén, azaz nem egészen két év múlva, az üzletek 340.000 livre tiszta nyereséget hajtottak. S a fejlődés minden téren mutatkozott. Nem múlt el hónap, hogy a belföld vagy a partvidék valamely népe ne küldött volna megbizottakat szövetség kötése végett.

Benyovszky tanácsára a bennszülöttek minden barbár és vérengző szokásaikat, minő volt péld. az, hogy bizonyos baljóslatú napokon született gyermekeiket megölték, - egymásután önként eltörölték.

Mindent összevéve, a szövetség, melynek élén Louisbourg állott, oly jelentőségre tett szert, hogy a szakalávok, kik ma a francziák szövetségesei, de akkor a sziget urai voltak, gyanús szemekkel kezdték nézni és megsemmisítésére fegyvert ragadtak. Ez a háború igazi próbakő volt, mely könnyen végzetessé válhatott volna. Ilyen súlyos körülmények közt Benyovszky közös védelemre hívta fel szövetségeseit, bár nem volt biztos, hogy azok meg fognak jelenni. A felhívásra egyetlen egy sem maradt el. Ez a legteljesebb bizalom jele volt, mert a szakalávoktól emberemlékezet óta mindenki rettegett. Az összeütközés, a mely ezután megtörtént, a szakalávok tökéletes leveretésével végződött s ezek kénytelenek voltak békeért esdeni.«

ÖTVENHATODIK FEJEZET. BENYOVSZKY HALÁLA.

»Ettől az időponttól kezdve Benyovszky terveiben nagy változás állott be, folytatja francia forrásunk:

»Franciaország őt egészen magára hagyta; az Ile de France kormányzói lelkét naponként újabb és újabb keserőségekkel tölték el, bár Louisbourg felvirágzásából következtetni lehetett azokra a különböző előnyökre, a melyeket Madagaszkár olyatán újjászervezése, a minőnek ő kontemplálta, kétségtelenül nyújtott volna. Mindezek a dolgok időnként a derék magyar gróftot arra bírták, hogy gondolkozzék a fölött, milyen virágzó állapotokat teremthetne ő, ha a helyett, hogy mindig akadályokkal kelljen küzdenie, sikerülne valami hatalmasabb európai kormány támogatását megnyernie. Az az összetartás, a melyet az alig két évig fennálló szövetség a szakalávokkal szemben tanúsított, azután más hasonló természetű megfigyelései arról győzték meg, hogy Madagaszkár néptörzseiben megvannak valójában azok az előfeltételek, a melyek alapján őket politikailag fegyelmezni és a kultivált népekkel minden más tekintetben egy színvonalra emelni lehetne.

Nagyon természetesnek találhatjuk tehát, hogy ezentúl figyelmet fordított egy gondolatra, a melyet néhány néptörzs benne fölkelte, midőn őt a törzsfőnökség elvállalására több ízben felszólította, és a melyet egy legenda, a mit róla a szakalávok leveretése után terjesztettek, könnyen megvalósíthatóvá tett. Ezen legenda szerint ő lett volna annak a Ramini családnak az utolsó élő tagja, a mely ős idők óta szolgáltatta a madagaszkáriaknak az »ampanszakabé«-kat vagyis a legfőbb törzsfőket; anyja pedig - ezen legenda szerint - ugyanezen családból származó hercegasszony volt, a kit hatvan évvel azelőtt, még egészen fiatal korában, Ile de France-ra vittek, a hol is fiát szülte. Benyovszky különben is oly jól tudott beszélni a szigetlakók nyelvén, hogy a bennszülöttek őtet egészen maguk közül valónak tekintették, a ki azonban szerintük kiváló és magasabb lény volt.

Benyovszkynak terve, a melyről fentebb szóltunk, az volt, hogy magát Madagaszkár fejedelmévé tegye, ott európai mintára szervezze kormányát, azt Francia- vagy egy más ország szuverenitásának alávesse és azután a két ország között hatalmas kereskedelmet és nagymérvű bevándorlást teremtsen, oly módon, hogy ez mindkettejüknek csak hasznára váljék.

A terv egyike volt a legkalandosabbaknak. Mivel azonban az ile de france-iak alattomoságai mindig jobban bántották, Benyovszky végre is a megvalósításához fogott. De mielőtt e célból csak egy lépést is tett volna, meg akarta lelkiismeretét nyugtatni, - a miért neki elismeréssel kell adoznunk - és tisztázni akarta helyzetét Franciaországgal szemben, hogy magáról a hűtlenségnek még csak gyanúját is elhárítsa. Ez a dolog 1776 szeptember havában, oly időben történt, a midőn az Ile de Francéről küldött ellenőrző biztosok évenként el szoktak jönni, hogy a gyarmat pénzügyi és kereskedelmi állapotát felülvizsgálják. Miután a biztosok a számadásokat átvizsgálták és hivatalosan megállapították, hogy azok leszámítva az árútárakban felhalmozott kereskedelmi cikkeket, 450.000 livre tiszta nyereséggel zárattak le, Benyovszky tőlük igazolványt kért, a melyben bizonyítsák, hogy a gyarmat kezelése kifogástalan volt; mikor ezt megkapta, mint az »Antongil-öböl melléki gyarmatnak francia királyi kormányzója« beadta lemondását.

Csakis, midőn mindezek a formalitásokon túl volt, fogadta el, a bennszülöttek felé fordulván, az ő ajánlataikat. Több hatalmasabb néptörzsnek kezdeményezésére egy nagy gyűlés (cabarre, mint Benyovszky idejében írták, vagy kabar, a mint most mondják) hivatott össze; megjelentek ott a férfiak a sziget minden részéből, és miután a hagyományos szertartásokat

elvégezték volt, Benyovszkyt kikiáltották és elismerték »ampanszakabé«-nak vagyis legfőbb törzsfőnek.

Néhány nappal később Benyovszky egy másik gyűlést is tartatott, a melyben a jelenlevők megegyeztek abban, hogy egy harminczkét tagból álló »legfelső tanács« és egy tizenhatsz tagból álló »állandó tanács« alakíttassék; e tanácsok támogatása mellett akarta ő a kormányhatalmat gyakorolni. Ugyanezen ülésben először is kineveztek az első tanácsba tizenkét tagot, (négy európai és nyolcz bennszülöttet,) a többi húsznak kinevezését későbbre halasztották, hogy legyen helye a tanácsban a csak ezután jövő európaiaknak, meg azoknak a bennszülötteknek, a kik későbbben mutatnák ki tehetségeiket. Ugyanebből az okból az állandó tanácsba is csak nyolcz tagot neveztek ki, még pedig két európai és hat bennszülöttet.

Miután ezen intézkedései jóvá hagyták, Benyovszky tudtára adta a gyűlésnek, hogy Európába szándékozik menni szövetség kötése végett. Elutazási tervét azonban a legnagyobb ellenzéssel fogadták; nem is egyeztek abba másképen, mint úgy, hogy meg kellett ígérnie, hogy útjából vissza fog térni, akár vezetnek célhoz alkudozásai, akár nem. Ekkor, 1776-ban a november hónap már vége felé közeledett. Deczember 15-én Benyovszky hajóra ült és Franciaországba indult.

Benyovszky telve bizalommal kelt útjára. Egy perczig sem kételkedett azon, hogy az ő javaslatait, a melyek szerint Franciaország Madagaszkár teljes birtokába juthat, Párisban a lehető legszívesebben fogják fogadni, hiszen ebből a birtokból csak ők fognak hasznot húzni, a nélkül, hogy valamit is veszélyeztetnének. Szerencsétlenségére azonban a magyar grófot az Ile de France és Bourbon szigetek kormányzóinak hazug jelentései és sértő árulkodásai már megelőzték.

Midőn tehát Európában megjelent, nemcsak hogy mesének kürtölték ki mindazokat a vívmányokat, a melyeket az ő állítása szerint a bennszülötteknél elért, hanem azzal is vádolták, hogy a Louisbourg-telepet hűtlenül kormányozta. Benyovszky azonban nem ijedt meg ezektől a vádaskodásoktól, a melyeknek forrását azonnal fölismerte, hanem arra bírta a minisztert, hogy törvényes vizsgálatot rendeljen el ellene; ez a vizsgálat azután oly annyira neki adott igazat, hogy a kormány kényszerült őt minden gyanú alól feloldani és teljesített szolgálatainak nyilvános elismerésül neki díszkardot adni.

Miután ez az ügy elintézését nyert, - a mi pedig időbe került, mert a vizsgálatot a szigeten, a helyszínén tartották meg, - Benyovszky megpendítette azt az eszmét, hogy Madagaszkárt, úgy a mint mondtuk, Franciaországhoz kell csatolni. Azonban ennél a pontnál a leghatározottabb ellenállásra talált. Vajjon a gyarmatügyek ekkor még ugyanazon emberek kezében voltak-e, a kik Dupleix-t nyomorban hagyták elpusztulni, a kik Montcalm marquis-nak a király határozott rendeletei ellenére semmi segínyt sem nyújtottak, és végre, a kik az 1753-ki gyűlöletes szerződést megkötötték? Vagy pedig azok, a kiknek Benyovszky javaslatait tanulmányozniok kellett volna, Ile de France és Bourbon kormányzóinak zsoldjában állottak-e? E kérdésre megfelelnünk nehéz dolog volna. A mi azonban bizonyos, az az, hogy a miniszter Benyovszky minden javaslatára süket maradt. Sőt mi több, a dolgok oda fejlődtek, hogy azt sem engedték meg neki, hogy a francia király nevében Madagaszkáron bármit is tehessen.

Elképzelhetjük, minő lelki hányattatásokon ment keresztül a tetteknek ez a nagy embere, a kinek emlékét ama törzsek nagyobb része még megőrizte volt, melyeket Leguevel de Lacombe 1822-1825-ig terjedő madagaszkári útjában meglátogatott. Nem volt föltehető, hogy az a konok ellenállás, a melyet a gépies gondolkodású vagy rosszakarató hivatalnoksereg útjába gördített, őt terveinek megvalósítására irányzó törekvéseitől eltéríteni képes lett volna. Miután Franciaország támogatni semmiképen sem akarta, ajánlataival szülőföldjéhez Ausztria-Magyarországhoz, későbbben pedig Angliához fordult. Ez a két ország azonban attól félt, hogy Franciaország tiltakozását fogja fölidézni, mert hiszen ennek jogait Madagaszkárra

elvitatni nem lehetett. Végre, miután Európában hét éven keresztül hiába kéregetett, az akkor Párisban tartózkodó barátjának, Franklinnak tanácsára az Egyesült-Államokba hajózott. Itt egy baltimore-i nagykereskedő cég egy kereskedelmi cikkekkal megrakott hajót rendelkezésre bocsátott; 1784 október 25-én tehát elhagyta ezt a várost, elindult Madagaszkárba és Nosszi-Bé-vel szemközt, a szigetnek Louisbourggal szemben fekvő oldalán kötött ki.

Ekkor már nyolcz éve volt, hogy Madagaszkárt elhagyta. Ennek daczára a parton lakó bennszülöttek rögtön fölismerték és a lehető legnagyobb lelkesedéssel fogadták. Midőn, az antongili öbölbe akarván jutni, a szigeten keresztül ment, útja valósággal szakadatlan diadalmenet volt.

Mi történt ezután? A következő eseményekről csak keveset tudunk; még pedig annyit, hogy Benyovszky az újra szervezés munkája közben, a melynek tevékenységét szánta, egy, a sziget partján fekvő, Ile de France birtokához tartozó rizsmagtár igazgatójával összekocczant. Ennek az összekocczanásnak az okát biztosan nem tudjuk. Sokkal ismeretesebb azonban az a hangulat, a melyet Ile de France és Bourbon szigetén Benyovszkyval szemben tápláltak, sem-hogy föl lehetne a priori tenni, hogy a magyar gróf lett volna a hibás. Már azt azonban teljes biztosan tudjuk, hogy a pondichery-i ezred hatvan emberét, a kik akkor éppen Ile de France szigetén voltak, ellene küldötték, hogy ezek őt megtámadták, és hogy abban az összeütközésben, a melyben csak három európai ember volt a kíséretében, Benyovszky egy puskagolyótól találva, elesett. (1786 május 23-án.) Alig múlt el egy éve ekkor annak, hogy a szigetre visszatért.

Így pusztult el nyomorúságosan egyike a legérdekesebb embereknek és - ki tudja? - talán egyike a XVIII. század legnagyobb karaktereinek. Az akkori Francziaország kivételével, bárhol szerencsésnek érezték volna magukat, ha szolgálatait fölhasználhatják. A mi tisztviselőink azonban úgy Párisban, mint Ile de France-on egyebet nem tudtak, mint útjába nehézségeket gördíteni és mindent a világon megtenni, csakhogy a vállalkozó férfiút elriaszassák; midőn pedig ez végre sem sikerült, megölték.

Benyovszky halála után Ile de France bizonyos kereskedői és ültetvényesei nyugodtan alhattak. Nem kellett többé félniök, hogy a nagy szigeten versenytársakra találhatnak, vagy hogy ott kereskedelmökre vámot vetnek. A sziget kormányzói szintén nyugodtan alhattak. Benyovszky halála után biztosak lehettek benne, hogy Madagaszkár olyan jelentőségre soha sem fog vergődni, hogy Ile de France és Bourbon tőle függővé váljanak.

Benyovszkyban a legfőbb hatalom gyakorlására megvoltak a tehetségek, megvolt az éles ész és az a képesség, a melynek az előbbi században Lacase és Montdevergue csak csekély részével rendelkeztek, és a mely nélkül - mert a nagy forradalom óta a helyzet lassan-lassan teljesen átalakult - Madagaszkár gyarmatosítása örökké megoldhatatlan feladat maradt.

Néhány évvel később a sziget megszűnt királyi birtok lenni; ezzel együtt megszűnt az, a mit »kereskedelmi kiváltság«-nak neveztek; a forradalom tehát gyökerében szüntette meg azt az ellentétet, a melylyel Benyovszky és Mandave Ile de France-on és Bourbon szigetén találkozott.

Madagaszkár gyarmatosításának terve ezután is nem kevésbé foglalkoztatta a francia politikusokat. Nem csodálhatjuk tehát, hogy 1791 végén a miniszter, midőn Lescaliert a Jó-Reménység-fokán túl fekvő francia gyarmatok polgári biztosává kinevezte, különösen lelkére kötötte, hogy ezt a kérdést tanulmányozza alaposan. 1801-ben Bory-Saint-Vincent az Ile de France kormányzóságától hasonló megbízást kapott. Az a háborús állapot azonban, a melyben Francziaország akkor állt, nem igen engedte meg, hogy valami más dologhoz komolyan hozzáfogjon.

Ile de France és Bourbon lakói egyébként Madagaszkárt a francia kormány felhatalmazása nélkül is megszállták, rajta nagy számmal megtelepedtek és ott kereskedelmi telepeket megültetvényeket alapítottak. 1804-ben ezek a telepek már elég nagy számmal voltak arra, hogy a kitűnő férfiú, Decaen generális, Ile de France akkori kormányzója, szükségesnek találja, a szigeten alkormányzóság-félét felállítani, Tamatavát tevéen annak székhelyévé. Sylvain Roux tétetett az alkormányzóság fejevé, megkapván a kereskedelmi igazgató címét.

1811-ben, Ile de France elveszte után, Sylvain Roux is meghódolni kényszerült. Az angolok azonban még e hódolás után sem foglalták el a partvidéknek egyetlen egy pontját sem; megelégedtek azzal, hogy a francia erődöket mind lerombolják.«

ÖTVENHETEDIK FEJEZET. MADAGASZKÁR TÖRTÉNETE

1816-TÓL 1845-IG.

(Francia források szerint.)

»A fentebb elmondottak kétségtelen bizonyítékai annak, hogy a múlt század végén, sőt az 1811-iki békekötésig is Madagaszkár a »népjog« szerint, a mely Amerika, Afrika és az Indiák egyes területeinek birtokba vételét szabályozta, a maga egészében francia tulajdon volt.

Az 1815-ki békekötésben Franciaország az angolok javára lemondott Ile de France-ról, a melyet ezentúl Mauritius szigetnek kereszteltek. Farquhar Róbert, a szigetnek új angol kormányzója, megkísértette az említett béke alapján Madagaszkárt is a maga hazájához csatolni, katonailag megszállotta Tamatavát és Foulepointe-ot és Angolország nevében követelte mindazon jogokat, a melyeket azelőtt ott a francziák gyakoroltak.

A francziák értesülvén Farquhar erőszakos tetteről, az angol kormány előtt tiltakoztak ezen foglalás ellen. És mivel a párisi béke 8. pontja e tekintetben minden kétséget kizárt, Nagy-Britannia nem tehetett egyebet, mint hogy a tiltakozásnak helyt adjon. 1816 végével értesítette tehát a párisi kormányt, hogy ugyanazon év október 18-án kelt rendeletével sir Róbert Farquharnak meghagyta, hogy a madagaszkári régi francia telepítvényeket adja vissza Bourbon sziget kormányának és hogy Tamatavá-ból és Foulepointe-ból vonja vissza az angol helyőrséget.

Az angolok visszavonulása csakugyan megtörtént és 1817. márcziusától kezdve, meg 1818-ban francia hajók a partvidék fontosabb helyeit nem egyszer meglátogatták, tévén ott foglalásokat és gyakorolván a souverénitás jogait.

Az 1816-ki októberi intézkedések által Franciaország tehát teljes elégtételt nyert. Mindenki joggal tehetette föl, hogy a madagaszkári kérdés teljesen meg van oldva. A későbbi események azonban mást bizonyítottak.

Farquhar nem egy könnyen mondott le terveiről. Ha már nyíltan őket meg nem valósíthatta, megkísértette az alattomos utakat. Ez okból olyan álláspontra helyezkedett, a melyre alig gondolt volna valaki, és a melyből kiindulva hazája igényeit Madagaszkárra megvalósíthatta. Ő eljárásában abból a szempontból indult ki, hogy Madagaszkár független terület, a melyhez egyik hatalmasságnak sincs semmi joga. E szempontnak messze kiható fontossága első pillantásra észrevehető. Nem csak hogy Franciaország tiszta világos jogát evvel teljesen eltagadta, hanem azonkívül Angolországnek módot nyújtott arra, hogy Madagaszkárt minden idegen nép hódítási terve ellen megóvja és honfiainak lehetővé tegye, hogy ott meglepedjenek és a szigetet elfoglalják.

Madagaszkár, miként általánosan ismeretes, ezen század elején valami harmincz néptörzs között volt felosztva, a melyeket semmiféle kapocs sem fűzött össze, ellenkezőleg, mindnyájan egymással többé-kevésbé ellenséges lábon állottak; ebben a politikai szétdarabolt-ságban politikai egységet, még pedig szabad, öntudatos egységet látni csak túlságosan megfeszített képzelő tehetséggel lehetett. Nem is volt képzelhető valami politikai tevékenységet erre az egységre alapítani, ha csak az illető nem akarta a szédelgés vádját magára vonni, vagy ha olyan eszközökhöz nem nyúl, olyan tényeket nem teremt, a melyek az egységnek legalább a valószínűség színét adnák. És épen ebben nyilvánult Farquhar lángelméje; ő megteremtette a szükséges tényeket a hovák segítségével.

Madagaszkár történetéből, fölfedezése előtt, csak keveset tudunk, de ebből a kevésből is kiviláglik, hogy a sziget a legrégebb idők óta számtalan politikai forradalomnak volt színtere.

A huszonöt vagy harmincz néptörzs, a melyek közt a sziget birtoka megoszlik, vajjon egy fajból való-e? Az etnografusok kimutatták, hogy nem. De e mellett az is bizonyos, hogy valamennyien egy nyelven beszélnek és hogy valamennyien »malagasi«-knak nevezik magukat. Semmi sem bizonyítja, hogy ezen néptörzsek között valaha is, valami szorosabb szövetség állott volna fenn, ámbár az ampanszakabé cím, a melyet Benyovszky viselt, az ellenkezőre enged következtetnünk. Annyi mindamellett bizonyos, hogy egy néptörzs mindig létezett, a mely a többiek fölött bizonyos, az erőn alapuló fensőséget gyakorolt. E század elején ez a fensőség a szakalávok kezében volt.

A fentebb említett politikai küzdelmekben a törzsek egyike különösen erős próbára volt téve. Már 3 vagy 400 év előtt a malájok lakta Ázsiából a szigetre bevándorolván, a többi törzsek által a partokról a sziget belsejébe szorítottak és végre ott, egy hegyes tartományban telepedett le, a hol a föld aránylag sokkal kevésbé termékeny mint másutt, és a melynek neve »Ankova« - A n H o v a »itt van a hovák országa.«

Ezek a hovák a múlt század végével a sziget belsejének egyik fensíkján valami tizenkét törzsre oszolva, egymással békében ritkán éltek, míg végre az egyik, »Andrianampuin« nevű törzsfő, az Imern, vagy közönségesebben Emirn nevű kerület ura, szerencsés háborúival valamennyiöket egy uralom alá hajtotta. Ez az Andrianampuin a hovák jelenlegi uralkodó házának alapítója volt. 1810-ben bekövetkezett halála után az egyik fia örökölte a királyságot, a kit Madagaszkár történelme I. Radama néven ismer. Ezt a Radamát szemelte ki Mauritius kormányzója, hogy az ő segítségével terveit megvalósíthassa.

Farquhar Radamának először is a sziget összes törzseit több-kevesebb látszattal alá akarta vetni. Mihelyt Madagaszkárnak királyt adott, Angolország ezt könnyen a maga szövetségésévé tehette, és Franciaországgal ellenséges lábra állítván, ellene többé-kevésbé nyíltan támogathatta. Mivel pedig az ilyen király a saját erejéből önmagát semmi esetre sem volt képes fenntartani, semmi sem volt Nagy-Britanniának könnyebb, mint reá nagy befolyást gyakorolni és általa az egész szigetre az angol protektorátust kiterjeszteni.

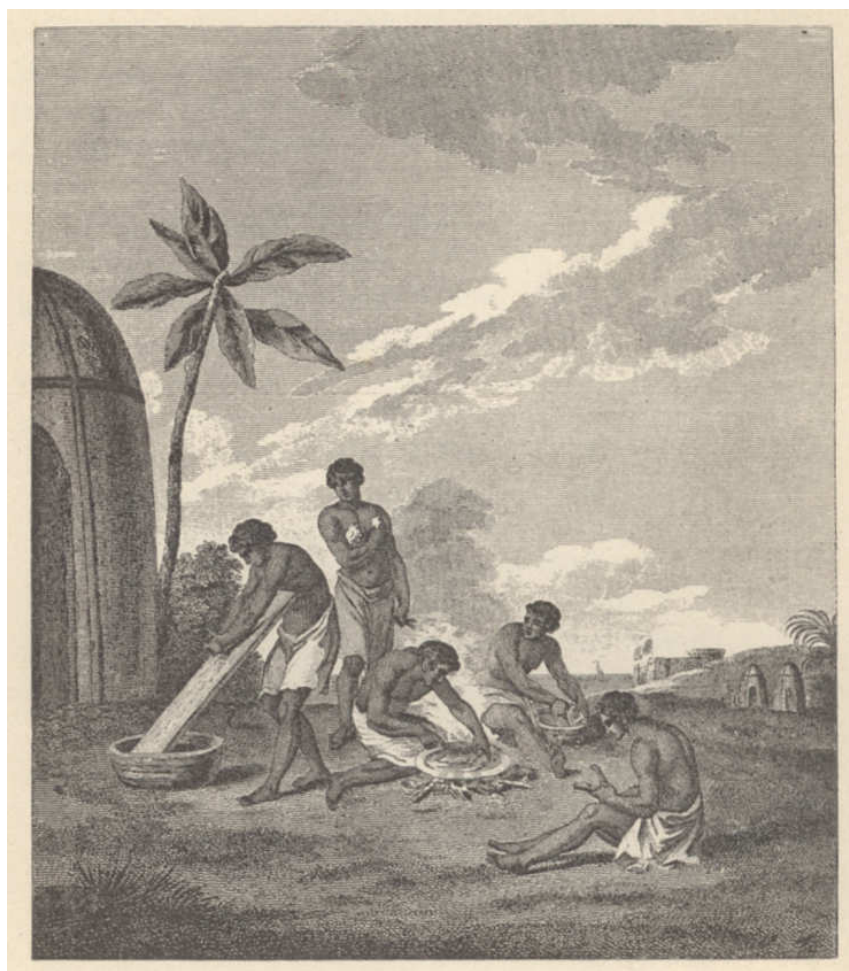
Még most csak az volt a kérdés, vajjon Radama, a kit Farquhar Madagaszkár királyává akart tenni, képes lesz-e betölteni azt a szerepet, még Angolország segítségével is, a mit neki szántak és másrészt, vajjon hajlandó lesz-e azt elvállalni? E czélból Farquhar néhány héttel később, mint az utolsó francia telepek, Tamatava és Foulpointe kiürítették, egyik tisztjét, Lesage kapitányt Madagaszkárra küldötte avval a megbízással, hogy menjen el Radamához és győződjék meg saját szemeivel a dolgok állásáról. Ha pedig a dolgok csakugyan úgy állának, miként azt Farquhar kívánta, Lesagenek Radamát elő kellett készítenie egy Angolországgal kötendő szerződésre és őt arra bírni, hogy a tengerparton is foglaljon el helyet, a honnan új szövetségeseivel közvetlen érintkezhessék.

Az ajándékok, a melyeket Lesage magával vitt, különösen alkalmasak voltak egy vad nép törzsfejét elkápráztatni. És csakugyan, Radama el levén általuk bűvölve, az angol követet a legbensőbb szívességgel fogadta. Meg is egyeztek egymással csakhamar. Megegyeztek abban, hogy néhány hónappal később Radama a tenger partján el fogja foglalni Tamatavát, a honnan egy út saját országába vezetett. Tamatava az angolok segítségével csakugyan eljutott a hovák birtokába. Mauritius kormányzója tehát közvetlen összeköttetésbe léphetett vele.

Tamatava birtokba vétele után két hónappal Farquhar újabb követséget küldött a hovák királyához. E követségnek élén a keletindiai hadsereg egy altisztje, James Hastie állott, a ki igen ravasz volt, mindenféle cselfogáshoz értett és rendkívül nagy ügyességgel tudta a műveletlen, barbár, meg a félművelt embereket magának megnyerni. Ez az ember Mauritius kormányzójának megbecsülhetetlen szolgálatokat tett Madagaszkárban; nélküle Farquhar, jeles tulajdonságai daczára, czélját teljesen aligha érte volna el.

El levén látva Hastie mindenféle ajándékkal, egy szerződés tervét is elvitte magával, a melyet a hovák királyával el kellett fogadtatnia. Ennek a szerződésnek titkos célzatai a filantropia, az emberszeretet mezébe voltak burkolva. Nem volt abban egyébről szó, mint a rabszolga-kereskedésről, a melyet Radamának meg kellett tiltania, valahányszor valaki Madagaszkárban rabszolgákat akart vásárolni oly szándékkal, hogy azokat a szigetről elvigye és másutt eladja. De ebben a szerződésben Radamát az angolok »Madagaszkár és a tőle függő szigetek királyá«-nak címezték. Mivel pedig a rabszolgakereskedés illetően betiltása rá nézve anyagi veszteségekkel járt, megállapodtak, hogy Mauritius kormányzója e veszteségekért kárpótlásul neki évenként 1000 aranyat, 1000 ezüst dollárt, 10.000 font puskaport, 100 muszkétát 10.000 kovás puskát, 400 ember részére egyenruhát, 12 altiszti kardot, bizonyos mennyiségű kelmét, egy egyenesen ő rá szabott tábornoki egyenruhát, kalappal és cipőkkel, továbbá két lovat fog küldeni. Ezen ajándékok elküldésének egyetlen egy föltétele volt: az, t. i. hogy az angoloknak Radama udvarában lakó megbízottja írásban bizonyítani fogja, hogy a fentebb említett szerződés minden pontjában betartatott.

Ezek voltak a szerződés pontjai. Könnyen felfogható, hogy Radama azt készségesen aláírta. Így tehát Radama, a ki alig volt Madagaszkár negyvenedrésének birtokában, »Madagaszkár és a tőle függő szigetek királyá«-vá minősült. Angolország pedig daczára, hogy a népjog szabályai szerint a sziget ügyeibe avatkoznia nem volt szabad, a hova udvarba egy megbízottat küldhetett. A kérdéses szerződés 1817 október 17-ről keltezett.

MADAGASZKÁR BENSZÜLÖTTTEL.

Másolat GR. BENYOVSZKY emlékiratai eredeti angol kiadásának melléklete után.

Időközben a francziákban is fölébredt a vágy Madagaszkáron, illetőleg a közelében fekvő szigeteken maguknak valami kikötő-helyet megszerezni. Ezt Farquhar megtudta és megakadályozására újabb terveket kovácsolt. A hovák országát politikailag és katonailag át akarta alakítani. Az újításoknak megvalósításával megint Hastiet bízta meg.

Radama, ámbár látszólag korlátlan hatalommal uralkodott, népére nagyobb befolyást nem gyakorolt, mint a frankok első királyai. Az ország minden fontosabb ügye nagy népgyűléseken, »Kabar«-nak hívták őket, nyert elintézés. Minden hovának joga volt ezeken a népgyűléseken megjelenni; azonkívül is minden intézkedésében, a mit a kabar fölhatalmazása nélkül akart tenni, Radama számolni tartozott a nagyok véleményével is.

Nagyon tiszta dolog, hogy ilyen körülmények között magában e népben könnyen keletkezettek olyan áramlatok, a melyek bizonyos esetekben az angol politika céljainak útjában állhattak volna. Ez okból Radama Hastie tanácsára a kabarokat minden tanácsadó és döntő hatalmuktól megfosztotta. Nem hívta többé a népgyűlést össze, mint csak oly célból, hogy tudtára adja azt, a mit maga személyesen már eldöntött. A nép nagyjait pedig szoros felügyelet alá helyezte; a mint valami lanyhaságot, véleménykülönbséget vagy függetlenségre való törekvést vett náluk észre, azonnal megmérgeztette vagy leszúratta őket. Ez a politikai átalakulás, tekintve, hogy Radama mindenben csak Hastie kívánságát teljesítette, a hovák erejét teljesen az angoloknak szolgáltatta ki.

A politikai átalakítást a katonai követte. Katonai szervezetök tekintetében a hovák a madagaszkári többi népektől semmiben sem különböztek. Ha ugyanis a háború viselést elhatározták, a harcosokat összehívták és csoportokba gyűjtven, útnak indították. Könnyen belátható, hogy az ilyen katonák európai csapatok előtt helyt nem állhattak. Hastie tanácsára tehát Radama a katonai szolgálatot minden hovára kivétel nélkül kiterjesztette. Ennek az volt a következménye, hogy ez a kis népség, a mely körülbelül 600.000 lélekből állott, 80-100.000 katonát volt képes síkra állítani, a kik közül 20-25.000 ember folytonosan, fegyverben állott. A katonai büntető-törvényt is szörnyű szigorúvá tette Radama; mindenki, a ki állomását elhagyta, pedig ez a barbár népeknél gyakran előfordult, tűzhalált szenvedett.

Mindezen rendszabályok a hovákat zsákmányra vágyó törzsszé, csupa katonákból álló állammá változtatták. Ehhez a szervezethez járultak még a puskák és ágyúk, a melyekkel az angolok őket fölfegyverezték, és a melyeknek segítségével könnyen megszerezték maguknak a többi madagaszkáriak fölött a fensőbbiséget.

Midőn tehát a francziák Sylvain Roux vezérlete alatt megjelentek és Sainte-Marien megtelepedtek, Farquhar könnyen útjokat állhatta. Miután a hovákat a francziákkal szemben ellenállásra tüzelte föl, velők egy újabb szerződést kötött, a melynek 1. pontja az egész szerződés céljáról világos képet ad:

1. pont. A brit király ő felségének hajói, vagy bármely más angol hajó, a mely törvényes megbízást kapott a rabszolga-kereskedés megakadályozására, ezen szerződésnél fogva feljogosíttatik minden hajót, minden vízi járművet, legyen az akár a madagaszkári király alattvalóinak tulajdona, akár más bármiféle nemzet polgárainak birtoka, - a melyet Madagaszkár valamely kikötőjében, öblében, folyó-torkolatában, partján vagy partja közelében talál, és a mely rabszolgákkal kereskedik, vagy a rabszolga-kereskedésben segítkezik, vagy csak arra ösztönöz is, - megtámadni és elfoglalni.

Ezen szerződés értelmében, Radama nagylelkűsége következtében, az angolok Madagaszkár összes partvidéke fölött a rendőri felügyeletet megkapták.

Midőn pedig Radama az angol bízattásra Fort Dauphint is, a hol hat franczia katonából álló őrseg volt, elfoglalta, Hastie vele, a ki irányában hálára volt kötelezve, új szerződést kötött; e szerződés szerint az angol hajók jogot nyertek Madagaszkár minden kikötőjében kikötni és ott

az árúk értékének 5 százalékát vámúl lefizetvén, kereskedést folytatni; ugyanezen szerződés biztosította továbbá az angoloknak azt a jogot, hogy a szigeten megtelepedhessenek, kereskedhessenek, hajókat és házakat építhessenek és a földeket művelhessék.

Farquhar tehát 1825 végén terveit nagyrészt megvalósította; a francziák Sainte-Marieből alig szállhattak ki a sziget partjain, az angoloknak ellenben a szabad megtelepedés és kereskedés mindenfelé biztosítva volt.

Mindezen cselszövények ellen a francziák semmit sem tettek. Bourbon és Sainte-Marie lakói az angol befolyás terjeszkedésétől annyira el voltak bűvölve, hogy meg sem kísértették hasznot húzni abból az általános fölkelésből, a melyet a Fort-Dauphin körül lakó törzsek, meg a francziáknak az Antongil-öböl mellékén lakó feneriffai szövetségesei a hovák ellen támasztottak. A fölkelés kívülről semmi támogatásban sem részesülvén, a hovák azt nagy kegyetlenséggel elnyomták.

A francziák be nem avatkozását ezen fölkelésekbe Radama gyávaságnak tekintette, és újabb rendszabályokhoz nyúlt, a melyek Bourbont és Sainte-Mariet sújtották.

E két francia gyarmat ugyanis csak azon föltétel alatt tarthatta fenn magát, ha Madagaszkártól vehetett rizst, marhákat és akár szabad munkásokat, akár rabszolgákat. Radama pedig Sainte-Marie kereskedőinek határozottan megtiltotta, hogy Madagaszkárnak a szigetjökkel szemben fekvő részén akár rizst, akár szarvasmarhát vehessenek; csakis Foulpointeban vagy Feneriffában láthatták el magukat ezekkel a szükséges dolgokkal; itt is azonban a be-, valamint a kivitelnél a hováknak óriási vámot kellett fizetniök. Ez azután az élelmi szereket annyira megrágította, hogy a gyarmat gazdasági viszonyainak egészen át kellett alakulniok. A kereskedelmi tilalmat a hovák olyan szigorúan kezelték, hogy midőn egy alkalommal egy francia kereskedőt a vihar a sziget azon partjára vetett ki, a hol a kereskedelem tiltva volt, őt vád alá helyezték és rabszolgául eladták. Elrendelte továbbá Radama, hogy minden madagaszkári halállal bűnhődjék, a ki a francziák kezébe akár szabad munkást, akár rabszolgát juttatna; holott ezekre a francia gyarmatosoknak a föld megművelése céljából föltétlen szükségök volt.

Ezen tilalmak arra bírták az akkori francia tengerészeti minisztert, Hyde de Neuville-t, hogy egy kisebb expedíciót szereljen föl és ezt Bourbon-sziget kormányzójának rendelkezésére bocsássa.

Időközben a hovák országában is nagy átalakulás ment végbe. Radama 1828 júl. 27-én meghalt; a nép nagyjai félvén, hogy utódja ugyanazt a zsarnoki kormányzást fogja folytatni, mint elődje, megszállták a királyi palotát, hatalmukba kerítették Radama feleségét és »Ranavalo« néven királynéjukká kiáltották ki, már előbb rábírván őt egy alkotmány elfogadására, a mely szerint semmi se bírjon törvényerővel, a mit ők heten alá nem írtak. Mivel pedig más trónkövetelőktől is tarthattak, az összeesküvők Radama egész családját kiirtották. Csak egy: Ramenetak menekülhetett el.

Ez a forradalom nem csak Radama személyes és zsarnoki uralmát alakította át oligarchikussá, hanem mindjárt kezdetben nagy részt az angolok ellen is irányult. Az új kormány első tette volt, hogy az Angolországgal 1817-ben kötött szerződést megsemmisítette, a Tananarivában megtelepült angoloknak lehető sok kellemetlenséget okozott és még az új angol megbízottat sem akarta ilyenül elismerni és városában megtűrni. Végre az angol kereskedő-hajókat is olyan elbánás alá fogta, mint a többi idegen hajókat.

Mindebből Bourbon kormányzója azt következtette, hogy a hovák le fognak mondani az egész szigetre táplált alaptalan igényeikről és ennek következtében a háború kikerülhető lesz. Csakhamar azonban az ellenkezőről győződött meg és a háború kitorrt.

A francia csapatok vezére, Goubeyre, azonban feladatának megoldására képtelen volt. Tinting-et ugyan elfoglalta, azonban Foulpointe-nál a hovák erődjét elfoglalni képes nem volt.

Ez a vereség a francziák ügyének benszülötteknél igen sokat ártott és miután az 1830-ki júliusi forradalom Párisban is kormányváltozást okozott, a háború megszűnt. Lajos Fülöp az angolokra való tekintetből Tinting-et kiürítette és a háború folytatásáról lemondott.

A mint a hovákban megerősödött a tudat, hogy Franciaországtól többé nincs mit tartaniok, az angolokkal is, valamint a többi idegenekkel szemben olyan magatartást tanúsítottak, a melynek célja volt minden, az idegenek részéről fenyegető veszélyt örökre elhárítani és nekik Madagaszkár teljes birtokát véglegesen biztosítani.

A hovák politikájuk végcéljává tették a fehéreket a szigetről kiűzni és ezért az angolok sem részesültek külön bánásmódban mint a francziák.

Főntebb említettük, hogy miként bántak a hovák, Radama halála után, az angolokkal, hogy megsemmisítették a szerződéseket, hogy mindenféle bántalomban részesítették őket és hogy a britt megbízottat városukból kiutasították. Tisztán kimutatták tehát, hogy az angoloktól, mint versenytársaiktól, első sorban akarnak megszabadulni.

Az angol hittérítőket azonban, hogy minő okokból, nem tudjuk, még megtűrték. De alig hagyták el a francziák Tinting-et és a hováknak ezek újabb támadásaitól tartaniok többé nem kellett, aggodó gonddal igyekeztek a hittérítők tevékenységét megbénítani; érezték és pedig nem ok nélkül, hogy vallás és tanítás ürügye alatt a hittérítők nem kevesebbre törekszenek, mint arra, hogy Madagaszkáron olyan erőket teremtsenek, a melyeknek egykoron az angolok, vagy más idegenek a hova kormány elleni küzdelemben hasznát vehessék. Ezért is ellenök fordultak.

Először megtiltották nekik, hogy rabszolgákat tanítsanak, később csak a kormány iskoláiban volt szabad tanítaniok, azután nem engedték meg nekik a keresztelest és a keresztény isteni tisztelet gyakorlását és végre 1835 márczius havában a királyné egy ünnepies kabart hitt össze, a melyen, mint mondják, több mint 150.000 hova volt együtt. Ebben a királyné meghagyta alattvalóinak, kik a keresztény hitet fölvtették, vagy a hittérítők alapította társaság tagjai voltak, hogy halál büntetés terhe alatt egy hét alatt jelentsék fel önmagukat. A keresztény tiszteket megfosztotta rangjuktól; a többieket pedig pénzbírsággal sújtotta. A hittérítők e rendelet kiadása után önkényt elhagyták Tananarivát.

A hittérítők kiűzését a többi fehér emberek kiűldözése követte. A hovák attól tartván, hogy az országukban lakó fehér emberek egy európai inváziót készíthetnének elő és így zsarnoki uralmuknak véget vethetnének, 1845-ben törvényt alkottak, a melyet kezdetben csak Tamatavában hirdettek ki, de később az egész szigetre ki akarták terjeszteni. Ez a törvény bizonyosága annak, hogy milyen szellem lelkesítette a hovákat. Íme a törvény maga:

»A mai naptól kezdve, így szólott a királyné rendelete, minden idegen származású lakos és kereskedő tartozik magát alávetni az idegenekre vonatkozó madagaszkári törvénynek: 1. mindenki köteles a királynőnek robot-szolgálatokat teljesíteni; 2. mindenki tartozik magát minden, akár a rabszolga-munkának is alávetni; 3. valamikor csak a törvény kötelez, mindenki tartozik a tangint (méreggel gyakorolt igazságpróbát) elfogadni; 4. az adós vásárra vihető és rabszolgául eladható; 5. minden idegen köteles minden tisztnek, még az egyszerű hova katonának is engedelmeskedni, mert a királynő semmi idegennek sem adja meg azokat az előjogokat, a melyeket a madagaszkári törvény az ő alattvalóinak biztosít; 6. Tamatavából az idegennek elmenni semmi szín alatt sem szabad; hasonlóképen nem folytathat kereskedést a sziget belsejével. A kereskedőknek és üzéreknak tizenöt napi gondolkodási idejük van, ha ez alatt az idő alatt a jelen rendeletet magukra nézve kötelezőnek el nem ismerik, házaikat le fogják rombolni, árúikat szabad zsákmánynak nyilvánítják, őket magukat pedig a kikötőben

megjelenő első hajóra szállítják. A tizenöt nap eltelte után ezen, a kiűzetésre vonatkozó rendelet azonnal végrehajtandó; a végrehajtással megbízott hova tiszt vonakodása, vagy lanyhasága esetén halállal lakol.«

Ez a rendelet az európaiak megmaradását Madagaszkáron lehetetlenné tette. A mint róla Romain-Desfossès, az indiai vizeken a hajóhad vezére, értesült, azonnal megjelent Tamatava kikötőjében, hogy honfitársait az erőszak ellen megvédje. A város előtt egy angol hadi hajót is talált, a mely hajó a britt alattvalók védelme céljából jelent volt meg. A francia és az angol hajó vezérei megegyeztek abban, hogy egyetértőleg fognak eljárni. Kifogásaik és tiltakozásaik azonban semmit sem használtak. A kitűzött napon tizenegy francia és tizenkét angol kereskedőt, a kik Tamatavában laktak, csakugyan kiűztek és őket minden vagyonukból kifosztották.

A sérelem sokkal nagyobb volt, sem hogy a vezérek minden megtorlástól tartózkodhattak volna. Hamuvá lőtték tehát a várost, embereiket partra szállították és az erősségeket megrohanták; azonban a kőfalból épített várat elfoglalni nem voltak képesek és kényszerültek az ellenség tüzelése közben visszavonulni és halottaikat ellenfeleik kezében hagyni.

Tamatava 1845-iki bombázása után a szakadás a hovák közt egy részről és Franciaország meg Anglia között más részről teljes volt; nyolcz éven keresztül Madagaszkárból az angol és a francia kereskedelem ki volt zárva.

Mivel azonban Franciaország az indiai vizeken hajóállomásokban nagy szükségét szenvedett, a francziák a mondott időben a Madagaszkártól észak-nyugatra fekvő Nosszi-Bé, Nosszi-Micziu, Nosszi-Kumba és a Komorokhoz tartozó Magott szigeteket birtokba vették, továbbá a Madagaszkáron, a Passzandava-öböl és Saint-André-fok közt élő szakalávokat, francia protektorátus alá helyezték.

ÖTVENNYOLCZADIK FEJEZET. MADAGASZKÁR TÖRTÉNETE

1845-TŐL II. RADAMA MEGGYILKOLÁSÁIG (1863).

Ebben a fejezetben a sziget történetének 1863-ig terjedő részével fogunk foglalkozni; ebben az időszakban ugyanis a francziáknak két békés kísérlete, a hovák beleegyeztével Madagaszkáron tért foglalni, kelti fel figyelmünket.

Nyolcz évig, mint föntebb elmondtuk, Madagaszkár, illetőleg a szigetnek a hovák uralma alatt álló része az angol és franczia kereskedelem elől zárva volt. 1852 felé azonban a hova udvarnál már két franczia embert találunk, a kik ott nagy tekintélynek örvendtek. Egyikök, Lastelle, azzal érdemelte ki magának a tananarivai kormány háláját, hogy Madagaszkáron nagy földművelő-telepeket alapított és a mit leginkább megbecsültek, nekik nagy számú ágyút, puskaort és puskát szerzett.

A másik, Laborde, szintén pótolhatatlanná tudta magát tenni. Különös találékonysággal lévén ellátva, Ankovában ágyúöntő-, üveg-, czukor-, rum-, indigogyárat állított fel, a selyemtenyésztést meghonosította stb. Az országot gazdagító mindezen vállalatai iránt fölkeltette Ranavalo királyné érdeklődését, a ki mint fösvény asszony minden évben végtelen gyönyörrel nézte a vállalatokból őt megillető és a kincstárba befolyó jövedelmeket.

Lastelle és Laborde önzetlenségökkel és lojalitásukkal magukról a gyanú minden árnyékát elhárították, a mit bármely más ember az ő helyzetökben kikerülni alig lett volna képes. A beléjük helyezett bizalom szolgálataikkal együtt napról-napra növekedett. Lastelle a királyné jobb keze lett. Ő volt az, a kit megbízott mindennek beszerzésével, a mit Európából vennie kellett; ha pedig a minisztereknek fegyverekre volt szükségök, szintén hozzá fordultak. Laborde-ot a »trón örököse«, Rakoto herceg, a ki később II. Radama néven trónra is jutott, atyjaként szerette és mindenben az ő tanácsa szerint járt el.

Ez a két franczia ember, elragadtatva Madagaszkár természeti gazdagságától, magának egy álmképet alkotott, sajátos tervet eszelvén ki. E terv szerint a hovákat a Madagaszkárra vonatkozó uralmi igényeik dolgában teljesen meg akarták nyugtatni, nyújtván nekik e tekintetben több-kevesebb diplomáciai biztosítékot; ennek elérése után szándékuk volt Európából tőkét szerezni és mérnököket az országba hívni, a kik a sziget kincseit a madagaszkáriak, a hovák és a föld többi népeinek javára kizsákmányolnák. Ezt tartották ők az egyedüli módnak, a melylyel minden háború kikerülésével Madagaszkár a művelt világ tagjává tehető, a szigeten pedig állandó béke és boldogság lett volna megteremthető; ennek azután a kormányától és nagyjaitól kegyetlenül kizsákmányolt hova-nép épen úgy örvendhetett volna, mint a többi madagaszkáriak, a kiknek mindeddig győzőik kegyetlensége és rossz bánásmódja ellen folytonosan kellett küzdeniök. Ezen eszméikkel Rakoto herceget is megismertették és sikerült is őt részökre megnyerniök.

Ennek daczára Lastelle és Laborde eszméi örökké a terv stádiumában maradtak volna, ha egy másik franczia, Lambert-nek hívták, a ki Mauritius szigetén lakott és ott egy jelentékeny kereskedő-ház élén állott, segítségökre nem jó. Lambert-et azon szolgálatokért, a melyeket a hova kormánynak tett, maga a királyné hívta meg a fővárosába és ott nagy kitüntetéssel fogadta.

Miután Laborde Lambert-tel megismertette mindazt, a miben ők egymással és Rakoto herceggel megegyeztek, Lambert eltökélte, hogy népszerűségére támaszkodva a helyzetet kizsákmányolja és a herceget végleges elhatározásra bírja. Laborde jelenlétében tehát előtte a dolgot főlemlítette. Mivel pedig a herceget a terv kivitelére hajlandónak találta, megbeszél-

ték, hogy eszméiket megvalósítják és a mi fő, megbeszélték azt is, hogy milyen úton-módon fognak hozzá a megvalósításhoz. Végre némi vitatkozás után mindhárman abban egyeztek meg, hogy Madagaszkáron a dolgok kívánt rendjének előállítása végett két fontos rendszabályhoz kell nyúlniok; az egyikhez kereskedelmi és ipari téren, a másikhoz politikai téren; e kettő nélkül semmi praktikus dolog el nem érhető. Az első abból állott, hogy minden bányát, minden erdőt, minden művelés alá nem fogott földet egy nagy, európai, óriási tőkével rendelkező társaságnak kell átadni, a mely azután azt értékesítse. A másik rendszabálynak egy részről ennek a társaságnak teljes biztonságot kellett nyújtania, más részről pedig meg kellett erősítenie és örök időkre biztosítania a hovák hegemoniáját a madagaszkári többi népek fölött; azaz Madagaszkárt egy nagy európai ország protektorátusa alá kellett juttatnia.

A francziák százados jogainál fogva Rakoto, Lambert és Laborde elhatározták, hogy ez a fővédnök más nem lehet, mint Franciaország. Rakoto herczeg pedig formasierőleg megígérte két barátjának, hogy mihelyt trónra lép, mindezen eszméket meg fogja valósítani.

A mikor ez történt (1855), a beteges Ranavalo királyné már hetvennégy éves volt. Miután a fenforgó körülmények között Rakoto már a legközelebbi időben számíthatott arra, hogy a trónt öröklí, megbízta Lambert-t, a kinek különben is Párisba kellett mennie, hogy használja fel útját és menjen el egyenesen III. Napoleonhoz és terjeszsze elé neki azon terveket, a melyeket egymás közt megállapítottak. A herczeg, joggal, mielőbb meg akarta ismerni a császárnak e tekintetben táplált nézetét, hogy azután a kellő pillanat megérkezével a szerint rendezze be a kormányzását.

Lambert igazi hazafiúi örömmel indúlt el Franciaországba. Örült annak, hogy ő ajánlhatja föl, még pedig a hováknak, a francziák eddigi ellenségeinek beleegyeztével hazájának ezt a csodálatos szigetet, a melynek értékét senki úgy megbecsülni nem tudta, mint épen ő. Párisba érkeztekor tehát sürgősebb dolga sem volt, mint III. Napoleontól kihallgatást kérni, hogy megbízatásának megfelellessen. A császár maga is élénk meglelégedéssel hallgatta meg azon ajánlatot, a melyet Lambert eléje terjesztett, és a mely abban állott, hogy Franciaország fogadja el a Madagaszkár fölötti védnökséget és hogy a sziget kincseinek értékesítése végett alakítson egy nagy társaságot. A császár az ajánlatok elfogadását a maga részéről egyetlen egy föltételhez kötötte, ahhoz, hogy a dologba Angolország is egyezze bele. III. Napoleon épen akkor az angol szövetségbe volt szerelmes és ezért semmit sem akart tenni, a mi a britt érzékenységet legkevésbé is bántotta volna. Ez okból arra bírta Lambert-et, hogy menjen el Londonba, beszélje meg az ügyet lord Clarendon angol külügyminiszterrel, meghatalmazván őtet azon ajánlat megtételére, hogy a nagy madagaszkári társaság félig francziákból és félig angolokból alakíttassék.

Lambert elég naiv volt bízni abban, hogy Angolország részéről semmitől sem kell tartani; haladéktalanul Londonba utazott és itt azt a helyrehozhatatlan hibát követte el, hogy a miniszter előtt Madagaszkár politikai helyzetét egész valójában földerítette és Rakoto herczeg minden tervét előtte föltárta. Lord Clarendon tudomásul vette mindazt, a mit Lambert eléje terjesztett, végre pedig kijelentette, hogy Franciaország protektorátusának kiterjesztése Madagaszkárra az angol közvéleményt könnyen nyugtalaníthatná és ez okból, bármiként sajnálja, lehetetlen ahhoz hozzájárúlania. Ez a válasz a Lambert és III. Napoleon közötti alkudozásoknak véget vetett; mivel a császár az angol szövetségeseket semmi szín alatt sem akarta megbántani.

Szerencsétlenségre azonban Anglia az alkudozások megszakadásával nem elégedett meg. Alig hagyta el Lambert a minisztériumot, lord Clarendon magához hívatta a hírhedt William Ellist, egy methodista lelkészt, a kit Franciaország ellen táplált gyűlölete később olyan gonosz tettek elkövetésére bírt, a minőkkel minden polgárosúltságon és a humanitáson igazi felségsértést követett el. Hogy mit beszélt meg a miniszter William Ellis-szel, bajos volna

megmondani. Annyi azonban bizonyos, hogy a methodista lelkész ezen beszélgetés után haladéktalanul elútaazott Madagaszkárba, nem titkolván el útazásának abbéli célját, hogy kész keletkezésében megsemmisíteni azon terveket, a melyeket Lambert szerencsétlen könnyelműséggel az angoloknak tudomására hozott.

Megérkezvén Tananarivába, Ellis azonnal hozzáfogott feladatának megoldásához. A mint néhány hovával, a kik még I. Radama idejében a keresztény vallásra tértek, érintkezésbe lépett, nem tudott hatásosabb eszközhöz nyúlui, mint hogy az ő közreműködésökkel egy följelentést eszelt ki. Egy szép reggelen a királyné és a miniszterei arról értesültek, hogy a Tananarivában megtelepült francziák az ő hatalmuk megdöntése és az ő megölésök céljából hatalmas összeesküvést hoztak létre. A följelentők minden levelökben az összeesküvés fejeiként Laborde-ot és Lambert-et jelölték meg.

A följelentés a kormányt leírhatatlan félelembé ejtette. A francziákat és a fővárosban levő többi fehér embert azonnal elfogatták; a foglyok vagyonát lefoglalták és kiűzetésöket azonnal elhatározták. Hogy azonban ezt a száműzést halálos büntetéssé változtassák, a mit ök maguk egyenesen kimérni nem mertek, az elítélteket ötven napig vezették a partokig, holott tíz nap alatt is oda juthattak volna. Az ötven napot azonban úgy hozták ki, hogy az elítélteket a legegészségtelenebb vidékeken vezették keresztül. Remélték ugyanis, hogy útközben megkapják a száműzöttek a lázt és egyikök sem menekül meg.

Ellis alattomos vádjá azonban nem csak a francziákat sújtotta. Mivel a királyné és miniszterei továbbra is félték az összeesküvöktől, és ezeket a keresztényekben vélték fölatalálni, valamennyi hovát, a ki keresztény volt, vagy megölettek, vagy mindenéből kifosztván, rabszolgákul eladtak. Késöbben az angol hittérítök ezen három évnél tovább tartó véres üldözés áldozatainak emlékére templomokat emeltek: de nem árt itt megjegyeznünk, hogy ezek a szerencsétlenek inkább Ellis, mint Ranavalo királyné martirjai voltak.

Ellis a maga alattomos, koholt vádjaival a bekövetkezendő eseményeknek teljesen elejét nem tudta venni; mert hiszen előre volt látható, hogy ha egykoron Rakoto herczeg trónra jut, eszméit meg fogja valósítani. Úgy is történt.

Ranavalo királyné 1861 augusztus 14-én meghalt; Rakoto II. Radama néven királylyá kiáltatott ki. A mint Tananarivában trónját elfoglalta, első dolga volt Lambert-t és Laborde-ot, a kik akkor Réunion vagy Mauritius szigetén tartózkodtak, magához hivatni, hogy terveik keresztülviteléhez azonnal hozzá fogjanak.

Ez okból Radama először is Lambert-et európai követévé nevezte ki és nevére kiállította a már többször említett társaság megalakítására az engedélyező okiratot. Mivel pedig Angolország ellenséges indulatát fölkelteni nem akarták, egymás közt abban is megegyeztek, hogy elejti a határozott franczia védnökséget, a melyet a nemzet 1856-ban úgy sem akart elfogadni. De - és ez ismét Radama és Lambert közös megegyezésével történt, Lambert magára vállalta, hogy minden nehézséget, a mi az angolok részéről fenyegethetne, elhárít és mégis közel ugyanazt az eredményt fogja elérni, a mit akartak. Terve volt ugyanis azt az engedélyező okiratot, a melynek alapján bárki a kérdéses társaságot saját kénye-kedve szerint megalakíthatja és általa közvetve a szigetre is a kezét ráteheti, egyszerűen III. Napoleonnak ajándékozni. A szerencse végre a francziáknak látszott kedvezni. Minden jel arra mutatott, hogy ez alkalommal Madagaszkár nem siklik ki a kezeikből. Azonban hibák fordultak elő most is és a francziák az angol cselszövények elől ismét hátrálni kényszerültek.

Egy olyan ellenséggel szemben mint Ellis, a ki a királyné halálának hírére Mauritius szigetről azonnal Tananarivába útazott, - a legnagyobb elővigyázattal és óvatossággal kellett volna eljárniok, ha csak nem akarnak munkájok elé rettenetes nehézségeket gördíteni. Radama és társai azonban ellenkezőleg jártak el, gyermekes sietséggel fogtak munkájuk

végrehajtásához, mintegy gyönyörűséggel gyűjtven össze vállalataik ellen mindazokat, a kiket reformjaik nyugtalaníthattak, vagy a kiket megkárosíthattak; ellenségeket támasztottak tehát maguknak a népben a nélkül, hogy olyan erőt szerveztek volna, a melyre minden esetben biztosan számíthatnak.

II. Radama először is eltaszította magától a Rainikaro családot, a mely Ranavalo harmincz-három évig tartó uralma alatt a hatalmat folytonosan gyakorolta; hasonlóképen szakított a többi nagyokkal is, és magát csupa új emberekkel környékezte. William Ellis ezt felhasználta és az új kormány ellen a nemzet legbefolyásosabb tagjaival, különösen pedig a Rainikarokkal szövetkezett.

A robot volt ezelőtt és máig is Madagaszkár egyik legnagyobb baja. A királyné, a miniszterek vagy a nemzet nagyjainak parancsára a nép tagjai kötelesek voltak, sokszor hónapokon át és gyakran távol saját lakóhelyöktől, fáradságos, ingyenes munkát végezni és magukat ezen idő alatt saját költségökön élelmezni. Radama a robotot eltörülte; ezáltal azonban maga ellen ingerelte mindazokat a nagyokat, a kik a robotból hasznót húztak; ezekből alakult meg nagy részt az az ellenzék, a melyet a Rainikarok Ellis ösztönzésére maguk köré gyűjtöttek.

A vámok nem csak a hova kormánynak jövedelmeztek; hasznót húztak belőle és meg is gazdagodtak azok, a kik a kezelésével megbizattak. II. Radama a vámokat eltörülte, a kereskedelmet egészen szabaddá tette és így a vámkezelőket is ellenségeivé tette.

Később a hova király a keresztény vallás gyakorlatát és terjesztését szintén szabadnak nyilvánította, a mivel megint a pogány papságot tette elkeseredett ellenségévé.

És hogy a pohár egészen beteljék, Radamát francia barátai rábírták, hogy ünnepies szer-tartások közt a főntebb említett engedély-okiratot másodszor is aláírja. Ezt azon ürügy alatt tették, hogy a jövődöbeli madagaszkári társaság jogot nyerjen utak, csatornák, kikötők építé-sére, sőt mi több, a kormány költségén pénzverésre is; mindezekről az első tervezetben szó sem volt. Elképzelhetjük, hogy ezen okirattal, a melylyel ok nélkül csináltak olyan nagy lármát, a hova népben milyen nagy fokú előítéleteket lehetett támasztani. A hovák közt a régiek pártja, betanítva Ellistől, csakugyan igyekezett is a néppel elhitetni, hogy azon okirattal az országot egyszerűen az idegenek javára kisajátítják, hogy őket az idegenek rabszolgáivá teszik stb.

Míg ezek Madagaszkáron történtek, Lambert Párisban járt, hogy a sziget birtokát Francia-országnak megszerezze a nélkül, hogy az angolok féltékenységét fölkeltenie kellene.

Ez utóbbiban azonban csalatkozott. Angolország gyarmatosító politikájában, miként mindig, úgy most is azt az elvet követte, hogy »mindent önmagáért, soha semmit másért.« Most is nem attól tartott, hogy Franciaország kiterjesztheti hatalmát Madagaszkárra, hanem az a vágy lelkesítette, hogy a szigetet önmagának megszerezze.

Mi történt tehát? Mialatt a francia császárság a legnagyobb, mondhatnók bűnös önzetlen-séggel járt el a dologban, mialatt a madagaszkári társaság, a ki harmincz évnél kevesebb idő alatt a szigetet egészen átalakította és a civilizáció jótéteményeivel elárasztotta volna, megalakulóban volt; mialatt a császár a társaság kormányzóját kinevezte; mialatt számos kitűnő mérnököt Tamatavába, Vohémárba, Diego-Suarezbe és Bavatubá-ba küldött - Ellis tiszteletes a Rainikaro családdal meg a régi hova-párttal végleg megkötötte az egyezséget, - ő az evangélium hirdetője nem riadt vissza az »ombiás«-okkal meg a »szikid«-ekkel meg a többi pogány papokkal szövetségre lépni. 1863. máj. 7-én végre a hova fővárosban borzasztó forradalom tört ki, a mely hat napig tartott. Az összeesküvők, a kik óráról-órára egész nyíltan kikérték Ellis parancsait, Radama palotáját is megszállták és tőle azt követelték, hogy áldozza föl barátait és semmisítse meg a Franciaországgal kötött szerződéseket. Mivel pedig II. Radama a kívánságot teljesíteni nem akarta, egyszerűen megfojtották és helyébe a trónra feleségét Razoherinát ültették, visszaállítván mindenben a status quo ante-t.

ÖTVENKILENCZEDIK FEJEZET.³⁵ MADAGASZKÁR TÖRTÉNETE 1863-TÓL NAPJAINKIG.

Minden biztosíték meg vala adva arra nézve, hogy II. Radamával a haladásnak és polgári-sodásnak új korszaka kezdődjék Madagaszkáron. Azonban, mint az előbbi fejezet végén jeleztük volt, a haladás és humanitás barátjai nagyon is korán örvendtek volt és az idő szörnyű kiábrándítást rejtegetett számukra.

Halljuk csak, mit ír L a c a i l l e, azon író, a ki a leghelyesebben ítélte meg a helyzetet, mit az is bizonyít, hogy a jövő valónak bizonyította sejtelmeit.

»Vajjon oly természetű esemény-e Rakoto trónralépte,« így ír ő 1862-ben Bourbon szigetéről, »mely hivatva van egészen átalakítani, teljesen megváltoztatni azt az álláspontot, a melyet Franciaország a hovákkal szemben elfoglal? Én nem hiszem. Ki lévén téve, a mint hogy tényleg ki van, a pártok minden eshetőleges alakulásának, minden udvari cselszövénynek, Rakoto, ha csak nem folyamodik segélyért valamely európai hatalmassághoz, és ha nem állnak kiváló tanácsadók oldalánál, egyszerre csak eltűnhet valamely kitört zivatarban vagy pedig áldozata lehet a rosszakaratú tanácsoknak, és ekkor a francia kormány azon megbánással fog szemben állni, hogy nem aknáztta ki kellőleg a helyzetet, s nem igyekezett ezen félvad népet a maga számára biztosítani, alávetni és megszelídíteni. A hovák erkölcsileg ép oly kevésbé alkalmasak arra, mint a malgások általában, hogy birodalmat alakítsanak, a mely mint állandó és biztosítékot nyújtó elfogadható volna, akár az európaiak, kiknek magukat rájuk kellene bízni, akár a bennszülöttek részéről.

Mindenkit a legnagyobb csalódásnak tenné ki a jövőre nézve, ha ezen emberekben akarnánk bízni, a kiknek sem törvényök, sem vallásuk, a kiknek egyedüli erejük abban a művészetben rejlik, hogy mint kell megfélemlíteni a gyöngébbeket, és magukat félelem tárgyainak tartatni.

A malgás művelődés évszázadok óta megmaradt a zagé (hosszú dárda) és a tanghin (méreg, mint istenítélet) körében és Rakoto helyzete nekem sehogy sem látszik biztosítotttnak. Különösen kétes tekintélye és csekély befolyása az, a mi nem valami biztos jövőt jósol neki; határozatlan jelleme nem fogja engedni, hogy a kényuralomhoz folyamodjék, a melyre itt szükség van, ha az uralkodó azt kívánja, hogy minden hatalom az ő kezébe összpontosuljon. A mi a hovákat illeti, én nem tudok velök rokonszenvezni és azt az európai kormányt, a mely nem viseltetnék bizalmatlansággal irántuk, ép úgy kijátszanák, mint a hogy kijátszották annak idején az angolokat. Rakoto eltűnhet, de a hovák megmaradnak és mindaddig a míg nem kaptak egy üdvös leczkét, csak azok fognak maradni, a kik máig voltak.«

»A mi Rabodót illeti,« folytatja Lacaille, »e nő egy titokban Radama ellen működő párt feje lön.«

»Körülötte és árnyában csoportosul az elégedetlenek hada, meg néhány alacsony származású becsvágyó, a kik nem tudják felejtetni, hogy minő szerepet játszottak Ranavalóval azon tisztviselők, a kik kezükbe tudták ragadni a hatalmat és a kik felváltva követték (I.) Radamát az uralkodásban. Rabodónak ezen szerepe, mely ma még nem igen félelmes, nagyon is azzá válhatik, ha azt a most uralkodó király hátrányára találná kizsákmányolni.«

Az események csakhamar megvalósították a kitűnő író sejtelmeit.

1863 július első napjaiban érkezett Párisba a hír, hogy Madagaszkáron forradalom tört ki, hogy II. Radamát meggyilkolták, és hogy helyébe özvegyét emelték a trónra.

³⁵ E fejezet és a következő javarészt Charles Buet: »Madagascar, la reine des îles africaines« című munkája (Páris, 1883) nyomán készült.

Ime rövid kivonata Laborde, madagaszkári konzul, levelének, a melyet a *Moniteur* július 7-én közölt:

Tananariva, 1863 május 15.

»Van szerencsém kegyelmességedet azon fontos eseményről értesíteni, a melynek Tananariva legközelebb színhelye volt. II. Radama nincs többé és Rabodót Razohérina név alatt Madagaszkár királynőjévé kiáltották ki.

A király körül két párt volt: egyfelől a régi tisztviselők és a nép nagyjai, ezeknek az első miniszter és főparancsnok állt élükön; másrészt a *menamázok* vagyis Radama őrei, a kik vele egyidejűleg emelkedtek és kik egészen birtokukba kerítették a hatalmat.

Ezek három hónap óta minden kegyet a maguk számára vettek igénybe és oly rendszabályokat csikartak ki a királytól, a melyeket a lakosság nem helyeselhetett. Igazságtalansággal és hivataluk, különösen az igazságszolgáltatás gyakorlása közben elkövetett zsarolásokkal, vádolták őket. Végül egy nagy erkölcstelenség nyomára is rájöttek, a mely a kőházban, *Ambohimiczimbina*-ban, a király rendes székhelyén, a melyet kizárólag a *menamázok* látogattak, követtek el.

Ezenkívül a két párt közötti, minél alaposabb meghasonlásnál még egy hatalmas indító ok is működött közre: a fajgyűlölet.

Andrianampoinimerina, I. Radama atyja, Emerina északi részéből származott. Észak férfiai segítették őt abban, hogy tizenkét kis államot egyesítván, királyságot alapítson. Az udvari kegyek ennek következtében az északiak részére voltak fentartva: a *menamázok* azonban délvidékiek. Hozzájárult még, hogy a miniszterség rég időtől fogva az egykori főparancsnoknak, *Rainikaro*-nak, igen hatalmas családját illette meg; most azonban e méltóságot is a *menamázok* foglalták le a maguk számára. A dolgok ilyenén állása mellett nem hiányzott tehát egyéb, mint valamely alkalmas ürügy, hogy az ellenségeskedések kitörjenek.

A király ezt is megadta, a midőn egy törvényt tett közzé, a mely megengedi a párbaft, sőt az egyes törzsek és falvak közötti harczot is, a nélkül, hogy egyéb kellene hozzá a két fél kölcsönös megegyezésénél. Ez annyit tett, mint a polgárháborút hirdetni.

Az e törvény közzétételét követő napon, a tisztviselők és a nagyok fölkeresték a királyt és kérték, vonná vissza e törvényt. Ő kérelmüket forma szerint visszautasította s kinyilatkoztatta, hogy ez a törvény érvényben fog maradni, még ha mindenki ellenezné is. Erre a tiltakozásra a tisztviselők imígyen felelének:

»Nos, akkor nem marad számunkra egyéb hátra, minthogy a megtámadástól való féltünkben felfegyverkezzünk.«

És visszavonultak.

Ez este, úgy délutáni négy órától kezdve, tényleg az egész város tele volt felfegyverkezett férfiakkal, kik tömegesen siettek az első miniszterhez. Én is, lázadástól félvén, összegyűjtöttem valamennyi honfitársunkat, különösen mindenekelőtt a tisztelendő atyákat és nővéreket. Ugyanígy járt el az angol konzul is, és ezt az éjet együtt töltők el.

Másnap a tisztviselők, meg az előkelők egy újabb küldöttséget menesztettek a királyhoz, mely őt a kibocsátott törvény visszavonására volt felhivandó. Tagadó válaszára a nép, a rabszolgák és katonák fegyveresen vonultak ki a piacra; kilencz óra tájban Radamának már tizenegy tisztje hullott el csapásaik alatt.

Időközben a király, a kit kegyenczeinek sorsa nyugtalanított, a királynővel a kőházba ment, a hová az előbbieik közül többen menekültek volt. Dél tájban megkezdődtek az alkudozások. A nép küldöttei, miután a királyt a legalázatosabb módon üdvözltek, s őt hódolatukról a leg-

élénkebben biztosították volna, azon emberek kiadását kérték tőle, a kiket magánál rejteget. Hétszer újíttatták meg e kérést, hétszer tagadta meg ő kiszolgáltatásukat. A királyné egy tisztje jelenik meg a tömeg előtt Radama lobogóját hordva; tisztelegnek előtte és leeresztik a fegyvereket, de azért csak egyre kívánják a vétkesek kiszolgáltatását. Ezután a király körülvéteti magát leghívebb embereivel s a palotába kísérteti magát általuk.

Miután a békealkudozások eredmény nélkül folytattattak a késő éjszakáig, a király kinyilatkoztatja, hogy ő maga fog Rainivoninahitriniony-hoz, az első miniszterhez menni, kegyelmet eszközölni ki számukra.

Egy újabb küldöttség előtt a királyné jelenik meg és ígéretet tesz a király nevében, hogy a bűnösöket kiszolgáltatják, azon feltétel alatt, hogy életben hagyják őket. A királynét felkéri, hogy jöjjön vissza másnap, s még abban a pillanatban elhatározzák, hogy támadást intéznek a palota ellen. A város ostromállapotban van. Másnap két óra tájban megnyílt a palotának egy ajtaja és tizennégy egyén egymásután szolgáltatott ki rajta. A palota mindazonáltal körülfogva maradt, mivel a bizottság kinyilatkoztatta, hogy csak akkor fog a királylyal alkudozásba bocsátkozni, ha már valamennyi vétkes ki lesz szolgáltatva.

Másnap úgy tíz óra tájban hallám, hogy a királyt meggyilkolták. Egy óra tájban a tanács egyik tagját a következő szavakkal küldé hozzánk:

»A vétkesek meghaltak; Rabodo, Madagaszkár királynője.«

Két órákor huszonegy ágyúlövés hirdeté trónraléptét. A tömeghez a következő proklamációt intézték:

»A király kétségbe esvén barátainak elveszte fölött, önkezeivel vetett végett életének. Razoherina, Madagaszkár királynője.«

A sokaság csendesen viselte magát. A mi a királynét illeti, a koronát csak ráerőszakolták; sőt fenyegetést is alkalmaztak, ha vonakodnék azt elfogadni.

Másnap, tizenharmadikán, valamint az angol konzulnak, úgy nekem is tudomásomra hozták az új alkotmányt, a melynek betartására a királynő megesküdt és a melynek ím ez a rövid foglalatja:

A királynő szeszes italokkal nem fog élni.

Az élet-halál fölötti döntés joga a tanácsot illeti, melynek a királynő lesz előülője.

A tanghin beszüntetése, valamint a vallások szabad gyakorlatára vonatkozó törvény fentartatik, az egyetlen Ambohinanga-falucska területének kivételével, a hol az öreg királynő sírboltja vagyon.

Tizennegyedikén az angol konzullal egyetemben tisztelegni menénk a királynő elibe; valamennyi tisztviselőjétől körülvéve találók őt. A szokásos üdvözlések után pár szót intézett hozzánk, melynek foglalatja az vala, hogy fenn akarja tartani a jó egyetértést az idegenekkel és azután visszavonult.

Még pár perczig társalogtunk a tisztviselőkkel és este az első miniszter egy levelét vettem, a melyben arról értesít, hogy rendeletet küldött a partvidéki kormányzóhoz, mely szerint a fehérek minden tekintetben pártfogolandók. Ezenkívül még biztos forrásból arról is értesültem, hogy a király ostromoltatása alatt, két ízben írt nekem, hogy sietnék segélyére, de a két levél elsikkasztatott. Különben sem lehettem volna segítségére, mivel honfitársaim érdeke a legnagyobb tartózkodást parancsolt s mivel magam is pontos őrizet alatt álltam.

Fogadja... stb.

Laborde, konzul.«

Az új kormány első rendelkezései a következők valának:

1. Razohérina közvetlenül Ranavalóra következik. II. Radama olybá vétetik, mintha nem is létezett volna, holtteste temetetlenül marad.
2. A vallási türelem érvényben marad.
3. A halálbüntetés újból behozatik.
4. Az egyezségek tiszteletben tartandók; megmaradnak az üzleti összeköttetések az angolokkal és a francziákkal.

Időközben, így gondolkoznak a francziák, majd csak végre fog hajtatni a Franciaországgal kötött szerződés és valósíthatni fogja terveit, és kedvező eredményt fog felmutatni a Lambert utánjárása következtében létrejött társulat.

Azonban e tekintetben is nagyot tévedtek a reménykedők. II. Radama halálával teljes rendetlenség állt be az ügyekben. Az üzletmenet fennakadt, a hovák nem vásároltak többé, sőt visszavonultak az erődítményekbe mindaddig, míg rendeleteket kapnak a fővárosból.

Angolország szintén foglalkozott Radama meggyilkolásával és a madagaszkári forradalommal s a maga módja szerint magyarázta ez eseményeket. Az angol sajtó úgy tüntette fel a dolgot, mint a király által elkövetett törvénytelenések igazságos bűnhődését és igyekezett elhíttetni, hogy a hercegnek Lambert-tel kötött egyezsége bőséges lakmározás után jött létre és hogy ez utóbbi által támogatott iszákosságnak és elbutulásnak volt következménye.

Még többet is tettek az angolok; Ellis tiszteletes nyilván hirdette, hogy Angolország örvendhet, látván, hogy ez ország mint megy át a despótikus kormányformából az alkotmányosba.

Az új királynő a császárral (Napoleon) egy május 19-ről keltezett levélben tudatja, hogy elfoglalta a trónt, egyszersmind kifejezi előtte abbéli óhaját, mely szerint Franciaországgal barátságos viszonyt szándékozik fentartani, hozzá tévén még azt is, hogy szándékában van a Madagaszkáron székelő francziák személyét és jogait minden tekintetben oltalmazni.

A dolog azonban nem maradt ennyiben. Az idegenek ellen titokban lappangó és szított gyűlölet csakhamar kitört.

A *Témaphore de Marseille* egy Réunion szigetéről s július 7-ről kelt tudósítás alapján azt a hírt közölte, hogy azt a minisztert, a ki a francziákkal kötött egyezséget aláírta, meggyilkolták; hogy a francziáknak eltiltatott az engedélyezett területeket birtokukba venni, hogy a vámtörvények újból életbe léptettek s hogy Franciaország konzula, Laborde, honfitársaival nyolcz mértföldnyire vonult vissza a fővárostól.

Mindazonáltal a tamatavai révparton kormányzó la *Licorne* korvetta közelléte, a melyet Réunion szigetének kormányzója küldött oda, a francziákat minden félelemen kívül helyezte.

Dupré parancsnoknak szeptember 7-én kiadott ultimátuma ekként hangzik:

»Kívánom, hogy a néhai Radama király által aláírt egyezség érintetlenül fentartassék. Ha ebbe önök nem egyeznek bele, rendeletet adok Franciaország konzulának, Laborde úrnak, hogy húzza be lobogóját és jöjjön a *Hermione* fedélzetére.«

Dupré még azt is hozzátette, hogy el van határozva támadást intézni Tamatava városa és erődje ellen, ha a királyné nem hallgat rá, és egy hitelt érdemlő tudósítás azt mondja, hogy a hovák díjat tűztek ki Lambert és Dupré fejére.

Végre, október 7-én, Ellis tiszteletes bujtogatására, a királynő véglegesen megtagadta a Franciaországgal kötött egyezség és a Lambertnek a földbirtokokra nézve tett engedménynek szentesítését és ismét visszaállította a vámokat. Ennek következtében az alkudozások a malgás kormánnyal Daricau báró - Réunion szigete kormányzójának - parancsából beszüntették.

A diplomáciai összeköttetések teljesen megszakítottak.

Raharta jött, mint a hovák küldötte, a Hermione fedélzetére jelenteni, hogy a királyné megtagadta az egyezség szentesítését; abban a pillanatban, a midőn ő elhagyta a fregattát, a francia lobogót bevonták a konzul lakásán; azonban Dupré honfitársainak érdekében eszélyesnek tartotta nem lépni fel hadi műveletekkel, ámbár a madagaszkári vizeken öt francia hadihajó úszott, u. m. a Hermione, a Licorne, a Curieux, a Surcouf és az Indre.

III. Napoleon a szerződések megsemmisítését, a nemzetközi jog megsértését, szó nélkül eltűrte és csak a társaság kiadásainak megtérítését, 1,200.000 frank lefizetését követelte; kijelentvén, hogy a hovákkal a barátságos összeköttetést csak az összeg lefizetése után újítja meg.

Három évig kellett a francziáknak ezen összeg lefizetésére várniok. Ez idő alatt az angoloknak a cselekvésre teljesen szabad kezök volt. A szabad cselekvésnek ezt a jogát fölhasználták arra, hogy ellenfeleik hatalmát a madagaszkáriak előtt semmisnek tüntessék föl, hogy az egész szigetet protestáns hittérítőkkel megszállják és azt protestáns gyarmattá tegyék, hogy a hovák közt a királyi hatalmat a Rainiháro-családnak biztosítsák, hogy e családot mindig szorosabban magukhoz fűzzék és így saját védnökségük megalapítására az utat kellőképen előkészítsék.

Még evvel sem voltak azonban teljesen megelégedve. Midőn végre sokat markoltak, semmit sem fogtak. Nem lévén megelégedve azzal, hogy a hovákat többé-kevésbé uraló vidékeken mindenhatókká lettek, arra bírták a hovákat, hogy azon területeket is, különösen a szakalávok országát is vessék a maguk befolyása alá, a hol a francziák protektorátusa rég el volt ismerve. Ez azután, mint látni fogjuk, a francia népet ismét a cselekvés terére vezette.

Pár szóval azonban még a közbeeső időről is meg kell emlékeznünk. Néhány hónapig teljes elhagyottság uralkodott e nagy afrikai szigeten és daczára a francia birtokoknak Sainte-Marie-ban, Mayotte-ban és Nossi-Bé-ban, a kreol és európai kereskedők és hittérítők, a hovák, különösen pedig Rainivoninahitriniony miniszter gyűlölete által működésükben akadályozva, alig mertek Tamatavába és a partmellék néhány városába belépni, lett volna ez akár a kereskedelem, akár a hittérítés érdekében.

Azonban a viszonyok ilyenén állapota sem Lambert-et, sem a bátor hittérítőket nem riasztotta el kitűzött céljaik követésétől.

Lambert a maga részéről szeretvén Madagaszkárt, a melynek érdekében lett volna, hogy ott a francia zászló szünet nélkül lobogjon, nem mondott le reményeiről, és Mauritius szigetéről, a hol véglegesen megtelepedett volt, élénk figyelemmel kísérte a szigeten történő dolgokat.

Így tudta meg, hogy az özvegy királynő, eléggé oktanul és népe akarata ellenére, első miniszterének nyújtotta kezét, a kinek teljesen hatalmában volt.

Néhány hova, a kik teljes odaadással viseltettek Lambert iránt, folyton értesítették őt az események lefolyásáról, és ő nem várt egyébre, minthogy a tett pillanata megérkezzék. Csakhogy a számtalan cselszövény elvesztette vele a drága időt; emezeknek féltékenysége, amazoknak gyűlölete, meg néhány magas állású személyiségnek közönyössége hosszú halasztást okoztak ügyeiben.

Így telt el egy év jelentéktelen alkudozásokkal.

Daricau altengernagynak, a Réunion-sziget eddigi kormányzójának visszahívása és Dupré őrnagynak ez állásra történt kinevezése (1865) új színezetet látszék adni a dolgoknak.

Az új kormányzó ismerte Madagaszkárt és el volt tökéltve tőle telhetőleg előmozdítani Lambert érdekeit. Újból felvették az alkudozások, az emirai udvarral. Tricault őrnagy, a tengeri állomás főnöke az indiai tengerre nézve, ki Dupré-t követte ez állomáson, parancsot kapott, hogy siessen Tamatavába s innen Tananarivába és támogassa a mennyiben szükség volna rá, a kormányzó kívánságát.

Juno fregatta, Sourcouf és Diamant kémhajók és Loiret szállító-hajó bocsátattak egy osztag gyalogsággal és tengeri katonasággal rendelkezésére (1866 májusában).

Ez a hadi készület megrémítette a királynőt, főképen azonban miniszterét. A tárgyalások újból felvették s ez alkalommal megegyezésre vezettek.

Razohérina beleegyezett, hogy aláírja és szentesíti a Lambert-tel kötött régi szerződést, kötelezván magát még arra is, hogy semmi tekintetben sem fogja a keresztényeket vallásuk szabad gyakorlásában gátolni; felhatalmazta továbbá a hittérítőket, hogy a sziget bensejében letelepedhessenek és a hittérítés nagy munkája nagyobb lelkesedéssel vette kezdetét, mint valaha.

Lambert már most az átengedett földbirtokokra nézve még nagyobb kiterjedést óhajtván adni engedményének, társakul vette Richard Károlyt és de Langle-t Reunion szigetéről. Arnoux, a ki a mahélai telepet berendezte volt, átengedte azt nekik, illetőleg felhagyott vele, mert hiszen már régen lemondott volt további üzeméről.

Most már egész légióit az európai és kreol kézműveseknek és munkásoknak látjuk letelepedni e nagy szigeten és Mahéla nem sokára egyik fontos középpontja lőn a művelődésnek s egyike a legjobb nevű kereskedelmi telepeknek.

Egy óriási cukorgyár, két rumgyár, csinos külsejű házak emelkedének ottan; rövid idő multán Mahéla oly fontosságra vergődött, hogy Langle jónak tartotta még Mohéli szigetét is hozzácsatolni s ottan egy további telepet berendezni.

Manapság több mint 800 fehér lakja e két tengeremelléki pontot, a melyet külön e célra szánt hajók sűrűn látogatnak s ellátnak élelmi szerekkel, gyarmatárúkkal, szerszámokkal s Európa mindennemű készítményeivel.

A dolgok ilyenén állapotánál halálozott el Razohérina királyné; már-már újabb visszahatástól kezdtek tartani az európaiak; ez azonban szerencsére elmaradt.

A trónörökösödést illetőleg két párt állt egymással szemben: a régi hova-párt és az elhalt királynő premier-minisztere Rainitairivoy; végre abban egyeztek meg, hogy a koronát az elhalt királynő egy rokonára, Ramoná-ra ruházták, ki mint II. Ranavalomanjaka lépett a trónra.

Ranavalomanjaka hajlandónak mutatkozott a legutóbbi idők újításait jó szemmel nézni és mindazon kiváltságokat megerősítette, a melyekben az idegenek mindekkoráig részesültek.

Cazet atya, ki koronázásánál jelen volt, következő részleteit adja az ünnepélynek:

»Már napköltekor elkezdtek az ágyúk, a melyek a Tananarivát körülvevő hegyormokon voltak felállítva, szüntelen dörgésükkal, a nemzeti ünnep kezdetét hirdetni.

Az Andohaló-tér a város közepén katlanszerűen fekszik s körülbelől 200.000 malgást képes magába fogadni. És a hely még szűknek bizonyult. A malgások fehér lambái, szalma-kalapjaikkal egyetemben, egy század katonáinak fekete kopott köcsöglapjai, a tisztek öltözékei, jobban mondva cziczomái, a hercegeknek s hercegnőknek piros ruhái, a melyek élesen váltak ki az európaiak fekete öltöneyei mellett: mindez változatos s eléggé csinos látványt nyújtott. A ki nem látta, nem képes magának képet alkotni a hova-hadsereg furcsa

tarka-barkaságáról. Egyenruháját ugyanis ki-ki maga szerzi be, minek következtében találni ott minden fajtát s mindenféle árnyalatút.

Tizenhárom jezsuita atya, nyolcz fráter, három keresztény iskolai testvér és tizenegy nővér a cluny-i Szt.-József rendjéből volt ott. Ha hozzávesszük G a r n i e r urat, a teljhatalmú biztost, Laborde urat, a konzult és ennek titkárát: felsoroltuk Tananariva valamennyi francziáját.

Garnier urat megpillantván a zenészek nemzeti dallamunkat: P a r t a n t p o u r l a S y r i e zendítették rá. Fél tíz tájban lépett ki a királynő a palotából. Megjelenését ágyúlövések hirdették és a tömeg azonnal rákezde a h o b y -t, a királyné tiszteletére éneklendő dalt, a melynek kivitelében valamennyi jelenlevő részt vett. Az asszonyok és gyermekek egyre tapsoltak, miközben folyton ezt danolták: T s a r a a n d r i a n a n o y . »Milyen szép a mi királynőnk!« A férfiak hozzá a kíséretet eltérő hangon énekelték, a mi ezen dallamnak méltóságot és nagyszerűséget kölcsönzött.

A királynő európai divat szerint volt öltözve; fehér köpenye virágokkal s apró arany koronákkal volt behintve, kezén keztyűt viselt s jobbában arany pálcza vala.

A tér közepére, a hol a szent kő van, érkezvén, kilépett f i l a n z á n á -jából (hordszék), hogy rálépjen a szent köre. Ez volt az ünnepélyes pillanat, mert az egész koronázási aktus csupán ennyiből áll.

A korona maga inkább csak dísz, a miért is ez ünnepélyességet tulajdonképen a királynő manifesztációjának kellene nevezni népével szemben.

Alig hogy a királynő a szent kövön állott, az első miniszter a katonaságot tisztelgésre vezényelte; a királynő zenészei a király-hymnust játszották, a mi után a nép rázendítette a T s a r a v a t o m p o k o v a v y -t. (»Jól érzi magát úrnőnk?«)

Az üdvözlést a nép úgy hajtotta végbe, hogy kezét ki-ki fejére tette, s aztán mélyen meghajtotta magát.

Ő felsége gyalog jött az emelvényig, mely különben igen közel volt, s a melyen csupán a hercegek, hercegnők és mi foglaltunk helyet. Én magam majdnem jobbán voltam a királynőnek. Ezután egy beszédbe kezdett, melyben az összegyűlt nép tudomására hozta, miszerint kívánja, hogy tiszteletben tartassék a néhány nappal előbb a francziákkal, az ő tengeren túli rokonaival kötött egyezség. Mintegy nyolcz-tíz perczig beszélt tiszta, csengő hangon, de én nem értettem meg mindent. Minden körmondat után egyet fordított ő felsége a pálczáján: e jelre a katonaság és a nép hangos és egyidejű kiáltással fejezte ki tetszését, a katonatisztek megforgatták kardjaikat, a dobok peregtek és a zenekarok felzendültek.

A királynő beszéde után az államtitkár a törvényeket olvasta fel; tisztelendő atyáink egyike azt a megjegyzést tette rá, hogy ha e törvényeket mind végre akarják hajtani, a népségnek legalább háromnegyedét ki kell végeztetniök.

Erre a h a s i n a szertartása következett. Minden törzsfő egy-egy piasztert nyújt át a királynőnek, mint hódolata jelét; e pénz olybá vétetik, mint a mely a királynét méltóságában végleg megerősíti, innen is származik neve: a hasina. Ezután a malgás szónokok beszédei következtek. E beszédek mind igen csillogók és virágos képekkel teljesek valának, s mindnyájukban szüntelenül ismétlődött a királynő iránti hűségeskü és az örök hódolat kifejezése.

Félháromkor az egész ünnepélyesség véget ért. A malgás uralkodónő ezzel fejezte be a gyűlést:

»Hűséget ígértetek nekem, számítok reá; nagyobb szükségem van erre, mint a szavakra!«

Az ágyúk újból megdördültek és mindenki haza távozott, elragadtatva az ünnepélytől.

Másnap még nagy játékok, tánczok, énekek tartattak a mahasimai nagy mezőségen. Még harczok is voltak ott láthatók, a melyeket hosszú dárdával és pajzsoszlal vívtak.

Ez még mindig ünnepnap vala, de a következő napon már minden visszatért a rendes kerékvágásba.

»Szeptember 24-én, a királynő a szent városba Ambahimangá-ba vitette magát, a hol őseinek sírboltjai vannak. Az e városba való belépés eddigelé meg vala tiltva az európaiaknak, a királynő megszünteté a tilalmat és mi vele együtt léphettünk be a városba és láhattuk, hogy Ranavalo nem áldozott a bálványoknak, mint ezt elődjei tették volt.«

Ranavalo-Manjaka trónralépte Franciaország számára új korszaknak és határtalan befolyásnak kezdete látszék lenni. Néhány hónapig, hála Dupré, Lambert és Laborde energikus eljárásának, minden a legszebb rendben ment.

Az új királynő kiváló kegyben részesítette a keresztény vallást, úgy annyira, hogy 1869 február 21-én, a nemesség egy nagy részével egyetemben meg is kereszteltette magát. Ezután a pogány elem főszóvivőinek ellenére s a nép nagy megbotránczolására elrendelte a bálványképek lerombolását. Ennek büntetlen lefolyása oly nagy hatást gyakorolt a népre, hogy az tömegesen kezdte a kereszténységet felvenni. Pár évvel rá a rabszolgaság is eltöröltetett.

Az 1870-iki események, a melyeket az angolok siettek a maguk előnyére kizsákmányolni, bizonyos feszültséget vontak maguk után a királynő és a francziák között, Lambert, meg Laborde halála, a francia konzulátusnak hosszú ideiglenessége, a mely Sonmagne-ra bizatott, ki igen derék ember és kereskedő volt, de képtelen a nemzeti képviselőt követelményeinek megfelelni, mindez bizonyos elhidegülést hozott létre a két kormány között.

1879-ben, Cassas-nak, az új konzulnak, megérkezésével a dolgok némileg új alakot öltöttek. Cassas ugyanis hangosan követelte a francia nemzet jogainak tekintetbe vételét, a kereskedelmi ügyletek szabadságát és a katholikus vallás terjesztését.

Szavainak nem sok eredménye lőn. A befolyásos egyéniségek rosszakarata nem sokára újból diadalmaskodott és sietett magát elodázhatatlan módon érvényesíteni.

A hova-kormánynak eléggé nyíltan kimutatott ellenséges érzülete annyira nyilván való volt, hogy a francia konzul elhagyta Tananarivát és Tamatavába vonúlt vissza, a honnan jelentést tett a francia külügyminiszternek, újabb rendeleteket kérve tőle, további mihez tartás végett.

1882-ben a hovák is küldöttséget menesztettek Európába, a mely több állammal, többek között Németországgal is kereskedelmi szerződéseket kötött, azonban Franciaországgal megegyezésre jutni nem tudott.

Mivel pedig a hovák ellenséges magatartásuknál még ezután is megmaradtak, és Franciaország jogait elismerni nem akarták, ez utóbbi 1883-ban egy hajórajt küldött Madagaszkárba, mely több partmelléki várost bombázott és Tamatavát is megszállta.

Pierre admirális 1882-ben, alig két hónap alatt nemcsak hogy a szakalávok földjét megszabadította a hováktól, nemcsak hogy Mazangajt és Tamatavát francia uralom alá vetette, hanem a partokon fölállított összes vámsorompókat is lerombolta; a hovák, és ezzel együtt az angol hittérítők erejét megtörte és a francia befolyást ismét uralkodóvá tette.

Az első föltételek, a melyeket a hováknak el kellett fogadniok a következők voltak: 1. Ünnepelesen el kellett ismerniök a sziget északi része, azaz a szakalávok és az antaszkarók földje fölött megalapított francia protektorátust. 2. Vissza kellett vonniök azt a törvényt, a mely a francziáknak megtiltotta a tananarivai kormány birtokán a letelepedést és a birtokszerzést. 3. Kárpótlást kellett adniök mindazon francziáknak, a kiket a szerződések ellenére megkárosítottak.

Azonban az új királynő III. R a n a v a l o , ki II. Ranavalo halála (július 13.) után a trónra lépett s kezét első miniszterének, R a i n i l a i r i v o n y -nak, nyújtván, november 22-én ünnepélyesen megkoronáztatott, - szintén vonakodott a francziák követelményeinek engedni s az egész Madagaszkár fölötti uralmat követelte magának. Erre a francziák újból fegyverhez nyúltak. S bárha abbeli szándékuk, hogy Tamatavából az ország belsejébe hatoljanak a madagasszok vitéz ellenállásán hajótörést szenvedett, ez utóbbiak deczember 17-én Franciaországgal mégis oly szerződésre léptek, mely szerint a francziáknak az egész sziget fölötti protektorátusát, különösen pedig a külső ügyekben való képviselőtöket elismerték. Tananarivában egy francia kereskedelmi főfelügyelő (Le Myre de Vilers) telepedett le csekély katonai őrséggel.

Ez a dolgok jelen állása.

És így diadalmaskodott végre az a törekvés, a melynek több mint száz évvel ezelőtt a magyar, főnemes, Benyovszky gróf volt a kezdeményezője.

HATVANADIK FEJEZET. SZOKÁSOK, ERKÖLCSÖK ÉS KULTURÁLIS VISZONYOK MADAGASZKÁR SZIGETÉN.

Mint már említettük, Madagaszkár szigetét, mely nagyságát tekintve (Új-Guinéa és Borneo után) földünkön a harmadik, nagyon különböző népfajok lakják. Egy részük Afrika keleti partjairól, másika Arábiából és Indiából, harmadika valószínűleg Polynéziából származott ide. Vegyülésükből két faj keletkezett, egyikök olajbarna, a másika fekete vagy sötétbarna arcszínrel.

A hovák, a kikről elmondtuk, mint jutottak a hegemoniához, polynéziai és afrikai elemek vegyülékéből származtak. Maguk malagásoknak vagy malgásoknak nevezik magukat.

A h o v a név polgárt jelent, vagyis felfogásuk szerint olyat, ki se nem nemes, se nem rabszolga.

Azokat a szabadokat, a kik vagy valamely hazai törvény határozata folytán, vagy pedig azért, mert adósok lévén, fizetni nem tudtak, rabszolgaságba jutottak, z a z a h o v á k n a k (hovácskáknak) vagy pedig h o v a - v é r i k -nek (elveszett hováknak) nevezik.

Tény az, hogy Ranavalo sértésnek vette a »hovák királynője« címzést, és hogy 1837-ben megbotránkozással küldte vissza egy francia kereskedelmi hajó kapitányának a levelét, a mely ezen megszólítással kezdődött. A levelet ott tépték szét a kapitány előtt a királyné küldöttei, kijelentve neki, hogy ha e sértést ismételni bátorzkodnék, ki fog üzentni az országból.

A hovák arcvonásai feltűnően megközelítik az európaiékat. Arcszínük többé-kevésbé sötét olajbarna. Termetük a közepesnél rendesen magasabb; arcmetszésük semmiben sem emlékeztet a négerekre. Hajuk sima, durva és sűrű; orruk kissé hajlott. Szemük az orr töve felé hajlik, míg külső szögleteik kissé emelkedettek. Szájuk nagy, húsos ajkakkal. Álluk hátravonuló.

A lakosság nemesekre és hűbéresekre oszlik. Azonban a nemeseknek még saját területükön sincs joguk az igazságszolgáltatáshoz. Hűbéruraságukon kívül nem tarthatnak igényt egyébre, mint némely őket megillető megtiszteltetésre; a nyilvános ügyek tárgyalásában csak annyiban vesznek részt, a mennyiben az udvarhoz tartoznak; és itt is a nem-nemesekkel vegyest viselik a főhivatalokat.

A nemességnek különböző fokai vannak. A piros színt viselni, öltözeikben csupán azoknak van joguk, a kiket a mi felfogásunk szerint a hercegi cím illetne meg. Ezek, a mennyiben közkatonák volnának, fel vannak mentve az őrszolgálatról, viszont azonban ők részesülnek a zászló őrzésének tisztességében. Joguk van a v a d i h e n a -hoz, azaz az ökörfarkhoz, a mennyiben az állat birtokukon öletik le és fogyasztásra van szánva. Jog szerint a vadihena első sorban a királyt illeti, vagy képviselőit.

Az alsóbb nemesség azon kiváltságot élvezi, hogy sem meg nem köthető, sem vásra nem verethető. Fel van mentve a robot vagy közmunka alól, azonban köteles hűbéreseit a munkához vezetni, ha a sor rájuk kerül. Mint közkatonák az e rangon álló nemesek tartoznak őrszolgálatra is vonulni, mindazonáltal ez esetben is előbb ők részesülnek az előírt tisztelgésben, még a legmagasabb rangú polgáriak részéről is. Az üdvözlő szólam is, a melylyel a nemeseket megtisztelik különbözik attól, a melyben a polgáriak részesülnek. Az előbbieket így szólítják meg: »Légy üdvöz!« az utóbbiakat: »Hogy vagy?«

Csakis a királynak, a királynénak és gyermekeiknek szabad a koralt fejükön viselni; a nemesek e dísz lábukon hordják; nyakán vagy karján bárki viselheti azt, még a rabszolgák is. Az előkelő hölgyek filánánban (fedett hordszékekben) vitetik magukat ide-oda s alig-alig járnak valaha gyalog; a polgárnőket e jog csak akkor illeti meg, ha betegek, vagy ha gyászmenetben vesznek részt.

A nemes ember tetszés szerint választja élete párját bármely társadalmi osztályból; azonban a gyermekek anyjok rangját követik. Azon nemes származású nő pedig, ki nem-nemesnek nyújtja kezét, elveszíti nemességét, elveszíti rangját, örökségét; családja eltaszítja magától s még a közös sírboltban sem juttat neki helyet.

Radama 12 nemesi fokozatot állapított meg, beleértve a katonaságot is, mely a legalsó, az első, fokot foglalta el. Ranavalo még kettőt csatolt hozzá, a 13-ikat és a 14-iket. II. Radama trónraléptekor mindenkit előléptetett két fokkal, mely olcsó kitüntetés következtében a 14-ik fokúak egyszerre 16-ik fokúakká lőnek; a főparancsnok a 17-ik fokra léptetett elő. A királyi vérből származott hercegek rendszeren a 15-ik fokon állanak.

Ranavalo uralkodása óta a nem-nemesek a legmagasabb állások néhányának birtokában vannak; a polgárságnak nagyban és egészben azonban se hatalma, se befolyása. A polgárt nemességre emelni nem lehet, ámbár néhány önkénykedő uralkodó megkísérté e szabály megszegését.

Jóllehet a polgárság maga között nem oszlik fokokra, mégis vannak kiváltságos családok, a melyek bizonyos átöröklött jogokat vagy hivatalokat élveznek; vannak ismét mások, melyeknek tagjait pl. nem szabad halálra ítélni, hanem csakis legfeljebb a szigetnek valamely leg-egészségtelenebb pontjára száműzni.

A rabszolgák 2 nagy osztályba sorozhatók, az egyiket a király rabszolgái, a másikat a magánosokéi képezik. Az előbbieket ismét malgásokra és feketékre oszlanak; a malgások a lovász, apród és komornyik teendőit végzik és szabad nőket is vehetnek nőül; a feketék a testőrségben vagy a hadseregben szolgálnak, s itt magas rangra vergődhetnek; vannak köztük olyanok, kik palotatisztek s a 14-ik vagy 15-ik fokig is emelkedtek, míg mások ismét magas polgári hivatalokat viselnek. Házasodniok azonban csak egymás között vagy a magánosok rabszolgáival szabad.

Ez utóbbiak eredetük szerint feloszlanak: oly hovákra, kik a fennemlített okok valamelyikénél fogva rabszolgaságra jutottak, malgásokra és afrikaiakra. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a rabszolgaság Madagaszkáron nagyon enyhe, lévén ott a restség az embereknek velök született tulajdonságuk. A gazdának esze-ágába se jut rabszolgájától több vagy nehezebb munkát kívánni, mint a mennyit és a milyent ő maga kényelmesen elvégezhetne. Ha a rabszolgának sikerül magát kiváltania, vagy ha felszabadítják, azon osztályba tér vissza, a melyhez annak előtte tartozott.

A hovák törvénykezése zavaros, homályos és naivitásával a régi frank törvényeket juttatja eszünkbe. Törvénykönyvük nincsen, minek következtében a bírák önkényének tág tér van engedve, a mi nagyon veszélyes egy állapot oly népnél, mely a kapzsiságra annyira hajlik, mint a hovák.

Törvényt az uralkodó nevében az általa kinevezett andriám bavent-ek szolgáltatnak; azonban fontos esetekben az ítéletet elibe kell terjeszteni megerősítés végett.

Szerződések és üzletek, ugyancsak hivatalos személyek jelenlétében kötöttek, azonban jogerőre csak akkor emelkednek, ha a felek már átadták a hasinát, azaz egy pénzdarabot, a melyet kiki igyekszik lefizetni, nehogy ellenfelének ideje legyen az üzletet felbontani, vagy az ítéletet megtámadni.

Ha valamely hováának vizsgálódása van egy másikkal, vagy ha valamely büntettet tud feljelenteni, jogában áll a bírótól a t s i t i a l e n g á - t kérni. Ez egy ezüst dárda, melyet csak az uralkodó vagy első minisztere engedélyével szabad használatba venni.

Három személy megy érte, s a vádlott kapujába érkezvén, a háromnak legfőbbike tudatja a vádlottal, hogy mely napon kell jelentkeznie a bíró előtt, - a mennyiben ugyanis vétsége kisebbszerű; ha azonban a vád súlyosabb, a deliquensnek kezeit összekötik s őt tüstént magukkal hurczolják.

A törvénytáadás nyílt ég alatt a világ szeme láttára történik. Hajdan, mint különös bizonyítékot a t a n g h i n t is alkalmazták.

A tanghin megfelel annak az intézménynek, a mit Európában a középkorban istenítéletnek neveztek. - A vádlottnak bűnös vagy ártatlan voltát kipuhatólandó, a bírák vele egy tanghin nevű fa keserű gyümölcsének kivonatát itatják, a mely igen erős és gyorsan ható méreg.

»Ha valamely malgás a másikra megharagszik,« mondja Barbié du Bocage, »rögtön kész őt a boszorkánymesterség vádjával illetni. Ezzel a szerencsétlen már ki van szolgáltatva a bírónak vagy bakónak. Hogy bebizonyítsa, hogy ő nem bűbájos, kénytelen e szörnyű folyadékot inni. Ha gyomra kiveti a mérget, ártatlannak nyilvánítják, s ő a dolgot még eléggé könnyen tudta le szörnyű gyomorgörccsel, a melynek nyomában súlyos betegség vagy pedig félkegyelműség jár. Az ellenkező esetben bűnösnek nyilvánítják és nyomorúságosan elengedik veszni. Minő képet alkossunk magunknak e borzalmat gerjesztő igazságszolgáltatásról s a szerencsétlenségekről, a melyek követik, ha megtudjuk, hogy a méreg adagja, a melyet a vádlottnak be kell venni, teljesen a bíró tetszésére van bízva, és hogy ez utóbbi az esetre, ha az áldozat vétkesnek találtatik, azaz ha meghal, vagyonán a hova-kormány nyal osztózik.«

Ezt tudva, meg fogjuk érteni Radama szavait, a melyeket az európaiak könyörgésére adott válaszul, midőn ezek tőle e szörnyű próba eltörlését kérték: »Találjatok hát számomra valamely más adót, a mely úgy megtöltse pénztáramat és fedezze hadseregem költségeit, mint ez!« Az ország egyéb sajátosságaihoz tartozik még a r o b o t .

Valahányszor Ranavalónak valamely fáradságos munka teljesítésénél erős karokra volt szüksége, mint midőn pl. árúkat kellett szállítani a partvidékről Tananarivába, vagy pedig midőn az anyagot kellett összehordani és feldolgozni kastélya építésénél, a királyné egyszerűen összefogdostatta az embereket a kényszermunkához s a szerencsétlenek sem fizetést, sem élelmet nem kaptak.

Ugyanígy jártak el a nagyok Tananarivában, és a fővároson kívül az apróbb nemesek, kik a szerencsétlen vidéki lakosságot vetették alá e zsarolásnak.

E robotokat szintén eltörlötte Radama, és manapság már csakis a király részére és nagyon sürgős esetben vétetnek igénybe.

A katonai szolgálatra való besorozás is teljesen önkényen alapúlt és épen a legszegényebb falvakat sújtotta. A katonák azelőtt sem zsoldban, sem ellátásban nem részesültek.

A többnejűség e sziget lakóinál megengedett dolog, de igen ritkán fordul elő, mert a házasság kötelékei csekély tiszteletnek örvendnek és az erkölcsök szabadossága rendkívül tág határok között mozog.

A házasság igen egyszerűen köttetik. A férfi és a leány rokonaik kíséretében a falu fője elé járul, kijelentik előtte abbéli szándékukat, hogy össze akarnak kelni, lefizetik a hosinát - és a házasság meg van kötve.

A válás ép oly könnyen megy. A férj megjelenik a tisztviselő előtt, a ki őt feleségével összeadta és kinyilatkoztatja, hogy elkergeti nejét vagy hogy visszaadja szabadságát. Még egyszer lefizeti a hosinát, és ezzel a dolog be van fejezve.

Ha a férfi tizenkét napi lefolyása alatt sem vette vissza feleségét, akkor az szabad és újból férjhez mehet.

Hajdan a halottakkal ruházatuknak, házi berendezésüknek, sőt fegyverzetüknek egy részét is el szokták volt temetni; azonban e szokást egy újabb törvény eltiltotta.

A hovák nem használnak koporsót; halottaikat nyersselyem-darabokba göngyölik, a melyek száma a halott vagyoniösszege szerint változik, és így helyezik a sírboltokban található kőlapokra. Csupán a királyi ház tagjait zárják koporsóba.

A malgások ruházata a férfiaknál a l a m b á b ó l vagy s i m ' b o n -ból áll; ez egy rendszerint fehérszínű kelmedarab, mely körülbelül 4 rőf hosszú és 3 rőf széles. Ezzel eléggé festőileg övezik tagjaikat a görögök és rómaiak módjára. Némelyek egy övet, az úgynevezett s e i d i c k -ot vagy s a d i k -ot viselik egy félrőf szélességű és egy rőf hosszúságú vászondarabot, mely lazán van a csipő köré erősítve, míg végei feltűzvék.

A nők szintén a s e i d i c k -ot és a s i m ' b o n -t viselik. Hordják még ezenkívül a zubbonynak egy nemét, a melynek ujjai egészen a csuklóig érnek le. A simbont úgy alkalmazzák, mint mi nálunk a sált szokás.

Hajukat a nők nagy számú, mintegy huszonöt-harmincz fonadékba fonják, e fonadékokat azután egy csomóba foglalják össze, s az egész úgy néz ki távolból, mint valami gyékény. Zsírral vagy kókuszolajjal kenik hajukat, a mi émelyítő szagot áraszt körülöttük.

Sokan az úgynevezett s a t o u k -ot viselik, a mely mind a két nemre nézve közös, s olyanforma, mint a francia ügyvédsüveg. Kákából font kalap ez, a mit nem egyébert viselnek, minthogy magukat a nap hevétől óvják.

A vagyonos és elegáns hölgyek fülében nagy aranygyűrűk és nyakukban hajból font lánczok díszlenek, a melyek nagyjából Bourbon és Mauritius-szigetről származnak; viselnek még tovább b o k h -okat is; ezek tallérnyi nagyságú arany melltűk, és a zubbony fölött függélyes sorban hordatnak.

A nemzeti viselet napról-napra jobban tűnik. Az előkelő hölgyek nagyrésze máris európai öltözetben, jobban mondva maskarában jár.

Mulatságos dolog látni, mint hordják bizonyos nevetséges kaczérsággal a krinolint, mely náluk még nagy kedveltségnek örvend. Azzal, hogy bőrük a szoknya és a ruhaderék között itt-ott kilátszik, keveset törődnek.

A férfiak a maguk részéről szintén európaiasan igyekeznek öltözni, a mely igyekezetben valóságos madárijesztökké válnak, míg l a m b á -jukban eléggé jól veszik ki magukat. Némelyikök nadrágban jár, de kabátja nincsen; a másinak van ugyan kabátja, meg talán mellénye is, de nadrág nélkül szűkölködik. A kinek azután meg van mind a három öltönydarabja, az nem tudja, hogyan viselje őket. A tisztek aranynyal és ezüsttel megrakott paszomántos egyenruháikban valóságos bohócok. Csupán a nép, meg a rabszolgák maradtak hűek a nemzeti viselethez. Csakhogy közülök is sokan hordanak már szalma-kalapot, vagy a k ö p ü k mintájára készült sapkát. A katonák általában fehér gyapot-nadrágot, ugyanilyen kabátot és szalmakalapot viselnek. Néhányuk, és pedig ezeknek száma nagy, a díszesebb ünnepélyeknél ócska vörös kabátban és formájából kiment csákóban szerepelnek, a melyek még az angoloknak I. Radama iránt mutatott kegyességének a maradványai. Mindannyian kovás vagy gyutacsos puskával és hosszú dárdával vannak felfegyverkezve és fáradhatatlan gyalaglóok.

Ha az asszonyt gyász éri, haját leeresztve viseli és lemond az európai öltözékről.

A csíntalanság általában egyik kelléke a gyásznak; a férfiak ilyenkor hajadon fővel járnak és szakált eresztenek.

Ha uralkodó halálozik el, mindenki gyászt ölt s minden mulatozás el van tiltva. Nem szabad ágyban aludni és tükörbe pillantani. Ez a gyász egy évig tart. Tartamára mindenkinek le kell beretváltatni a haját, a király s az általa kijelölt más 7 egyén kivételével.

A rizs képezi a marhahússal egyetemben, a melyből óriási mennyiséget fogyasztanak el, fő-táplálékukat.

A malgások szaruból vagy levélből készült kanállal esznek apró csészékből és óriási mennyiségű szeszes italt fogyasztanak.

Rendesen bálványimádóknak szokás őket nevezni; vallásuk azonban inkább fetis-imádás, semmint tulajdonképi polytheismus. Istenüket *Zanahary*-nak nevezik, azaz: »a ki mindent teremtett.« Nevezik őt még *Andriana-Nahari*-nak is, a mi oly urat jelent, a ki a teremtés hatalmával bír, meg *Andriamaitrá*-nak, azaz: »az illatok korlátlan urának.«

Elismerik, hogy mindenható, mindenek fölött álló, korlátlanul független. Van-e kezdete vagy eredete? Nem hiszik ugyan, de nem tudnak rá felelni. Ez számukra nagy probléma.

Imádkoznak Zanaharyhoz és áldozatot hoznak neki: majd egy fehér ökröt, majd néhány tyúkot, majd meg egy véka rizst, - de mindig csak olyankor, ha valamire szükségök van.

Valamely hittérítő így szólott egy napon egy malgáshoz:

»Jer imádkozni.« »Imádkozni, minek?« felelé emez. Azaz most nincs szükségem semmire, tehát mit imádkozzam!

A malgásoknak sem papjaik, sem áldozóik nincsenek; a megfelelő tisztet rendesen a törzs- vagy családfők végzik.

A midőn Zanaharynak ökröt akarnak áldozni, a törzsfőnök vagy ampanjanka maga köré gyűjti az egész népséget; csupán az asszonyok vannak e gyülekezetből kizárva. Ő maga egy gyékényre áll az áldozattal szemben, mely mellett jobb és bal felől egy-egy tömjénnel telt csésze füstölög. A gyülekezetnek egyik szóvivője halk hangon valami énekes beszédet zengedez, és a nézők magukba szállásuk jeléül elfedik arcukat. Azután szétdarabolják az ökröt s mindenki elviszi belőle a maga részét. Ilyen a nagyobb áldozat lefolyása.

Tyúkokat és rizst sokkal gyakrabban áldoznak; céljuk emellett rendesen valamely beteg meggyógyulásának, valamely útazás sikeres voltának, vagy általában az istenség valamely kegyének kieszközlése.

A partvidéki törzseknél sűrűn találkozunk a rossz szellemben való hittel. A *loloratzék* (gonosz árnyak), az *angodratzik* (rossz szellemek) felfogásuk szerint olyan vampir-félék; kísértetek, a melyek az élőknek ártani töreksenek.

Vannak emberek, a kiktől azt hiszik, hogy érzék fölötti hatalommal bírnak; ezek az úgynevezett *mososák*, vagyis bűbájosok, akikről megvannak győződve, hogy összeköttetésben állnak a rossz szellemmel. Ez utóbbinak neve a hováknál *Ramahavaly* vagy *Rambololo*.

A mososák amulettekkel és talizmánokkal bírnak, a melyek az embert megőrzik a bajtól és sebezhetetlenné teszik a háborúban; üzérkednek a *fanafo dykkal* és a *olykkal* is. Ezek óvószerek és amulettek, a melyeket kis zacskóban, a nyakon szokás hordani, és majd valamely bűvös golyóból, majd meg egy kis kajmán-fejből állnak, a mely gyöngysorral van

körülvéve; némelykor meg durván faragott emberi arcot mutatnak. A bálványimádó malgások e talizmánoknak egész gyűjteményét hordják magukkal.

Általában e sziget lakói sokkal hajlandóbbak azokat a lényeket tisztelni, a melyekről feltételezik, hogy nekik árthatnak, mint azokat, a melyektől csupán jót várhatnak.

Bizonyos napokat szerencséseknek, másokat vészthozóknak tartanak. A jövőmondók nagy tiszteletben állnak náluk; azokat a jósokat, a kik e foglalkozást üzletszerűen folytatják: ombiásoknak nevezik. Az orákulum megkérdezése rendkívül egyszerű: összekevernek bizonyos számú kavicsot és babot, és azon alakok szerint, a melyet ezek együtt képeznek, jósolnak jó vagy rossz szerencsét.

Van még Madagaszkáron egy szokás, mely a déli tenger szigeteinek tabujára emlékeztet.

Valamely helység előljárója egy tárgyat fadinak nyilvánítván, az rögtön szent vagy tiltott lesz. Fadi a munka valamely főnök szertartása alatt. Ha egy fa fadinak nyilvánítatik, nem szabad arról még egy levelet sem leszakítani, a nélkül, hogy az illető vétet ne követne el; és a hittérítők, a kik templomaikkal együtt fadinak jelentettek ki, keservesen érezték e babonás törvény hatalmát, mely őket a legteljesebb elszigeteltségre kárhoztatta és legnagyobb erőlködéseiket hasztalanná tette.

Alig húsz esztendeje, az írás művészete még kevésbé volt elterjedve a malgásoknál. Latin betűink behozatala előtt az arabs írásmód volt az egyedül használatos. Ezen idegen írásmód befolyással volt a nyelvre magára is. Az arabs ábéczt használván a malgás, jelöletlenül hagyta azokat a hangokat, a melyekre annak nem valának jegyei, míg viszont kénytelen volt egy jeggyel két vagy több hangot is jelölni.

A malgások nemzeti irodalma dalokból, közmondásokból, gyermekes mesékből és hagyományokból áll, a mely utóbbiak bizonyos családokban nagy számmal élnek; összegyűjtésük igen érdekes világot deríthetne a sziget történetére.

Bírnak végre csillagászati és orvostani értekezésekkel is, a mely tudományok ismeretét még a hedzsra előtt, a Maszkátból jött kabbalisztikus orvosok hozták magukkal.

»A malgások nyelve,« mondja Henri de Régnon atya, »kiváló zengzetességénél, valamint a rokonértelmű szók nagy számánál fogva, egyike a legérdekesebbeknek. Ugyanazon kellemes csengésű magánhangzókkal találkozunk itt, mint a maláji szigeteken. A lefordítása ezen nyelvnek, mely szabatos és külön kifejezésekben végtelenül gazdag, ezer körülírást követel. Az összetett szavaknak némelyike a legkomplicáltabb eszmét fejezi ki. A kitöltő, hézagpótló és odaragasztott szócskák nagy szerepet játszanak benne és bárha grammatikája végtelenül egyszerű, bárha benne sem nemi megkülönböztetésre, sem egyes és többes számra, sem esetekre, sem declinációra, sem a főneveknek, melléknemeknek, meg határozóknak különválasztására nem akadunk: a szóbőség oly nagy, hogy a hiányzó nyelvtani alakokat sehol sincs okunk nélkülözni.«

Manapság, hála a hittérítők fáradozásainak, az ismeretek s a művelődés mindinkább terjednek e nagy afrikai szigeten.³⁶

* * *

Gróf Benyovszky Móricz életrajzának első kötete elbeszéli e kiváló tehetségű és bámulatos tettejű férfiú kalandos életének történetét a Szibériából való megszabadulásáig. Elmondja szenvedéseit, a melyeket a szabadság érdekében folytatott harczai következtében

³⁶ V. ö. Oliveér, »Madagascar, an historical and descriptive account. (London, 1887. 2 kötet.)

elviselt; bemutatja azon rendkívüli leleményességet, elszántságot és lelki éberséget, a mely menekülését lehetővé tette. Az életrajz második kötetének feladata volt őt tetteiben és viszontagságaiban haláláig elkísérni. Miként a »Saját emlékiratai« »Levelek« címét viselő függeléknek bevezetésében már említettük »e feladatnak megoldása, a Benyovszky élete többi szakaszait fedő homálynak eloszlátása, nagy, nehéz és sok időt igénybe vevő munkát, Párisban, Bécsben, Londonban, Szt.-Pétervárt nyilvános és titkos, valamint családi magánlevéltárakban megejtendő beható kutatásokat kíván, mert alapos, kimerítő és hiteles okiratokra fektetett munkát akarunk a közönségnek nyújtani.«

E feladatból ezen most befejezett második kötet a következőket oldotta meg: elkísérte útjában Benyovszkyt, a mint Szibériát megkerülte, a Behring-szigeteken megfordult, Szahalin szigetét meglátogatta, a Behring-tengert bekóborolta, az Aleuti-szigeteket átkutatta, a Kurili-szigeteket bejárta, a Japán-szigeteken az ainokkal és japániakkal megismerkedett és végre Makaóban megérkezett, a hol először lépett olyan földre, a hol ismét találkozhatott és találkozott is európaiakkal, a kikkel együtt visszatért Európába. Összehasonlította hazánkfiánk az általa bejárt vidékekről elmondott véleményét és ítéletét a későbbi utazók jelentéseivel és fényes bizonyítékokat szolgáltatott arra, hogy Benyovszky Móríc nem csak hű útleíró, de éles megfigyelő is volt.

Továbbá, főleg francia és angol forrásokra támaszkodva, elbeszélte e kötet hősünknek madagaszkári útját, bemutatta őtet mint jeles gyarmatosítót, a ki a rendelkezésére álló csekély eszközökkel is bámulatos eredményeket tudott kivívni és személyiségének varázserejével a civilizálatlan vadakra igazi bűvös erőt tudott gyakorolni; elbeszélte Madagaszkárnak előbbi és későbbi történetét, bemutatván ama két európai nemzetnek versengését, a melyek az Európán kívül fekvő országok gyarmatosításában a legnagyobb eredményeket tudtak kivívni; elbeszélte ezután ama küzdelmeket is, a melyeket a civilizáció érdekeit lángbuzgalommal védelmező férfiú kicsinyes, féltékenykedő üzelmekkel folytatott, míg végre az aljas középszerűség a kimagasló hősi alakon győzelmeskedett és hősünk francia golyótól találva, elesett azon gyarmatban, a hol oly fényes sikereket aratott.

Függelékül végre e kötet magában foglalja mindazon leveleket, okiratokat stb., a melyek eddig rendelkezésünkre bocsáttattak.

Az ezentúl közrebocsátandó önálló kötet szerzőjének feladata lesz a már fentemlített levéltárakban a kutatást folytatni és kutatásai eredményét, úgy ezen most először közölt nagy-érdekű életrajzi adalékokat feldolgozni, hogy így gróf Benyovszky Mórícznak még teljesen föl nem derített múltja kellő világításba helyeztessék. Visszapillantást fog tehát vetni ifjú korára, vázolni fogja részvételét a lengyel konföderáció harcaiban, szólani fog azon érdemeiről és okokról, a melyeknél fogva grófi rangra emelték, tudatni fogja, minő része volt Ausztria háborúiban, minő szerepet játszott Fiumében és Triesztben, miért távozott el újra Ausztriából; bővebben ismertetni fogja párizsi tartózkodását, utolsó kalandos útját Amerikába és Amerikából Madagaszkárba és végre feleségének, gyermekeinek, testvéreinek sorsát, hogy így betetőzze ezen kiváló honfitársunk élete történetét, aki leggyakrabban nemes, ideális célokért küzdött és szenvedett, hogy végre a civilizátorius működése helyén, kicsinyes ármányokkal szemben, harctéren hősi halált szenvedjen.

FÜGGELÉKEK.

I.
MÁRIA TERÉZIA KIRÁLYNŐ 1778 ÁPRILIS HÓ 3-ÁN
BÉCSBEN KELT OKLEVELE, MELYBEN BENYOVSZKY MÓRICZ
FRANCZIA TÁBORNOKNAK ÉS MADAGASZKÁR KORMÁNYZÓJÁNAK
ÉRDEMEIÉRT A MAGYAR GRÓFI MÉLTÓSÁGOT ADOMÁNYOZZA.

MARIA THERESIA divina favente clementia etc. Tibi fideli nostro nobis dilecto, egregio MAURITIO BENYOVSZKY actu in servitiis serenissimi Galliarum regis generali brigaderio, militaris ibidem ordinis sancti Ludovici equiti, ac unius legionis colonello, nec non provinciae Madagascar nominatae gubernatori, salutem et gratiam, clementiaeque nostrae caesareo regiae continuum erga te incrementum. Quandoquidem inter diversa virtutum regiarum munia atque officia, quibus thronus principum circumseptus, sublimioris eminentiae radios longe lateque per Orbem universum diffundere consuevit, non postremum locum sibi vindicare soleat pervetusta, eaque laudatissima a divis praedecessoribus nostris gloriosae memoriae romanorum imperatoribus et Hungariae regibus in eo usitata consuetudo, ut cum honorum ac dignitatum incrementa a Regiae Majestatis splendore, tanquam lumen a sole promanare soleant, singularem adhiberent curam, quo in decernendis ejusmodi honoribus erga eos, qui non tantum a vetusta stemmatis origine, sed etiam a praeclaro vitae instituto et virtutum studiis atque ornamentis iisdem commendarentur semet munificentiores exhiberent, idque non solum eo fine, ut dignum illi praemium se consecuturos esse sibi gratulari possent, sed ut alii ejusmodi exemplo accensi ad laudabiles virtutum stimulos ferventi studio incitarentur. Unde nos quoque, postquam ex omnipotentis dei providentia ad excelsum caesareo Regiae dignitatis culmen, et fastigium evectae sumus, nihil antiquius, nihil gloriosius unquam habuimus, quam ut quos libet fideles nostros de regno augustaeque domo nostra, et republica christiana benemeritos peculiaribus gratiis liberaliter remuneremus, vetustarumque benemeritarum familiarum in suis quoque posteris, cumprimis vero illis, qui majorum suorum praeclara facinora exemplariter imitari conantur, memoriam augeamus, et accumulamus. Tuis itaque Mauriti Benyovszky insignibus qualitatibus, laudatisquae virtutibus, ac in rebus agendis, pertractandisque singulari dexteritate quibus te praeditum et ab altissimo ornatum cognovimus clementer permotae, ac benigna erga te propensione eo inductae: ut te actu de benigno indultu nostro regio in servitiis serenissimi regis Galliarum generalem brigaderium, militaris ordinis sancti Ludovici equitem, ac unius legionis colonellum, nec non provinciae Madagascar nominatae gubernatorem, qui ad exemplum vetustae de rege, et regno tum sago, tum toga optime merita stirpis tuae fidelitatis erga nos debitae haud immemor, avitam tuam in dicto regno nostro Hungariae haereditatem ampliare studes, pro consequenda majori adhuc tui accomodatione gratia, et clementia nostra caesareo regia prosequeremur. Quatenus itaque virtus tua clarior evadat, et profundiores ad benemerendum agat radices, simulque praeclara ante natorum tuorum facinora ampliori adhuc et uberiori regiarum gratiarum nostrarum erga te declarato augmento compensentur, taliterque etiam caeteris fidelibus subditis nostris benemerendi studia amplectendi majus addatur incitamentum, ac ipsa etiam posteritas in sectandis virtutibus et cognitis nobis meritis tuis tanto ferventiores conatus et animos capessere valeat, ex certa nostra scientia animoque deliberato, gratiaque speciali de caesareo regiae potestatis nostrae plenitudine e statu nobili seu equestri, in quo hactenus a saeculis perstitisti, in caetum, numerum, ordinem et consortium verorum et indubitatorum praefati regni nostri Hungariae partiumque ei annexarum comitum vulgo gróf, cum praedicato Spectabilis ac Magnifici, germanice Hoch- und Wohlgeborener, Te MAURITIUM BENYOVSZKY, nec non haeredes et posteritates utriusque sexus universos expost Dei benedictione legitime nascituros evehendum et aggregandum, annumerandosque duximus et

adscribendos. Volentes et per expressum decernentes; ut tu MAURITI BENYOVSZKY a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis gratiis, honoribus privilegiis, dignitatibus, indultis, immunitatibus, praerogativis, libertatibus, favoribus, ac exemptionibus, quibus caeteri veri antiqui et indubitati praelibati regni nostri Hungariae partiumve ei annexarum et aliorum etiam regnorum et provinciarum nostrarum haereditariarum comites de jure, vel antiqua consuetudine, aut aliter, qualitercunque utuntur, fruuntur, potiuntur et gaudent, tam intra quam extra iudicium et comitia, aut alias ubivis uti, frui et gaudere possis, ac valeas, praescriptique haeredes tui et posteritates utriusque sexus universi valeant, atque possint. Ut autem perpetuum hujus tui ad hanc dignitatem per nos facto sublimationis exstet documentum eademque pleniori beneficio decorata in oculos hominum clarius incurrat, antiqua et gentilitia armorum tuorum, quibus hactenus usus es insignia, non solum benigne laudavimus, acceptavimus, approbavimus, ratificavimus et confirmavimus, verum etiam certa in parte adauximus, illustravimus, et ampliavimus, in hanc uti sequitur formam a modo imposterum, futurisque et perpetuis semper temporibus gestanda et deferenda clementer concedimus et elargimur. Scutum videlicet militare erectum quadripartitum, prima sui parte rubeum, exhibens gryphum (celeritatis cum fortitudine junctae hieroglyphicum) aureum cauda inter pedes reflexa, alis expansis lingua rubiconda exerta sinistrorsum conversum, frameamque, cujus capulum auro fulget, stringentem. Secunda porro, ac tertia parte argenteum, brachium cocco manicatum, impenso viridi serto, ex lauri foliis coadunato, vexillum minutius cyano tinctum, circa hastile aureum reflexum, ac inscripta sex corona aurea stella, in secunda quidem parte sinistrorsum in tertia vero dextrorsum ostentans. Quarta demum scuti pars ad allusionem oerumnarum, quas in oceano perpessus fuisse perhiberis, continet navim maritimam expansis ternis candidis velis, per mare fluctuantem. His porro quartariis per incisionem a basi ad centrum quadripartitionis inducitur specula pyramidalis coelestini coloris ternis situ *•* nobiliori metallo inscriptis Gallicis liliis decora. In scuto denique minori pectorali dicto, ad ectypon armorum antenatis tuis per gloriosae memoriae praedecessores nostros Hungariae reges clementer concessorum conspicitur luna argentea in campo identidem coeruleo, coronae antelati regni nostri Hungariae insistens, cornibus sursum versis, lucentibus in regione cephalica hinc, et hinc singulis sexangulis stellis aureis ipsa quasi lunae corona prementibus. Scutum majus seu extremum tegit corona comitibus propria, unde assurgunt tres galeae torneanae, coronatae, clathrataeque, purpura suffulto auro reductae, monilibus et torquibus circumductae, suisque respective apicibus fastigiatae, ac prima quidem, quae media est, et situ recto apicem gerit, ornatur luna scutaria suis cum stellis, quae binas sustinet candidas sthruthionis plumas inter duas alas aquilinas, auro et cyano transversim ita partitas ut metallum metallo, et color colori opponantur. E secunda vero, quae a dextris est, et situ sinistrorsum obliquo emergit gryphus aequae scutarius. Tertia denique in obversum secundae oblique locata galea refert brachium similiter scutarium suo cum serto, et vexillo. Laciniarum loco a summitate galeae principalioris mediae in utrumquae scuti latus extenditur pallium, totum scutum recipiens, hinc coeruleum auro suffultum illinc coccineum argento subductum. Telamones sustentant scutum, duo viri villis, setisque rigidi et operti ad instar hominum sylvestrium, viridi fronde pro more caput redimiti, ac pudenda velati, ille dextra, hic sinistra truncatam et radicitus evulsam tenentes arborem. Infra scutum demum legitur lemma: IN ADVERSIS ET PROSPERIS, atris in fundo argenteo scriptum literis romanis, ad praeteritas oerumnas, et praesentem solatiosam conditionem tuam relatum. Quemadmodum haec omnia in principio seu capite praesentis diplomatis nostri regii pictoris edocta manu et artificio, propriis, et genuinis suis coloribus clarius depicta et ob oculos intuentium posita esse deliberato concedentes; ut tu MAURITI BENYOVSZKY praedeclarata armorum insignia per nos modo praevio adaucta, ampliata et illustrata in omnibus, singulisque honestis et decentibus actibus exercitiis, atque expeditionibus tam serio, quam joco in hastiludiis seu hastatorum dimicationibus pedestribus et equestribus, in bellis, duellis,

singularibus certaminibus et quibuscunque pugnis cominus et eminus in scutis, banderiis, vexillis, clypeis, tentoriis, caenotaphiis, sepulchris, monumentis, clenodiis, annulis, monilibus, sigillis, aedificiis, parietibus, suppellectilibus libere, pacifice et absque omni impedimento molestia et contradictione habere, gestare, ac deferre, illisque in aevum uti, frui et gaudere possis, ac valeas, haeredesque et posterit tui dei benedictione legitime nascituri utriusque sexus universi valeant, atque possint. Ac insuper aptus etiam et idoneus sis ad ineundum, et recipiendum omnes gratias et libertates, exemptiones, jura, feuda et privilegia ad utendum denique singulis juribus, quibus caeteri praememorati regni nostri Hungariae et partium ei annexarum ac aliorum etiam regnorum et provinciarum comites utuntur, fruuntur et gaudent quomodolibet de jure aut consuetudine nemine prohibente. Imo evehimus, aggregamus et annumeramus praedeclarataque armorum tuorum insignia non solum acceptamus, approbamus, ratificamus, confirmamus, verum etiam adaugemus, ampliamus et illustramus, teque et praedeclaratos tuos haeredes et posteritates, utriusque sexus universis praedicto comitis titulo, ac honore cum praedicato spectabilis, ac magnifici germanice Hoch- und Wohlgeboren, donamus et condecoramus, atque universis et singulis regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum subditis tam ecclesiasticis, quam saecularibus cujuscunque status, gradus, dignitatis, ordinis, conditionis et praeeminentiae existant, serio mandamus, ut te, tuosque (ut promissum est) universos pro veris et indubitatis comitibus dicto et scripto nominent, habeant, teneant et honorent iisdemque titulis jugiter frui, et gaudere sinant, nec adversus hanc benignam nostram gratiam et indultum impedian, turbent, aut molestant, ac ab aliis impediri, aut molestari permittant quovis modo; si qui vero ex nobis subjectis id attentare praesumpserint, nostram et successorum nostrorum noverint indignationem se ipso facto incursuros. In quorum fidem et testimonium hasce literas nostras privilegiales propria manus nostrae subscriptione et secreti sigilli nostri majoris, quo ut regina Hungariae apostolica utimur, impendentis munimine roboratas emanari tibi que MAURITIO BENYOVSZKY praedeclaratisque tuis universis in perpetuum rei memoriam extradari jussimus. Datum per manus fidelis nostri nobis sincere dilecti spectabilis ac magnifici comitis FRANCISCI ESZTERHÁZY de GALANTHA etc. In archiducali civitate nostra VIENNA, Austriae, die tertia mensis Aprilis Anno Domini 1778. Regnorum nostrorum etc.

MARIA THERESIA m. p. Publicatum 3-tia aprilis 1778. Expeditum 21. Aug.

(ORSZÁGOS LEVÉLTÁR. Liber Regius: Armalium 1778. Tom. 4.)

MÁRIA TERÉZIA, Isten kegyelméből stb. Neked kedvelt hívünknek, nemes BENVOSZKY MÓRICZ-nak, hivatalos állásod szerint a felséges franczia király szolgálatában főhadi vezérnek, ugyanott a katonai szent Lajos-rend lovagjának és egy hadosztály ezredesének, továbbá Madagaszkár nevezetű tartomány kormányzójának üdvöt és személyed iránt állandó császári és királyi kegyelmünket. Mivel a királyi erények különböző hivatása és kötelességei szerint, melyek a fejedelmek trónusát környékezik, a magasabb kitüntetés sugarait messze-távol az egész földkerekségén elárasztani szokás, nem utolsó helyet érdemel azon ősrégi nagy dicséretre méltó intézkedése sem kegyes emlékü elődeinknek, a dicső emlékezetű római császárok- és magyar királyoknak, hogy midőn a tisztségek és méltóságok öregbedései a királyi felség fényétől, mint világosság a naptól szoktak legyen származni, kiváló gondot fordítanak arra, hogy az olyanfajta tisztességek kiválasztásában azok iránt, kik nemcsak ősrégi törzsből vették eredetüket, hanem jeles életintézkedések-, erényes törekvéseik- és tisztességeikért nekik ajánlhatnának, adakozóbbak lennének, és nemcsak avégből, hogy a méltó jutalmat elnyerendők, nekik hálálkodhassanak, hanem hogy mások is az olyanfajta példán lelkesülve a dicséretes erkölcsös törekvésekre buzgó igyekezettel ösztönöztessenek. Innen mi is, miután a Mindenható Isten kegyelméből a császári királyi méltóság legmagasabb polczára és élére jutottunk, semmit sem tartottunk ősiebb- és dicsőségesebbnek, minthogy bármilyen híveinket, kik az ország, felséges házunk és a keresztény társadalom iránt maguknak érdemeket szereztek, különös kegyeinkkel bőkezűleg megjutalmazzuk és a régi érdemes családoknak, utódaikban is, főleg pedig azokban, kik őseik jeles

tetteit példásan utánozni törekszenek, - emlékét növeljük és gyarapítsuk. Így tehát BENOVSZKY MÓRICZ! jeles tulajdonságaidban, dicséretes erényeidben és a teendő és véghezviendő dolgokban különös ügyesség miatt, melyekkel téged felruházva és a Magasságbelitől felékesítve ismertünk, - kegyelmesen indíttatva és irántad való kegyes hajlandóságunknál fogva, arra határoztuk el magunkat, hogy téged, jelen állásodban, királyi kegyes hajlamunkból, mint a fenséges francia király szolgálataiban főhadvezért, a katonai szent Lajos-rend lovagját, egy hadosztály ezredesét, továbbá Madagaszkár nevű tartomány kormányzóját, ki a király és ország iránt háborúban és békében nagy érdemű és irántunk hűségével lekötöztetett régi törzsöködnek példájára, el nem feledve, hogy ősi örökségedet nevezett Magyarországon szaporítani kívánod, a még követendő nagyobb alkalmazkodásod végett császári királyi kegyünk- és kegyelmünkkel támogatni fogunk. Hogy tehát erényed fényesebb legyen és a jótékonyagra mélyebb gyökereket verjen s egyszersmind elődeidnek jeles tettei, irántad kifejezett királyi kegyeinknek még teljesebb és bőségebb növekedésével megjutalmaztassanak s egyúttal a többi hű alattvalóinknak is az érdemekre való törekvésre nagyobb ösztön adassék és az utónemzedék is követendő erényeid és általunk is elismert érdemeidre nézve annál buzgóbb törekvésekre indíttassék, saját öntudatunkból, szabad elhatározásunkból és kizárólagos kegyünkől, császári királyi hatalmunknál fogva, a nemes és lovagi állapotból, mely eddig századokon keresztül tartott, az említett Magyarországnak és kapcsolt részeinek valódi és kétségtelen grófjainak gyülekezetébe, számába, rendébe és társaságába Tekintetes és Méltóságos, németül Hoch- und Wohlgeborener megszólítással t e g e d BENYOVSZKY MÓRICZ-ot, úgy örököseidet és mindkét nemen levő utódaidat egyetemlegesen, valamint ezután az Isten áldásával születendőket felemelendőnek, bekebelezendőnek, hozzászámlálандóknak és beirandóknak határoztuk. Akarván és határozottan rendelve, hogy te BENYOVSZKY MÓRICZ ezután a jövő és maradandó időkben mindazon kegyekkel, tiszteletekkel, szabadalmakkal, méltóságokkal, kedvezésekkel, mentelmekkel, előjogokkal, szabadságokkal, kedvezményekkel és kiváltságokkal, melyekkel említett Magyarországnak vagy kapcsolt részeinek, s más országaink- és örökös tartományainknak többi igaz, régi és kétségtelen grófjai joggal és régi szokás szerint, vagy máskülönben élnek, bírnak és örvendenek, törvényen, gyűléseken belül és kívül vagy bárhol, élhess, bírass és örvendhess, úgy előlírt örököseid és mindkét nemen levő utódaid is mindannyian élhessenek és bírassanak. Hogy pedig ezen méltóságra általunk tényleg történt felmagasztalásnak örökös emléke maradjon és ugyanaz díszesen, teljesebb jótéteménnyel fényesebbnek tűnjék fel az emberek szemei előtt, régi, nemzeti címereidet, melyekkel eddig éltél legyen, nemcsak dicsértük, elfogadtuk, helyeseltük, jónak találtuk és megerősítettük, hanem bizonyos részben növeltük, felékesítettük és megnagyobbítottuk és a következő alakban ezután a jövő és örökké tartó időkig viselendőnek, hordozandóknak engedélyezzük és ajándékozzuk. És pedig négy osztályra osztott álló címér-paizst, melynek első mezője piros és benne arany griff van (a gyorsaság és bátorság egyesített jelképe), lábai közé hajlított farkkal, kiterjesztett szárnyakkal, kioltott vörös nyelvvel balra fordulva és aranyos markolatú szablyát szorít. Azután a második és harmadik osztályban skarlátkeztűs ezüst kar van, rajta függő és borostyán levelekből font koszorúval s a második osztályban balra, a harmadikban pedig jobbra egy-egy arany lándzsa fölé hajlított kevésbé búzavirágszínű zászlót tart, reárajzolt hat arany csillagos koronával; végre a paizs negyedik osztályában a viszontagságok emlékére, melyeket az oczeánon átszenvedtél, legyen egy tengeren átfutó gálya hármassal fehér kifeszített vitorlával. Ezen négyszögekbe azután az alaptól a négyszögbeosztás közepéig egy pyramisalakú kékszerű *.* ilyen helyzetben három aranyos francia liliummal ékesített bemetszés jön. Végre a kisebb mellpaizsnak nevezett címérben dicső emlékeztető elődeink Magyarország királyai által, őseidnek kegyelmesen engedélyezett paizs alakjára kék mezőben, említett Magyarországon koronáján nyugvó ezüst hold látszik felfelé fordított szarvakkal s a főtérben innen és onnan mintegy a hold koronájával szolgáló egy-egy hatágú arany csillaggal. A címérpaizs tetejét grófi korona fedi, melyből három koronás rostélyos, bibor- és arannyal bevont, ékszerek- és nyakékeségekkel körülvett s tetejökön kihegyesített tornasisak emelkedik ki s az elsőt, mely középső és csúcsa szemközti helyzetben van, a kis paizs holdja ékesíti csillagaival, melyben két sasszárny között két fehér strucztoll van arany- és kékszínben olyan átellenes rendben, hogy az aranyszínre arany s a festettre festett szín váltakozzék. A másodikból továbbá, mely jobbra esik, balra fordult helyzetben rézsutosan címérgriff száll ki. Végre a harmadik, a másodiknak átellenében rézsutosan elhelyezett sisakot mutat és pánczélos kart koszorúval és zászlóval. A foszlányok helyén a középső főbb sisak tetejétől kezdve a címérpaizs mind a két oldalára kiterjesztett köpönyeg terül el,

mely az egész címert magába foglalja, s az egyik oldalon arany-kék, a másikon pedig skarlát-ezüst színű. A címerpaizst óriások tartják, két durva erős testű férfi, az erdei emberek alakjára hajfűrtökkel és erős szakállal; ágyékuk elfátyolozva s fejükön szokás szerint zöld gallyakkal; az egyik jobbra, a másik balra gyökerestől kiszakított fatörzsöket tart. A címerpaizs alatt végre ezen jelszavak állnak: *IN Adversis et prosperis*, ezüst alapon fekete római betűkkel írva, vonatkozással átélt viszontagságaidra és jelen boldog helyzetedre. Miután pedig mindezeket ezen oklevél kezdetén vagy fejezetén királyi festőnk gyakorlott kezével és művészetével saját és természetes színeikkel lerajzolta és megtekintés végett előmutatta, határozattal megengedjük, hogy te BENYOVSZKY MÓRICZ ezen kibocsátott címer-jelvényeket, melyeket mi ezen módon gyarapítottunk, bővítettünk és felékesítettünk, minden és egyes, tisztességes és illő esetekben, gyakorlatok és kirándulások alkalmával, komolyan és tréfásan, dárdavetésekben vagy lándzsaharczokban gyalog és lovon, háborúkban, párviadalok, egyes küzdelmek és bármiféle viaskodások alkalmával, közel és távol, paizsokon, főúri zászlóaljaknál, zászlókon, vértéken, sátorokon, síremlékeken, koporsókon, emlékeken, ereklyéken, gyűrűkön, ékszereken, pecséteken, épületeken, falakon, butorokon, szabadon, békében és minden akadály, háborítás és ellenmondás nélkül bírhasd, viselhessd és hordozhassd és azokkal örök időkre élj, s bennök élvezetet és örömet találhass, úgy örökösöd és Isten áldásával törvényesen születendő mindkét nembeli utódaid is élhessenek és bírhasanak. És ezeken kívül légy részes, fogadd el és élvezd mindazon kegyeket, szabadságokat, kiváltságokat, jogokat, hűbéreket és szabadalmakat s élj azon személyes jogi előnyökkel, melyekkel említett Magyarországunknak s kapcsolt részeinek, továbbá más országaink és tartományaink grófjai élnek bármelyik jog és szokás szerint ellenmondás nélkül. Midőn pedig kiemeljük, öregbítjük és szaporítjuk tieidnek czimerjelvényeit, azokat nemcsak elfogadjuk, helyesljük, jóváhagyjuk és megerősítjük, hanem azzal is tetézzük, kibővítjük és felékesítjük, hogy tégedet s kinyilvánított örökösödöt és mindkét nembeli utódaidat együttvéve az említett grófi címmel és tisztességgel, Tekintetes és Méltóságos megszólítással, németül: Hoch- und Wohlgeboren megajándékozunk és feldíszítunk, s egyszersmind úgy általánosan, mint egyenként, országaink, területeink és tartományaink mind egyházi, mind világi vagy bármilyen helyzetű, fokú, méltóságú, rendű, állapotú és kitűnőségű alattvalóinak komolyan megparancsoljuk, hogy tégedet s (mint megígértük) minden hozzátartozókat szóval és írásban valódi és kétségtelen grófnak nevezzenek, tartsanak és tiszteljenek és ugyanazon címeket használni meg ne szünjenek, ezen kegyelmes határozatunkat és szándékunkat pedig ne akadályozzák, zavarják vagy nehezítsék, sőt bármily módon másoktól se tűrjék akadályoztatni vagy megnehezíttetni; ha pedig valaki alattvalóink közül ezt tenni merészelné, a mi és utódaink haragját vonja magára. Mindezeknek hűségére és bizonyítására ezen szabadságlevelünket saját kezünk aláírásával és titkos nagy függő pecsétünknek, melyekkel mint Magyarország apostoli királynéja élünk, ráfüggesztésével kibocsátottuk és neked BENYOVSZKY MÓRICZ-nak, valamint kijelentett összes utódaidnak örök emlékezet okáért kiadatni parancsoltuk. Kelt őszintén szeretett hívünk, tekintetes és méltóságos gróf GALANTHAI ESZTERHÁZY FERENCZ kezei által stb. Bécs főhercegi városunkban Ausztriában, április hó 3-ik napján. Az Úr 1778-ik évében. Országlásunknak stb.

MÁRIA TERÉZIA s. k. Kihirdetődött 1778 ápril 3-án. Kiadódott augusztus 31-én.

(ORSZÁGOS LEVÉLTÁR. Liber Regius: Armalium 1778. Tom. 4.)

II.

**FERENCZ KIRÁLY 1792 NOVEMBER 22-ÉN BÉCSBEN KELT OKLEVELE,
MELYLYEL BENYOVSZKY EMÁNUEL GRÓFI MÉLTÓSÁGRA EMELI
S EGYSZERSMIND RÉGI NEMESSÉGÉT ÉS CZÍMERÉT MEGERŐSÍTI,
EMLÍTVÉN, HOGY NEVEZETTNEK BÁTYJA BENYOVSZKY MÓRICZ
SZEMÉLYÉRE NÉZVE MÁR 1778-BAN SZINTÉN GRÓFI RANGOT NYERT VOLT.**

FRANCISCUS secundus Divina favente clementia electus Romanorum imperator semper augustus Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Gallitiae, Lodomeriae, Ramae, Serviae, Cumaniae et Bulgariae Rex Apostolicus, Archi-Dux Austriae etc.

Tibi Egregio EMANUELI BENYOVSZKY Regiminis Catapultariorum ab Augusto Nomine Nostro Compellati Capitaneo salutem et Caesareae ac Regiae Gratiae Nostrae Continuum erga Te Incrementum. Quoniam inter eas Ingenii, animique Dotes, quibus Reges et Principes, ac Rerum Publicarum Moderatores insignitos esse convenit, Nostra quidem sententia hac vel imprimis videntur connumerandae, ut quos et virtutum agmine munitos et Rebus praeclare gestis insignitos, aut in futurum gerendis quibusvis Negotiis aptos et idoneos, ac insuper fide ac sinceritate spectatos agnoscant, eosdem Gratia sua fovendos, novisque dignitatibus, titulis ac honoribus condecorandos arbitrentur, ut eiusmodi beneficiis excitati non modo illi alacriores, et ad quaevis fidelitatis specimina obeunda promptiores reddantur, verum reliqui etiam eiusmodi Muneribus et Praemiis allekti, omne studium et industriam eo convertant, quatenus Principibus per quasvis Virtutes et praeclara Gesta sua quam acceptissimi esse mereantur. Hoc namque Boni vel maxime summa Regum et Principum fastigia in antecellendis privatis hominibus obtinere videntur, quod eorum probatis, ac benemeritis viris et subditis largiendi, remunerandique, et cohonestandi facultas sit amplior atque uberius, nulla etenim est virtus, qua in reconciliandis hominum animis augendisque studiis Principum Munificentia sit praestantior, hinc apud priscos Orbis Terrarum Rectores, qui ab ortu et occasu Imperii metiebant Terminos, nihil Benignitate, nihil Munificentia aut frequentius, aut antiquius habebatur, quo eorum Laus et Gloria, quae in viris benemeritis Honore et Dignitate cumulandis quam maxime fulgere soleret, longe lateque propagaretur; Quibus rationibus Nos quoque inducti, et Maiorum Nostrorum in hoc genere Vestigia Laudis sedulo studioseque sectantes, amplioribus eos ornamentis cohonestandos, clarioribusque Donis ducimus cumulandos, qui tum Nobilioris Prosapiae vetustate tum propriis Actibus et praeclaris meritis, constantisque fidei ac fidelitatis perseverantia, et singularibus eximiarum Virtutum Experimentis caeteros antecellunt, quo nimirum ordine observato Subditorum Nostrorum animi ad praeclara quaequae laudis, Virtutum et Immortalitatis studia incitari, accendique consueverunt; laudata quippe virtus crescit, et immensum Gloriam calcar habet; Harum itaque Rerum consideratio cum tenaciter animo Nostro inhaereat; Tu Emanuel Benyovszky Nobis occurristi, quem tuam ob natalium splendorem, Familiaequae vetustatem a Ludovico videlicet Primo exordium summentem, iuxta ac plurimorum Sago Togaque insignium Virorum perenni memoria commendabilem, tum ob singulares tam FRATRIS TUI MAURITII QUONDAM BENYOVSZKY QUI ANNO JAM MILLESIMO SEPTINGENTESIMO SEPTUAGESIMO OCTAVO IN COETUM ET NUMERUM COMITUM ADOPTARI meruit, prout et proprias Tuas Virtutes, et praeclara quaque Merita, a quibus Maiestati Nostrae summe laudatus et commendatus exstitisti, dignum omnino existimamus, qui Nostra speciali gratia, Nostraque peculiari favore accedente ad sublimiores Honorum et Dignitatum Gradus, atque Titulos eveharis; Et sane tametsi ceterae Virtutes silentio praetereantur; vel illud solum Tuam erga Nos Augustamque Domum Nostram Austriacam fidelitatem et insignem devotionem abunde testatur, quod decursu viginti Annorum penes Militiam Nostram Cao-Regiam signanter dictum Regimen

Catapultariorum ab Augusto Nomine Nostro compellatum nullo non tempore studio indefesso, Zeloque et industria singulari Officio Tuo defungendo Te fideliter et utiliter exhibueris, ut igitur fidelia ex innato Tibi in commodum Reipublicae indesinenti Zelo praestita servitia, taliterque comparata Merita remunerataque in Te virtus et fidelitas altiores adhuc radices agere valeant, praeclaraque Tua pro commodo Servitii Nri altissimi exhibita servitia ampliori adhuc et uberiori Cao-Regiarum Gratiarum Nrarum erga Te declarato argumento compensari possint, taliterque caeteris pariter fidelibus Nris in virtutis Palaestra desudantibus subditis similia benemerendi studia amplectandi et imitandi maius incitamentum et calcar addatur, Te Emanuelem Benyovszky ex certa Nra scientia, animoque deliberato deque Cao-Regiae Potestatis Nrae plenitudine et gratia speciali in consequentiam benignae Resolutionis per Serenissimum ac Potentissimum olim Principem Dominum Leopoldum Secundum Electum Romanorum Imperatorem et Regem Hungariae Apostolicum Genitorem Nrum piaae Memoriae desideratissimum de dato vigesimae quintae Iulii Millesimi Septingentesimi Nonagesimi primi clementer elargitae ex ordine et numero praememorati Regni Nri Hungariae Partiumque eidem adnexarum Nobilium, in quo hactenus versabaris benigne eximentes, verum ac INDUBITATUM COMITEM GERMANICE GRAF DICTUM DECLARAVIMUS et tanquam de avito Comitum genere natum et progenitum Comitem nominavimus, Tituloque, ac Honore nec non Dignitate Comititis, cum Praedicato Spectabilis ac Magnifici germanice Hoch- und Wohlgeboren insignivimus, Teque ac Tuos Haeredes et Posterios ex Te iam natos, ac cum Generosa Juditha Baronissa KEREKES progenitos in specie Filios Franciscum et Eugenium nec non Dei Benedictione imposterum legitime nascituros utriusque sexus universos, Numero et caetui, atque consortio verorum antiquorum et indubitatorum Comitum aggregavimus, omniumque Gratiarum, Libertatum, Praerogativarum et Dignitatum Comitibus debitatarum capaces et consortes fecimus, volentes, et per expressum decernentes, ut Tu EMANUEL BENYOVSZKY, praefatique Filii Tui a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis Gratiis, Honoribus, Privilegiis, Dignitatibus, Indultis, Immunitatibus, Praerogativis, Libertatibus, Favoribus ac Exemptionibus, quibus caeteri, veri, antiqui et indubitati praememorati REGNI NRI HUNGARIAE, Partiumque eidem annexarum et aliorum etiam Regnorum et Provinciarum haereditariarum Comites sive de Jure sive de antiqua consuetudine aut aliter qualitercunque utuntur, fruuntur, potiunturque et gaudent tam intra, quam extra iudicium et Comitiam, aut alias ubivis uti, frui et gaudere possis, ac valeas, nec non caeteri quoque Haeredes ac Posterii Tui utriusque sexus universi et Dei Beneficio in infinitum legitime nascituri valeant atque possint; Quo vero perpetuum huius Nri Tui ad hanc Dignitatem Sublimationis exstet Documentum, eademque pleniore Beneficio decorata in oculos clarius incurrat Hominum, praememorata auctoritate Nra Cao-Regia antiqua et gentilitia Armorum Tuorum quibus hactenus usus es, Insignia non solum benigne laudavimus, acceptavimus, approbavimus, roboravimus et ratificavimus, confirmavimusque, quin imo in hunc, uti sequitur modum imposterum quoque futuris et perpetuis semper temporibus per Te, Haeredesque Tuos et Posteritates utriusque sexus universos habenda, ferenda et gerenda clementer concedimus et elargimur. SCUTUM videlicet militare erectum ciano tinctum, in quo super tricollis viridis crescens Luna argentea cornibus sursum versis lucente in regione cephalica stella aurea sexangulari comitata cernitur. Verticem scuti premit Corona Comitibus propria, unde assurgit Galea tornearia situ recto coronata clatrataque purpura suffulta, auro reducta, Torque ac Monili circumducta. Luna scutaria cuius singulum cornu Stella aurea sexangulari oneratur, eminentibus inter easdem per medium duabus strutionis Plumis candidis huc et illuc ab invicem iactatis fastigiata. Lacinae a dextris aureae et ceruleae, a sinistris vero argenteae et itidem ceruleae sese diffundentes, eandem Galeam ornant. Telamonum denique seu Atlantum vices obeunt, duo Angeli nativo colore picti, ac in pudico Syrmate rubro tecti, capitibus a Scuto aversis serpentum naturali colore adumbratorum, caudasque infra Scutum alter alteri tortuose implicantium insistentes.

Quemadmodum haec omnia in principio seu capite praesentis Diplomatis Nri Pictoris edocta manu, ac propriis et genuinis suis coloribus depicta, atque ob oculos Intuentium posita lucidius conspiciuntur, liceat itaque Tibi Emanueli Benyovszky et superius nominatis Filiis, caeterisque Haeredibus et Posteris Tuis utriusque sexus universis in infinitum Dei Beneficio legitime nascituris praedecarata Armorum Insignia per Nos clementer confirmata, ulterius etiam in omnibus et singulis honestis et decentibus actibus, exercitiis, atque Expeditionibus tum serio, quam ioco, in Hastiludiis, Hastatorum dimicationibus pedestribus et equestribus, in Bellis singularibus certaminibus et quibuscunque Pugnis cominus et eminus, in Scutis, Banderiis, Vexillis, Clypeis, Tentoriis, Domibus, Caenotaphiis, Sepulturis, Monumentis, Clenodiis, Annulis, Monilibus, Sigillis, aedificiis, parietibus et supellectilibus libere, pacifice et absque omni impedimento, molestia, vel contradictione, habere, gestare, ac deferre, illisque in aevum uti, frui et gaudere, aptus insuper sis et idoneus, Tuique suprarecensiti universi sint apti et idonei, ad ineundum et recipiendum omnes Gratias et Libertates, Exemptiones, Jura et Privilegia, Vacationemque ab oneribus et muneribus quibuscunque realibus, personalibus et mixtis, ad utendum denique singulis Juribus, quibus caeteri a veris Comitibus progeniti capaces et participes, veri, antiqui et indubitati memorati Regni Nri Hungariae et Partium ei adnexarum, imo aliorum etiam Regnorum et Provinciarum Nrarum Haereditariarum Comites utuntur, fruuntur, potiunturque et gaudent, quomodolibet de iure vel antiqua consuetudine nemine unquam prohibente. Imo evehimus, aggregamus et annumeramus, praedecarataque antiqua Armorum Tuorum Insignia ulterius etiam acceptamus, approbamus, Teque ac praemissos Tuos universos legitime Descendentes praeattacto Comitum Titulo et Honore cum Praedicato Spectabilis ac Magnifici Germanice Hoch- und Wohlgeboren donamus et condecoramus; Atque ideo universis et singulis Maiestatis Nrae Regnorum, Ditionum et Provinciarum Nostrarum Haereditariarum subditis tam Ecclesiasticis, quam Saecularibus cuiuscunque Status, Gradus, Dignitatis, Ordinis, Conditionis et Praeeminentiae existant, serio mandantes, ut Te Emanuele Benyovszky et praementionatos Filios Tuos caeterosque Haeredes et Posteris Tuis utriusque sexus universos in infinitum legitime descendentes pro veris et indubitatis Comitibus dicto et scripto nominent, teneant et honorent, iisdemque Titulis et omnibus Praerogativis iugiter frui et gaudere sinant, nec adversus hanc benignam Nram Gratiam et indultum impediunt, turbant aut molestant et ab aliis impedi, turbari, aut molestari permittant quovis modo, si qui vero ex Nobis subiectis id attentare praesumpserit, Nram et Successorum Nostrorum noverint Indignationem se ipso facto incursuros. In quorum fidem et Testimonium hasce Literas Nras Privilegiales Manus Nostrae propriae subscriptione et Sigilli Majoris impendentis munimine roboratas emanari, Tibique ac Tuis suprascriptis universis in perpetuam Rei Memoriam extradari iussimus. Datum per Manus Fidelis Nri Nobis sincere Dilecti Spect. ac Magnifici Comitum Caroli Pálffy ab Erdőd Perpetui in Vöröskeő, Aurei Velleris et una Insignis Ordinis Scti. Stephani Regis Apostolici Magnae Crucis Equitis, Comitum Poseniensis, Comitatus nominis eiusdem Perpetui Supremi Comitum, Arcisque Nrae Regiae Poseniensis Haereditarii aequae, ac supremi Capitanei, Camerarii, Consiliarii Nri Actualis Intimi, Curiae Nrae Regiae per Hungariam Magistri, nec non per idem Regnum Nrum Hungariae Aulae Nrae prout et dicti Ordinis Scti Stephani Cancellarii in Archi-Ducali Civitate Nra VIENNA Austriae. DIE 22 MENSIS NOVEMBRIS ANNO DOMINI 1792. Regnorum Nostrorum Romani Imperii Hungariae item Bohemiae et reliquorum Anno Primo. Reverend. Illmo, Reverendis item ac Venerabilibus in Xto Patribus Domino Josepho e Comitibus de Batthyán, Perpetuo in Német-Ujvár S. R. E. Cardinale ac S. R. I. Principe Strigoniensis, et altero Comite Ladislao Kollonics de Kollegrad Collocensis et Bacsensis Canonice unitarum Metropolitanarum Ecclesiarum Archi-Episcopus, Comite Carolo Eszterházy de Galantha Agriensis; Andrea Bacsinszky Gr. Rit. Cath. Munkácsiensis; Mathaeo Kerticza Bosniensis; seu Diakovariensis et Syrmienensis; Cte. Francisco Berchtold Neusoliensis; Josepho Bajzáth Veszpremiensis; Johanne Szily Sabariensis; Emerico Kristovich

Csanadiensis; Antonio L. B. Andrásy de Sz.-Király et Krasznahorka Rosnaviensis; Cte. Ignatio de Batthyány Perpetuo in Német-Ujvár Transylvaniensis; Cte. Paulo Eszterházy de Galantha Quinque-Ecclesiensis; Francisco L. B. Splényi de Mihaldy Vácziensis; Maximiliano VerhovácZ Zagradiensis; Josepho Fengler Jaurin; Francisco Xav. Fuchs Nitriensis; Francisco Xav. Kalathay Varadiensis; Johanne e Comitibus de Réva Scepusiensis; Ignatio Darabant Gr. Rit. Cath. Varadiensis; Josaphat Bastasich itidem Gr. Rit. Cath. Crisiensis; Joanne Jesich Segniensis; Nicolao Milassin Albaregalensis; Josepho Pierer de Hodos Consecrato Tinniniensis; Nicolao Konde de Póka-Telek Consecr. Belgradiensis et Semendriensis; Cte. Sigismundo Keglevics de Buzin electo Makariensis; Andrea Szabó electo Noviensis; Daniele Hersching electo Sardicensis Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus; nec non Serenissimo Archiduce Austriae Domino Alexandro Leopoldo Regni Nri Hungariae Palatino et Locumtenente Nro Regio; Spectabilibus item ac Magnificis Cte. Carolo Zichy de Vásonkeő Judice Curiae Nrae Regiae; Cte. Joanne Erdődy de Monyorókerék Regnorum Nrum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Bano; Petro Végh Tavernicor; Cte. Leopoldo Pálffy ab Erdőd Janitor; Cte. Carolo Pálffy ab Erdőd Curiae; Illmo S. R. I. Principe Antonio Grassalkovics de Gyarak Agazonum; Cte. Fran. Zichy de Vásonkeő Pincernarum; Cte. Josepho Georgio de Batthyány Perpetuo in Német-Ujvár Dapiferorum; Comite Josepho Majláth de Székhely Cubiculariorum Nrorum Regalium per Hungariam Magistris; Illmo S. R. Imperii Principe Antonio Eszterházy de Galantha Nobilis Turmae Nrae Praetoreae Hungaricae Capitaneo, ac repetito Comite Carolo Pálffy ab Erdőd Comite Posoniense, caeterisque quamplurimis saepefati Regni Nri Hungariae Cottus tenentibus et Honores

FRANCISCUS m. p.

Comes CAROLUS PÁLFFY m. p.

PAULUS SZLÁVY m. p.

Protocollatum in Libro Regio primae Classis sub No. 36, Pagina 274. Quod testatum redditur per Secretarium Aulicum et Archivi Directorem.

ADAMUM FABIANICS m. p.

Anno 1793. Die 8. Mensis Maii, occasione Generalis Inclyti Comitatus Nittriensis, in Superiori Nominis ejusdem civitate celebratae Congregationis, Praesens Benignum Suae Maj. Sacratissimae Caesar.-Regiae lectum et publicatum exstitit Diploma, virtute cuius in eodem consessu Illmus Dom. Comes Emanuel Benyovszky una cum Filiis suis Illustrissimis Ctibus Francisco et Eugenio itidem Benyovszky, numero, coetui et Consortio atque Albo verorum, antiquorum et indubitatorum gremialium Comitum est insertus, adlectus et adnumeratus atque cooptatus.

Lect. Signat. Extradatque per JOSEPHUM THURÓCZY, Comitatus Nittriensis Jurat. v. Notar m. p.
(Eredetiye a gróf Benyovszky-család levéltárában.)

MÁSODIK FERENCZ, Isten kedvező kegyelméből választott római császár, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát-, Szlavónországok, Galiczia, Lodoméria, Ráma, Szerbia, Kun- és Bolgárországok apostoli királya, Ausztria főhercege stb.

Neked nemes BENYOVSZKY MANÓNAK, a mi fenséges nevünkről nevezett karabélyos ezred kapitányának üdvöt és császári és királyi kegyelmünknek irántad való maradandó öregbedését. Mivel azon nemes indulatbeli és lelki adományok közé, melyekkel a királyok, fejedelmek és közügyek intézőinek felruházva illik lenniök, véleményünk szerint főleg azok számlálандók, hogy a kiket az

erkölcsök követésében szilárdaknak és a jelesen véghezvitt dolgokban kitűnteknek, vagy a jövőben viselendő bármiféle ügyekben megbízhatók- és alkalmasaknak s ezeken felül hűségben és becsületességben tisztességeseknek ismernek, azokat kegyelmekkel ápolni s új méltóságokkal, címekkel és tisztességgel feldíszíteni kötelességnek tartásák, hogy az ilyes jótéteményekkel felruházottak: ne csak maguk legyenek buzgóbbak és a hűség bármilyen fajta jelenségeire hajlandóbbak, hanem mások is az ilyen jutalmak és kitüntetések által kecsegtetve, minden törekvésüket és szorgalmukat arra fordítsák, hogy a fejedelmeknek bármily erényeik és jeles viseleteik által lekötelezettek legyenek. Mivel ezen czélt vagy a királyok és fejedelmek kitüntetéseit a jók egyes embertársaik felülmúlásában látszanak elnyerni s mivel ezeknél a kipróbált érdemes férfiak és alattvalók iránt való ajándékozási, jutalmazási és kitüntetési tehetség gazdagabb és bőségesebb, tehát nincs erény, mely az emberi lelkek megnyugtatósában és a törekvések nagyságában a fejedelmek bőkezűségénél kiválóbb legyen; innen a földkerekségének régi kormányzóinál, kik kelet- és nyugattól kezdve uralkodtak, misem volt gyakoribb és régibb a kegyesség- és bőkezűségnél, hogy ez által azok dicsérete és dicsősége az érdemes férfiak megtiszteltetésében és méltó felemelésében inkább tündököljön és messze-távol elterjedjen. Mely körülményektől mi is indíttatva s őseinknek nyomdokait ezen nemből dicséretes szorgalom- és buzgalommal követve, azokat bővebb tisztességgel ellátni és fényesebb ajándékokkal elhalmozni magunkat elhatároztuk, kik részint a nemesebb származás régiségével, részint tulajdon tetteikkel és kitűnő érdemeikkel, tartós ragaszkodásuk és hűségük állandóságával és a jeles erkölcsök egyes próbáival másokat felülmúlnak, főleg pedig, midőn általuk a felsorolt rendben alattvalóinknak kedélyei bármilyen, a dicsőségre, erényre és halhatatlanságra való törekvésre ösztönöztetni és lelkesíttetni szoktak; mivel pedig a megdicsért erkölcs növekedik és a dicsőség által végtelen nagy ösztönt nyer, így ezen körülményekre való tekintet szükséges, hogy lelkünkkel a legszorosabban összeforrjon; Te BENYOVSZKY MANÓ, előttünk feltűntél, kit születésed fénye, tudniillik a még első Lajostól kitüntetett családod régisége, emellett igen sok katonai és polgári jeles férfiak örök emlékeztető ajánlása, részint néhai BENYOVSZKY MÓRICZ testvéred jeles tulajdonai miatt, ki ezerhétvenczben a grófi rang- és számba felvétetett, továbbá a te tulajdon erényeid és más érdemeid miatt, melyekért fenségünknek kiválólag dicsérve és ajánlva lettél, mindenképen méltónak tartunk, hogy kiváló kegyünk- és őszinte kedvezésünkből a tisztességek és méltóságok magasabb fokaira és címekre emeltessél; és bár egyéb erényeidet hallgatással mellőzzük, de egyedül az is eléggé tanúsítja a te fenséges ausztriai házunk iránt mutatott hűségedet és kiváló ragaszkodásodat, hogy húsz év lefolyása alatt császári királyi katonaságunknál, nevezetesen a mi fenséges nevünkről elnevezett karabélyos ezrednél minden időben fáradhatatlan buzgalommal, törekvéssel és szorgalommal, saját tisztvedben hűségesen és hasznosan viselted magadat, hogy tehát a közjó érdekében veled született fáradhatatlan buzgalommal tanúsított hű szolgálatok és az így szerzett és megszolgált érdemek s az erény és hűség benned mélyebb gyökereket verhessenek, úgy a mi legmagasabb szolgálatunk előnyére tett jeles szolgálataid császári királyi kegyeinknek irántad mutatott még bőségesebb jelével megjutalmaztassanak, hogy ily módon az erény küzdterén izzadó más alattvalóinknak is az érdemszerzés, jóra való törekvés és utánzásra hasonlóan nagyobb ösztön s buzdítás adassék, Tégedet BENYOVSZKY MANÓT, saját öntudatunk, elhatározott szándékunk és császári királyi hatalmunk teljessége, valamint kizárólagos kegyelmünkből, következményeképen a néhai legfenségesebb és leghatalmasabb fejedelem MÁSODIK LIPÓT választott római császár és apostoli magyar király, kegyes emlékü atyánk által július 15-én ezerhétvenczvenegyben kegyelmesen kibocsátott kegyes rendeletnek, - az említett Magyarországunk és kapcsolt részeinek nemesi rendjéből és számából, melyben eddig voltál, kegyelmesen kiveszünk és igaz, kétségtelen grófnak, németül Graf, nevezünk és mintegy a grófok ősrégi nemzetségéből született és származott grófnak jelentünk ki, s a grófi címmel, tisztességgel és méltósággal, valamint a Tekintetes és Méltóságos megszólítással, németül Hoch- und Wohlgeboren, felruházunk; továbbá téged, örökösöidet és a már tőled származott utódaidat, valamint nagyságos KEREKES JUDITHA bárónővel nemzett fiaidat, névszerint FERENCZ-et és JENŐ-t, valamint az Isten áldásával még jövőben törvényesen születendő mindkét nembelieket együttesen, az igaz, régi és kétségtelen grófok osztályába és társaságába számítunk és a grófoknak adott minden kegyeknek, szabadalmaknak, előjogoknak birtokosaivá és részeseivé teszünk, akarván és nyomatékosan kijelentvén, hogy te BENYOVSZKY MANÓ és említett fiaid ezután a jövő- és szakadatlanul tartó időkben mindazon kegyekkel, tiszteletekkel, szabadalmakkal, méltóságokkal, kedvezésekkel, mentelmekkel, előjogokkal, szabadságokkal, kedvezményekkel és kiváltságokkal, melyekkel említett Magyarországunk vagy kapcsolt részeinek és

más országaink és tartományainknak grófjai is akár jog, akár régi szokás szerint vagy máskülönben élnek, élveznek, bírnak és örvendenek törvényen és országgyűléseken belül és kívül vagy bárhol is, élvezhess és örülhess s mindkét nembeli utódaid is mindannyian, valamint Isten jótéteményéből szakadatlanul törvényesen származandók élhessenek és bírhasanak. Hogy pedig ezen méltóságra általunk tényleg történt felmagasztalásnak örökös emléke maradjon, s ugyanaz teljesebb jótétemény-nyel fényesebbnek tűnjék fel az emberek szemei előtt, előbb említett császári, királyi tekintélyünk-nél fogva régi nemzetségi címereidet, melyekkel eddig éltél legyen, nemcsak dicsértük, elfogadtuk, helyeseltük, megerősítettük és jónak találtuk, hanem még ezen következő módon is a jövőben és örök időkre általad, örökösöd és mindkét nembeli egyetemleges utódaid által birandóknak, hordozandóknak és viselendőknak kegyesen engedélyezzük és ajándékozzuk. Tudniillik álló katonai lazurkékre festett címert, melyben zöld hármashalom fölött növekvő ezüst hold van és fölfelé fordított szarvain a főtérben világító hatágú arany csillag látszik. A címertetejét a grófokéhoz hasonló korona fűdi, melyből szemközt álló koronás, rostélyos, bíborral és arannyal bevont s ékszer- és nyakékkal díszített tornasisak emelkedik ki. A címertholdból, melynek mindegyik szarvára hatágú arany csillag nehezkezik, a középső részből két ide és oda hajló fehér strucc toll emelkedik ki. A foszlányok jobbról arany-kékek, balról pedig ezüst és itt-ott kékszíniűek s ugyanazon sisak ékességeül szolgálnak. Végre címertartók vagy Atlaszok gyanánt két természetes színben festett angyal szolgál; ágyékukat piros ruhakötélék fűdi s fejeiken egészen a paizs aljáig farkukat egymásba fonó természetes színben árnyalt kígyók vannak. Miután pedig mindezeket ezen oklevél kezdetén vagy fejezetén festőnk gyakorlott kezével saját és természetes színeikkel lefestette és világosabb megtekintés végett, hogy annál inkább szembe tűnjék, előmutatta, miért is megengedjük neked BENYOVSZKY MANÓNAK s fentebb nevezett fiaidnak, többi örökösödnek és Isten jótéteményéből minden megszakítás nélkül törvényesen születendő mindkét nembeli összes utódaidnak, hogy ezen családi címereket, melyeket mi kegyelmesen megerősítettünk, továbbra is minden és egyes, tisztességes és illő esetekben, gyakorlatok és kirándulások alkalmával, komolyan és tréfásan dárdavetések-nél vagy lándzsaharcokban gyalog és lovon, háborúkban, egyes küzdelmekben és bármiféle harcokban közel és távol paizsokon, főúri zászlóaljaknál, zászlókon, paizsokon, sátrakon, házakon, síremlékeken, koporsókon, emlékeken, ereklyéken, gyűrűkön, ékszereken, pecséteken, épületeken, falakon és bútorokon szabadon, békében és minden akadály, háborítás vagy ellenmondás nélkül bírd, viseld és hordozd s ezenkívül örök időre azokkal élhess s bennök élvezetet és örömet találhass, úgy felül említett tied is mindannyian éljenek és bírjanak s részesüljenek, fogadják el mindazon kegyeket, szabadságokat, kiváltságokat, jogokat és szabadalmakat, valamint mentességet bármilyen való személyi és vegyes terhektől s kötelezettségektől, végre éljenek mindazon jogokkal, melyeknek említett Magyarországnak s kapcsolt részeinek, valamint más országaink és örökös tartományaink többi, az igazi grófoktól származott igaz, régi és kétségtelen grófjai birtoklói és részesei, s a melyekkel élnek vagy élveznek, birtoklanak és örvendeznek bármilyen jog és régi szokás szerint minden ellenmondás nélkül. Midőn pedig kiemeljük, öregbítjük és szaporítjuk előbb említett régi címertelvényeidet, egyúttal el is fogadjuk és helyeseljük, tégedet pedig és nevezett törvényesen leágazó minden hozzátartozókat az érintett grófi címmel és tisztességgel, Tekintetes és Méltóságos megszólítással, németül Hoch- und Wohlgeboren, megajándékozunk és felékesítünk s egyúttal úgy általánosan, mint egyenként fenségünk, országaink, területeink és örökös tartományaink mind egyházi, mind világi vagy bármilyen helyzetű, fokú, méltóságú, rendű, állapotú és kitünőségű alattvalóinak komolyan megparancsoljuk, hogy Téged BENYOVSZKY MANÓT, valamint előbb nevezett fiaidat s többi örökösödöt, úgy mindkét nem-nél törvényesen szakadatlanul leszármazó minden utódaidat szóval és írásban valódi és kétségtelen grófoknak nevezzenek, tartsanak s tiszteljenek s ugyanazon címekkel és minden előjogokkal törvényesen élni s örvendeni meg ne szűnjenek, ezen kegyelmes rendelkezésünket és szándékunkat pedig ne akadályozzák, zavarják vagy nehezítsék, sőt bármilyen módon másoktól se tűrjék megakadályoztatni, zavartatni vagy megnehezíttetni; ha pedig valaki alattvalóink közül ezt tenni merésznél, a mi és utódaink haragját vonja magára. Mindezeknek hűségére és bizonyítására ezen szabadságlevelünket saját kezünk aláírásával s nagy függő pecsétünkkel megerősítve, kibocsátottuk és neked, valamint fent megírt minden hozzátartozóknak örök emlékezet okáért kiadni parancsoltuk. Kelt őszintén kedvelt hívünk tekintetes és méltóságos gróf Erdődi Pálffy Károlynak, Vöröskéő ura, az arany gyapjas rend, valamint Szent-István apostoli király jeles nagykeresztje lovagjának, pozsonyi gróf, ugyanezen vármegye örökös főispánja, Pozsony királyi várunk örökös főkapitánya, kamarás és valóságos belső titkos tanácsosunk, magyarországi királyi főitélőszékünk bírójának, úgy Magyarországnak s az említett Szent-István-rend

udvari kancellárjának kezei által Bécs főhercegi városunkban Ausztriában, november 22-ik napján az Úr 1792-ik római birodalmi, magyar, cseh és más királyságainknak pedig első évében, midőn Isten anyaszentegyházait Krisztusban a következő főtisztelendő, nagyon tisztelendő, tisztelendő és tisztelt atyák szerencsésen kormányozták: gróf Batthyány József Németújvár örökös ura, a szent római egyház bibornoka, római birodalmi herceg, esztergomi, kollegrádi gróf Kollonics László egyházilag egyesült kalocsai és bácsi érsek, galanthai gróf Eszterházy Károly egri, Bacsinszky András egyesült görög szertartású munkácsi, Kerticza Máté boszniai vagy diakovári és szerémségi, gróf Berchtold Ferencz besztercebányai, Bajzáth József veszprémi, Szily János szombathelyi, Kristovich Imre csanádi, szentkirályi és krasznahorkai báró Andrássy Antal rozsnyói, németújvári örökös gróf Batthyány Ignác erdélyi, galanthai gróf Eszterházy Pál pécsi, miháldi báró Splényi Ferencz váci, Verhovác Miksa zágrábi, Fengler József győri, Fuchs Xav. Ferencz nyitrai, Kalatkay Xav. Ferencz váradi, gróf Révay János szepesi, Darabant Ignác egyesült görög szertartású váradi, Bastasich Jozsaphát ugyancsak egyesült görögszertartású kőrösi, Jesich János zengi, Milassin Miklós székesfehérvári, Hodosi Pierer József fölszentelt tinnini, pókateleki Kondé Miklós fölszentelt belgrádi és szendrői, buzini gróf Keglevics Zsigmond választott makári, Szabó András választ. novi, Hersching Dániel választ. szardikai püspökök; továbbá fenséges Sándor Lipót ausztriai főherceg úr Magyarországunk nádorispánja s királyi helytartónk, tekintetes és méltóságos vásónkeői gróf Zichy Károly országbíránk, monyorókeréki gróf Erdődy János Dalmát-, Horvát- és Tótországaink bánja, Végh Péter tárnok-, erdői gróf Pálffy Lipót főajtónálló-, erdői gróf Pálffy Károly főudvar-, nagyságos római birodalmi herceg gyaraki Grassalkovics Antal főlovász-, vásónkeői gróf Zichy Ferencz főpohárnok-, németújvári örökös gróf Batthyány György főasztalnok-, székhelyi gróf Majláth József főkamarásmeistereink, nagyméltóságú római birodalmi herceg galanthai Eszterházy Antal magyar nemes testőrző seregünk kapitánya és ismétlen erdői gróf Pálffy Károly pozsonyi grófunk idejében, kik más többekkel együtt többször említett Magyarországunk főispánságait és tisztségeit viselték.

FERENCZ s. k.

Gróf PÁLFFY KÁROLY s. k.
SZLÁVY PÁL s. k.

Hogy az első osztályú királyi könyvbe bejegyeztetett 36-ik szám alatt a 274. lapon, bizonyítja udvari titkár és levéltári igazgató:

FABIANICS ÁDÁM s. k.

1793 május 8-án nemes Nyitra-vármegyének hasonló nevű felső városában tartott közgyűlése alkalmával Ő császári és királyi felségének jelen kegyes adománylevele felolvastatott és kihirdetett, melynek erejénél fogva ugyanazon gyűlés nagyságos gróf BENYOVSZKY MANÓ urat, nagyságos gróf BENYOVSZKY FERENCZ és JENŐ fiaival együtt az igazi, régi és kétségtelen, bekebelezett grófok számába, sorába, társaságába és rendjébe beiktatta, behelyezte, besorozta és bevette.

Olvasta, ellenjegyezte és kiadta

THURÓCZY JÓZSEF,
Nyitra-vármegye felesküdt aljegyzője.

III. A BENYOVSZKY-CSALÁD TÖRTÉNETE ÉS LESZÁRMAZÁSA.³⁷

BENYOVSZKY-CSALÁD. (Benyói és Urbanói, gróf és nemes). A család Michk bántól eredeztetik, ki állítólag Aba Sámuel király korában szerepelt. Utódai Vághy név alatt virágzottak Róbert Károly idejéig, a midőn mint Zách Feliczián merényének részesei száműzve, lengyel földre menekültek. Onnan Zsigmond király korában tért vissza - mint mondatik - Benjamin és Urban két testvér és az 1396-iki nikápolyi ütközetben részt vettek. Érdemeikért Zsigmond király újra a haza nemesei közé fogadá³⁸ a két testvért 1423-ban és őket adománynyal jutalmazá a Vágh mentén. Benjamin lakhelye B e n y ó -nak, Urbané U r b a n ó -nak neveztetett és így e két testvértől Benjamintól a B e n y o v s z k y, Urbantól az U r b a n o v s z k y család eredett.

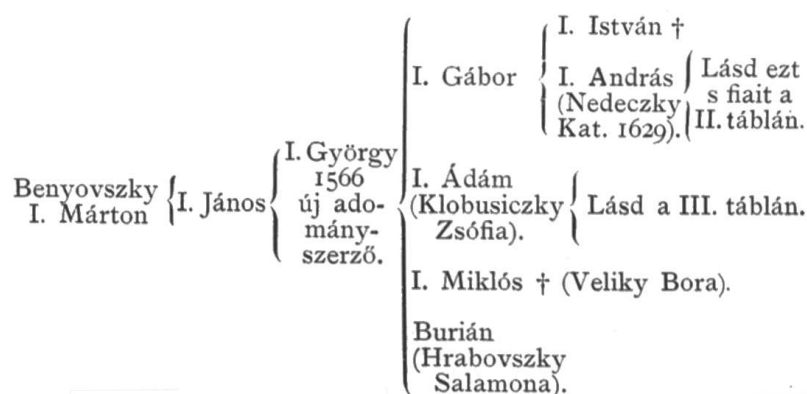
A benyói és urbanói birtokot azonban még sokáig közösen bírta a két ágazat, és mindkét helyről előnevüket is közösen írta a különvált két család.

A címér, melyet 1423-ban nyertek, fennálló hadi vért, melynek kék mezejében alúl hármashalom emelkedik föl. A középső halmon nyugvó koronára félhold nehezkedik, szarvaival fölfelé, a félhold két szarva fölött két csillag ragyog. A vért fölötti sisakon ismét korona, és azon a paizsbelihez hasonló félhold és csillagok; ezenfelül a félholdból kiemelkedve két struccz-toll leng. A címérpaizst két oldalról két szárnyas nemtő tartja.

Benyovszky György 1566-ban Miksa királytól a benyói és urbanói birtokra, Urbanovszky Zsigmond, Miklós, Menyhért, Gábor, Rafael, Mihály, János, Venczel, János, Ádám, Györggyel, másik Urbanovszky Venczel pedig fiaival Miksa királytól új adománylevelet kapott.

A nemzék-rend³⁹ így jő le:

I. tábla.

³⁷ »N a g y I v á n , Magyarország családai címerekkel és leszármazási táblákkal,« első kötetéből.

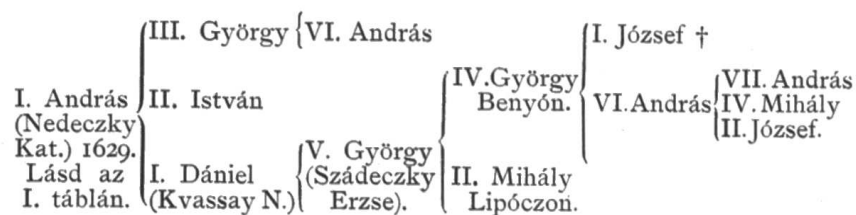
³⁸ Lehoczky Stemm. II. 47. 1. I. Lajos királynak tulajdonítja a megnevesítést, az évet mégis 1423-ra teszi, midőn már Zsigmond uralkodott. Zsigmond király által nemesített meg a család saját állítása szerint is.

³⁹ A családtól nyert közlés szerint, melyért köszönet.

Az új adományt-szerző I. György fiánál, mint látjuk, három ágra szakad a család.

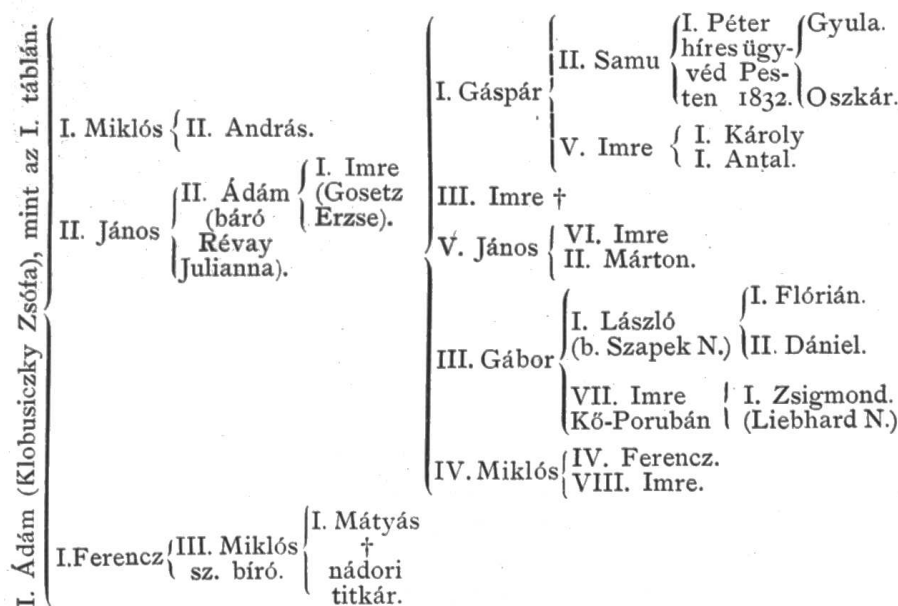
I. Gábornak fia I. Andrástól, ki 1629-ben élt, az I. ágazat így folyik napjainkig.

II. tábla.

A második ág I. Györgynek I. Ádám fiától jő le a következő

III. táblán.

E táblán II. Ádámnak neje báró Révay Julianna, báró Révay Ferencz, turóczi megyei főispánnak leánya volt.

III. Miklós Nyitra megyében szolgabírói hivatalt viselt. Birtokrészét átengedte nagybátyjának II. Jánosnak. Fia I. Mátyás nádori titkár magtalanul halt el.

II. Sámuel kir. fiscus volt, a törvény-tudományban jártasságát és roppant szorgalmát tanúsítja a könyv, melyet kiadott⁴⁰; fia pedig I. Péter, Pesten kora egyik leghíresebb jogtudósa, táblai ügyvéd 1832-ben.

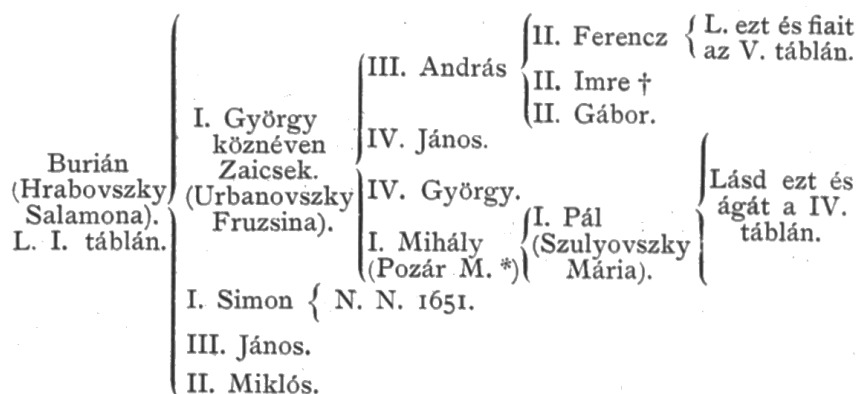
I. László trencsénmegyei szolgabíró volt. Nőt a báró Szapek-családból vett.

VII. Imre hasonlóan szolgabírói szolgát viselt.

Következik a harmadik ág, mely Buriántól terjedt le:

⁴⁰ Ennek címe: Decreta normalia in materiis juridicis expedita et circulariter publicata, una cum nonnullis provocatis B. Resolutionibus et Patentalibus Regiis per Regium Fiscalem Samuelem Benyovszky de eadem collecta. Budae, 1788.

IV. tábla.

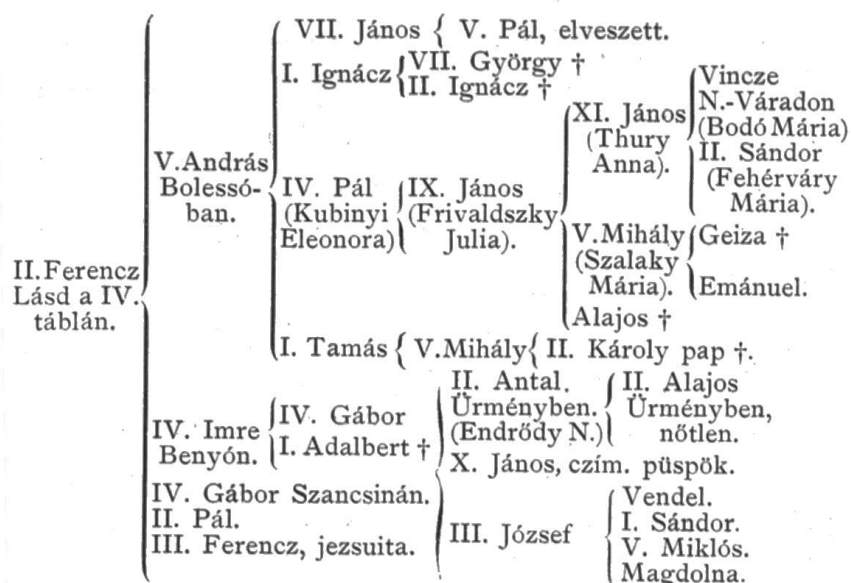
*) Másutt: Pater Mária.

II. Györgynek, kit a köznép Zaicsek-nek nevezett, neje Urbanovszky Fruzsina Dávidnak az idősb Urbanovszky Mihály 1566-ban született fiának leánya volt.

I. Simonnak gyermekei 1652-ben tesznek bevallást az esztergomi káptalan előtt.

II. Ferencznek ivadékát jelenig a következő nemzékrend adja:

V. tábla.

II. Ferencznek fia II. Pál született 1696-ban Trencsénmegyében, 1714-ben a Jézus-társulatiak közé irata magát. Előbb a bölcsészeti és hittani osztályban tanár, végre a pozsonyi collégium főnöke lőn. Meghalt 1743-ban, szept. 28-án. 1833-ban egy latin munkát adott ki »Jcon amici et adulatoris« cím alatt.⁴¹

III. Ferencz szintén jezsuita volt.⁴²

⁴¹ Horányi Nova Mem. 418. l.

⁴² A család állítása szerint.

X. János (I. Adalbert fia) született Benyov helységben 1756-iki szeptember 3-án. Papi pályára adván magát, a theológiát Bécsben tanulta. 1748-tól 1806-ig Szenicz mezővárosban volt plébános és egyszersmind alesperes; azután pozsonyi kanonok, 1807-iki jún. 16-án pedig már esztergomi kanonok, 1820-ban Lystri fölszentelt püspök és az érsek suffraganeusa, 1823-tól káptalani fő helyettes. Meghalt 1827-iki aug. 20-án. Végrendeletében az egyházzól, és a szeniczei szegényekről is megemlékezett.⁴³

II. Károly szintén papi pályára szentelte magát.

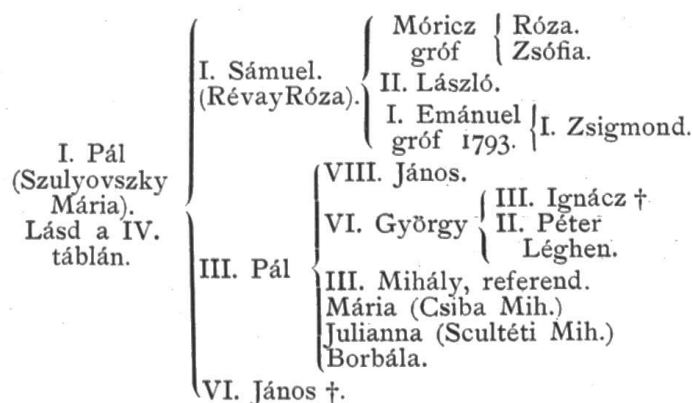
III. József megyei adószedői hivatalt viselt.

I. Vincze Nagyváradra költözött, neje Bodó Mária a szatmármegyei törvényszéki elnök Bodó László leánya. Bír Pestmegyében is Gyón helységben.

II. Alajos (II. Antal fia) bír Nógrádmegyében is Nőtincsen.

I. Pál (lásd a IV. táblán) ivadéka a következő nemzékrenden látható:

VI. tábla.

Ez ágon legnevezetesebbé lőn I. Sámuel, cs. kir. hadvezérnek⁴⁴ fia Móricz, kinek viszonytagságos életéből noha röviden, mégis a többiénél terjedelmesebben szükségesnek tartom a lényeges pontokat ide írni. Született 1741-ben nyitrai megyei Verbova helységben. 14 éves korában katonává lett épen a hétéves háború idejében, és 1756- és 1757-ben részt vett a lowosiczi, prágai és schweidniczi csatákban. Azután Lengyelországban egy magvaszakadt rokona utáni örökségének átvételére menván, az alatt honn atyja meghaltával, anyja utáni nénjei és sógorai itthoni örökségét foglalák el, mire visszajövé, miután ebbe erőszakkal igyekezett behelyezkedni, Mária Terézia királyasszonynál mint a közbátorság háborítója vádoltatván be, kénytelenült ismét Lengyelországba visszatérni, annál is inkább, mert rokonai megtudták gátolni, hogy a királyi udvarhoz maga igazolása és kimentése végett ne férkehessen. A kedvetlenségek és tettvágy külföldre vonzák. Meglátogatta Hamburgot, Amsterdammot, Plymouthot, hol a hajózás mesterségét tanulta. 1767-ben Kelet-Indiába készült, midőn a lengyel nemzeti szövetség híván meg őt, közükbe állott. Mielőtt fegyverre került a dolog, ismét meglátogatta Magyarországot is javai visszaszerzése végett, de sikertelenül. Visszaútaztában a Szepességen megnősült, elvévén nemes Hönsch Zsuzsannát, kinek atyjánál mint beteg, szorgalommal ápolgatott. Kiütvén a lengyel-orosz háború, hátrahagyva nejét, Krakóba sietett, és a lovasság vezérévé lett. Az ütközetekben vitézségével sok sebet és dicsőséget aratott, de kétszer el is fogatott. Egyszer pénzért kiváltva, másodszor szövetséges társai egy csapata által kivágatva, megszabadult. De 1769-iki május 20-án Suka nevű falunál hadserege

⁴³ Memoria Basilicae Strigon. 180. l.

⁴⁴ Gyermekéül tétetnek meg: Mónika, Kleofás, Pongrácz is. Wagner Mss. LXX. 196. l.

Brinken orosz vezér által túlnyomó erővel megtámadtván, széjjel veretett, maga is tizenhét sebet kapván, elfogatott és előbb Kassán, majd Pétervárra, végre 1770-ben pedig Kamcsatkába vitetett rabszolgaságba. Itt deli termete, kellemes társalgása által a helytartó Nilow kedvét megnyerte, annak ifjabbik leánya Afanásia pedig, kinek szinte testvéreivel együtt nyelvtanítója volt, iránta épen szerelemre gerjedett, s fölötte mint nemtő anygala örködött. Szabadulni óhajtván számkivetett társaival, e végre összeesküdött. És noha Afanásia szerelme oda fejleszté a körülményeket, hogy Benyovszky a helytartó közbejárásával a rabszolgaság súlya alól fölszabadíttatott és Afanásia kezével is megbízott, mind azáltal társainak adott esküjét meg nem szegte és a szabadulás tervén folytonosan munkálkodott. Miután minden készen volt és a kikötőben egy hajó várta a szabadulni kívánókat, egy estve megtámadtattak a helytartószék katonáitól, de ezek visszaverettek és megfutamodtak, azután pedig magok az összeesküdtek ráütöttek éjjel a várra és abba berontottak. Itt a viadalban Benyovszky is sebet kapott, a helytartó pedig elesett. E győzelem és egy másik fogás által a kozákokat lefegyverezvén, 1771-iki május 11-én a sz. Péter és Pál nevű corvetten a lengyel szövetség zászlója alatt kilenczvenhat személylyel elindult Benyovszky. Kiséré őt Afanásia is, ki noha tudá, hogy B. már nős, el nem akart tőle válni és férfi-ruhában Achilles név alatt követé kedvesét. Dél felé tartván a corvettel, sok viszontagság mellett körülhajózta Ázsiát, Afrikát, érinté Japán, Formóza, Makaó szigeteit, hol a szokatlan hányatás és sanyaruság által megtörődött Afanásia meghalt. Ezután az Isle de France és Madagaszkár-szigeten való rövid mulatása után 1772-iki július 18-án Port Louisban, Franciaország szélén, kötött ki. Itt Aiguillon herceg pártfogása következtében megbízott egy francia gyarmatnak megtelepítésével a Madagaszkár szigetén, a hová 1774-ben a Magyarországból magához hívott nejével együtt elindult. Itt a Tingballe-folyam torkolatánál egy város helységet alapított Louisbourg név alatt és ennek Fort Louis erődén kívül még két kisebb erődöt, Fort S. Jean és Auguste név alatt építtetett. Miután a szigetbeli népeket meghódítá, 1776-ban a szigetbeliek által királyokul választott. Mielőtt ezt elfogadná, a francia szolgálatról lemondta és Franciaországba ment, hogy ott az új állam iránti pártfogást és barátságot kieszközölje, de az irigység fölkelvén ellene, idegenséget és üldözést aratott, Benyovszky tehát Mária Teréziához fordult, kitől miután 1777-ben királyi bocsánat- és kegyelem-levelet nyert, visszatért és 1778-ban a poroszok ellen a székely hadakat vezérlé a győzelmes habelschwerdti ütközetben. 1779-ben a tescheni béke után ismét Madagaszkárra fordítá figyelmét, s miután II. József tervébe nem bocsátkozott, családjával Francia- és Angolországokon keresztül Észak-Amerikába Marylandba utazott. Ott a baltimorei kereskedők segélyét megnyerve és családját hátrahagyva, 1785-ben Intrepid nevű hajón ismét Madagaszkárba vitorlázott. Kiszállván, a hajó hirtelen visszament, Benyovszky pedig a föld népe közül is fegyvereseket vevén maga mellé, a francia telepeket megtámadta, de szerencsétlenül, mert a hírre az Isle de Francei kormányzék 60 katonát küldvén ellene, s miután ezektől véletlenül megtámadtatott, két európai és 30 belföldiből álló csapatát két ágyújával besánczolá, azonban a belföldiek a francziák első tüzelésére megfutottak, maga Benyovszky pedig mellbe lövetvén, elesett és hajánál fogva a sáncz mögül eléhurczoltatván, nemsokára élni megszűnt, 1786-iki május 23-án. Így végzé e különös férfiú eseményteljes életét.⁴⁵ Benyovszky Móricz Mária Terézia által gróffá neveztetett.⁴⁶ Özvegye Hönsch Zsuzsanna Magyarországra visszatért és itt halt meg Vieszkán Trencsénmegyében, 1825-ben. Két leánya Róza Szakmáryné, Zsófia pedig Ocskainé lőn.

⁴⁵ L. Közhasznú esm. tára II. 197. l. Életét 1776-ig leírta maga francia nyelven. Kézirata Londonban maradt Magellánnál, ebből kiadta angolul 1790-ben Nicholson. Németül rövidebben Forster és Ebelingtől fordítva 1791-ben. Magyar versekben Rontó Pál cím alatt gr. Gvadányi József. Kotzebue színművet írt róla.

⁴⁶ Lehoczky Stemm. I.

Móricznak testvére II. L á s z l ó magtalanúl múlt ki.

Másik testvére II. E m á n u e l 1793-ban gróffá lett,⁴⁷ 1797-ben a nyitrai megyei fölkelő sereg ezredese, majd egy saját nevéről nevezett gyalogezred tulajdonosa és tábornoka. Ennek fia a most is élő gróf Z s i g m o n d .

III. Pálnak fia: VIII. J á n o s szintén tábornok.

VI. G y ö r g y uradalmi igazgató Cseklészen.

III. Mihály pozsonymegyei alispán, kir. tan., végre az erdélyi udv. kancelláriánál referendárius.

⁴⁷ Ez az adat téves, mert a grófi diploma 1792 nov. 22-én kelt.

IV. GRÓF BENYOVSZKY SÁNDOR FÖLJEGYZÉSEI.⁴⁸

»BENYOVSZKY MÓRICZ született 1746-ban, Verbón, Nyitra megyében. Atyja Sámuel fiatal éveit a katonaságnál tölté és később mint ezredes nyugalomba lépett, nőül vevén Pest-vármegyei József tábornok özvegyét, b. Révay Rózát, kitől négy gyermeke született: MÓRICZ, MÁRTA, FERENCZ és EMÁNUEL.

Móricz még csaknem gyermek volt, midőn katonává lett és résztvett a 7 éves háborúban. Anyja 1760-ban elhalálozott, végrendeletet hagyván hátra, mely szerint vagyona egyik felét az első házasságából született leányaira, másik felét pedig a második házasságból való gyermekeire hagyta. Utána nem sokára férje is meghalt, gyermekei pedig teljes árvaságra jutottak, a mi rájuk nézve annál keservesebb volt, mivel mostohatestvéreiknek férjei, kik nem érték be a nejeikre hagyott fele vagyonnal, őket minden vagyonukból kifosztották.

Az akkor még nagyon fiatal Móricz, e katasztrófák hírére rögtön hazasietett a háborúból, saját és kisdud testvérei jogainak védelmére, de sógoraival, kik az elfoglalt birtokok visszaadásáról még csak hallani sem akartak, semmire sem mehetett. Erre Móricz, elhalt szülei hozzá ragaszkodó jobbjágyainak segélyével, vissza kezdé foglalni sógoraitól az elfoglalt birtokokat.

Sógorai azonban befolyásos emberek voltak, őt az udvarnál mint jobbjágylázító csendháborítót bevádolták; sikerült is ellene egy elfogatási parancsot kieszközölniök.

A még nagyon fiatal és vagyonából kifosztott Móricznak kilátása sem lehetett magát befolyásos sógorai cselszövényei ellen megvédeni; ezért is Lengyelországba, egy ottani nagybátyjához vagy rokonához menekült, ki őt meghívta s kinek igen tekintélyes állása és vagyona volt. Lengyelországban hosszabb ideig tartózkodván, vas szorgalommal folytatá tanulmányait. Azután pedig ismeretei gyarapítása végett beútaazta Európa kiválóbb országait; Angliában és Hollandiában a tengerészetet is alaposan tanulmányozta, a minek később nagy hasznát is vette, mert legnagyobb részben annak köszönheté menekülését Kamcsatkából.

Külföldi útjából visszatérván, részt vett a lengyelek küzdelmeiben az oroszok ellen, a melyekben ifjú kora daczára is kiváló része volt.

Szepes megye határánál vívott és a lengyelekre szerencsétlen kimenetelű egyik ütközetben súlyosan megsebesülve maradt a csatatéren; kevésbe is múlt, hogy orosz fogságba nem került. Társai segítségével azonban sikerült a Szepességbe menekülnie, hol is a Hönsch-család gondozása folytán súlyos sebeiből kigyógyult s megösmarkedván Hönsch Zsuzsannával, ezt nőül vette.

Azután ismét a harctérre sietett, végre sok viszontagság után orosz fogságba került és élethossziglan tartó deportációra ítéltetett. Kamcsatkába való elhurczolását, ottani élményeit, menekülését és hosszú tengeri útját ő maga írta le naplójában, illetőleg emlékirataiban, melyek halála után Londonban kiadattak.

Csodálatos menekülése után az elejébe, Franciaországba sietett nejével együtt, magánügyei rendezése végett, visszasietett hazájába. Itthon azonban nem sokáig időzött, mert a francia kormány meghívására 1773-ban tábornoki ranggal, nevét viselő ezrede élén Madagaszkárba ment, a honnét csak 1777-ben tért vissza Párizsba.

⁴⁸ Ezen följegyzéseket a Solton lakó gróf Benyovszky Sándor úr volt szíves a kiadó rendelkezésére bocsájtani.

1778-ban XVI. Lajos francia király engedélyével, rangja megtartása mellett, saját királya, Mária Terézia szolgálatába lépett, a ki grófi rangra és Fiume kormányzójává nevezte ki.

Úgy látszik azonban, hogy tettvágya és nagy tehetségei érvényesítésére itthon nem talált kellő működési kört, mert még 1781-ben a francia kormány meghívására, visszatért Franciaországba. Ott azután Madagaszkár elfoglalása és gyarmatosításával biztatván meg, egy expedíció élén ismét az afrikai szigetre utazott.

Már emlékirataiban megemlékezik a közte és a francia kormány közt támadt konfliktusról. Úgy látszik, hogy ambíciója felkölté a francia kormány féltékenységét. Végre harczra került a dolog és egy ütközetben, még alig 40 éves korában, 1786-ban május 23-án, francia ágyúgolyó oltá ki életét.

Ritka képzettségű és férfias erélyű neje, ki az oly hosszú és fárasztó útjaiban és expedícióiban hű útítársa is volt, őt mintegy 40 évvel élte túl; férje halála után jobbára Vieszkán, trencsénmegyei birtokán tartózkodott. Gróf Benyovszky Móricznak két leánya maradt: ZSÓFIA és RÓZA. Az előbbi Ocskay Rudolf, az utóbbit Várady-Szakmáry Pál vette nőül; ezeknek leányát pedig hírneves hazánkfia Ujházy László vette feleségül, aki férjének épp oly hű társa lett, midőn Amerikába emigrált, mint anyja Benyovszky Móricznak.

Móricz testvérei Ferencz és Emánuel, mivel még kisdéd korukban árvaságra jutottak és minden vagyonukból kifosztattak, szinte önerejükből küzdöttek föl magukat. Bátyjuk azonban, mikor csak tehette, mindig gondoskodott róluk és a pert is megindítá a Pestvármegyei örökösök ellen. E per azonban, az akkori lassú törvénykezési eljárás folytán, évekig elhúzódott, úgy hogy annak kedvező végét már nem élhette meg, mivel az csak halála után 3 évvel 1789-ben fejeztethetett be. Ezen évben meghalt Ferencz öccse is, aki résztvett az Egyesült-államok függetlenségi harczában Anglia ellen. Ifjabb fivére Manó pedig ide haza maradt és a katonai pályán szerzett érdemei elismeréséül, 1792-ben Ferencz császártól grófi rangra emeltetett. Azonban Mantua ostrománál halálosan megsebesülvén, Veronában 1799-ben, még fiatal korában, seblázban elhunyt. Neje b. Kerekes Zsigmond tábornok leánya, Judit, volt és ezen szülőktől származik le a Benyovszky család grófi ága.«

V.
ROXER VILMOS FÖLJEGYZÉSE.⁴⁹

(Kassa, 1888 január 26.)

E mű (Életrajz I. kötet) 19-ik lapján ez áll: »Ekkor a sors, a véletlen, vagy mondjuk: a gondviselés - közbe lépett. A míg a nyugati Kárpátok vidékén, a Szepességen keresztül utazott, meglepte valami betegség. Járvány dúlt ezen időben az országban, elég, Benyovszky Móriczot útközben heves láz lepte meg; kénytelen volt betérni egy útba eső magyar előkelő házához, a kinek családja szívesen fogadta. A család neve H e n s z k y.«

A mint gyermekkoromból még visszaemlékezem, boldogult nagyanyám Fabriczy, született Ab-Hortis Klára, gyakrabban elbeszélte nekünk az esetet, és mi, mint gyermekek, nagy figyelemmel és érdeklődéssel hallgattuk elbeszélését, s a mennyiben 55 év után még emlékemben van, igyekezni fogok azt híven leírni.

Mint bujdosó érkezett Benyovszky Móricz Szepes-Szombatra; itt megbetegedvén, menedéket és ápolást talált Hensch és nem Henszky nevű rokonunknak házában. Az utóbbi család nevét különben a Szepességen sohasem hallottam és nem is létezett az ott. Hensch házában, ki - ha még jól emlékszem - mesterségére nézve mészáros volt, két leánya vala; az idősbik önfeláldozóan ápolta a beteget. Benyovszky Móricz felüdülvén, részint hálából, részint, mert észre vette, hogy a leánynak sok a természetes esze s felvilágosodott, őt a francia nyelvben oktatta, idő közben belépszerűtelt és feleségül vette.

Ha jól emlékszem, nagyanyám úgy beszélte el a dolgot, hogy Benyovszky Móriczot, kit az osztrák kormány kiadott, itt fogták el éjszakának idején s itt adták át az oroszoknak, kik őt fogságba hurczolták.

Az asszony visszamaradt szülőinél és fiúgyermeket szült.....

Néhány év múlt el azután, egyszerre azonban csak híre terjedt Szepes-Szombat kis városában, hogy egy úr két szerecsen inassal megjelent Hensch házában, hogy az asszonyt fiával Benyovszky Móricz férjéhez, Párisba vigye. Nagy feltűnést keltett az akkoriban, midőn távirda még nem létezett s a posta-közlekedést is csak hírből ismerték; a lakosok ez eseményt maguknak megmagyarázni nem bírták.

Hetek teltek, míg az asszony az útra felkészült s ez idő alatt, mint rokonnál, gyakran megfordult a két szerecsen szépapám Ab-Hortis házában is, s nagyanyám, mint gyermek, megbarátkozott a fekete ördögökkel; tehát tény, hogy Hensch szepesszombati születésű volt.

Elutazott tehát az asszony gyermekével Párisba, s magával vitte a testvérhúgát is. - Mint Madagaszkár alkirálynője az udvarnál kitüntetésben részesült s a húga meg is említette, hogy Antoinette királynéval táncolni tanult s az udvari bálokban is résztvett.

A francia forradalom kitörése után visszakerült a szegény leány szülői házához; az udvari fényűzéstől elkényesztetve lévén, nehezére esett, hogy az anyja ismét a durvább házi munkákra kényszerítette, mélabús lett tehát, s megmérgezte magát.....

Ez az, a mire még visszaemlékszem; tény azonban az, hogy a megmérgezett leány egyes ruhadarabjait s egyéb tárgyakat családunkban mint ereklyét őrítették s talán még most is őrízik.

⁴⁹ Beküldetett a kiadóhoz.

VI.
BENYOVSZKY MÓR IGAZI ÉLETRAJZA.
OCSKÓI OCSKAY GUSZTÁV KÖZLEMÉNYÉBŐL.⁵⁰

Benyovszky életére vonatkozó családi okmányaim átolvasása után, tiszta számokként állanak előttem életének főbb eseményei, az Amerikában elkövetett kettős házasságból eredő vétségéig és Texas államban történt meggyilkolásáig. Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha Benyovszkynak közforgalomban levő életrajzának sokban valótlán adatait kiigazítom.....

Egyrészt a történelmi hűség, másrészt a Benyovszkyról keringő életrajz adatainak valótlansága késztet arra, hogy a birtokomban levő családi okmányok nyomán röviden legalább megírjam a Benyovszky Mór igazi élettörténetét.

Benyovszky Mór született a nyitrai megyei Verbó községben 1745-ben, abban a házban, mely jelenlegi tulajdonom. - Anyja született Révay báróné volt.

A szellemileg korán fejlődött és fényes észtehetségű ifjú, alig hogy elvégezte gimnáziumi tanulmányait, Ocskóra jött, hol két unokatestvére: a korán árvaságra jutott Ocskay Károly és Ignác laktak. Ezek az Érsekújvárott lefejezett Ocskay László tábornok fiai voltak és Benyovszky unokatestvérük csábításainak engedve, oly kicsapongó életmódra adták magukat, hogy szegény öreganyjuk, Tisza Ilona, agg kora daczára abból a házból, melyben két unokáját felnevelte, távozni volt kénytelen.

Tisza Ilona, hogy szeretett unokáit megóvja a világgal való érintkezéstől, a gyermekszoba szűk világára utalta őket, hogy onnan egyszerre kifejlődve jövő szereplésükhöz illő bevégeztséggel emelkedjenek születésükkel járó megyei hivatásuk új körébe.

E nevelési rendszer volt a két árva szerencsétlensége, amennyiben tapasztalatokkal nem bírva, a sima, értelem tekintetében sokkal magasabban álló Benyovszky csábításaira hallgattak.

Heves természetük, kedvderítő szórakozásokat szerető hajlamaik Benyovszky befolyása folytán erjedtek és fejlődtek folyton, úgy hogy az Ocskón lakó többi rokonaik nemcsak a legnagyobb aggodalmakkal voltak telve miattuk, de egyúttal rossz szemekkel nézték végnélküli dőzsölésüket és naponkint megújuló tivornyáikat.

1769. évi húsvét vasárnapján történt, hogy a három jó pajtás a falubelieknek legnagyobb megbotrányozására újra hatalmas lakomát csapott, kényszerítvén egyúttal jobbágyaik leányait is, hogy velük tivornyázzanak. Ez az ott lakott többi rokonok türelmének végett vetett s felkérték az öreg Ocskay Laczkót, ki egyúttal megyei jurasszor is volt, hogy hivatalos állására való hivatkozással, a további dorbézolást tiltsa meg. Az öreg Laczkó, ki azonnal érezte vérenek haragos lüktetését, mikor valaki oly szent napon az erkölcs ellen vétett, felkászolódott és a tivornya színhelyére ballagott. A nap éppen nyugovóra tért. Az esthajnal utolsó sápadt mosolya révedezett az ocskói templom tornyán. Egyetlenegy harangja éppen rázendítette az esti »Ave Máriát«, mikor az öreg Laczkó a tivornyázók elé lépett s a leányokat a házból kiparancsolva, csöndességre intette őket. Benyovszky lobbanékony hevében e szavakkal: »Ejnye adta gézenguza, nem takarodik ki mindjárt!« - Károlylyal és Ignáczzal együtt a falon függő puskáik után nyultak.

Benyovszky vadságának romboló hatását rokonaik viselték, mert a következő perczben az öreg Laczkó egy golyó által találva, e szóval: »Istenem!« melléhez kapott. Ez utolsó szavát egy sóhajtás követte, azután feje előre esett és arczzal a földre zuhant. Mikor az erős szél

⁵⁰ Reminiszczenziák a múltból. Budapest 1890.

elterelte a puszkafüstöt, látni lehetett, a mint a meglőtt Laczkó felesége, ki a lövésekre elősielt, férjét felemelni és a melléből kiserkedt vért megállítani akarta; de mikor az asszony gyöngé kezei közül kisíklott az immár érzéketlen test, ráborult és ajkait ennek ajkaira nyomta, csókját nem kapta már vissza - a Laczkó ajkai már merevek voltak, szemeiből az élet szikrája kialudt örökre.

Egy jobbágy, ki e borzasztó jelenetnek szemtanúja volt, meghúzta a harangot. Az alvó rokonok, mikor meghallották a félrevert harang zúgását, a szerencsétlenség színhelyére siettek. A szél megtépte a felhőket s foszlányaik mögött lassan kelt fel a hold, megvilágítva az agyonlőtt aggastyán mellett térdelő asszonyt, ki görcsös vonaglások között körmeivel marczangolta mellét. Sírt és őrgöngött.

A rokonok szíve tele volt átokkal, elkeseredéssel, de a borzasztó tett elkövetőit már nem találták meg; azok a félrevert harangok zúgását hallva, lóra pattantak és Lengyelországba szöktek.

No de Lengyelországban cseberből-vederbe jutottak, ott a disszidensek, kik az olivai béke által egyenjogusítottak, egymásután veszítették el jogaikat, minek következtében Oroszország támogatását kérték. Ez Oroszország fegyveres beavatkozását s Lengyelország első felosztását vonta maga után. Az oroszok ellen vívott ütközetek egyikében Ocskay Károly és Ignác Lengyelország szabadságáért elestek, Benyovszky ellenben fogságba került és mint idegent Szibériába való deportálásra elítélték.

Kamcsatkába való szállíttatása közben, megmentette lélekjelenlétével a hajót a dühöngő vihar ellen, lekötelezván e tette által a hajó tisztjeit maga iránt olyannyira, hogy azok a tobolszki várparancsnoknak a legmelegebben ajánlották.

Ez ajánlásnak köszönhette Benyovszky, hogy nemcsak a rabszolgaság súlya alól felszabadították, de egyúttal a várparancsnok bizalmával is kitüntette. E bizalommal Benyovszky rútul visszaélt, mert a parancsnok leányát elcsábította, annak Fouche nevű francia szakácsát pedig rávette, hogy mákonyt keverjen az eledelekbe.

Így és nem más módon sikerült Benyovszkynak a Tobolszkból való szökés; mert míg a parancsnok és a nála estélyre összegyűlt összes tisztek a mákony hatása folytán elbódulva, mély álomba merültek, a megvesztegetett börtönmester éjfél tájt kinyitotta a börtön ajtóit, mire az így kiszabadult foglyok egy a kikötőben horgonyozó naszádot megrohanták és Benyovszky vezetése alatt elvitorláztak. Hajójával délfelé tartván, sok viszontagság közt Madagaszkár közelében Benyovszky egy hajóra bukkant. Tele volt francia menekülőkkel, kik a fellázadt szigetbeliek dühe elől menekülve, Benyovszky pártfogását és segítségét kérték. Benyovszky kapva a kedvező alkalmon, körülbelül 200 főből álló elszánt csapatját partra szállította, a sziget lakóit megverte és fővárosukat XV. Lajos francia király nevében elfoglalta. Ez ügyes cselfogásnak köszönhette Benyovszky, hogy az időközben tettéről értesült XV. Lajos a meghódított sziget alkirályának nevezte ki. Mivel azonban Benyovszky fegyelmezetlen csapatja és az időközben megérkezett francia katonák közt surlódások, sőt tettelegességek támadtak, tíz hónapi uralkodása után letétetett és Franciaországba küldetett, hol Versaillesben XV-ik Lajos kegyesen fogadta és számára tettemes nyugdíjat rendelt.

E nyugdíjból élt Benyovszky Franciaországban s ott Mária Zsuzsanna Hentsch hárfaművésznőt, ki a dofén nejét, Mária Antoinettet a hárfajátékban oktatta, feleségül vette.

Midőn II. József császár meglátogatta nővérét, ez utóbbi bemutatta és melegen ajánlotta a császárnak Benyovszkyt. Benyovszky tudta, hogy II. József császár genialis elméje népeinek lelki fejlődését tűzte maga elé életcéljául, lelkesítő szavakkal ajánlta a különféle módok és eszközök alkalmazását, hogy ezek útján népeinek üdvös haladását előmozdítsa. József császárnak megtetszett ez a reformátor, kit újítási eszméi keresztülvitelénél eszközül velt

felhasználhatni. És Benyovszky nemcsak királyi bocsánatot nyert, de sőt királyi kommisszáriusnak nevezték ki s megbízták a selyemtenyésztesnek a Vág völgyben való meghonosításával, valamint a Vág-folyó szabályozásával.

E célra kapott Benyovszky néhány ezer forintot a császártól, mely pénzzel hazaútazván, egy ideig családjával együtt Csejthén lakott, de ott az álmodott boldogság helyett sivár, rideg munkával járó életet talált. Nem is maradt sokáig. Sietett a csendes munkássággal járó életét újból fölcserélni egy változatosabb és eseményekben gazdagabb élettel. Nejét és két leánygyermekét elhagyva, újból és örökre eltűnt.

Özvegye 1817-ben Viszkán meghalt. Két leánya maradt, kik közül Zsófia Ocskay Rezső örnagy felesége, Róza pedig Szathmáryné lett. Az utóbbi egyetlen leányával, ki később Plathyné lett, viszkai birtokán élt, hol atyám, Ocskay Alajos több ízben megnézte azt a hárfát, melyen Mária Antoinette az első oktatásokat a hárfajátékban nyerte.

1840. évben történt, hogy Magyarország primása, Kopácsy, a csődbe jutott vágújhelyi prépostot, Berényi grófot, misszionáriusi minőségben Amerikába küldte.

Ez az 1843. esztendőben visszaérkezvén, meglátogatta Skultéti Mihály verbói plébánost, s ettől a Benyovszky Mór születési bizonyítványát kérte. Elbeszélte, hogy Ohióban találkozott egy körülbelül 40-45 éves férfival, ki 5 dollárt kézbesített a prépostnak azzal a kéréssel, hogy e pénzt a verbói plébánosnak adja át, atyjának, Benyovszky Mórnak születési bizonyítványáért. Azt is elmondta Berényinek, hogy apja, Benyovszky Mór, vagy 50 esztendővel ezelőtt Európából Amerikába jött, Texasban megnősült, ott három gyermeke született és 1809-ben Mexikóba való útazása alkalmával egyik utazótársa által agyonlővetett.

Az az ember tehát, a ki nem őrizte meg a magyar nemes ember egyik legnagyobb, legszebb erényét: a szeretetet ama föld iránt, mely bölcsője volt, a ki a talmi kedvéért mellőzte a színaranyat, ott halt meg Texas határszélén orvúl meggyilkolva. És életének utolsó percében, halálkínjait nem enyhíthette az a gondolat, hogy valahol messze, túl a tengereken, Magyarországon, hazájában valaki szeretettel, ragaszkodással és tisztelettel gondol reá.

BENYOVSZKY MÓRICZRÓL.
(Jókai Mór válasza.)

Nekem, természetesen, semmi okom sincs Benyovszky Móriczot akár jobbnak, akár rosszabbnak festeni, mint a milyen volt; de igenis kötelességem a rá vonatkozó adatokat bírálat alá venni. Azok között igen sok, egymásnak ellenmondó van. Az én feladatomban az igazságot keresni s a kétségeket itélt alá bocsátani.

Ilyen kétségeim például az Ócskay Gusztáv úr által felhozott adatokra nézve a következők:

Szerinte »Benyovszky Mór született 1745-ben, Verbón. A szellemileg korán fejlődött ifjú Ocskóra jött, hol két unokatestvére, a korán árvaságra jutott Ocskay Károly és Ignác laktak. Ezek az Érsekújvárott lefejezett Ocskay László tábornok fiai voltak és Benyovszky unokatestvérük csábításainak engedve oly kicsapongó életre adták magukat, hogy« - stb.

Azt tudva, hogy Ocskay Lászlót Rákóczy Ferencz honárulásért 1790-ben fejeztette le, hogyan csábíthatta el a gonosz, kicsapongó életre annak a fiait az 1745-ben született Benyovszky Móricz? holott azok között a legifjábbnak már 36 évesnek kellett lenni, a mikor még Benyovszky csecsszopó volt.

Azután: Ocskay Gusztáv úr családi okmányai szerint »1769.« évnek éppen husvét vasárnapján tartott Benyovszky a két Ocskayval botrányos orgiát Verbón, s ennek gyászos kimenetele miatt menekültek mindhárman Lengyelországba, a hol aztán Lengyelország szabadságáért vívott csatákban mind a két Ocskay elesett, Benyovszky pedig elfogatott.

Miután minden történelmi munkában az áll, hogy »1768«-ban (tehát egy évvel előbb) már az egész bari konföderáció le volt verve s ez évben az oroszok már török területen is álltak, nagyon lekötelezné a történelmi-írókat Ocskay Gusztáv úr, ha családi okiratainak felmutatásával ezt a nagy tévedésüket helyre igazítaná.

Hogy Ocskay Gusztáv úr Benyovszkyt Kamcsatkából, Tobolszk városából szökteti meg, az valószínűleg lapsus calami lesz, Tobolszk 1200 verstnyire esik Kamcsatkától nyugotnak s első állomása az Európából deportáltaknak.

Hogy politikai deportáltakat Szibériában börtönben tartanak, ez határozottan ellenkezik minden hiteles adattal.

Az a monda pedig, miszerint a vágújhelyi prépost Amerikában egy fiával találkozott volna Benyovszkynak, a kinek állítása szerint Benyovszky Texasban megnősült és ott esett el, bátran a Manasses-féle benevolumok közé sorozható.....

VII. GRÓF BENYOVSZKY HALÁLÁNAK IGAZ TÖRTÉNETE.

Kropf Lajos válasza Ocskay Gusztáv közleményére. - Hull (Anglia), 1888 márczius 12-én.

E felelet kissé elkésve jelenik meg e sorok írójának elfoglaltsága miatt, de miután egy angol közmondás szerint »it's never too late to mend« (az idő a javításra vagy javulásra sohasem évül el), minden további mentegetődzés csak szőszaporítás volna.

Bajos elképzelni azt, hogy Ocskay úr mit akart elérni a verbói plébános által importált mende-mondával. Madagaszkár történetét megírta nem egy, hanem legalább is húsz történetíró. Az ide vonatkozó bibliográfiát s az írók névsorát közli egyebbek közt az *Encyclopaedia Britannica* is. Ez írók közül legalább is kettő, t. i. Rochon abbé és Capland egykorú francia hivatalos okmányok alapján írták meg a gróf halálának történetét s miután honfitársunk szomorú vége épen nem válik becsületére XV. Lajos kormányának, okirathamisításról itt szó sem lehet. Félreértés elkerülése végett sietek itt azonnal megjegyezni, hogy egy pillanatig sem kételkedem azon, hogy Ocskay úr igazat beszélt s hogy a verbói plébános sem füllentett. Hanem másfelől nehéz megérteni azt, hogy annak a 40-45 éves élelmes Yankeenek mi mindenre nem kellett Benyovszky Móricz születési bizonyítványa. Arról azonban meg lehetünk győződve, hogy az ohiói atyafinak az az 5 dollár valami »good investment« (jó befektetés)-nek ígérkezett, különben nem bízta volna a prépost úrra az összeget. Különben is »gone to Texas« (Texasba ment) még mai napság is gyakran csak annyit jelent, hogy »elpárolgott.«

Tudvalevő dolog az, hogy a magyar főúr kalandos életének végéről annak idején mindenféle hír keringett. Így egy amerikai hajós-kapitány állítása szerint, gróf Benyovszky az ő hajóján vitorlázott el Amerikából s Oibi-ban (? Oeby szigetén, Celebes keleti partján) partraszállott s a benszülöttek elleni harczban esett el.

A történeti valóság az, hogy a gróf, miután fölmondta 1783-ban II. József osztrák császárnak a szolgálatot, Londonban jelent meg s itt egy emlékiratot dolgozott ki, melyet az angol királynak vala benyújtandó Madagaszkár jövő kormányzatát illetőleg, és melyet »Emlékiratai«-nak londoni (1790-iki) kiadása egész terjedelmében közöl. Úgy látszik, ez emlékiratnak nem volt foganatja, mert Benyovszky nemsokára ismét hajóra kelt s 1784-iki július havában Baltimoreba érkezett s a következő október havában tovább folytatta útját Madagaszkár felé, hova 1785-iki július 7-én érkezett s az Antongil-öbölben, a sziget éjszaki csúcsának keleti részén horgonyt vetvén a hajó rakodmányát partra szállíttatta s embereivel táborba vonúlt. Itteni tartózkodása alkalmával régi barátja Lamboin, az észak királya és Boyana fejedelme szintén tisztelkedett nála, ez utóbbi egy nagyobb csapat szakalava vagy szeklava harczossal tábort ütött az övé mellett.

Benyovszky legközelebbi kalandja az volt, hogy Angontzy ellen vonúlt, hol a francziák egy raktárát karhatalommal elfoglalta s egy faktoriát készült alapítani. Azonkívül egy száz főre rúgó harczos csapatot Foule Point-hez (Tamatava közelében s tőle éjszakra) indított, hogy a francziák ottani faktoriáját elfoglalja, de miután e pontot egy három árbocos hadi hajó őrizte, lemondott tervéről.

A gróf viselt dolgairól az Isle de France (Mauritius) kormányja, régi ellenségei, csakhamar értesülést vettek s Vicomte de la Croix parancsai alatt a »Louisa« nevű fregattot küldötték ellene, hogy az új gyarmatot s vele együtt a gróft is elpusztítsa. Copland, a történetíró azt állítja, hogy látott egy irományt, melynek tanúsága szerint a francia minisztérium egy

fregattot küldött a gróf ellen oly utasítással, hogy őt élve vagy halva megkerítse. A »Louisa« a Pondicherry-ben állomásozó gyalogezred 60 emberével M. Lochers hadnagy vezérlete alatt 1786-iki május 7-én érkezett Foule Point elé, s itt megrakodván élelmi szerekkel, a part hosszában tovább vitorlázott és Angontzy előtt a tengerparttól körülbelül két és fél kilométernyi távolságra horgonyt vetett. Innen két naszádot két-két ágyúval s katonákkal jól megrakva az új telepítvény ellen indított, mely csapat csakhamar partra szállott, hadi állást foglalt el s azonnal Benyovszky pozíciója ellen vonúlt. Miután átgázoltak volt őt ingoványon, oly közel jutottak volt a táborhoz, hogy Benyovszky embereinek munkáját is hallhatták. Csakhamar egy vörös zászlót vont föl az őrség, mely jel a szigeten mindenhol a harc kezdetét jelentette. A gróf időközben két európai emberrel és mintegy 30 benszülöttel, kik épen vele voltak, az erődbe vonúlt, mely egy magaslatot foglalt el, védczölőpzzettel volt jól megerősítve, s két négyfontos és néhány apróbb forgó-ágyúval (swivel = rendszeren egy a hajó ormán elhelyezett s egy függőleges tengely körül forgó apró ágyú) ellátva. Az őrség csakhamar tüzelni kezdett, de a francziák mitől sem riadva vissza, lassankint előrenyomultak s miután kellő közelségbe értek, viszonozták a tüzelést. Az első sortűz elhatározta a nap sorsát. A szerencsétlen magyar gróf mellén keresztüllöve a védfal mögé elbukott. Még életben volt, midőn az ellenséges csapatok a legbarbárabb módon hajánál fogva a mellvéd mögül kivonszolták. Szerencséjére azonban már néhány pillanat múlva a halál véget vetett szenvedéseinek.

Így beszéli el a szomorú esetet Ellis, Rachon abbé és Capland nyomán a londoni Missionary Society külföldi szekretáriusa és anglikán pap »Madagaszkár történetéről« című könyvében, mely 1839 körül jelent meg Londonban két kötetben. Az eset oly körülményesen van leírva, hogy ha valamely kétely férne az elbeszélés hűségéhez, a valóság az egykorú hivatalos okiratok alapján könnyen volna kideríthető. Ily történeti adatokkal szemben egy ohiói jöttment, ismeretlen ember mese-beszéde csak nem érdemelheti meg komoly figyelmünket.

VIII.
GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ-NAK ÖCSCSÉHEZ
EMÁNUELHEZ ÍRT LEVELEI.

(Gróf Benyovszky Sándor úr családi levéltárából.)

VIENNE, le 26. avril 1780.

J'ai reçu ta lettre mon amy et le cabriolet que tu m'a envoyé, je t'en suis bien obligé, mais il manque le coussin, oder der Polster. Si tu m'envoies de la porcelaine, emballe la bien et envoie moi la ici à Vienne le plus tôt possible, parcequ'il pourrait se faire, que je parte le plus tôt que je ne peux.

Ma femme a reçu de toi une lettre qu'elle m'a communiquée, parcequ'elle ne l'entend pas et moi encore moins; si tu veux écrire, écris ce que tu pense, afin qu'on puisse t'entendre; elle va révenir un de ces jours à Vienne.

Pour ce qui regarde le procès, les Pestvármegyei ont enfin pressé le serment et le 21 d'août ils me resigneront les papiers. Je crois bien que le procès se terminera au comitât cette année, mais il passera à Pesth encore, on il faudra plus de temps encore.

Sa Majesté l'empereur est parti aujourd'hui pour la Pologne; et je crois partir ce mois pour la Toscane pour régler les affaires de la marine, pourvu qu'une guerre ne commence pas je réussirai. J'ignore entièrement les nouvelles de Mme. la comtesse de la Tour; j'en ai bien souffert par rapport à elle. Le Vicomte de Brisce m'a dit qu'elle estoit en Hollande. Adieu, je t'embrase et suis ton ami et frère

LE COMTE DE BENYOVSZKY.

BÉCS, 1780 április 26-án.

Leveledet, kedves barátom, és a kocsit, a melyet az én számomra küldöttél, megkaptam. Nagyon le vagyok kötelezve irántad, azonban a vákos hiányzik. Ha porcellánt küldesz nekem, jól csomagold be és küldd azt mentül előbb Bécsbe, mert megtörténhetik, hogy én, a mily gyorsan csak lehet, elutazom.

Nőm egy levelet kapott tőled, a melyet ő velem is közölt, mert ő nem érti, én pedig még kevésbé; ha írni akarsz, úgy írd, a mint gondolkozol, hogy végre egyszer megérthessünk; nőm a következő napok egyikén vissza fog térni Bécsbe.

A mi a pert illeti, a Pestvármegyeiek végre esküt követeltek, s aug. 21-én átengedik az én részemre a papírokat. Hiszem, hogy a per még ez évben el lesz intézve a megyénél, azonban még egyszer fel fog Pestre jönni, a hol ismét még több idő el fog telni.

Ő Felsége a császár ma Lengyelországba indult. Szándékom e hónapban Toscanába utazni, a tengeri ügyek szabályozása céljából és reményem, hogy sikerülni is fog, a mennyiben nem tör ki háború.

Semmiféle értesüléseim de la Tour grófnőről nincsenek; miatta sokat kellett szenvednem. Vicomte de Brisce azt mondta nekem, hogy Hollandiában volna. Adieu, csókollak és vagyok barátod és bátyád

GRÓF BENYOVSZKY.

WIEN, den 20. May (1780?)

Liebster Bruder!

Das Porzelain kombt nicht an undt ich muss baldt abreisen, in dem Cabriolet war kein Polster; der Teufel kost mich mehr als es werth ist undt kan doch nicht zu recht komen.

Der Joseph Forgách hat Deine Obligationen mir zurückgestellt undt ist völlig bezahlt. Jetzo bin ich von der Staats-Cantzley auf Befehl Ihro Majestät der Kaiserin nach Triest, Fiume, Buccari undt Porto-Rè abgeschickt, umb alles in Augenschein zu nehmen undt darnach einen Plan dazu geben wegen der Formirung einer Seefahrt.

Der Frantzl ist wieder vom Todt auferweckt, ich schicke Dir seinen an mich abgelassenen Brif, welchen Du mir aber wider zurückschicken solst. Adieu.

Dein wahrer Freundt undt Bruder

GRAF V. BENYOVSZKY.

BÉCS, (1780?) május 20-án.

Igen kedves öcsém!

A porcellán nem érkezik meg és nekem csakhamar el kell utaznom, a kocsiban nem volt párna; az ördögös dolog többbe kerül nekem, mint a mennyit megér és még sem hozható rendbe.

Forgách József visszajuttatta nekem kötelezvényeidet és teljesen ki van fizetve. Most az államkanczellária részéről Ő Felsége a császárné parancsára Triestbe, Fiuméba, Buccariba és Porto-Rèbe vagyok kiküldve, hogy mindent szemügy alá vegyek és azután tervezetet nyújtsak be tengeri hajózás alakítására nézve.

Ferencz ismét kiszabadúlt a halál torkából. Itt küldöm egy, nekem címzett levelét, a melyet azonban ismét visszaküldj. Isten veled.

Igaz barátod és bátyád

GRÓF BENYOVSZKY.

Liebster Bruder!

Ich avisire Dich, dass ich unter gestrigem Dato meinem Agenten die Commission habe gegeben, Dir 800 fl. einstweilen zu übermachen; Du kannst versichert sein, dass ich anordnen werde, Dir alles nach zu tragen. Indessen wünsche, dass deine Gesundheit besser sein solle.

Womit adieu. Dein wahrer Freund und Bruder

GF. MORITZ V. BENYOVSZKY.

FIUME, den 6. July 1781.

Ich bin auf 28. July nach Wien durch ein Rescript berufen; ich werde also umb diese Zeit zu Wien sein.

Igen kedves öcsém!

Értesítelek, hogy a tegnapi napon megbíztam ügynökömet, hogy egyelőre 800 frtot adjon át neked; biztos lehetsz a felől, miszerint akként fogok intézkedni, hogy utólagosan minden megküldessék. Addig is kívánom, hogy egészségi állapotod javuljon. A mivel isten veled.

Őszinte barátod és bátyád

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ.

FIUME, 1781 július 6-án.

Én egy parancscsal július 28-ára Bécsbe vagyok híva; ezen idő körül tehát Bécsben leszek.

FIUME, den 29. July (1781?)

Liebster Bruder!

Ich erwarte nun eine Antworth von Wien, ob Dir schon das Geld zugeschickt worden; wo solches noch nicht expedirt worden, so schicke ich dir alsbald den monatlichen Wechsel.

Ich gehe nun mit Ende Augusti nach Wien. Den Bruder Frantzl habe ich aus der Bredouil ausgeholfen. Er ist wieder von Brüssel frey abgegangen nach Amerika.

Je suis rappelé en France; il faut savoir? ce que S. M. J. decidera. Adieu

Dein wahrer wohlmeinender Bruder

GF. BENYOVSZKY.

FIUME, (1781?) július 29-én.

Igen kedves öcsém!

Várom a választ Bécsből, vajjon a pénzt már kezdedbe juttatták-e, ha még nem lett volna elküldve, úgy azonnal elküldöm neked a hónapos váltót.

Augusztus végén Bécsbe megyek. Ferencz bátyánkat kísérettem a hinárból? Brüsseltől ismét szabadon Amerikába ment.

Én Franciaországba vagyok visszahíva; tudnom kell, mi lesz ő császári Felségének határozata. Isten veled.

Őszinte, jóakaró bátyád

GRÓF BENYOVSZKY.

FIUME, 8. October (1781).

Ich habe deinen Brif liebster Bruder erhalten undt aus demselben dein Verlangen ersehen, dass Du vierhundert Florins benöthiget bist, so schwer mir auch fällt dises zu thun, weil ich versichert bin, dass Du solches ohne die wichtigsten Ursachen nicht thätetest, befolge solches alsogleich. Du hast Dich also nur an Herrn Kücher & Co. zu wenden undt gegen Zustellung eines hiebey gesetzten Wexels Dir abfolgen lassen.

Ich bin allhier in grossen Gechäften, wobey ich alles mein Haab anwende; wo es mir glückt, so wird es Dir auch (gut?) gehen. Estimire deinen Bruder und habe Achtung vor ihm, womit Dich embrassire undt beharre dein Dich liebender Bruder

GRF. V. BENYOVSZKY.

FIUME, (1781?) október 8

Megkaptam leveledet, igen kedves öcsém, és abból ama kívánságodat véltem kiolvashatni, hogy 400 frtra van szükséged; bár mennyire is nehezemre esik ezt tenni, azonnal megteszem, mivel tudom, hogy a legfontosabb okok nélkül ilyesmit nem kívánnál. Tehát fordulj csak Kücher úr és társához és egy ide csatolt váltó kézbesítése mellett, fizettesd azt ki. Én itt nagy munkálkodás közepette vagyok, a mi

mellett minden vagyonomat feláldozom; ha szerencsém lesz, neked is jó dolgod lesz. Becsüld meg fivéredet és tiszteld, öllelek és maradok téged szerető bátyád

GRÓF BENYOVSZKY.

Allerliebster Bruder!

Ich benachrichtige Dich, dass Ihro k. k. Majestäten mich vom Trautenauer Commando abgerufen undt zu dem Corps d'Armée Sr. Excellenz General der Cavallerie Baron Schaknin angewiesen, bey welchem ich ein besonderes Corps commandire, welches besteht in:

1 Division Hussaren Barco, 1 Division item Székler, 1 Bataillon d'Infanterie Székler, 1 Division wallachisch-illyrisch, 1 Freicorps v. Latour, 1 Corps Schützen von 300 Mann mit 8 Kanonen; mit diesem Corps breche ich morgens auf umb bey Gabel? in Mähren mich zu postiren, so dass ich die Avantposten des Corps d'Armée v. Leitomischl commandire; sollst Du mir also schreiben, so adressire mir Briefe, an Sr. Excellenz den General der Cavallerie v. Schaknin nach Leitomischel, mit Adresse ec. Commandant d'un Corps avancée.

Indem nun einige Streitigkeiten sich vergrößert hätten wegen mein Commando, indera andere alte, von 11 Jahren verdiente Obriste, unter meinem Commando zu stehen kommen sindt, so haben Ihro k. k. Majestät sich reservirt die Explication, daraus kannst du ersehen dass ich nicht lange Oberst bleiben solle. Der Bruder Paul ist in Königgrätz um Uniformen zu machen lassen undt andere equipage. Auf künftiges Frühjahr hoffe ich auch Dich bey mir zu haben. Adieu allerliebster Breder. Adieu.

Ich bin dein treuer Bruder

GRAF V. BENYOVSZKY.

Igen kedves öcsém!

Értesítelek, hogy Ő Felségeik visszahívtak a trauteнауi parancsnokságtól és báró Schaknin lovassági tábornok ő exczellenciájának hadtestéhez osztottak be, a hol egy külön hadosztályt vezérlek, a mely áll:

a Barco huszárok egy divíziójából, a székely huszárok egy divíziójából, a székely sorgyalogság egy zászlóaljából, az oláh-illyr divízióból, Latour önkéntes csapatjából, vadászok egy osztagából 300 emberrel és 8 ágyúval. Ezen hadosztálylyal holnap reggel indulok el, hogy Morvaországban, Gabel? mellett helyezkedjem el, úgy hogy ekként én a leitomischli hadtest előcsapatait vezérlem. Ha írnál, úgy a leveleket az én nevemre: ec. Commandant d'un corps avancée, czímezve, Schaknin br. lovassági tábornok ő exczellenciájához Leitomischlben, intézd.

Mivel némely civódás, parancsnokságom folytán nagyobbodott volna, a mennyiben más öregek, a kik már 11 év óta ezredesek, az én főparancsnokságom alá jönnek, Ő csász. kir. Felsége fentartotta magának ennek explikációját, a miből láthatod, hogy már nem sokáig fogok ezredes maradni. Pál bátyánk Königgrätzben van, hogy egyenruhát s más felszerelést készíttessen. A jövő tavasszal reménylem, hogy téged is magamnál foglak látni. Adieu, kedves öcsém. Isten veled!

Maradok őszinte bátyád

Dátum nélkül.

GRÓF BENYOVSZKY.

Allerliebster Bruder!

Da meine Particular-Angelegenheiten meine persöhnliche Gegenwarth in Frankreich erfordern, so habe ich die allerhöchste Bewilligung erhalten, diese Reise anzutreten; diesem zu Folge gehe ich den letzten dieses Monaths ab undt Du kanst bis in letzen Septembris die von mir Dir zukommende Hülfe erwarten; Ihro k. Majestät haben mir noch besondere Commissionen aufgetragen, welche mich auf Toscana leiten werden. Wen ich mittlerweile was vor Dich glückliches zu Wege bringen kan, so kanst versichert sein, dass ich nichts unterlassen werde.

Mit dem Bertalanffi habe ich tractirt, allein Schläge war das Ende gewesen. Jetzo stehet widerumb der Termin? Geduldt überwindet Sauerkrauth.

Die Jeanette, welche hat wollen eine pohnische Gräfin werden, ist von ihrem pohnischen Ritter R. verlassen worden. Wenn Du mittlerweile, dass ich abwesendt sein werde, mein Haus besuchen wirst, wird mich freuen. Adieu, ich embrassire dich, ehe kan ich Dir nichts schicken, bis ich nicht in Frankreich sein werde. Adieu, dein getreuer Bruder

Dátum nélkül.

GRF. V. BENYOVSZKY.

NB. Du musst wissen, dass ich als k. k. General abreise. Meine Gemahlin undt Schwester, sowie Kinder grüssen Dich. Adieu

Igen kedves öcsém!

Minthogy magán ügyeim személyes jelenlétemet szükséglik Franciaországban, megkaptam a legmagasabb beleegyezést ezen utazásomra nézve, s ennek folytán e hó utolsó napján elútaozom és te egészen szeptember 30-áig várhatod a tőlem számodra jövő segítséget. Ő császári Felsége még különös megbizátásokat ruházott reám, a melyek engem Toscanába fognak vezetni. Ha ez idő alatt reád nézve valami szerencsés dolgot létesíthetek, légy meggyőződve, hogy semmit sem fogok elmulasztani.

Bertalanffyval alkudoztam, de mindennek ütleget volt a vége.

Most tehát megint áll a határidő? - Türelem rózsát terem. Jeanettet, ki lengyel grófné akart lenni, R. lengyel lovagja elhagyta.

Ha te azalatt, míg én távol vagyok, meglátogatod házamat, annak igen örülni fogok. Isten veled, ölellek. Előbb semmit sem küldhetek neked, míg Franciaországban nem leszek. Isten veled, hú fivéred

GRÓF BENYOVSZKY.

NB. Tudnod kell még, hogy mint cs. k. tábornok utazom el. Nőm és nővérem, valamint gyermekeim üdvözölnek. Isten veled.

-&-

Prochaska Károly Tuschben.